

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΠΡΟΕΔΡΙΑΣ ΤΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ
ΓΕΝΙΚΗ ΔΙΕΥΘΥΝΣΙΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΚΑΙ ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΕΩΣ

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΝ
ΔΕΛΤΙΟΝ

ΤΟΜΟΣ 21 (1966)

ΜΕΡΟΣ Β' 1 — ΧΡΟΝΙΚΑ

ΑΘΗΝΑΙ, 1968

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΠΡΟΕΔΡΙΑΣ ΤΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ
ΓΕΝΙΚΗ ΔΙΕΥΘΥΝΣΙΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΚΑΙ ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΕΩΣ

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΝ
ΔΕΛΤΙΟΝ

ΤΟΜΟΣ 21 (1966)

ΜΕΡΟΣ Β' 1 — ΧΡΟΝΙΚΑ

ΑΘΗΝΑΙ, 1968

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΧΡΟΝΙΚΩΝ

ΤΕΥΧΟΣ 1.

Ἐκθεσις Κεντρικῆς Ὑπηρεσίας Σελ. 3-6

ΑΘΗΝΑΙ

Νομισματικὴ Συλλογὴ Ἀθηνῶν (Α. Ἐξ ἀνασκαφῶν, Β. Εὐρήματα, Γ. Διαφόρων προ- ελεύσεων, Δ. Ἐκ δωρεῶν) (Πί ν. 1-4)	»	7-14
Ἐπιγραφικὴ Συλλογὴ (Πί ν. 5-6)	»	15
Βυζαντινὸν καὶ Χριστιανικὸν Μουσεῖον (1. Πλουτισμός, 2. Βιβλιογραφικὸν καὶ φωτο- γραφικὸν ἀρχεῖον, 3. Κεντρικὸν Ἐργαστήριον Συντηρήσεως), Ι. Ψηφιδωτὰ (Βασι- λικὴ Κλαυσεῖου Εὐρυτανίας), Θεσσαλονίκη (1. Πλατεῖα Ναυαρίνου, 2. Καθολικὸν Μο- νῆς Λατόμου - Ὅσιος Δαυίδ), Θάσος, Προμελέται, ΙΙ. Τοιχογραφίαι, Ἀττικὴ, Μέγα- ρα (1. Καθολικὸν Μονῆς Ἁγίου Ἱεροθέου, 2. Ναὸς Μεταμορφώσεως Σωτῆρος Ἐλαι- ῶνος, 3. Ναὸς Ἁγίου Γεωργίου Ἐλαιῶνος), Αἴγινα (4. Ὁμορφὴ Ἐκκλησιά, 5. Ἅγιος Νικόλαος Μαύρικα, 6. Ναοὶ Ἁγίας Κυριακῆς καὶ Ζωοδόχου Πηγῆς), Σαλαμίς (7. Καθολικὸν Μονῆς Φανερωμένης), Κύθηρα, Κάστρον (1. Παναγία ἡ Ὀρφανή, 2. Ναὸς Παντοκράτορος), Βοῦργο (Χώρα) (3. Ναὸς Ἁγίου Ἀθανασίου καὶ Ἀρχιστρατή- γου, 4-5. Ναοὶ Ἁγίου Χρυσοστόμου καὶ Ἁγίου Φιλίππου, 6. Ναὸς Ἁγίου Δημητρίου εἰς Ποῦρκο), Μυλοπόταμος (Κάστρον) (7. Ναὸς Ἁγίου Ἀθανασίου, 8. Ναὸς Ἁ- γίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου, 9. Ναὸς Μεταμορφώσεως Σωτῆρος (Σωτήρα), 10. Σπήλαιον Ἁγίας Σοφίας, 11-14. Ναοὶ Προφήτου Ἡλιοῦ, Μεσοσπορίτισσας, Ἁγίων Ἀναργύρων καὶ Ἁγίου Ἰωάννου Χρυσοστόμου), Παλαιοχώρα (15. Ἀνώνυμος ναὸς, 16. Ναὸς Ἁγίου Δημητρίου, 17. Ναὸς Ἁγίου Ἀντωνίου), Μολιγκάτες (18. Ναὸς Ἁ- γίου Νικολάου), Φριλιγγιάνικα (Πέντε Πηγάδια) (19. Ἅγιος Βλάσιος, 20. Ἅγιος Κοσμᾶς καὶ Δαμιανός), Ποταμός (21. Ναὸς Ἁγίου Νίκωνος, παρὰ τὰ Ζαγλανικιά- νικα), Πελοπόννησος, Λακωνία (Ναὸς Παναγίας Χρυσαφίτισσης), Βοιωτία (Μονὴ Ὀσίου Λουκά, Ἅγιος Γεώργιος εἰς Ἀκραιφνιον), Φθιώτις - Φωκίς, Δεσφίνα (Ναὸς Ταξιαρχῶν), Θεσσαλία καὶ Σποράδες (Πόρτα - Παναγία Τρικάλων, Ναὸς Δολίχης, Ἀνακασιά, Σκόπελος), Εὐρυτανία (Ἐπισκοπὴ παρὰ τὸν Μέγδοβαν), Μακεδονία, Θεσσαλονίκη (Παλαιοχριστιανικοὶ τάφοι), Βέροια (1. Ναὸς Ἁγίου Βλασίου, 2. Ναὸς Ἁγίου Ἰωάννου Θεολόγου, 3. Ναὸς Ἁγίου Γεωργίου), Καστοριά (Ναὸς Ἁγίου Νι- κολάου Κασνίτζη), Ἡπειρος (Συλλογὴ φορητῶν εἰκόνων Ἰωαννίνων), Ζάκυνθος, Κυκλάδες, Νάξος (1. Ναὸς Παναγίας Δροσιανῆς, 2. Καλορίτισσα. Ναὸς Γεννήσεως), Κρήτη. Νομὸς Χανίων (1. Ναὸς Ἁγίου Γεωργίου εἰς Κούνενι (νῦν Βάθη) Κισάμου, 2. Ναὸς Ἁγίου Γεωργίου εἰς Σκλαβοπούλαν Σελίνου, 3. Ναὸς Εἰσοδίων Θεοτόκου εἰς Σκλαβοπούλαν, 4. Ναὸς Σωτῆρος εἰς Σκλαβοπούλαν), Νομὸς Ρεθύμνης (5. Ναὸς Ἁ- γίου Εὐτυχίου εἰς Χρωμοναστήρι, 6. Ναὸς Ἁγίου Ἰωάννου εἰς Ἀνώγεια), Νομὸς Ἡ-		

- ρακλείου (7. Ναός Ἁγίας Παρασκευῆς εἰς Ἐπισκοπὴν Πεδιάδος), Δωδεκάνησος, Ρόδος (1. Ταξιάρχης τοῦ Θάρι, 2. Ναός Ἁγίου Ἰωάννου Θεολόγου (Παραδείσι - Βιλλανόβα), Πάτμος (3. Ναός Ἁγίου Βασιλείου, 4. Ναός Ἁγίου Δημητρίου, 5. Μονὴ Ἁγίου Ἰωάννου Θεολόγου. Καθολικὸν) (Πί ν. 7 - 58) Σελ. 16-35
1. Ἔργασια ὀργανώσεως καὶ τακτοποιήσεως ἀποθηκῶν Μουσείου Ἀκροπόλεως, II. Ἔργασια διαμορφώσεως καὶ τακτοποιήσεως τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου Ἀκροπόλεως (Α. Ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως, Β. Ἔργασια νοτίας κλιτύος, Γ. Ἔργασια δυτικῆς κλιτύος, Δ. Ἔργασια βορείας κλιτύος, Ε. Ἔργασια ἀναστηλώσεως τοῦ Ὡδείου Ἡρώδου τοῦ Ἀττικοῦ καὶ διαμορφώσεως τοῦ πρὸ αὐτοῦ χώρου), III. Ἔργασια διαμορφώσεως τῆς Ῥωμαϊκῆς Ἀγορᾶς. Ἀνασκαφικὴ ἔρευνα τῆς δυτικῆς πλευρᾶς αὐτῆς (Πί ν. 59 - 70· Σχ ἐ δ. 1 - 7) » 36-48
- Excavation in the Athenian Agora (Πί ν. 71 - 72) » 49-50
- Die Ausgrabungen im Kerameikos (1. Die Grabung südlich der Heiligen Strasse, 2. Grabung an der Psaromilingu - Strasse) (Πί ν. 73 - 75· Σχ ἐ δ. 1) » 51-54
- Γ' Ἐφορεία Κλασσικῶν Ἀρχαιοτήτων:
- Ἀνασκαφαὶ ἐντὸς τῆς περιμετρικῆς ζώνης τῶν Ἀθηνῶν (1. Ἐρυσίχθονος 15, 2. Μ. Ἀλεξάνδρου 91 καὶ Πλαταιῶν 42, 3. Μ. Ἀλεξάνδρου 75, 4. Ἀκομινάτου 13, 5. Ἀγ. Κωνσταντίνου 39 - 41, 6. Πειραιῶς 68 (Πρῶην Ὀρφανοτροφεῖον Χατζηκάνστα), 7. Πιττάκη 6, 8. Λεωφόρος Μεσογειῶν, 9. Ὁδὸς Πυθίου, 10. Ὁδὸς Ἰωσήφ τῶν Ῥωγῶν, 11. Ὁδὸς Φαλήρου (Ἔργα ΟΤΕ), 12. Ὁδὸς Φαλήρου 20, 13. Ὁδὸς Βεῖκου 35, 14. Ὁδὸς Ἐρεχθίδου 9 - 11, 15. Ὁδὸς Ἐρεχθίδου 21 - 23, 16. Παρθενῶνος καὶ Ροβέρτου Γκάλλι (Πί ν. 76 - 79· Σχ ἐ δ. 1 - 14) » 55-71
17. Ὁδὸς Ἀμφικτύονος 14, 18. Ὁδὸς Πουλοπούλου 43, 19. Ἀνασκαφὴ ὁδοῦ Κωνσταντινουπόλεως, 20. Ἀνασκαφὴ οἰκοπέδου ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Σπύρου Πάτση ἀριθ. 57 καὶ Ἱερᾶς Ὁδοῦ, 21. Σωκράτους 1 καὶ Σοφοκλέους, 22. Σταδίου καὶ Ὀμήρου γωνία, 23. Ὁδὸς Ὀθωνος 4, 24. Ὁδὸς Ἡπίτου 7, 25. Ὁδὸς Μακρῆ 12, 26. Ὁδὸς Τυρταίου, 27. Ὁδὸς Μητσαίων καὶ Ζήτρου, 28. Ὁδὸς Δημητρακοπούλου 50, 29. Ὁδὸς Ἐρεχθίδου 25, 30. Ρ. Γαριβάλδη καὶ Ρατζιέρι, 31. Ὁδὸς Ἀνταίου 19 (Πί ν. 80 - 86· Σχ ἐ δ. 15 - 29)..... » 72-91

ΑΤΤΙΚΗ ΚΑΙ ΝΗΣΟΙ

- A. Ἀνασκαφαὶ (1. Ἀνασκαφὴ τμήματος τοῦ νοτίου μακροῦ τείχους, 2. Ἀνασκαφὴ Βάρης, 3. Ἀνασκαφὴ Ἀναβύσσου, 4. Ἀνασκαφὴ μυκηναϊκῶν τάφων εἰς Λαπούτσι Βραυρώνος, 5. Αἶγινα), Β. Τυχαῖα εὐρήματα (1. Χαλάνδρι, 2. Ἀργυρούπολις, 3. Ἅγιος Δημήτριος (Μπραχάμι), 4. Λεωφόρος Βουλιαγμένης, 5. Ἅγιος Σώστης, 6. Διόνυσος, 7. Αἰγιάλεως, 8. Δραπετσάνα, 9. Νέον Φάληρον, 10. Πειραιεύς, 11. Πολύδροσον, 12. Κηφισία, 13. Βάρη, 14. Σπάτα, 15. Κορωπί, 16. Καλύβια, 17. Ραμνοῦς, 18. Μαραθῶν, 19. Κάτω Σούλι Μαραθῶνος, 20. Σαλαμῖς, 21. Ἅγιος Ἀνδρέας (Ζούμπερη) Νέας Μάκρης) (Πί ν. 87 - 103· Σχ ἐ δ. 1) » 92-107

Thorikos:

- L' Acropole, La Nécropole Ouest, Le quartier industriel, Le Théâtre (Πί ν. 104 - 110) .. » 108-111

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΑΘΗΝΩΝ - ΑΤΤΙΚΗΣ

- Ἀθῆναι (1. Λυκαβηττός, Ναός Ἁγίου Γεωργίου, 2. Βασιλικὴ Ἁγίου Διονυσίου Ἀρσοπαγίτου, 3. Ναός Ἁγίας Δυνάμεως, 4. Ναός Παναγίας Ρόμβης, 5. Ναός Μεταμορφώσεως τοῦ Σωτήρος, 6. Ναός Ζωοδόχου Πηγῆς, 7. Μονὴ Ἁγίου Ἰωάννου Καρέα), Ἐκτὸς Ἀθηνῶν (8. Μονὴ Ἀστερίου), Ἀμαρούσιον (9. Ναός τοῦ Ἁγίου Δημητρίου), Πεν-

τέλη (10. Μονή Νταού Πεντέλης), Μαραθών (11. Ἅγιος Γεώργιος Βρανᾶς, 12. Ἅγιος Νικόλαος, 13. Ναϊσκος τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου), Δαφνί, Μέγαρο (14. Ναός Σωτήρος, 15. Ναός Ἁγίου Ἀθανασίου, 16. Ναός Ἁγίας Βαρβάρας), Σαλαμίς (17. Μονή Φανερωμένης), Σπέτσαι, Αἴγινα (Πί ν. 111 - 119· Σχ έ δ. 1 - 4) Σελ. 112-120

ΑΡΓΟΛΙΔΟΚΟΡΙΝΘΙΑ

Α' Κορινθία, Κόρινθος (Ἄνασκαφαί Ἐθνικῆς ὁδοῦ, Κρήναι, Στιμάγκα, Σικυών, Καμάρι, Νεμέα), Β' Ἀργολίς (Μυκήναι, Φίχτια, Ρωμέϊκα, Καστράκι), Ἄργος (Ξεριάς, Ἐθνικὸν Γυμναστήριον), Σκαφιδάκι, Κυβέρι, Τίρυνς, Ναύπλιον, Κάνδια, Ἴρια, Χέλι (Ἄραχναῖον), Λιγουριό, Ἄνω Ἐπίδαυρος, Παλαιὰ Ἐπίδαυρος, Ἱερὸν Ἀσκληπιοῦ, Ἀδάμι (Πί ν. 120 - 125· Σχ έ δ. 1 - 3) » 121-132

Excavations at Corinth:

A. The Byzantine levels to the south of the South Stoa, B. The ancient quarry area to the southwest of the Odeion, C. The Roman Bath north of the village square, D. The water tunnel system at Anaploga, E. The Sanctuary of Demeter and Persephone, F. The Gymnasium, G. Museography (Πί ν. 126 - 137· Σχ έ δ. 1 - 2) » 133-141
Corinthian Kenchreai (Πί ν. 138 - 142· Σχ έ δ. 1 - 2) » 141-145

Perachora:

The Double - Apsidal Cistern, The Triple Cistern Early Helladic Site (Σχ έ δ. 1) » 145-147
Nettoyage du rempart urbain à Argos » 147
Halieis: (The Dye Works Terrace, The Acropolis, Conclusions), Underwater exploration and mapping (Πί ν. 143 - 145) » 148-151

ΑΡΚΑΔΙΑ - ΛΑΚΩΝΙΑ

Α. Ἄνασκαφαί, 1. Ἀρκαδία. Ἄνασκαφή εἰς Τεγέαν (Τεμάχια πεοερχόμενα ἐκ τοῦ ναοῦ τῆς Ἀλέας Ἀθηνᾶς), 2. Λακωνία. Ἄνασκαφαί εἰς οἰκόπεδα Σπάρτης (1. Ἄνασκαφή οἰκοπέδου Γ. Λάσκαρη, 2. Ἄνασκαφή οἰκοπέδων Ἐ. Δίπλα, 3. Ἄνασκαφή οἰκοπέδου Λιαπάκου, 4. Ἄνασκαφή εἰς τὴν ὁδὸν Ἀρχιδάμου), 5. Ἄνασκαφή εἰς οἰκόπεδα ἰδιοκτησίας Βασ. Δασκαλάκη εἰς Γύθειον, Β. Καθαρισμὸς - Διαμόρφωσις Ἀρχαιολογικῶν χώρων, 1. Ἀρκαδία (Ναός Ἀλέας Ἀθηνᾶς), 2. Λακωνία (Α. Ἀρχαιολογικοὶ χώροι Σπάρτης, Β. Θολωτὸς τάφος Βαφειοῦ), Γ. Μουσειακαὶ ἐργασίαι (1. Ἀρκαδία, 2. Λακωνία), Δ. Περιοδεῖαι καὶ περισυλλογὴ ἀρχαίων - Τυχαῖα εὐρήματα (Κουφόβουνο, Τυχαῖα εὐρήματα) (Πί ν. 146 - 150· Σχ έ δ. 1) » 152-159
Excavations at Kastri (Πί ν. 151 - 152· Σχ έ δ. 1) » 160-162

ΜΕΣΣΗΝΙΑ

1. Καλαμάτα, Μουσεῖον Μπενάκη, 2. Μεθώνη, 3. Μαυρομμάτιον Ἰθώμης (Ἀρχαία Μεσσήνη) (Πί ν. 153 - 157) » 163-164
Ἑλληνιστικὸν νεκροταφεῖον Γαλιόβης Παλιοναυαρίνου (Κορυφασίου) (Α. Τάφοι, Β. Πυραῖ), Μουσεῖον Χώρας (Πί ν. 158 - 165· Σχ έ δ. 1) » 164-165
Ἄνασκαφαί ἐν Πύλῳ (Α. Βολιμίδια, Β. Περιστεριά) (Πί ν. 166 - 172) » 166-168
The Palace of Nestor (Πί ν. 173) » 169

ΗΛΕΙΑ

Ναός Ἐπικουρίου Ἀπόλλωνος, Μουσεῖον Ἀρχαίας Ὀλυμπίας, Μουσεῖον Πύργου, Σωστικά ἀνασκαφαί καὶ τυχαῖα εὐρήματα (Πί ν. 174 - 186) Σελ. 170-173

ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΚΑΙ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ

Στερέωσις βυζαντινῶν καὶ μεταβυζαντινῶν μνημείων Ἀρκαδίας, I. Καρύταινα (α. Ναός Ἁγίου Νικολάου, β. Κωδωνοστάσιον Ζωοδόχου Πηγῆς), II. Δημητσάνα (1. Ἁγιος Βασίλειος, 2. Παναγιά στὸ Λιβιάδι, 3. Ἁγιος Γεώργιος, 4. Ἁγιος Δημήτριος) (Πί ν. 187) » 174-175

ΒΟΙΩΤΙΑ

I. Μουσεῖον Θηβῶν, II. Ἀνασκαφαί, 1. Θῆβαι (α. Καδμεῖον, β. Οἰκόπεδον Μαλαθούνη, γ. Οἰκόπεδον Κόρδατζη, δ. Οἰκόπεδον Γιαννοπούλου - Δημητρακοπούλου, ε. Οἰκόπεδον Κτιστάκη, ζ. Οἰκόπεδον Ἀναστ. Θεοδώρου, ζ. Οἰκόπεδον Σταμ. Σταμάτη, η. Καθαρισμὸς παλαιοῦ Καδμεῖου, θ. Οἰκόπεδον Γαβριατοπούλου, ι. Οἰκόπεδον Πηλίδη, ια. Οἰκόπεδον Σταυροπούλου, ιβ. Οἰκόπεδον Συλλόγου « Ἁγ. Ἰωάννης ὁ Καλοκτένης », ιγ. Οἰκόπεδον Μπαλατσού, ιδ. Οἰκόπεδον Κοροπούλη, ιε. Οἰκόπεδον Σελέκου, ις. Οἰκόπεδον Καραγιάννη, ιζ. Οἰκόπεδον Μανάρα, ιθ. Οἰκόπεδον Καραγάτσουλη), 2. Περιοχὴ Θηβῶν (α. Οἰκόπεδον Ἐνώσεως Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν, β. Οἰκόπεδον Ἀναστ. Λιακοπούλου, Πυρί), 3. Βοιωτία (α. Οὔγγρα - Παραλίμνη, β. Τάτιζα, γ. Προβατάρη, περιοχὴ Βαγίων), III. Συντήρησις μνημείων καὶ διαμόρφωσις χώρων, 1. Θῆβαι (α. Οἰκόπεδον Δ. Παυλογιαννοπούλου, β. Δίρκη), 2. Βοιωτία (α. Ὀρχηστὸς, β. Κόκκινον), IV. Τυχαῖα εὐρήματα (Πί ν. 188 - 210· Σχ ἐ δ. 1 - 22) » 176-205

Nettoyage du rempart d'Akraiphia (Béotie) Ptoïon (Πί ν. 211 - 212) » 206

Grabungen im Kabirenheiligtum bei Theben (Πί ν. 213 - 217· Σχ ἐ δ. 1) » 207-209

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΒΟΙΩΤΙΑΣ

Χωρίον Ὑψηλάντη (Μονὴ Ἁγίου Νικολάου), Θῆβαι (1. Ψηφιδωτὰ οἰκοπέδου Σταμάτη, 2. Οἰκόπεδον Ἀναδιώτη, 3. Ναῖσκος Ἁγίου Δημητρίου), Λεβάδεια (Φρούριον), Ὀρχομενός (Ἁγιος Σώζων), Ἀκραιφνιον (Ναός Ἁγίου Γεωργίου) (Πί ν. 218 - 224) » 210-213

ΕΥΒΟΙΑ

Vorläufiger Bericht der Sondiergrabungen in Eretria (Πί ν. 225 - 227· Σχ ἐ δ. 1 - 6)... » 214-218

Rapport des fouilles à Éréttrie (835, 719, 91, 91 a, 254, 243, 373, 775, 672, 833, 417, 214), Conclusion (Σχ ἐ δ. 1 - 11) » 218-227

Eretria (Herbst 1965) » 227-228

Le temple d'Apollon Daphnéphoros (Σχ ἐ δ. 1 - 2) » 228-231

Τυχαῖα εὐρήματα (Πί ν. 228) » 232

Excavations at Lefkandi (Πί ν. 229 - 230· Σχ ἐ δ. 1) » 233-235

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΕΥΒΟΙΑΣ

1. Χαλκίς (Α. Οἰκόπεδον Ἐμπορικῶν Ἐπιμελητηρίου, Β. Οἰκόπεδον Ἰ. Πασσᾶ, Γ. Ναός Ἁγίας Παρασκευῆς), 2. Πισσῶνας, 3. Λίμνη, 4. Μονὴ Γαλατάκη, 5. Μονὴ Ἁγίου Γεωργίου Ἀρμᾶ (Πί ν. 231 - 233· Σχ ἐ δ. 1 - 7) » 236-241

ΦΩΚΙΣ

Δελφοί (Πί ν. 234 - 236· Σ χ έ δ. 1 - 2) Σελ. 242-244

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΦΘΙΩΤΙΔΟΣ - ΦΩΚΙΔΟΣ

Α. Φωκίς

1. Πολύδροσον - Σουβάλα Παρνασσίδος, 2. Ἀντίκυρα, 3. Δεσφίνα (α. Μονή Ἀγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου, β. Ἐξωκκλήσιον Ἀγίου Γεωργίου, γ. Ναός Ταξιαρχῶν)
(Πί ν. 237 - 238) » 245-246

Β. Φθιώτις

Ἀμφίκλεια (1. Μονή Ἀμφικλείας, 2. Ἀκρόπολις, 3. Κωμόπολις), Λιβανάτες, Δαφνού-
σια - Ἅγιος Κωνσταντῖνος (Πί ν. 239 - 240) » 246

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

ΜΕΡΟΣ Β'

ΧΡΟΝΙΚΑ

ΧΡΟΝΙΚΑ

Τῶν ἐν Ἑλλάδι ἀρχαιολογικῶν ἐργασιῶν
κατὰ τὸ ἔτος 1965

ΕΚΘΕΣΙΣ ΤΗΣ ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΥΠΗΡΕΣΙΑΣ

Τὸ ἔτος 1965 χαρακτηρίζει ἡ αὔξησις τῆς δραστηριότητος τῆς Ὑπηρεσίας εἰς ὄλους τοὺς τομείς, ἐμφανιζομένη εἰς τὰς ἐν συνεχείᾳ δημοσιευμένας ἐκθέσεις τῶν περιφερειακῶν μονάδων αὐτῆς. Παραλλήλως κατέστη δυνατόν, διὰ τῶν εἰς τὴν παροῦσαν ἐκθεσιν ἀναφερομένων διορισμῶν καὶ προαγωγῶν, νὰ καλυφθοῦν πλεῖστα ὄσα κενὰ τῆς Ὑπηρεσίας εἰς ἐπιστημονικὸν προσωπικόν, δημιουργηθέντα ἐκ τοῦ βραδυτάτου ρυθμοῦ τῆς ἀνανεώσεως τῶν στελεχῶν αὐτῆς κατὰ τὸ παρελθόν, ὡς ἐπίσης καὶ ἐκ τῶν ἀποχωρήσεων λόγῳ τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ Νόμου περὶ τριακονταπενταετίας καὶ τῶν διορισμῶν εἰς πανεπιστημιακὰς θέσεις.

Οὕτω, μετὰ ἐξάμηνον ἐν Ἀθήναις παραμονὴν πρὸς ἄσκησιν καὶ παρακολούθησιν ἐδικῶν μαθημάτων, ἀναφερομένων κυρίως εἰς πρακτικὰ θέματα, ἐτοποθετήθησαν οἱ ἐπιτυχόντες εἰς τὸν διαγωνισμόν τοῦ Δεκεμβρίου τοῦ 1964 Ἐπιμεληταὶ Ἀρχαιοτήτων, διορισθέντες κατὰ τὴν ἀνοξίν τοῦ 1965, εἰς κενὰς θέσεις ὡς ἀκολούθως:

Α. Ἐπιμεληταὶ Κλασσικῶν Ἀρχαιοτήτων:

1. Ἡ Κ. Πέππα - Δελμούζου εἰς τὴν Ἐπιγραφικὴν Συλλογὴν Ἀθηνῶν. 2. Ἡ Καλ. Κρυστάλλη εἰς τὴν Δ' Ἀρχ. Περιφέρειαν, μετὰ ἔδραν τὸ Ναύπλιον. 3. Ὁ Ἰ. Παπαχριστοδοῦλου ὁμοίως εἰς τὴν Δ' Ἀρχ. Περιφέρειαν, μετὰ ἔδραν τὸ Ναύπλιον. 4. Ὁ Ἄγγ. Δελληβοριάς εἰς τὴν ΣΤ' Ἀρχ. Περιφέρειαν, μετὰ ἔδραν τὰς Πάτρας. 5. Ὁ Ἄγγ. Χωρέμης εἰς τὴν Ζ' Ἀρχ. Περιφέρειαν, μετὰ ἔδραν τὴν Ἀρχαίαν Ὀλυμπίαν. 6. Ὁ Νικ. Φαράκλας εἰς τὴν Θ' Ἀρχ. Περιφέρειαν, μετὰ ἔδραν τὰς Θήβας. 7. Ἡ Ὑβόννη Νικοπούλου εἰς τὴν Ι' Ἀρχ. Περιφέρειαν, μετὰ ἔδραν τοὺς Δελφούς. 8. Ἡ Ἰ. Κουλεϊμάνη εἰς τὴν ΙΑ' Ἀρχ. Περιφέρειαν, μετὰ ἔδραν τὰ Ἰωάννινα. 9. Ὁ Γ. Χουρμουζιάδης εἰς τὴν ΙΒ' Ἀρχ. Περιφέρειαν, μετὰ ἔδραν τὸν Βόλον. 10. Ἡ

Χ. Κουκούλη εἰς τὴν ΙΕ' Ἀρχ. Περιφέρειαν, μετὰ ἔδραν τὴν Καβάλαν. 11. Ὁ Εὐάγγ. Τσιμπίδης - Πεντάζος εἰς τὴν ΙΖ' Ἀρχ. Περιφέρειαν, μετὰ ἔδραν τὴν Μυτιλήνην. 12. Ὁ Κωνστ. Τσάκος εἰς τὴν ΙΗ' Ἀρχ. Περιφέρειαν, μετὰ ἔδραν τὴν Μύκονον. 13. Ἡ Ἡὼς Ζερβουδάκη εἰς τὴν ΙΘ' Ἀρχ. Περιφέρειαν, μετὰ ἔδραν τὴν Ρόδον.

Β. Ἐπιμεληταὶ Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων:

14. Ὁ Ἡλ. Κόλλιας εἰς τὴν ΙΘ' Ἀρχ. Περιφέρειαν, μετὰ ἔδραν τὴν Ρόδον. 15. Ἡ Εὐδ. Κουρκουτίδου εἰς τὴν 1ην Περιφέρειαν Βυζ. Ἀρχαιοτήτων, μετὰ ἔδραν τὸν Βόλον. 16. Ὁ Νικ. Νικονάνος εἰς τὴν 2αν Περιφέρειαν Βυζ. Ἀρχαιοτήτων, μετὰ ἔδραν τὴν Θεσσαλονίκην. 17. Ἡ Χρ. Μαυροπούλου εἰς τὴν 2αν Περιφέρειαν Βυζ. Ἀρχαιοτήτων, μετὰ ἔδραν τὴν Βέροian. 18. Ἡ Ἑλ. Κουνουπιώτου εἰς τὴν 3ην Περιφέρειαν Βυζ. Ἀρχαιοτήτων, μετὰ ἔδραν τὸν Μυστράν. 19. Ὁ Ἐμμ. Μπορμπουδάκης εἰς τὴν 4ην Περιφέρειαν Βυζ. Ἀρχαιοτήτων, μετὰ ἔδραν τὸ Ρέθυμνον. 20. Ὁ Παν. Βοκοτόπουλος εἰς τὴν 5ην Περιφέρειαν Βυζ. Ἀρχαιοτήτων, μετὰ ἔδραν τὰ Ἰωάννινα.

Προήχθησαν εἰς Ἐφόρους Ἀρχαιοτήτων Γ' τάξεως οἱ κάτωθι Ἐπιμεληταὶ Ἀρχαιοτήτων Α' τάξεως, καταλαμβάνοντες τὰς σημειουμένας θέσεις: 1. Ἡ Β. Φιλιππάκη, τοποθετηθεῖσα ὡς προϊσταμένη τῆς Ι' Ἀρχ. Περιφέρειας, μετὰ ἔδραν τοὺς Δελφούς. 2. Ἡ Κ. Φατούρου, τοποθετηθεῖσα ὡς προϊσταμένη τῆς Εἰδικῆς Ἐφορείας Νεωτέρων Μνημείων τῆς Ἑλλάδος, μετὰ ἔδραν τὰς Ἀθήνας. 3. Ἡ Εὐάγγ. Πρωτονοταρίου - Δειλάκη, τοποθετηθεῖσα ὡς προϊσταμένη τῆς Εἰδικῆς Ἐφορείας Ἀρχαιοπωλείων καὶ Ἰδιωτικῶν Συλλογῶν τῆς Ἑλλάδος, μετὰ ἔδραν τὰς Ἀθήνας. 4. Ὁ Γρηγ. Κωνσταντινόπουλος, τοποθετηθεῖς ὡς προϊστάμενος τῆς ΙΘ' Ἀρχ. Περιφέρειας, μετὰ ἔδραν τὴν Ρόδον. 5. Ἡ Ἄγγ. Ἀνδρειωμένου, τοποθετηθεῖσα ὡς προ-

ισταμένη της ΙΔ' Ἀρχ. Περιφέρειας, με ἔδραν τὴν Βέροιαν.

Ὡσαύτως προήχθησαν τρεῖς Ἐφοροὶ Ἀρχαιοτήτων Β' τάξεως εἰς Ἐφόρους Ἀρχαιοτήτων Α' τάξεως, δύο Ἐφοροὶ Ἀρχαιοτήτων Γ' τάξεως εἰς Ἐφόρους Ἀρχαιοτήτων Β' τάξεως, τρεῖς Ἐπιμεληταὶ Ἀρχαιοτήτων Β' τάξεως εἰς Ἐπιμελητὰς Ἀρχαιοτήτων Α' τάξεως, ὀκτὼ Ἐπιμεληταὶ Ἀρχαιοτήτων Γ' τάξεως εἰς Ἐπιμελητὰς Ἀρχαιοτήτων Β' τάξεως.

Μετατάγη, ὡσαύτως, ἐκ τοῦ Κλάδου Ἐπιμελητῶν Ὑφασμάτων καὶ Μεταλλοτεχνίας τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου εἰς τὸν Κλάδον Α1 Ἀρχαιολόγων, ἐπὶ βαθμῷ Ἐφόρου Γ' τάξεως, ἡ Ἄ. Μαραβᾶ - Χατζηνικολάου, τοποθετηθεῖσα ὡς προϊσταμένη τῆς 5ης Περιφέρειας Βυζ. Ἀρχαιοτήτων, με ἔδραν τὰ Ἰωάννινα.

Κατὰ τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1965, ἐγένετο, ἀποφάσει τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου, ὁ διορισμὸς εἰς θέσεις Γενικῶν Ἐφόρων Ἀρχαιοτήτων, τῶν Ἐφόρων Ἀρχαιοτήτων Α' τάξεως: 1. Μ. Μιτσοῦ, τοποθετηθέντος ὡς προϊσταμένου τῆς Ἐπιγραφικῆς Συλλογῆς Ἀθηνῶν, 2. Νικ. Πλάτωνος, τοποθετηθέντος εἰς τὴν θέσιν τοῦ Διευθυντοῦ Ἀκροπόλεως, καὶ 3. Ἰ. Κοντῆ, τοποθετηθέντος εἰς τὴν θέσιν τοῦ Γεν. Διευθυντοῦ Ἀρχαιοτήτων καὶ Ἀναστηλώσεως, ἣν κατεῖχεν ἀπὸ τοῦ 1963 ὡς ἀναπληρωτής.

Εἰς τὸν Κλάδον Α2 Ἀρχιτεκτόνων προήχθη εἰς ἀρχιτέκτων ἐπὶ βαθμῷ 5φ εἰς τὸν 4ον βαθμὸν. Εἰς τὸν Κλάδον Α4 Μουσειακῶν Καλλιτεχνῶν - Γλυπτῶν προήχθη εἰς γλύπτης ἐπὶ βαθμῷ 4φ εἰς τὸν 3ον βαθμὸν, εἰς γλύπτης ἐπὶ βαθμῷ 8φ εἰς τὸν 7ον βαθμὸν, ἐνετάγη δὲ εἰς γλύπτης ἀπὸ τοῦ 7ου εἰς τὸν 6ον βαθμὸν.

Εἰς τὸν κλάδον Α5 Μουσειακῶν Καλλιτεχνῶν - Ζωγράφων, προήχθη εἰς ζωγράφος ἐπὶ βαθμῷ 6φ εἰς τὸν 5ον βαθμὸν, ἐνετάγη δὲ εἰς ζωγράφος ἀπὸ τοῦ 8ου εἰς τὸν 7ον βαθμὸν.

Εἰς τὸν κλάδον Α7 Ζωγράφων Ἀναστηλώσεως προήχθη εἰς ζωγράφος ἀπὸ τοῦ 6ου εἰς τὸν 5ον βαθμὸν.

Εἰς τὸν διοικητικὸν κλάδον Α9 προήχθη ἀπὸ τοῦ 4ου εἰς τὸν 3ον βαθμὸν ὁ Δημ. Γιάκος, τοποθετηθεὶς εἰς τὴν θέσιν τοῦ προϊσταμένου τῆς Διευθύνσεως Διοικητικοῦ τῆς Κεντρικῆς Ὑπηρεσίας, ἐνετάγη δὲ εἰς ὑπάλληλος ἀπὸ τοῦ 7ου εἰς τὸν 6ον βαθμὸν.

Εἰς τὸν κλάδον Α10 Ἀρχαιολογικῶν Γραμματέων προήχθη μία ὑπάλληλος ἀπὸ τοῦ 6ου εἰς τὸν 5ον βαθμὸν.

Εἰς τὸν κλάδον Β2 Ἀρχιτεχνιτῶν προήχθησαν δύο τεχνίται ἀπὸ τοῦ 11ου εἰς τὸν 10ον βαθμὸν,

ἐνετάγησαν δὲ τέσσαρες τεχνίται ἀπὸ τοῦ 9ου μέχρι τοῦ 6ου βαθμοῦ.

Εἰς τὸν κλάδον Β3 Φροντιστῶν Ἀρχαίων ἐνετάγη εἰς ὑπάλληλος ἀπὸ τοῦ 8ου εἰς τὸν 6ον βαθμὸν.

Εἰς τὸν κλάδον Β5 Διοικητικοῦ προήχθη εἰς ὑπάλληλος ἀπὸ τοῦ 5ου εἰς τὸν 4ον βαθμὸν καὶ εἰς ἀπὸ τοῦ 6ου εἰς τὸν 5ον, ἐνετάγησαν δὲ ἐννέα ὑπάλληλοι ἀπὸ τοῦ 12ου μέχρι τοῦ 6ου βαθμοῦ.

Εἰς τὸν κλάδον Γ1 Ἀρχιφυλάκων - Φυλάκων προήχθησαν 51 ἀπὸ τοῦ 12ου εἰς τὸν 11ον βαθμὸν καὶ ἐνετάγησαν 113 φύλακες ἀρχαιοτήτων ἀπὸ τοῦ 11ου μέχρι τοῦ 8ου βαθμοῦ.

Εἰς τὸν κλάδον Γ2 Νυκτοφυλάκων προήχθη εἰς ἀπὸ τοῦ 11ου εἰς τὸν 10ον βαθμὸν, ἐνετάγησαν δὲ τρεῖς ἀπὸ τοῦ 12ου μέχρι τοῦ 10ου βαθμοῦ. Εἰς τὸν κλάδον Γ3 Ἐργατῶν προήχθη εἰς ἀπὸ τοῦ 9ου εἰς τὸν 8ον βαθμὸν καὶ εἰς ἀπὸ τοῦ 13ου εἰς τὸν 12ον.

Φύλακες τοῦ κλάδου Γ1, ἐπὶ βαθμῷ 12φ, διορίσθησαν κατὰ τὸ 1965 δεκαεννέα· ἐπίσης διορίσθη εἰς νυκτοφύλαξ τοῦ κλάδου Γ2 ἐπὶ βαθμῷ 13φ καὶ εἰς ἐργάτης τοῦ κλάδου Γ3 ἐπὶ βαθμῷ 13φ.

Εἰς τὸν κλάδον Β5 διορίσθη εἰς ὑπάλληλος ἐπὶ βαθμῷ 11φ.

Κατὰ τὸ 1965, μετετέθησαν, πρὸς πλήρωσιν ὑπηρεσιακῶν ἀναγκῶν, οἱ Ἐφοροὶ Ἀρχαιοτήτων:

1. Νικ. Βερδελῆς, ἀπὸ τῆς θέσεως τοῦ προϊσταμένου τῆς Β' Ἀρχαιολογικῆς Περιφέρειας Ἀττικῆς εἰς τὴν Α' Ἀρχ. Περιφέρειαν Ἀκροπόλεως, 2. Δημ. Λαζαρίδης, ἀπὸ τῆς Γ' Ἀρχ. Περιφέρειας Ἀθηνῶν εἰς τὴν Β' Ἀρχ. Περιφέρειαν Ἀττικῆς καὶ 3. Φωτ. Πέτσας, ἀπὸ τῆς ΙΔ' Ἀρχ. Περιφέρειας Βεροίας εἰς τὴν ΙΓ' Ἀρχ. Περιφέρειαν Θεσσαλονίκης. Οἱ Ἐπιμεληταὶ Ἀρχαιοτήτων: 1. Ἡλ. Τσιριβάκος, ἀπὸ τῆς ΙΑ' Ἀρχ. Περιφέρειας Ἰωαννίνων εἰς τὴν Β' Ἀρχ. Περιφέρειαν Ἀττικῆς. 2. Φ. Κουτσοκώστα - Δροσογιάννη, ἀπὸ τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου εἰς τὴν 3ην Περιφέρειαν Βυζ. Ἀρχαιοτήτων Κορίνθου. 3. Ὁ. Ἀλεξανδρῆ, ἀπὸ τῆς Δ' Ἀρχ. Περιφέρειας Ναυπλίου εἰς τὴν Γ' Ἀρχ. Περιφέρειαν Ἀθηνῶν. 4. Παρ. Στασινοπούλου - Τουλούπα, ἀπὸ τῆς Θ' Ἀρχ. Περιφέρειας Θηβῶν εἰς τὸ Ἐθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον. 5. Βασ. Πετράκος, ἀπὸ τῆς Β' Ἀρχ. Περιφέρειας Ἀττικῆς εἰς τὴν ΙΖ' Ἀρχ. Περιφέρειαν Μυτιλήνης. 6. Ἰ. Παπαποστόλου, ἀπὸ τῆς ΙΘ' Ἀρχ. Περιφέρειας Ρόδου εἰς τὴν Α' Ἀρχ. Περιφέρειαν (Ἀκροπόλεως). 7. Στυλ. Παπαδάκη, ἀπὸ τῆς 4ης Περιφέρειας Βυζ. Ἀρχαιοτήτων εἰς τὸ Βυζαντινὸν Μουσεῖον. 8. Ἄγγ. Λιάγ-

κουρας, από της ΙΒ' Ἀρχ. Περιφέρειας Βόλου εἰς τὴν Β' Ἀρχ. Περιφέρειαν Ἀττικῆς. 9. Κωνστ. Δαβάρας, ἀπὸ της Β' Ἀρχ. Περιφέρειας Ἀττικῆς εἰς τὴν ΚΑ' Ἀρχ. Περιφέρειαν Χανίων. 10. Εὐγ. Λεβεντοπούλου - Γιούρη, ἀπὸ της ΙΕ' Ἀρχ. Περιφέρειας Καβάλας εἰς τὴν ΙΓ' Ἀρχ. Περιφέρειαν Θεσσαλονίκης. 11. Μυρτ. Ἀχειμάστου, ἀπὸ της ΙΘ' Ἀρχ. Περιφέρειας Ρόδου εἰς τὴν 4ην Περιφέρειαν Βυζ. Ἀρχαιοτήτων Πειραιῶς.

Κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο παρητήθησαν τῆς Ὑπηρεσίας, καταλαβόντες πανεπιστημιακῆς ἔδρας, ὁ Ἐφορος Ἀρχαιοτήτων Γ' τάξεως Χρυσ. Χρήστου, ὡς καὶ ὁ Ἐφορος Ἀρχαιοτήτων Β' τάξεως Σωτ. Δάκαρης.

Λήγοντος τοῦ ἔτους ἡ Ὑπηρεσία ἐστερήθη δύο παλαιῶν στελεχῶν αὐτῆς, συμπληρωσάντων τριακονταπενταετίαν, ἦτοι: α) τοῦ Γενικοῦ Ἐφόρου Ἀρχαιοτήτων κ. Ν. Πλάτωνος, ἐπὶ μακρὸν λίαν εὐδοκίμως διευθύναντος τὸ Μουσεῖον Ἡρακλείου Κρήτης καὶ ἐν συνεχείᾳ τὸ Μουσεῖον Ἀκροπόλεως Ἀθηνῶν. Οὗτος, μετὰ τὴν ἐκ τῆς Ὑπηρεσίας ἀποχώρησίν του, ἐξελέγη Καθηγητῆς τῆς αὐτοτελοῦς ἔδρας τῆς Προϊστορίας τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. β) τοῦ Ἐφόρου Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων κ. Δημ. Πάλλα, ἐπὶ μακρὸν φιλοτίμως ἐργασθέντος, κυρίως εἰς τὴν 3ην Περιφέρειαν Βυζ. Ἀρχαιοτήτων, περιλαμβάνουσαν τὴν Πελοπόννησον, τὴν Ἐπὶ τὴν ἠπειρον. Οὗτος, ἐπίσης, μετὰ τὴν ἀποχώρησίν του ἐκ τῆς Ὑπηρεσίας, ἐξελέγη Καθηγητῆς τῆς ἔδρας τῆς Βυζαντινῆς Τέχνης τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

Ἐκ τῶν φυλάκων τοῦ κλάδου Γ1 ἀπεχώρησαν, λόγῳ συμπληρώσεως ὀρίου ἡλικίας, τέσσαρες. Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον ἀπελύθη καὶ εἰς κλητῆρ τοῦ κλάδου Γ4.

Ὑπότροφοι εἰς τὸ ἐξωτερικὸν διετέλεσαν, κατὰ τὸ 1965, οἱ Ἐπιμεληταὶ Ἀρχαιοτήτων: 1. Βασ. Πετράκος εἰς Lyon τῆς Γαλλίας. 2. Αἰκ. Ρωμοπούλου εἰς Basel τῆς Ἑλβετίας. 3. Γεώργ. Παπαθανασόπουλος εἰς Tübingen τῆς Γερμανίας καὶ 4. ἡ Ἐπιμελήτρια Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Μυρτ. Ἀχειμάστου, ἀπὸ τοῦ Ὀκτωβρίου 1965, εἰς Βιέννην.

Τὸ Ἀρχαιολογικὸν Συμβούλιον συνήλθεν, κατὰ τὸ 1965, εἰς 64 συνεδριάσεις, ἐπιληφθὲν 1270 ὑποθέσεων. Ἐκ τούτων 767 ἀνεφέροντο εἰς γενικὰ θέματα, 122 εἰς αἰτήσεις οἰκοδομήσεως πλησίον ἀρχαιολογικῶν χώρων, 276 εἰς αἰτήσεις παροχῆς ἀμοιβῆς εἰς ὑποδείκτας ἢ παραδίδοντας ἀρχαῖα, 66 εἰς ὑποθέσεις ἐξαγορᾶς ἢ ἀπαλλοτριώσεως ἀκινήτων ἢ ἀγορᾶς ἀνταλλαξιμῶν κτημάτων κλπ.,

22 εἰς ἀνασκαφὰς τῆς Ὑπηρεσίας, τῆς Ἀρχαιολ. Ἐταιρείας, ξένων Ἀρχαιολ. Σχολῶν, ἰδιωτῶν κ.λ.π. καὶ 17 εἰς ἀνακηρύξεις μνημείων καὶ ἀρχαιολογικῶν χώρων.

Τὰ ἔσοδα ἐξ ἀρχαιολογικῶν πόρων ἀνήλθον κατὰ τὸ 1965 εἰς δραχμὰς 33.258.714,60 ἔναντι δραχμῶν 36.290.785 τοῦ 1964 καὶ 4.630.918 τοῦ 1958. Εἰς τὰ ἔσοδα ταῦτα προσετέθησαν ἐπιστροφαι τινες ἐκ τῶν τοῦ παρελθόντος ἔτους, εἰσπράξεις ἐκ μέρους τρίτων κ.λ.π., ἀναβιβάσαντα τὰ ἐν συνόλῳ ἔσοδα τοῦ Ταμείου Ἀρχαιολογικῶν Πόρων εἰς 36.362.615,80 δραχμὰς.

Ἐναντι τῶν ἐσόδων τούτων τὰ ἐξόδα τοῦ Ταμείου Ἀρχαιολογικῶν Πόρων ἀνήλθον εἰς 33.529.723,30 δραχμὰς, κατανεμόμενα ὡς ἑξῆς:

	Δραχμαὶ
α) Δι' ἀπαλλοτριώσεις	16.151.560,90
β) Δι' ἀποζημιώσεις μισθωτῶν ἀπαλλοτριωθέντων ἀκινήτων	174.000
γ) Διὰ διαμόρφωσιν, περίφραξιν ἀρχαιολογικῶν χώρων καὶ συντήρησιν μνημείων	5.645.078
δ) Δι' ἐνίσχυσιν φυλάξεως μουσείων καὶ ἀρχαιολογικῶν χώρων	8.197.907,70
ε) Διὰ πληρωμὴν ἀμοιβῶν εἰς κατόχους ἀρχαίων	765.939,60
ς) Δι' ἀγορὰν συγγραμμάτων διὰ βιβλιοθήκας ἀρχαιολογικῶν ὑπηρεσιῶν	754.693,60
ζ) Δι' ἀγορὰν ἐπίπλων καὶ ὀργάνων	598.543,50
η) Δι' ἀρχαιολογικὰ δημοσιεύματα	1.242.000

Κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος διετέθησαν ἐκ τοῦ Κρατικοῦ Προϋπολογισμοῦ τὰ κάτωθι χρηματικὰ ποσά:

	Δραχμαὶ
α) Διὰ συντήρησιν καὶ ἐπισκευὴν μουσείων	150.000
β) Δι' ἐργασίας ἀναστηλώσεως καὶ συντηρήσεως μνημείων	7.406.210
γ) Δι' ἀνασκαφὰς	812.625
δ) Διὰ περισυλλογὴν, μεταφορὰν καὶ φωτογράφησιν ἀρχαίων	136.840
ε) Διὰ κτηριακὰ ἔργα μουσείων, ἐργαστηρίων μουσείων, ἀρχαιολογικῶν συλλογῶν καὶ φυλακείων	1.116.425
ς) Διὰ διαμορφώσεις ἀρχαιολογικῶν χώρων	100.000
ζ) Διὰ καταγραφὴν εἰκόνων καὶ κειμηλίων	113.000
Σύνολον	9.835.100

Ἐκ τοῦ προϋπολογισμοῦ Δημοσίων Ἐπενδύσεων διετεθήσαν κατὰ τὸ 1965 τὰ κάτωθι χρηματικά ποσά:

	Δραχμαὶ
α) Δι' ἀνασκαφὰς	1.661.000
β) Διὰ μελέτας τοῦ ἐκτελεστοῦ προγράμματος	187.200
γ) Δι' ἀναστηλώσεις καὶ συντηρήσεις ἀρχαίων	3.805.000
δ) Διὰ κτηριακὰ ἔργα μουσείων	8.697.000
ε) Δι' ἐπανεκθέσεις μουσείων	10.740.000
Σύνολον	25.090.200

Πρὸς τούτοις, διετεθήσαν κατὰ τὸ 1965 ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας, εἰς ἔργα ἐκτελεσθέντα κυρίως δι' ὑπαλλήλων τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας, δι' ἀνασκαφὰς δρχ. 928.859 καὶ δι' ἀναστηλώσεις δρχ. 289.767.

Ὑπὸ τοῦ Γραφείου Δημοσιευμάτων τοῦ Ταμείου Ἀρχαιολογικῶν Πόρων ἐπετεύχθη ἡ ἐντὸς τοῦ ἔτους ἔκδοσις τῶν κάτωθι βιβλίων:

1. Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον τ. 18 (1963) : Μέρος Β' Χρονικά, τ. Β1.
2. Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον τ. 18 (1963) : Μέρος Β' Χρονικά, τ. Β2.
3. Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον τ. 19 (1964) : Μέρος Α' Μελέται.
4. Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον τ. 3 τοῦ 1917 (φωτομηχανικὴ ἀνατύπωσις).
5. Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον τ. 4 τοῦ 1918 (φωτομηχανικὴ ἀνατύπωσις).
6. Χ. Μπούρα, Βυζαντινὰ Σταυροθόλια μὲ νευρώσεις.
7. D. Callipolitis - Feytmans, Les Loutéria Attiques.
8. Μ. Νυσταζοπούλου, Ἡ ἐν τῇ Ταυρικῇ Χερσονήσῳ πόλις Σουγδαία ἀπὸ τοῦ ΙΓ' μέχρι τοῦ ΙΕ' αἰῶνος.
9. Σύντομος Ὁδηγὸς τοῦ Μουσείου Ἀκροπόλεως.
10. A Concise Guide to the Acropolis Museum.
11. Ἀμερικανικῆς Σχολῆς Κλασσικῶν Σπουδῶν, Ὁδηγὸς τῆς Ἀρχαίας Ἀγορᾶς τῶν Ἀθηνῶν (μετάφρασις Σ. Πλάτωνος).
12. Agnès Sakellariou - G. A. Papathanassopoulos, Musée Archéologique National. A. Collections Préhistoriques. Guide Sommaire (traduit par Odette Sargnon).

Κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος ἐπερατώθησαν τὰ Μουσεία Ἰθάκης, Μπενάκειον Καλαμῶν, Σολωμοῦ Ζακύνθου καὶ Βεροίας, τὰ οἰκήματα τῶν Ἀρχαιολογικῶν Συλλογῶν Σαλαμίνας καὶ Σκύρου καὶ τὸ ἀρχαιολογικὸν φυλάκειον Σέσκλου. Ἐπίσης ἐξετελέσθησαν αἱ ἐργασίαι ἀνεγέρσεως τῶν Ἐργαστη-

ρίων τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου, ἐπεκτάσεως τοῦ Μουσείου Πάρου, ἐπισκευῆς τοῦ Ἐθν. Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου, ὡς καὶ τῶν Μουσείων Σαμοθράκης, Θήρας, Καβάλας, Μπενάκειου Ἀθηνῶν, Θάσου καὶ Κομοτηνῆς, τοῦ οἰκήματος τῆς Ἀρχαιολ. Συλλογῆς καὶ τοῦ Σκευοφυλακίου τῆς Ἱ. Μονῆς Ὑψηλοῦ Μυτιλήνης, τοῦ οἰκήματος τῆς Ἀρχαιολογικῆς Συλλογῆς Λίνδου καὶ τοῦ ἀρχαιολογικοῦ φυλακείου Δήλου, ὡς καὶ αἱ ἐργασίαι συντηρήσεως καὶ ἐπισκευῆς τῶν Μουσείων Ἐλευσίνος, Χώρας Τριφυλίας, Βαθέος Σάμου καὶ Χαιρωνείας. Τέλος συνεχίσθησαν αἱ ἐργασίαι ἀνεγέρσεως τοῦ Μουσείου Ἀγίου Νικολάου Κρήτης καὶ ἐπισκευῆς τοῦ Μουσείου Νάξου.

Ἐξ ἄλλου ἐξετελέσθησαν αἱ ἐργασίαι στερεώσεως τῆς Ἀγίας Παρασκευῆς Χαλκίδος, τοῦ Ἀγίου Ἰωάννου Καλλιπάδου Ζακύνθου, Παντοκράτορος Κερκύρας, σεισμοπλήκτων μνημείων Ἀρκαδίας, οἰκίας Ράδου εἰς Τσεπέλοβον Ἰωαννίνων, ἀρχοντικοῦ Νεράντζη Αἰβάζη Καστοριάς, οἰκίας Κοντοῦ Ἀνακασιάς, οἰκίας Κωλέττη εἰς Ἀθήνας, οἰκίας Σβάρτς εἰς Ἀμπελάκια, ἀρχαίων τάφων Θεσσαλονίκης καὶ τοῦ θολωτοῦ τάφου Διμηνίου. Πρὸς τούτοις συνεχίσθησαν αἱ ἐργασίαι στερεώσεως τοῦ Θεάτρου Δωδώνης, τοῦ ναοῦ Ἐπικουρείου Ἀπόλλωνος Φιγαλείας, μνημείων τῆς Ναυπακτίας, Θεσσαλίας, Εὐρυτανίας, Εὐβοίας, Βοιωτίας, Κυθήρων, Αἰγίνης, Ἀχαΐας, Κυκλάδων, Κερκύρας, Κρήτης, Χίου, Μυτιλήνης, Ἠπείρου, Βεροίας, Καστοριάς, Κοζάνης, Φλωρίνης, Φθιώτιδος, Φωκίδος, Αἰτωλίας, Ἀκαρνανίας, Ἀκροπόλεως Ἀθηνῶν καὶ Πάτμου. Τέλος, ἐγένοντο καὶ αἱ κάτωθι ἐργασίαι: Στερέωσις τοιχογραφιῶν καὶ ψηφιδωτῶν εἰς ὀλόκληρον τὴν χώραν, διαμόρφωσις τῶν ἀρχαιολογικῶν χώρων Ἀρχαίας Ἀγορᾶς Ἀθηνῶν, Βραυρῶνος, Ὀλυμπείου καὶ μνημείων Ἀττικῆς, συνέχισις ἀναμαρμαρῶσεως τοῦ Ὠδείου Ἡρώδου τοῦ Ἀττικοῦ, διερεύνησις καὶ φωτογράφισις τοῦ βυζαντινοῦ ναοῦ Ἐπισκοπῆς Εὐρυτανίας, συνέχισις στερεώσεως τῶν μεσαιωνικῶν φρουρίων Λεβαδείας καὶ Ναυπάκτου καὶ τοῦ Σκευοφυλακίου τῆς Ἱ. Μονῆς Πάτμου, διαμόρφωσις ἀντιστηρίξεως Καδμείου Θηβῶν, συντήρησις, ἐπισκευὴ καὶ ἐν γένει κτηριακὴ ἀποκατάστασις τοῦ Ἀνακτόρου τῆς Πλακεντίας, διαμόρφωσις ὑπογείου τῆς οἰκοδομῆς Μυλωνᾶ ἐν Ρόδῳ, περιλαμβάνοντος ἀρχαῖα οἰκοδομικὰ λείψανα, στερέωσις τέμπλου Παναγίας Αἰτωλικῆς καὶ καθίσματος Προφ. Ἡλιοῦ Πάτμου, συντήρησις περιβόλου ναοῦ Ἀπόλλωνος Δελφῶν καὶ διαμόρφωσις ὑπογείου ἀρχαιολογικοῦ χώρου παρὰ τὴν Ἀγίαν Σοφίαν Θεσσαλονίκης, περιλαμβάνοντος ἀρχαῖα λείψανα.

*

ΑΘΗΝΑΙ - ΑΤΤΙΚΗ

ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΗ ΣΥΛΛΟΓΗ ΑΘΗΝΩΝ¹

Ἡ Νομισματικὴ Συλλογὴ Ἀθηνῶν κατέστη ἀνεξάρτητος τὸν Ἰούλιον τοῦ 1965, ἀποσχισθεῖσα ἐκ τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου, τοῦ ὁποῦ ἀπετέλει ἕως τότε τμήμα, βάσει τοῦ ἄρθρου 3, τοῦ ὑπ' ἀριθ. 550 Β.Δ.

Κατὰ τὸ ἔτος 1965 συνεχίσθησαν αἱ ἐργασίαι τακτοποιήσεως καὶ βελτιώσεως τῶν ἐγκαταστάσεων τῆς Νομισματικῆς Συλλογῆς Ἀθηνῶν. Ἀντικατεστάθησαν τὰ ὑφάσματα τριάκοντα προθηκῶν τῶν δύο αἰθουσῶν τῆς Ἐκθέσεως, εἴκοσι τῆς νοτίας καὶ δέκα τῆς νοτιοδυτικῆς, ὅπου εἶναι ἐκτεθειμένοι καὶ οἱ δακτυλιόλιθοι τῆς Συλλογῆς Καραπάνου καὶ Τζιβανοπούλου, οἱ ὅποιοι ἐταυτίσθησαν ἐκ νέου βάσει τῶν δημοσιεύσεων τοῦ Σβορώνου εἰς τὴν Ἐφημερίδα τῆς Νομισματικῆς Ἀρχαιολογίας. Ὡσαύτως ἀντικατεστάθησαν αἱ χάρτιναι ἐνδείξεις διὰ νέων τοιούτων ἐκ πλαστικῆς ὕλης.

Ἐγίνε συντήρησις καὶ καθαρισμὸς ὑπὸ τοῦ ἐδικευμένου τεχνίτου κ. Ἀ. Μαυραγάνη τριακοσίων ἀργυρῶν πτολεμαϊκῶν δεκαδράχμων καὶ τετραδράχμων, τὰ ὅποια ἐκτίθενται εἰς τὴν ΝΔ. αἴθουσαν.

Ἐδημιουργήθη πυρὴν μικροῦ ἐργαστηρίου καθαρισμοῦ χαλκῶν νομισμάτων², μὲ τὴν προοπτικὴν συμπληρώσεως καὶ τελειοποιήσεως αὐτοῦ εἰς τὸ προσεχὲς μέλλον.

Ἐχρησεν ἡ ἀναδιοργάνωσις ἐπὶ νέας βάσεως τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Νομισματικῆς Συλλογῆς Ἀθηνῶν, ἡ ὁποία εἶναι ἐν τῷ συνόλῳ τῆς ἀξιόλογος καὶ πλουτίζεται κατ' ἔτος διὰ νέων συγγραμμάτων.

Ὡς ἐπιστημονικοὶ βοηθοὶ εἰργάσθησαν αἱ ἀρχαιολόγοι δδ. Σοφ. Τζινιέρη καὶ Βιργ. Χαμουδοπούλου.

Τὰ εἰσαχθέντα κατὰ τὸ ὥς ἄνω ἔτος νομίσματα, μολυβδόβουλλα καὶ μέταλλα ἀνέρχονται εἰς χίλια τριακόσια ἑβδομήκοντα τέσσαρα, ἐκ τῶν ὁποίων δύο χρυσᾶ, τεσσαράκοντα πέντε ἀργυρᾶ, χίλια τριακόσια δέκα ἑπτὰ χαλκᾶ, δύο ἐπίχρυσα, τρία ἐκ νίκελ καὶ πέντε μολύβδινα. Τὰ προσκτῆματα ταῦτα προέρχονται ἐξ ἀνασκαφῶν, ἐκ δωρεῶν

1. Εὐχαριστίας ὀφείλω εἰς τὸν Διευθυντὴν τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου κ. Βασίλειον Καλλιπολίτην, διὰ τὴν βοήθειαν τὴν ὁποίαν μοὶ παρέσχεν.

2. Εὐχαριστῶ τὴν ἐπιστημονικὴν βοηθὸν δ. Σοφίαν Τζινιέρη, διὰ τὴν προθυμίαν τῆς νὰ ἐπιμελήται τοῦ καθαρισμοῦ ἑκατοντάδων χαλκῶν νομισμάτων, προσερχομένων ἐξ ἀνασκαφῶν ἢ τυχαίων εὑρημάτων, ὡς καὶ τὸν ἀρχιτεχνίτην κ. Ἀ. Μαυραγάνη, διὰ τὴν πρόθυμον συμπαράστασιν του.

καὶ ἀπὸ ἀγορᾶς διὰ χρημάτων τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας καὶ τοῦ κληροδοτήματος Ἀλεξάνδρου Σούτζου³.

Ἡ ταῦτις τῶν νομισμάτων ἔχει ὡς ἀκολουθοῦσιν:

Α. Ἐξ ἀνασκαφῶν:

α) Εἰς τὴν νησίδα Ἅγιος Ἀχίλλειος τῆς λίμνης Μικρᾶς Πρέσπας⁴ εὑρέθησαν κατὰ τὸ ἔτος 1965 πέντε χαλκᾶ νομίσματα (τέσσαρα βυζαντινὰ καὶ ἓν νεωτερικόν) καὶ ἓν μολύβδινον νομισματομορφον ἀντικείμενον.

Ἄλέξιος Γ' (1195 - 1203 μ.Χ.)

1) ΧΑ⁵ ↓ 3.02 γρ., σκυφωτόν. Ἐμ. Ἐπιγρ. ἐφθ. Ἄλέξιος Γ' καὶ Ἅγιος Κωνσταντῖνος ἱστάμενοι κατ' ἐνώπιον. Ὅπ. Ἐπιγρ. ἐφθ. Προτομὴ νεανικὴ Ἰησοῦ κατ' ἐνώπιον. Πρβλ. BMC II, σ. 602, ἀριθ. 15 κ. ἐ. (Πί ν. 1₁).

2) ΧΑ ↓, 2.30 γρ., σκυφωτόν. Ὁ αὐτὸς τύπος ὡς καὶ τὸ προηγούμενον ἐπικεκομμένον ἐπὶ ἄλλου (Πί ν. 1₃).

Δεσπότης Ἡλείου

Μιχαὴλ Β' (1237 - 1271 μ.Χ.)

3) ΧΑ ↓, 2.75 γρ., σκυφωτόν, σπάνιον⁶. Ἐμ. Ὁ Μιχαὴλ Β' ἱστάμενος κατ' ἐνώπιον καὶ στεφόμενος ὑπὸ τοῦ ἀρχαγγέλου Μιχαὴλ ἱσταμένου κατ' ἐνώπιον. Ὅπ.

Ο	ΜΗ
ΑΓ	ΤΡΙ
	ΟC

Ὁ Ἅγιος Δημήτριος καθήμενος κατ' ἐνώπιον. Ἐπικεκομμένον ἐπὶ ἄλλου. Πρβλ. H. Mattingly, A find of Thirteenth Century Coins at Arta in Epirus, Num. Chron. 1923, p. 36, Class VI, pl. III, No 3 (Πί ν. 1₂).

Μιχαὴλ Η' Παλαιολόγος (1261 - 1282 μ.Χ.)

4) ΧΑ 2.34 γρ., σκυφωτόν, ἀδημοσίετον⁷.

3. Εὐχαριστῶ τὸ διοικητικὸν συμβούλιον τῆς Ἐθν. Πινακοθήκης, διὰ τὴν πρόθυμον βοήθειάν του.

4. Ταῦτα παρεδόθησαν ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης κ. Νικ. Μουτσοπούλου, τὸν ὁποῖον καὶ εὐχαριστῶ.

5. Αἱ συνήθεις συντομογραφίαι, αἱ ἀφορῶσαι τὸ εἶδος τοῦ μετάλλου, λόγῳ τεχνικῶν δυσκολιῶν ἀποδίδονται ὡς ἀκολουθοῦσιν:

☒ = ΧΡ ρ = ΑΡ ★ = ΧΑ.

6. Πρβλ. Ratto ἀριθ. 2183 ἀναφέρεται ὡς ἀδημοσίετος καὶ σπάνιος τύπος τοῦ Ἰσαακίου Β' Ἀγγέλου (1185 - 1195 μ.Χ.). Ὁ Dr. Michael Metcalf πιστεύει ὅτι ὁ Mattingly ὀρθῶς κατέταξε τὴν σειρὰν αὐτὴν εἰς τοὺς δεσπότης τῆς Ἡλείου καὶ ὅτι ὁ τύπος εὑρέσεως τοῦ νομίσματος ἐνισχύει ἔτι περισσότερο τὴν γνώμην ταύτην. Εὐχαριστίας ὀφείλω εἰς τὸν Dr. Metcalf διὰ τὴν προθυμίαν του νὰ συζητήσῃ δι' ἀλληλογραφίας τὸ θέμα αὐτό.

7. Παραπλήσιος τύπος εἰς Ἰωάννην Α' Ἀγγέλον Κομνηνόν (1271 - 1296 μ.Χ.) Σεβαστοκράτορα Μεγάλης Βλαχίας, πρβλ. Schlumberger, πίν. XIII, ἀριθ. 22.

Ἔμ. ΜΙ ΤΙ Ὁ αὐτοκράτωρ καθήμενος ἐπὶ
Α COΠ θρόνου ἀνευ ἐρεισινώτου, κρα-
Η τεῖ διὰ τῆς ἀριστερᾶς εἰλητά-
ριον καὶ διὰ τῆς δεξιᾶς σταυρόν (;). Ἐπι-
κομμένον ἐπὶ ἄλλου. Ὅπ. Παράστασις ἀσαφῆς
(Πί ν. 1₄).

5) Νεωτερικὸν ἐφθαρμένον, Βίκτωρος Ἐμμα-
νουήλ Β' (1820 - 1878 μ.Χ.).

6) Μολύβδινον νομισματομορφὸν ἀντικείμε-
νον. Δὲν διασφύζονται ἴχνη παραστάσεως ἢ ἐπι-
γραφῆς.

β) Εἰς Ἄσπρα Σπίτια τῆς περιοχῆς Ἀντικύρας
κατὰ τὸ ἔτος 1964 εὐρέθησαν εἴκοσι τρία χαλκᾶ
νομίσματα: Δεκαεννέα ὑστερορωμαϊκὰ ἀσσά-
ρια (Οὐάλεντος, Βαλεντινιανοῦ Β', Γρατιανοῦ
καὶ Θεοδοσίου Α') καὶ τέσσαρα βανδαλικά ἐφθα-
ρμένα⁸.

γ) Εἰς Κόρινθον, παρὰ τὴν Ἐθνικὴν ὁδόν, εὐ-
ρέθησαν κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ ἔτους 1965
ἑκατὸν εἴκοσι χαλκᾶ νομίσματα⁹ (ὀκτὼ ἑλλη-
νικά, ἕξ ρωμαϊκά, ἐνενήκοντα ὀκτὼ βανδαλικά,
τέσσαρα βυζαντινά, δύο ἐφθαρμένα, ἐν μολύβδι-
νον σύμβολον, ἐν τεμάχιον νομίσματος ;).

Κόρινθος

1 - 2) Περί τὰ 400 - 146 π.Χ. Ἔμ. Πήγασος.
Ὅπ. Τρίαινα. Πρβλ. Edwards ἀριθ. 11.

3) Ἐποχῆς Καρακάλλα. ΧΑ → 6.06 γρ. Ἔμ.
IMPCMA. ΤΩΝΣΑΕ. Προτομή νεανικὴ δαφνοστεφῆς
καὶ πτυχωτῆ τοῦ αὐτοκράτορος δεξιᾶ. Ὅπ. CLI...
Ἐρμῆς ἰστάμενος πρὸς ἀριστερά, κρατῶν διὰ
τῆς ἀριστερᾶς κηρύκειον καὶ ἔχων τὴν δεξιάν
ἐπὶ τῆς κεφαλῆς κριοῦ. Πρβλ. Mionnet Suppl.
IV ἀριθ. 834, τύπος ὀπισθίας πλευρᾶς NCP πίν.
E, ἀριθ. LXXVI, σ. 20 (Πί ν. 1₅).

Μεγαλόπολις

4) Περί τὰ 234 - 146 π.Χ., τύπος SNG Cop.
ἀριθ. 262.

5) Ἐποχῆς Σεπτιμίου Σευήρου. ΧΑ ←, 8.52 γρ.
Ἔμ. ΑΚΛΟΝΣΕΠ ΣΕ Προτομή παγωναφό-
ρος καὶ δαφνοστεφῆς δεξιᾶ. Ὅπ. ΜΕΓΑΛΟ ΠΟΛΕΙ-
ΤΩΝ Ζεὺς καθήμενος ἐπὶ θρόνου κατ' ἐνώπιον¹⁰.

8. Ταῦτα παρεδόθησαν ὑπὸ τῆς Ἐφόρου δ. Ἀγγ. Ἀνδρει-
ωμένου, εἰς τὴν δημοσίευσιν τῆς ὁποίας κατεχωρήθη καὶ ἡ
λεπτομερεστέρη ταῦτισις τῶν νομισμάτων.

9) Ταῦτα ὡς καὶ τὰ ἐπόμενα τῆς ἀνασκαφῆς Λεχαιοῦ καὶ
Ἰσθμοῦ παρεδόθησαν ὑπὸ τοῦ Ἐφόρου κ. Δημ. Πάλλα, τὸν
ὁποῖον καὶ εὐχαριστῶ, διὰ τὴν παραχώρησιν τῆς δημοσιεύ-
σεως.

10. Πιθανῶς ἀπεικονίζεται τὸ ἄγαλμα τοῦ Διὸς Σωτήρος
καθημένου μεταξὺ τῆς Ἀρτέμιδος καὶ Μεγαλοπόλεως εἰς
τὴν ἀγορὰν τῆς πόλεως, ἔργον τοῦ Κηφισοδότου.

Πρβλ. BMC σ. 189, ἀριθ. 17, πίν. XXXV, ἀριθ. 14,
NCP πίν. V, ἀριθ. 1 (Πί ν. 1₈).

6) Ρόδος, περί τὰ 394 - 304 π.Χ., τύπος SNG
Von Aulock ἀριθ. 2798.

7) Πελοποννήσου (;) 2ου αἰ. π.Χ.

8) Ἐφθαρμένον 3ου ἢ 2ου αἰ. π.Χ.

Ρωμαϊκὴ Δημοκρατία. Ρ. Clodius (περί τὸ
41 π.Χ.)

9) Δηνάριον. Ἐπάργυρον (plated) †, 3.02 γρ.
Ἔμ. Κεφαλὴ Ἀπόλλωνος δεξιᾶ, ὀπισθεν λύρα.
Ὅπ. [Ρ] CLODIVS δεξιᾶ, ἀριστ. [Μ.Ρ] Ἄρτεμις
ἰσταμένη κατ' ἐνώπιον. Τύπος Sydenham ἀριθ. 1117.

10) Σηστέρτιος Μαξιμίνου Α', τύπος Cohen
ἀριθ. 34. ΧΑ †, 19.04 γρ. (Πί ν. 1₉).

11) Ἀσσάριον ἐποχῆς Μ. Κωνσταντίνου καὶ
Διαδόχων, νομισματοκοπεῖον Ἀντιοχείας, τύ-
πος Μ. Thompson, The Athenian Agora, ἀριθ.
933.

12) Ἀσσάριον Κωνσταντίου Β', νομισματοκο-
πεῖον Θεσσαλονίκης, κοπὲν τὸ 341 - 346 μ.Χ.
Πρβλ. Carson - Hill - Kent, ἀριθ. 859.

13) Ἀσσάριον Κωνσταντίου Β', ἐφθαρμένον,
τύπος Μ. Thompson ἔ. ἀ. ἀριθ. 1092.

14) Ἀσσάριον, τελείως ἐφθαρμένον καὶ ἀπο-
τετριμμένον, 4ου αἰ. μ.Χ.

Βανδάλων

15) Ἐποχῆς Ὀνωρίου (;), πρβλ. BMC Vandals
etc. πίν. III, ἀριθ. 1, 2 (;).

16 - 17) Ἐποχῆς Ἀναστασίου, πρβλ. BMC ἔ. ἀ.
32, ἀριθ. 128 κ. ἔ.¹¹

18) Ἐν ἐφθαρμένον.

19 - 112) Μικρὸν εὐρημα ἐνενήκοντα τεσσά-
ρων βανδαλικῶν νομισμάτων (ἐποχῆς Βαλεντι-
νιανοῦ Γ', τύπος BMC Vandals, σ. 18, ἀριθ. 12 -
14, ἐποχῆς Λέοντος Α' ἔ. ἀ. σ. 31, ἀριθ. 110 -
117, ἐποχῆς Ἀναστασίου ἔ. ἀ. σ. 32, ἀριθ. 128 -
134, ἐποχῆς Ἰουστινιανοῦ Α' ἔ. ἀ. σ. 34, ἀριθ.
141 κ. ἔ., Ὀστρογότθων, ἐποχῆς Ἰουστίνου Α'
ἔ. ἀ. σ. 66, ἀριθ. 47 κ. ἔ.).

113) Τεσσαρακοντανούμιον Ἰουστίνου Α'.
Πρβλ. BMC I, σ. 14, ἀριθ. 29, πίν. III, ἀριθ. 5 καὶ
Edwards, Corinth ἀριθ. 6.

114) Πεντανούμιον Ἰουστίνου Α'. Πρβλ. Rat-
to ἀριθ. 409. Σπάνιον (Πί ν. 2₁₀).

115) Εἰκοσανούμιον Ἰουστινιανοῦ Α'. Πρβλ.
BMC I, σ. 48, ἀριθ. 221 - 226.

116) Χαλκοῦν νόμισμα Κωνσταντίνου Ι' Δού-
κα. Πρβλ. ἔ. ἀ. II, σ. 519, ἀριθ. 32 - 37.

11. H. Adelson - G. Kustas, A Sixth Century Hoard of
Minimi from Western Peloponnese, Museum Notes, τόμ. XI,
σ. 188. Ὁ τύπος αὐτὸς ἀποδίδεται εἰς τὸν Ἀναστάσιον ἢ εἰς
τὸν Ἰουστινιανόν.

- 117 - 118) Δύο τελείως εφθαρμένα.
 119) Τεμάχιον νομίσματος (;).
 120) Ἐν εφθαρμένον μολύβδινον σύμβολον.

δ) Εἰς Κόρινθον κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἀνασκαφῆς εἰς Λέχαιον, κατὰ τὰ ἔτη 1964/65, εὐρέθησαν τριάκοντα ὀκτὼ χαλκᾶ νομίσματα (δεκατέσσαρα ἑλληνικά, πέντε ρωμαϊκά, δεκατρία βανδαλικά, τρία βυζαντινὰ καὶ δύο εφθαρμένα).

- 1) Ἀπολλωνία (;) Ἰλλυρίας 2ου αἰ. π.Χ.
 2) Ἰστιαίας (;) περὶ τὰ 196 - 146 π.Χ., τύπος BMC σ. 135, ἀριθ. 134 - 136;

Κόρινθος

3 - 7) Περὶ τὰ 400 - 146 π.Χ., τύπος Edwards ἀριθ. 11.

8) Ἐποχῆς Κομμόδου ΧΑ R , 11.25 γρ. Ἐμ. *COMMODOCAESAVGFILGERM* Προτομή τοῦ αὐτοκράτορος δεξιά. Ὅπ. *ISTH* ἐντὸς στεφάνου ἐκ *MIA*

πεύκης. Τύπος ὀπισθίας πλευρᾶς BMC σ. 81, ἀριθ. 625 (Πί ν. 1₆).

9) Αὐτοκρατορικοὶ χρόνοι. Ἐμ. Παράστασις ἀσαφῆς ἐπικεκομμένον ἐπὶ ἄλλου. Ὅπ. *CLIC.* Βελλεροφόντης ὀδηγῶν τὸν Πήγασον πρὸς ἀριστερά (Πί ν. 1₇).

10) Σικυῶν, περὶ τὰ 370 - 250 π.Χ. Πρβλ. BMC σ. 50, ἀριθ. 172, 173.

11) Ρόδος, ἐποχῆς Ἀδριανοῦ ΧΑ N , 5.24 γρ. Ἐμ. Ἐπιγρ. ἐφθ. Προτομή Ἀδριανοῦ δαφνοστεφῆς δεξιά. Ὅπ. Ἐπιγρ. ἐφθ. Προτομή Ἡλίου πρὸς δεξιά.

12) Ἐφθαρμένον 3ου αἰ. π.Χ.

13) Ἐφθαρμένον ἑλληνικῆς πόλεως (Πελοποννήσου;) ἐποχῆς Κομμόδου.

14) Ἐφθαρμένον ἀρχαῖον ἑλληνικόν.

15) Σηστέρτιος Ἀλεξάνδρου Σευήρου, τύπος BMC VI, σ. 133, ἀριθ. 205.

16) Ἀσσάριον Θεοδοσίου Β' εφθαρμένον.

17) Ἀσσάριον Ἀρκαδίου, νομισματοκοπείου Κυζίκου, χρονολογία κοπῆς 395 - 408 μ.Χ. Πρβλ. Carson - Hill - Kent ἀριθ. 2597.

18 - 19) Δύο ὑστερορωμαϊκὰ εφθαρμένα.

20 - 32) Δεκατρία βανδαλικά (τύπος BMC ἔ. ἀ. σ. 24, ἀριθ. 54· ἐποχῆς Λέοντος Α', πρβλ. H. Adelson - G. Kustas, NNM No 148, σ. 69, ἀριθ. 460· ἐποχῆς Ἀναστασίου, τύπος BMC ἔ. ἀ. σ. 32, ἀριθ. 128 κ. ἔ. εφθαρμένα).

33) Πεντανούμιον Ἰουστίνου Α', ΧΑ D , 1.59 γρ. Πρβλ. Ratto ἀριθ. 408. Σπάνιον (Πί ν. 2₁₁).

34) Τεσσαρακοντανούμιον Ἰουστίνου Β' καὶ Σοφίας, νομισματοκοπείου Κων/πόλεως, χρονολογία κοπῆς 576/7 μ.Χ. Πρβλ. BMC I, σ. 82, ἀριθ. 80.

35) Εἰκοσανούμιον Φωκᾶ καὶ Λεοντίας, νομισματοκοπείου Θεσσαλονίκης. Πρβλ. ἔ. ἀ. σ. 169, ἀριθ. 62 - 65.

36 - 38) Τρία τελείως εφθαρμένα.

ε) Εἰς Κόρινθον, ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ Ἰσθμοῦ κατὰ τὸ 1964 δύο χαλκᾶ:

1) Ἀσσάριον Ἀρκαδίου, νομισματοκοπείου Νικομηδείας, κοπὲν τὸ 395 - 408 μ.Χ., πρβλ. Carson - Hill - Kent ἀριθ. 2451.

2) Ἐνετικὸν εφθαρμένον, πιθανῶς τύπος τοῦ δόγηδος Agostino Barbarigo (1486 - 1501 μ.Χ.). Πρβλ. Papadopolis II, πίν. XXI, ἀριθ. 6.

Β. Εὐρήματα:

Ἑλληνικά

α) Ἐκ Μαρωνείας: τριάκοντα ὀκτὼ χαλκᾶ νομίσματα Μαρωνιτῶν τοῦ 2ου καὶ 1ου αἰ. π.Χ. (πέντε τοῦ τύπου BMC σ. 130, ἀριθ. 72· εἴκοσι πέντε ἔ. ἀ. σ. 130, ἀριθ. 74· ἐπτὰ ἔ. ἀ. σ. 130, ἀριθ. 75· ἐν τοῦ ἰδίου τύπου ἔχον μονογράφημα *BA*). Ἐξ αὐτῶν ἐκρατήθησαν εἰς τὴν Νομισματικὴν Συλλογὴν τέσσαρα, ἐν ἑξ ἑκάστου μονογραφήματος.

1) ΧΑ \uparrow , 12.69 γρ. Ἐμ. Κεφαλὴ νεανικῆ Διονύσου δεξιά. Ὅπ. *ΔΙΟΝΥΣΟΥ ΣΩΤΗΡΟΣ ΜΑΡΩΝΙΤΩΝ* Διόνυσος γυμνὸς ἰστάμενος πρὸς ἀριστερά. Ἐν τῷ πεδίῳ ἀρ. B , πρβλ. BMC σ. 130, ἀριθ. 72.

2) ΧΑ \uparrow , 10.58 γρ. ΔΚ. Ὁ αὐτὸς τύπος. Ἐν τῷ πεδίῳ ἀρ. μονογράφημα B , πρβλ. ἔ. ἀ. ἀριθ. 74.

3) ΧΑ \uparrow , 15.23 γρ. ΔΚ. Ὁ αὐτὸς τύπος. Ἐν τῷ πεδίῳ ἀρ. μονογρ. B , πρβλ. ἔ. ἀ. ἀριθ. 75.

4) ΧΑ R , 17.50 γρ. ΔΚ. Ὁ αὐτὸς τύπος. Ἐν τῷ πεδίῳ ἀριστ. ΒΑ καὶ δεξ. μονογρ. B (Πί ν. 2₁₂).

β) Ἐκ Στράτου Ἀκαρνανίας, δώδεκα ἀργυρᾶ ἀρχαῖα ἑλληνικά τριώβολα¹², ἦτοι:

Αἰτωλῶν (279 - 168 π.Χ.)

1) ΑΡ A , 2.45 γρ. ΔΚ. Ἐμ. Κεφαλὴ Ἀταλάντης ἢ Αἰτωλίας φέρουσα τὴν καυσίαν πρὸς δεξιά. Ὅπ. *ΑΙΤΩΛΩΝ* κάπρος πρὸς δεξιά, ἐν τῷ ἐξέργῳ αἰχμῇ δόρατος δεξιά. Ἐν τῷ πεδίῳ κάτω μονογρ. X Z (Πί ν. 2₁₄).

2) ΑΡ \rightarrow , 2.43 γρ. ΔΚ. Ὁ αὐτὸς τύπος, μονογρ. Y Z . Κτυπημένον δῖς (Πί ν. 2₁₃).

3) ΑΡ \rightarrow , 2.45 γρ. ΔΚ. Ὁ αὐτὸς τύπος, μονογρ. A Z (Πί ν. 2₁₅).

12. Τὰ ὡς ἄνω νομίσματα ἠγοράσθησαν μὲ χρήματα τοῦ κληροδοτήματος Ἀλεξ. Σούτζου.

- 4) AP ↓, 2.44 γρ. ΔΚ. Ὁ αὐτὸς τύπος, μονογρ. Α ΔΞ. Κτυπημένον δίσ (Πί ν. 2₁₆).
- 5) AP ↘, 2.47 γρ. ΔΚ. Ὁ αὐτὸς τύπος, κτυπημένον δίσ. Μονογρ. Β Ξ (Πί ν. 2₁₇).
- Ἐπιγραφή Συμπολιτείας (περὶ τὰ 251 - 146 π.Χ.)
- Ἦλις (191 - 146 π.Χ.)
- 6) AP →, 2.60 γρ. ΔΚ. Ἐμ. Κεφαλή Διὸς δαφνοστεφῆς δεξιά. Ὅπ. Ἀρχαϊκὸν μονογράφημα, ἐν τῷ πεδίῳ ἀριστ. καὶ δεξ. F A, ἄνω A Y, κάτω Σ Ω. Πρβλ. SNG Cop. ἀριθ. 297 (Πί ν. 2₁₈).
- 7) AP ↓, 2.50 γρ. ΔΚ. Ὅμοιον (Πί ν. 2₁₉). Μαντινεία (222 - 146 π.Χ.)
- 8) AP →, 2.43 γρ. ΔΚ. Ὁ αὐτὸς τύπος, ἐν τῷ πεδίῳ ἀριστ. καὶ δεξ. A M, κάτω EY. Πρβλ. ξ. ἀ. ἀριθ. 280 (Πί ν. 2₂₀).
- 9) AP ↙, 2.45 γρ. ΔΚ. Ὅμοιον (Πί ν. 2₂₁). Κοινὸν Ἀρκάδων (280 - 234 π.Χ.) - Μεγαλόπολις
- 10) AP ↑, 2.45 γρ. ΔΑ. Ἐμ. Κεφαλή Διὸς δαφνοστεφῆς δεξ. Ὅπ. Ἐπιγρ. ἐφθ. Πάν καθήμενος ἐπὶ βράχου ἀριστερὰ κρατῶν λαγωβόλον ἔμπροσθεν ἀετὸς πρὸς ἀριστ. Πρβλ. BMC σ. 176, ἀριθ. 76, 77 (Πί ν. 2₂₂).
- 11) AP ↙, 2.42 γρ. ΔΑ. Ὅμοιον (Πί ν. 2₂₃).
- 12) AP ←, 2.45 γρ. ΔΑ. Ὅμοιον (Πί ν. 2₂₄).

γ) Ἐκ Κρήτης: τέσσαρα δίδραχμα Γόρτυνος¹³ (Περὶ τὸ 322 - 300 π.Χ.)

- 1) AP ↙, 11.72 γρ. ΔΚ¹⁴. Ἐμ. Γυνὴ καθήμενη ἐπὶ δένδρου πρὸς δεξ. Ὅπ. Ταῦρος ἰστάμενος πρὸς δεξ. καὶ στρέφων τὴν κεφαλὴν ἀριστ. Ἐπικεκομμένον ἐπὶ νομίσματος Κυρήνης (διακρίνεται κεφαλὴ Διὸς Ἀμμωνος πρὸς δεξ.). Πρβλ. Le Rider, σ. 65, ε, εἰκ. 3. Ἐκ παραδρομῆς ἀναφέρονται καὶ τὰ τέσσαρα δίδραχμα τῆς Γόρτυνος ὡς προσκτῆματα τοῦ 1964 (Πί ν. 2₂₅).
- 2) AP ↑, 11.81 γρ. ΔΚ. Ἐμ. Ὁ αὐτὸς τύπος. Ὅπ. Ὁ αὐτὸς τύπος. Ἐπικεκομμένον ἐπὶ νομίσματος Κνωσοῦ (διαγράφεται λαβύρινθος). Πρβλ. ξ. ἀ. σ. 62, h, πίν. XIII, ἀριθ. 16 (Πί ν. 2₂₆).
- 3) AP ↑, 11.61 γρ. ΔΚ. Ἐμ. Ὁ αὐτὸς τύπος.

13. α) Δὲν ἀποκλείεται νὰ ἀποτελοῦν τμήμα μεγαλύτερου διασκορπισθέντος εὐρήματος. Ἐστάλησαν ἐκμαγεῖα καὶ τῶν τεσσάρων διδράχμων εἰς τὸν Δ/ντὴν τῆς Νομισματικῆς Συλλογῆς τῶν Παρισίων κ. G. Le Rider, προκειμένου νὰ συμπεριληφθοῦν εἰς τὸ βιβλίον του, διὰ τὰ νομίσματα τῆς Κρήτης, «Monnaies crétoises du Ve au Ier s. av. J.» τόμ. XV des «Études Crétoises» de l'École Française d'Athènes. β) Διὰ τὴν χρονολόγησιν πρβλ. ξ. ἀ. σ. 146 - 147 καὶ 159.

14. Ἡ διατήρησις σημειοῦται διὰ τῶν γραμμάτων: ἐφθ. = ἐφθαρμένον. Δμ = μετριωτάτη, ΔΜ = μετρία, ΔΚ = καλή, ΔΑ = ἀρίστη.

Ὅπ. Ὁ αὐτὸς τύπος. Ἐπικεκομμένον ἐπὶ νομίσματος Ζακύνθου¹⁵ (διακρίνονται τὰ γράμματα Ι Α καὶ τρίπους). Πρβλ. ξ. ἀ. σ. 74, πίν. XVII, ἀριθ. 13 (Πί ν. 2₂₇).

4) AP ↑, 11.03 γρ. ΔΚ. Ἐμ. Ὁ αὐτὸς τύπος. Ὅπ. Ταῦρος ἰστάμενος πρὸς ἀριστ. καὶ στρέφων τὴν κεφαλὴν δεξ. Ἐπικεκομμένον ἐπὶ νομίσματος Κυρήνης¹⁶. Πρβλ. ξ. ἀ. σ. 76, c, πίν. XVII, ἀριθ. 3 (Πί ν. 3₂₉).

Ρωμαϊκά

δ) Ἀπὸ τὴν κοινότητα Ξεριά, τῆς περιοχῆς Καβάλας, εὐρημα ἑκατὸν ἑβδομήκοντα ἀργυρῶν δηναρίων τῆς ρωμαϊκῆς Δημοκρατίας¹⁷. Περιλαμβάνει νομίσματα ἀπὸ τοῦ (Papirius) Carbo (137 - 134 π.Χ.), πρβλ. Sydenham ἀριθ. 415, μέχρι τοῦ Αὔγουστου (11 - 9 π.Χ.), πρβλ. BMC I, σ. 83, ἀριθ. 484.

Εἶναι πολὺ ἐνδιαφέρον λόγῳ τῆς συστάσεώς του, διότι περιλαμβάνει μόνον ρωμαϊκὰ δηνάρια, πρᾶγμα σπάνιον διὰ τὴν περιοχὴν ταύτην¹⁸.

Ἐκ τοῦ εὐρήματος τέσσαρα σπάνια τεμάχια κατετέθησαν εἰς τὴν Νομισματικὴν Συλλογὴν Ἀθηνῶν τὰ ὑπόλοιπα παρέμειναν εἰς τὸ Μουσεῖον Καβάλας, ἐκρατήθησαν ὁμοῦ φωτογραφία καὶ ἐκμαγεῖα αὐτῶν.

L. Servius (Sulpicus) Rufus (43 π.Χ.)

1) AP ↙, 3.60 γρ. Ἐμ. L. SERVIVS RVFVS. Κεφαλή γενειοφόρος Βρούτου (;) δεξιά. Ὅπ. Οἱ Διόσκουροι ἰστάμενοι κατ' ἐνώπιον κρατοῦντες δόρατα. Πρβλ. Sydenham ἀριθ. 1082. ΔΚ, σπάνιον (Πί ν. 3₂₈).

M. Antonius (42 π.Χ.)

2) AP ↓, 3.84 γρ. Ἐμ. Κεφαλή Ἀντωνίου δεξιά. Ὅπισθεν ἀριστ. IMP σύμβολον, ράβδος μαντικής. Ὅπ. M. ANTONIVS. III VIR. R.P.C. Κεφαλή Ἥλιου ἀκτινοστεφῆς δεξιά. Πρβλ. ξ. ἀ. ἀριθ. 1169. ΔΑ, ἀρκετὰ σπάνιον (Πί ν. 3₃₀).

M. Antonius (32/31 π.Χ.)

3) AP ↑, 3.99 γρ. Ἐμ. ANTON ARME NIA. DEVICTA. Κεφαλή Ἀντωνίου δεξ. ὀπισθεν ἀρμενική τίαρα. Ὅπ. CLEOPATRAE REGINAE REGVM FIL. . . . Προτομή Κλεοπάτρας δεξ. Πρβλ. ξ. ἀ. ἀριθ. 1210. ΔΚ, πολὺ σπάνιον (Πί ν. 3₃₁).

15. Διακρίνεται πρὸ τοῦ Α τὸ γράμμα Ι, ὡς ἐκ τούτου εἶναι πιθανώτερον νὰ εἶναι ἐπικεκομμένον ἐπὶ νομίσματος Ζακύνθου καὶ ὄχι Ἀξοῦ, ὡς θὰ ἦτο φυσικόν.

16. Τὰ ὡς ἄνω νομίσματα ἠγοράσθησαν μετ' ἀργυρίων κληροδοτήματος Ἀλεξ. Σούτζου.

17. Εὐχαριστίας ὀφείλω εἰς τὸν Ἐφορον κ. Δημ. Λαζαρίδην, διὰ τὴν παραχώρησιν τῆς δημοσιεύσεως τοῦ ὡς ἄνω εὐρήματος εἰς νομισματικὸν περιοδικόν.

18. Πρβλ. ΑΔ 17 (1961/2): Χρονικά, σ. 6.

Αύγουστος (25 - 22 π.Χ.)

4) AP ←, 3.64 γρ. Έμ. *IMP CAESAR AVGVST. Κεφαλή* Αύγουστου άριστ. Όπ. *CARISVS. LEG. PRO PR.* Κράνος μεταξύ έγγχειριδίου και διπλού πελέκεως. Νομισματοκοπείου Ίσπανίας¹⁹. Πρβλ. RIC I, σ. 82, άριθ. 227. ΔΑ, σπάνιον (Πί ν. 3₃₃).

Μεσαιωνικά

ε) Πλησίον της λίμνης των Ίωαννίνων εδρέθησαν εντός άγγείου εκατόν τριάκοντα έπτά νομίσματα, ήτοι: δύο χρυσά δουκάτα και εκατόν τριάκοντα τέσσαρα άργυρά ένετικά γρόσια, ως και έν χρυσοδν φλωρίνιον²⁰.

Τό εδρημα είναι λίαν ένδιαφέρον, διότι αντίπροσωπεύονται εις αυτό δέκα δόγηδες του 13ου και 14ου αί. μ.Χ. Λόγω της άνεγέρσεως του νέου Μουσείου Ίωαννίνων και της άνάγκης δημιουργίας μικρής νομισματικής έκθέσεως, παρέμειναν εις την Έφορείαν Ίωαννίνων τά περισσότερα νομίσματα. Εις την Νομισματικήν Συλλογήν Αθηνών έκρατήθησαν ένδεκα τεμάχια, ήτοι: τό χρυσοδν φλωρίνιον και έν γρόσιον έξ έκάστου δόγηδος.

1) ΧΡ φλωρίνιον ↑, 3.52 γρ. Περι τό μέσα του ΙΔ' αί. μ.Χ. Έμ. + *FLOR ENTIA.* Κρίνος. Όπ. *s. IOHA NNES. BR.* Ό Άγιος Ίωάννης ιστάμενος κατ' ένώπιον. ΔΑ (Πί ν. 3₃₂).

Pietro Ziani (1205 - 1229)

2) AP ↓, 2.16 γρ. Έμ. +. *P. ZIANI. S. M. VENETI.* Ό Άγιος Μάρκος και ό δόγης ιστάμενοι κατ' ένώπιον' έν τφ πεδίφ *DVX.* Όπ. *IC XC.* Ό Ίησοδς καθήμενος επί θρόνου κατ' ένώπιον. Πρβλ. *Paradropoli I*, σ. 93, άριθ. 1 (άλλά +.). ΔΚ (Πί ν. 3₃₄).

Iacopo Tierolo (1222 - 1249) Τεμ. 2

3) AP ↓, 2.15 γρ. Έμ. *I. ATEV. P. E. S. M. VENETI.* Ό αυτός τύπος. Όπ. Όμοιον. Πρβλ. έ. ά. σ. 98, άριθ. 2. ΔΚ (Πί ν. 3₃₅).

Ranieri Zeno (1253 - 1268) Τεμ. 31

4) AP ↓, 2.17 γρ. Έμ. *RA. GENO. S. M. VENETI.* Ό αυτός τύπος. Όπ. Όμοιον. Πρβλ. έ. ά. σ. 106, άριθ. 1. ΔΚ (Πί ν. 3₃₆).

Lorenzo Tierolo (1268 - 1275) Τεμ. 20

5) AP ↓, 2.16 γρ. Έμ. *LA. TEVPL. S. M. VENETI.* Ό αυτός τύπος. Όπ. Όμοιον. Πρβλ. έ. ά. σ. 112, άριθ. 1. ΔΚ (Πί ν. 3₃₇).

Iacopo Contarini (1275 - 1280) Τεμ. 14

6) AP ↓, 2.12 γρ. Έμ. *IA. QTARIN. S. M. VENETI.*

19. Λίαν ένδιαφέρον τό ότι εδρέθη εις την περιοχήν Καβάλας δηνάριον, κοπέν εις νομισματοκοπείον της Δύσεως και όχι της Άνατολής, ως θα ήτο φυσικόν.

20. Εδχαριστώ τον Έφορον κ. Σωτήριον Δάκαρην, διά την παραχώρησιν της δημοσιεύσεως.

Ό αυτός τύπος. Όπ. Όμοιον. Πρβλ. έ. ά. σ. 118, άριθ. 1. ΔΚ (Πί ν. 3₃₈).

Giovanni Dandolo (1280 - 1289) Τεμ. 9

7) AP ↓, 2.17 γρ. Έμ. *IO. DANDVL. S. M. VENETI.* Ό αυτός τύπος. Όπ. Όμοιον. Πρβλ. έ. ά. σ. 137, άριθ. 2 (*DVL.*) ΔΚ (Πί ν. 3₃₉).

Pietro Gradenigo (1289 - 1311) Τεμ. 26

8) AP ↓, 2.12 γρ. Έμ. *PE. GRADONIGO. S. M. VENETI.* Ό αυτός τύπος. Όπ. Όμοιον. Πρβλ. έ. ά. σ. 144, άριθ. 2. ΔΚ (Πί ν. 3₄₀).

Marino Zorzi (1311 - 1312) Τεμ. 1

9) AP ↓, 2.07 γρ. Έμ. *MA GEORGIO. S. M. VENETI.* Ό αυτός τύπος. Όπ. Όμοιον. Πρβλ. έ. ά. σ. 148, άριθ. 2 (*TI*). ΔΚ (Πί ν. 3₄₁).

Giovanni Soranzo (1312 - 1318) Τεμ. 16

10) AP ↓, 2.16 γρ. Έμ. *IO. SVRANTIO. S. M. VENETI.* Ό αυτός τύπος. Όπ. Όμοιον. Πρβλ. έ. ά. σ. 154, άριθ. 2. ΔΚ (Πί ν. 3₄₂).

Fran. Dandolo (1329 - 1339) Τεμ. 13

11) AP ↓, 2.17 γρ. *FRA. DANDVLO. S. M. VENETI.* Ό αυτός τύπος. Όπ. Όμοιον. Πρβλ. έ. ά. σ. 162, άριθ. 4. ΔΚ (Πί ν. 3₄₃).

Τά δύο χρυσά δουκάτα, τά όποια παρέμειναν εις τό Μουσείον Ίωαννίνων, άνήκουν εις τούδς δύο τελευταίους δόγηδες, Giovanni Soranzo και Fran. Dandolo, πρβλ. έ. ά. σ. 154, άριθ. 1 και σ. 162, άριθ. 1.

Γ. Διαφόρων προελεύσεων:

α) Από Άβδηρα όκτώ νομίσματα, ήτοι:

1) AP δηνάριον Άδριανού ↓, 3.13 γρ., πρβλ. RIC II, σ. 345, άριθ. 46. Νομισματοκοπείον Ρώμης, χρονολογία κοπής 118 μ.Χ.

2) Άβδηρα, έποχής Αύγουστου, πρβλ. SNG Cop. άριθ. 381.

3) Μαράνεια (4ου αί. π.Χ.), πρβλ. Lischine, σ. 59, άριθ. 532²¹ (Πί ν. 3₄₄).

4) Θάσος, έποχής Γέτα, πρβλ. έ. ά. σ. 147, άριθ. 1345.

5) Ροιμητάλκης Α' (έποχής Αύγουστου) πρβλ. BMC σ. 208, άριθ. 1 κ.έ.

6) Πάριον (Μυσίας) έποχής Βαλεριανού Β', πρβλ. SNG Cop. άριθ. 310 (Πί ν. 3₄₅).

7 - 8) Δύο αδιάγνωστα έλληνικών πόλεων, ρωμαϊκής έποχής.

β) Από την περιοχήν Κατερίνης δύο χαλκά²²:

1) Άμφίπολις, περι τό 187 - 31 π.Χ., πρβλ. Gaebler πίν. IX, άριθ. 9.

21. Άναφέρεται ως άνέκδοτος τύπος.

22. Ήγοράσθησαν με χρήματα του κληροδοτήματος Άλεξ. Σούτζου.

2) Θεσσαλονίκη, περί τὰ 187 - 31 π.Χ., πρβλ. ἔ. ἄ. πίν. XXII, ἀριθ. 28.

γ) Ἐκ Νέας Ἐφέσου Κατερίνης, τρία χαλκᾶ μακεδονικά, κοπέντα περί τὰ 187 - 31 π.Χ.

- 1) Ἀμφίπολις, πρβλ. SNG Cop. ἀριθ. 64 - 67.
- 2) Θεσσαλονίκη, πρβλ. ἔ. ἄ. ἀριθ. 350.
- 3) Πέλλα, πρβλ. ἔ. ἄ. ἀριθ. 262, 263.

δ) Ἐκ τῆς περιοχῆς Καρδίτσης τέσσαρα χαλκᾶ²³, ἦτοι:

1 - 2) Ἀθαμάνων (220 - 185 π.Χ.), τύπος P. R. Franke, Die antiken Münzen von Epirus σ. 24, 25.

3) Κοινοῦ Θεσσαλῶν (199 - 146 π.Χ. καὶ μετέπειτα), πρβλ. Rogers σ. 16, ἀριθ. 5 κ. ἔ.

4) Θεσσαλῶν (ρωμαϊκοὶ χρόνοι) περί τὰ 48 - 27 π.Χ., πρβλ. ἔ. ἄ. σ. 27, ἀριθ. 59.

ε) Ἐκ Βελαώρας Ἀκαρνανίας, δύο χαλκᾶ:

1) Φίλιππος Δ', πρβλ. Gaebler πίν. XXXII, ἀριθ. 17.

2) Αἰτωλῶν (279 - 168 π.Χ.), πρβλ. BMC σ. 199, ἀριθ. 56 κ. ἔ.

ζ) Ἐκ Στράτου Ἀκαρνανίας ἐν ἀργυροῦν καὶ ἑκατὸν τέσσαρα χαλκᾶ, ἦτοι:

I) ἈΡ Διῶβολον Στράτου (Ἀκαρνανίας) περί τὰ 450 - 432 π.Χ., ↓ 1 γρ. ΔΜ. Ἔμ. Πωγωνοφόρος κεφαλῇ τοῦ Ἀχελῷου κατ' ἐνώπιον. Ὅπ. Νεανική κεφαλῇ πρὸς ἀριστ. ἐντὸς ἐγκοίλου τετραγώνου. Πρβλ. SNG Cop. ἀριθ. 404 (Πί ν. 3₄₈).

II) Χαλκᾶ:

1) Ἀντιγόνου Γονατᾶ, τύπος Gaebler πίν. XXXIV, ἀριθ. 4, 5.

2 - 4) Τρία βασιλέων Μακεδονίας ἐφθαρμένα.

5) Θεσσαλονίκης (187 - 40 π.Χ.), τύπος ἔ. ἄ. πίν. XXIII, ἀριθ. 1.

6) Μαγνήτων (196 - 146 π.Χ.), πρβλ. Rogers σ. 109, ἀριθ. 343 κ. ἔ.

7) Κοινοῦ Θεσσαλῶν (196 - 146 π.Χ.) καὶ μετέπειτα.

8) Ἀθαμάνων (220 - 185 π.Χ.), πρβλ. P. R. Franke, Die antiken Münzen von Epirus σ. 24, 25 Πίν. 1.

9) Κερκύρας (300 - 229 π.Χ.), πρβλ. BMC σ. 130, ἀριθ. 249 κ. ἔ.

10) Ἀκαρνάνων (229 - 168 π.Χ.), πρβλ. ἔ. ἄ. σ. 170, ἀριθ. 21 - 24.

11 - 17) Ἐπτὰ Οἰνιαδῶν (περί τὰ 219 - 211 π.Χ.), πρβλ. SNG Cop. ἀριθ. 400 - 403.

18 - 38) Εἴκοσι ἐν Αἰτωλῶν (279 - 168 π.Χ.),

23. Ἡγοράσθησαν μετὰ χρήματα τοῦ κληροδοτήματος Ἀλεξ. Σούτζου.

πρβλ. ἔ. ἄ. ἀριθ. 28 - 33, ἀριθ. 34, ἀριθ. 35 - 40. 39) Βοιωτῶν (338 - 315 π.Χ.), πρβλ. SNG Cop. ἀριθ. 179 - 181.

40) Ἰστιαίας (3ου αἰ. π.Χ. - 146 π.Χ.), πρβλ. ἔ. ἄ. ἀριθ. 537.

41) Κορίνθου, πρβλ. Edwards ἀριθ. 11.

42) Σικυῶνος (400 - 300 π.Χ.), πρβλ. BMC σ. 47, ἀριθ. 135 κ. ἔ.

43 - 45) Τρία Σικυῶνος ἐφθαρμένα τῆς αὐτῆς ἐποχῆς.

46) Σικυῶνος (323 - 251 π.Χ.), πρβλ. SNG ἀριθ. 78.

47) Ἀρκαδίας (μετὰ τὸ 370 π.Χ.), πρβλ. ἔ. ἄ. ἀριθ. 205.

48) Ἀσσάριον Κωνσταντίου Β'.

49) Σκυφωτῶν βυζαντινὸν Θεοδώρου Ἀγγέλου Κομνηνοῦ Δούκα (1222 - 1230 μ.Χ.), πρβλ. Θεσσαλικά τόμ. Δ' σ. 13, εἰκ. 22 (Πί ν. 3₄₆).

50) Τεμάχιον σκυφωτοῦ βυζαντινοῦ νομίσματος Μιχαήλ Β' (Ἡλείου), πρβλ. H. Mattingly ἔ. ἄ. σ. 36, πίν. III, ἀριθ. 3 (Πί ν. 3₄₇).

51 - 52) Δύο νεώτερα ἑλληνικά.

53 - 104) Πεντήκοντα δύο ἐφθαρμένα.

η) Ἀπὸ Κοντάραινα Λευκάδος, μία ἀργυρᾶ δραχμὴ Χαλκίδος ⚡, 3.41 γρ., περί τὰ 369 - 313 π.Χ. καὶ μετέπειτα. Πρβλ. SNG Cop. ἀριθ. 432 - 439.

θ) Ἀπὸ Μυτιλήνην, πενήκοντα ἑπτὰ χαλκᾶ νομίσματα καὶ εἷς χαλκοῦς δακτύλιος (μεσαιωνικῶν χρόνων ;).

Μυτιλήνης

1) Περί τὰ 440 - 400 π.Χ., πρβλ. BMC σ. 184, ἀριθ. 67.

2) Περί τὰ 400 - 350 π.Χ., πρβλ. ἔ. ἄ. σ. 186, ἀριθ. 23.

3 - 8) Περί τὰ 400 - 350 π.Χ., πρβλ. ἔ. ἄ. σ. 186, ἀριθ. 20 κ. ἔ.

9 - 12) Τέσσαρα ἐφθαρμένα τοῦ α' ἡμίσεος τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.

13 - 23) Ἐνδεκα κοπέντα περί τὰ 350 - 250 π.Χ., πρβλ. ἔ. ἄ. σ. 188, ἀριθ. 37 κ. ἔ.

24) Περί τὰ 250 - 200 π.Χ., πρβλ. ἔ. ἄ. σ. 192, ἀριθ. 96 - 105.

25 - 27) Τρία τοῦ 2ου καὶ 1ου αἰ. π.Χ., πρβλ. ἔ. ἄ. σ. 197, ἀριθ. 153 - 157.

28) Ἐν τῆς αὐτῆς ἐποχῆς ὡς καὶ τὰ προηγούμενα, πρβλ. ἔ. ἄ. σ. 193, ἀριθ. 106 - 120.

29) Ἐν αὐτοκρατορικῶν χρόνων, ἐποχῆς Κριστείας ⚡, 25.83 γρ., πρβλ. BMC σ. 207, ἀριθ. 206 (Πί ν. 4₄₉).

30) Κύμης (Αἰολίδος), κοπὲν περί τὰ 320 - 250 π.Χ., πρβλ. ἔ. ἄ. σ. 108, ἀριθ. 40 κ. ἔ.

31) Ἀντωνιανὸς Γαλερίου Μαξιμιανοῦ, πρβλ. Cohen, ἀριθ. 32.

32) Ἀσσύριον²⁴ Λικινίου Α', νομισματοκοπείου Νικομηδείας, χρονολογία κοπῆς 318 - 323 μ.Χ., τύπος M. Thompson ἔ. ἀ. ἀριθ. 798.

33) Δωδεκανούμιον Ἰουστινιανοῦ Α', νομισματοκοπείου Ἀλεξανδρείας, χρονολογία κοπῆς 538/9 μ.Χ., τύπος BMC I σ. 62, 63, ἀριθ. 342 - 346.

34) Εἰκοσανούμιον Ἡρακλείου, νομισματοκοπείου Κων/πόλεως, χρονολογία κοπῆς 629/30 μ.Χ., ἐπικεκομμένον ἐπὶ ἄλλου, τύπος ἔ. ἀ. σ. 211 ἀριθ. 207.

35) Τεσσαρακοντανούμιον Ἡρακλείου, ἐπικεκομμένον ἐπὶ ἄλλου, τύπος ἔ. ἀ. σ. 206, ἀριθ. 170 κ. ἔ. (ἐφθ.).

36) Βανδάλων (ἐφθ.).

37 - 41) Πέντε Κατελλούζων (Fran I Gattilusio - Jacques Gattilusio - Dorino Gattilusio).

42 - 43) Δύο τουρκικὰ 19ου αἰῶνος.

44 - 57) Δέκα τέσσαρα ἐφαρμένα.

ι) Ἐκ τῆς περιοχῆς Θηβῶν²⁵, πέντε χαλκᾶ:

1) Φωκίς (περὶ τὰ 371 - 357 π.Χ.), πρβλ. BMC σ. 20, ἀριθ. 76.

2) Βοιωτῶν (περὶ τὰ 288 - 244 π.Χ.), πρβλ. ἔ. ἀ. σ. 40, ἀριθ. 74.

3) Ἀσσύριον Ἰοβιανοῦ, νομισματοκοπείου Θεσσαλονίκης, πρβλ. Carson - Hill - Kent, ἀριθ. 1700 (Πί ν. 4₅₃).

4) Ἀνώνυμον βυζαντινόν (1067 - 1077 μ.Χ.), τύπος M. Thompson ἔ. ἀ. Class G, ἀριθ. 1870.

5) Ἰσαάκιος Β' Ἄγγελος (1185 - 1195 μ.Χ.). Ἔμ. Ἐπιγρ. ἐφθ. Ὁ Ἀρχάγγελος Μιχαὴλ καὶ ὁ αὐτοκράτωρ ἰστάμενοι κατ' ἐνώπιον καὶ κρατοῦντες τὸ λάβαρον. Ὁπ. *MP ΘV*. Ἡ Θεοτόκος καθημένη κατ' ἐνώπιον. Πρβλ. Sabatier II, σ. 223, ἀριθ. 3, πίν. LVII, ἀριθ. 17, Ratto ἀριθ. 2182²⁶, σπάνιον (Πί ν. 4₅₀).

κ) Ἀπὸ τὴν συνοικίαν Μπραχάμι, ἔν τεσσαρακοντανούμιον Ἰουστινιανοῦ Α', νομισματοκοπείου Νικομηδείας, κοπὲν τὸ 548/9 μ.Χ., πρβλ. BMC I σ. 46, ἀριθ. 210.

24. Πρβλ. Maurice τόμ. III, σ. 42· πρόκειται διὰ χαλκᾶ νομίσματα μικροῦ μεγέθους, ὄχι ἐπαργυρωμένα, τὰ ὅποια ἔχουν τὴν κεφαλὴν τοῦ αὐτοκράτορος ἀκτινοστεφῆ ἢ δαφνοστεφῆ. Τὰ ὡς ἄνω νομίσματα δύνανται νὰ παραλληλισθοῦν μετὰ τῶν ἀντιστοιχῶν τοιούτων μετὰ ἀκτινοστεφοῦς κεφαλῆς, κοπέντων κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς τετραρχίας.

25. Ταῦτα παρεδόθησαν ὑπὸ τῆς Ἐπιμελητρίας κ. Ἐβης Τουλούπα, τὴν ὅποιαν καὶ εὐχαριστῶ.

26. Κατὰ τὸν Dr. Metcalf εἶναι νόμισμα τοῦ Π' αἰ. μ.Χ., πιθανῶς τῆς αὐτοκρατορίας τῆς Θεσσαλονίκης. Ἡ τεχντροπία του ὁμοιάζει πρὸς τὴν τοῦ νομίσματος BMC Vandals πίν. XXVI, ἀριθ. 1.

λ) Ἐκ τῆς περιοχῆς τῶν τειχῶν τῆς Ἀρχαίας Κορίνθου ἑξακόσια τριάκοντα ἑννέα χαλκᾶ νομίσματα, ἀρχαῖα ἑλληνικὰ, ρωμαϊκὰ, βανδαλικὰ, βυζαντινὰ καὶ μεσαιωνικὰ²⁷.

μ) Ἀπὸ Πετρὶ Νεμέας, εἰς χρυσοῦς σόλιδος Φωκᾶ, τύπος BMC I, πίν. XX, ἀριθ. 4, 5 (Πί ν. 4₅₁).

ν) Ἐκ Σπάρτης, ἔν χαλκοῦν νόμισμα Λακεδαιμόνος (2ου καὶ 1ου αἰ. π.Χ.), πρβλ. SNG Cop. ἀριθ. 563.

ξ) Ἀπὸ Κρήτην ἔξ χαλκᾶ, ἦτοι:

1 - 2) Κνωσοῦ (200 - 67 π.Χ.), τύπος ἔ. ἀ. ἀριθ. 387 - 389.

3) Κνωσοῦ, ἐποχῆς Αὐγούστου.

4 - 6) Τρία ἐφαρμένα.

ο) Ἀγνώστου προελεύσεως τέσσαρα ἀργυρᾶ²⁸, ἦτοι:

1) Στατήρ Ἀλιάρτου (πρὸ τοῦ 480 π.Χ.) ↑, 12.07 γρ. ΔΚ, τύπος SNG Cop. ἀριθ. 188 (Πί ν. 4₅₅).

2) Ὀβολὸς Ἀθηνῶν (6ου αἰ. π.Χ.), 0,45 γρ. ΔΚ, τύπος SNG Cop. ἀριθ. 7, 8 (Πί ν. 4₅₄).

3) Διῶβολον Μιλήτου (6ου αἰ. π.Χ. - 5ου αἰ. π.Χ.) ↑, 1,15 γρ. ΔΑ, τύπος ἔ. ἀ. ἀριθ. 944 κ. ἔ. (Πί ν. 4₅₆).

4) Διῶβολον Κνίδου (πρὸ τοῦ 478 π.Χ.) ↗, 1,72 γρ. ΔΑ, τύπος ἔ. ἀ. 244 κ. ἔ. (Πί ν. 4₅₇).

π) Ἀγνώστου προελεύσεως (πιθανῶς ἐκ Βουλγαρίας) ἔν τετράδραχμον Μ. Ἀλεξάνδρου (βαρβαρότεχνον²⁹) ↓, 15,57 γρ., σύμβολον ἀδιάγνωστον (Πί ν. 4₆₀).

ρ) Ἀγνώστου προελεύσεως ἔξ χαλκᾶ, ἦτοι:

1) Ἀμισοῦ, ἐποχῆς Μιθριδάτου Εὐπάτορος, πρβλ. SNG Cop. ἀριθ. 155.

2) Μικρᾶς Ἀσίας (;) ἐποχῆς Καρακάλλα.

3) Ἀντωνιανὸς Κάρου, πρβλ. RIC VII, σ. 150, ἀριθ. 124.

4) Ἀντωνιανὸς Μαξιμιανοῦ Ἡρακλέους, νομισματοκοπείου Σισκίας, χρονολογία κοπῆς 292 μ.Χ., τύπος ἔ. ἀ. σ. 285, ἀριθ. 563. Ἐπιγραφὴ ἐμπροσθίας ὄψεως: *IMPCMMAXIMIANVS AVG* (Πί ν. 4₅₂).

5) Ἀσσύριον Φλακίλλας, νομισματοκοπείου Κων/πόλεως, κοπὲν τὸ 383 μ.Χ., πρβλ. Carson - Hill - Kent σ. 89, ἀριθ. 2149.

6) Κωνσταντίνου Ι' Δούκα, πρβλ. BMC II σ. 519, ἀριθ. 32 - 37 (πίν. LXI, ἀριθ. 9).

σ) Παρεδόθησαν ὑπὸ τοῦ Διευθυντοῦ τοῦ Ἐθν.

27. Θὰ δημοσιευθοῦν προσεχῶς ὡς ἐνιαῖον σύνολον.

28. Ταῦτα ἠγοράσθησαν μετὰ χρήματα τοῦ κληροδοτήματος Ἀλεξ. Σούτζου, ὡς καὶ τὸ ἐπόμενον ἀργυροῦν τετράδραχμον.

29. Πιθανῶς θρακικὴ ἀπομίμησις.

Ἄρχ. Μουσείου κ. Βασ. Καλλιπολίτη πρὸς φύλαξιν εἰς τὴν Νομισματικὴν Συλλογὴν, δέκα ἕξ χαλκᾶ νομίσματα εὐρισκόμενα μέχρι τοῦδε εἰς τὸ Ἐθνικὸν Μοσεῖον.

1) Βοιωτῶν (περὶ τὰ 244 - 197 π.Χ.), πρβλ. SNG Cop. ἀριθ. 384.

Ἄργος

2 - 5) Περὶ τὰ 350 - 228 π.Χ., πρβλ. BMC πίν. XXVII, ἀριθ. 23.

6) Πρβλ. ἔ. ἀ. πίν. XXVII, ἀριθ. 24 (Πί ν. 4₆₁).

7) 3ου αἰ. π.Χ. καὶ μετέπειτα, πρβλ. SNG, Cop. ἀριθ. 70.

8, 9) Περὶ τὰ 228 - 146 π.Χ., πρβλ. BMC σ. 147, ἀριθ. 142.

10) Πρβλ. BMC πίν. XXVIII, ἀριθ. 3.

11 - 12) Φλιοῦς (περὶ τὰ 431 - 370 π.Χ.), πρβλ. BMC σ. 34, ἀριθ. 16.

13) Ἐφθαρμένον ἀρχαῖον ἑλληνικόν.

14) Δεκαεξανούμιον Ἰουστινιανοῦ Α', πρβλ. BMC I, πίν. VI, ἀριθ. 11.

15) Ἀνόνημον βυζαντινόν (1042 - 1055 μ.Χ.), τύπος M. Thompson ἔ. ἀ. Class D, ἀριθ. 1867.

16) Ἐν νεωτερικόν.

τ) Ἡ μέχρι τοῦδε εὐρισκομένη εἰς τὸ Ἐθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μοσεῖον Συλλογὴ Ἀνδροπούλου, ἀποτελουμένη ἀπὸ διακόσια ἐξήκοντα δύο χαλκᾶ νομίσματα καὶ τρία μολυβδόβουλλα, παρεδόθη ὑπὸ τοῦ Διευθυντοῦ τοῦ Ἐθν. Μοσεῖου κ. Βασ. Καλλιπολίτη πρὸς φύλαξιν εἰς τὴν Νομισματικὴν Συλλογὴν Ἀθηνῶν. Ἡ συλλογὴ αὕτη ἀποτελεῖται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀπὸ ἀρχαῖα ἑλληνικὰ νομίσματα καὶ ὀλίγα ρωμαϊκὰ καὶ βυζαντινά.

Δ. Ἐκ δωρεῶν:

α) κ. Κωνστ. Κουτσαντώνη τρία χαλκᾶ:

1) Εὐβοίας (369 - 336 π.Χ.), πρβλ. BMC πίν. XVII ἀριθ. 13.

2 - 3) Ὑστερορρωμαϊκὰ ἐφθαρμένα.

β) κ. Παναγ. Καψιμάλλη δύο χαλκᾶ ρωμαϊκὰ ἀσσάρια:

1) Βαλεντινιανοῦ Α', νομισματοκοπείου Ἀντιοχείας, χρονολογία κοπῆς 364 - 367 μ.Χ., πρβλ. RIC IX, σ. 274, ἀριθ. 10 (α), 3.

2) Οὐάλεντος, νομισματοκοπείου Σισκίας, χρονολογία κοπῆς 364 - 367 μ.Χ., πρβλ. ἔ. ἀ. σ. 146, ἀριθ. 7 (β).

γ) κ. Δημ. Κωνσταντίνου τέσσαρα ἀργυρᾶ καὶ τρία ἐκ νίκελ νεοελληνικὰ κέρματα Κρητικῆς Πολιτείας (5 λεπτὰ - 5 δραχμαί).

δ) κ. Ἄνδρ. Κουντουριώτη ἐν χαλκοῦν τῆς μακεδονικῆς πόλεως Στόβοι, ἐποχῆς Ἰουλίας Δόμνας, πρβλ. BMC σ. 104, ἀριθ. 7.

ε) κ. Νίτσας Κατραμπούλου δύο ἀργυρᾶ δραχμαί Μεγ. Ἀλεξάνδρου:

1) AP←, 4.01 γρ. ΔΚ. Νομισματοκοπεῖον Λαμψάκου, χρονολογία κοπῆς περὶ τὸ 319 π.Χ. Πρβλ. M. Thompson - A. Bellinger, Greek Coins in the Yale Collection, IV, σ. 13, ἀριθ. 11 (Πί ν. 4₅₈).

2) AP↑, 4.09 γρ. ΔΚ, ἔμπροσθεν ρ, κάτω ἀπὸ τὸν θρόνον κλ³⁰ (Πί ν. 4₅₉).

ζ) κ. Σ. Πολυζώη εἰς ἀντωνιανὸς τῆς αὐτοκρατείας Magnia Urbica νομισματοκοπείου Σισκίας, πρβλ. RIC VII σ. 185, ἀριθ. 350 (σπάνιον).

η) Παρὰ τῆς Νομισματικῆς Ἐταιρείας τῆς Γαλλίας ἐν ἐπιχρυσωμένον μετάλλιον ἐπ' εὐκαιρίᾳ τοῦ ἑορτασμοῦ τῆς Ἐκατονταετηρίδος τῆς ὡς ἄνω Ἐταιρείας.

θ) Παρὰ τοῦ κ. καὶ τῆς κ. Wise ἐν χαλκοῦν νόμισμα Σάμου (205 - 129 π.Χ.), πρβλ. BMC πίν. XXXVI, ἀριθ. 9 (Πί ν. 4₆₃), καὶ ἐν μολυβδόβουλλον πιθανῶς τοῦ 7ου ἢ 8ου αἰ. μ.Χ., εὐρεθὲν εἰς Ρόδον.

Ἐμ. ΓΕΩΡΓΙΩ ΥΠΑΤ. Ὁ ὑπατος ἰστάμενος κατ' ἐνώπιον κρατῶν σταυρὸν ἐπὶ σφαίρας. Ἐν τῷ πεδίῳ ἀρ. καὶ δεξ. I E

K S

Ἔοπ.

.

KONKO.

MEPKIAP.

ΩΝΑΠΟΘΗΚ

HCACIAC

KAPIC³¹

(Πί ν. 4₆₂).

ι) Παρὰ τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς τῆς Ἐκατονταετηρίδος τῆς Ἐνώσεως Ἑπτανήσου τρία ἀναμνηστικὰ μετάλλια (ἐπιχρυσον - ἀργυροῦν - χαλκοῦν).

MANTΩ ΚΑΡΑΜΕΣΙΝΗ - ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΟΥ

30. Πρβλ. Müller, ἀριθ. 1581, ἀλλὰ κάτω ἀπὸ τὸν θρόνον ΕΥ.

31. Παραπλήσιος τύπος πρβλ. Hélène Antoniadis - Bibi-cou, Recherches sur les Douanes à Byzance, σ. 230, ἀριθ. 50, 51.

*

ΕΠΙΓΡΑΦΙΚΗ ΣΥΛΛΟΓΗ

Τὸ σύνολον τῶν εἰς τὴν Ἐπιγραφικὴν Συλλογὴν ἀποκειμένων ἐνεπιγράφων λίθων ἀνέρχεται εἰς 13.354. Ἀπὸ τοὺς προσφάτως εἰσαχθέντας ἀξίζει νὰ σημειωθῶσιν οἱ ὑπ' ἀριθ. Ε.Μ. 13352 καὶ 13354. Ὁ πρῶτος προέρχεται ἐκ Σπάτων πιθανῶς (κατὰ πληροφορίαν τοῦ προσκομίσαντος τοῦτον Ἐφόρου κ. Σταυροπούλλου). Ἐπὶ τούτου σφύζεται τὸ δεξιὸν ψηφίσματος, φρατρίας πιθανῶς, καὶ χρονολογεῖται ἀπὸ τὸ ἀ' τέταρτον τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος. Περισσότερον ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ὁ ἕτερος τῶν λίθων, ἤτοι δύο τεμάχια ἀπὸ μεγάλην στήλην εὑρεθέντα εἰς τὴν ὁδὸν Δαβάκη ἐν Καλλιθέᾳ. Ἐπὶ τοῦ ἐνὸς τούτων, ἐκ τοῦ ἄνω μέρους τῆς στήλης, ὑπάρχει τὸ ὄνομα τοῦ ἄρχοντος (361/60 π.Χ.) καὶ τὸ ἥμισυ στεφάνου ἐκ κλάδου ἐλαίας. Ἐπὶ τοῦ ἑτέρου διατηρεῖται καλῶς τὸ δεξιὸν 25 στίχων ἐκ δύο ψηφισμάτων τῆς Ἀκαμαντίδος φυλῆς. Εἰς ταῦτα ἀναφέρεται, ὅτι ἡ στήλη δέον ὅπως στηθῆ εἰς τὸ ἱερόν τοῦ ἐπωνύμου ἥρωος. Τοῦ ἱεροῦ δὲ τοῦ Ἀκάμαντος, ὅπερ θὰ ἦτο εἰς τὴν θέσιν ἐνθα εὑρέθη ἡ ἐπιγραφή, γίνεται μνεῖα διὰ πρώτην φοράν.

Αἱ ἐπανεκθετικαὶ ἐργασίαι συνεχίζονται, ἀποβλέπουσαι κυρίως εἰς τὴν ἀραίωσιν τοῦ ὕλικου τῆς ὑπερπλήρους 7ης αἰθούσης, ὡς καὶ εἰς τὴν συγκόλλησιν συνανηκόντων ἐνεπιγράφων τεμαχίων. Δεῖγμα τοιαύτης συγκολλήσεως εἶναι ἡ ἐπὶ

τοῦ Πί ν. 5 στήλης, ἡ φέρουσα ἀριθμὸν Ε.Μ. 12554 καὶ 12554 α. Ἐπὶ ταύτης εἶναι ἀναγεγραμμένα τὰ ὀνόματα ἐφήβων τοῦ ἔτους 143/44 μ.Χ. Ἡ ἐπιγραφή εἶχε δημοσιευθῆ ὡς σύνολον (IG II² 2050), ἀλλὰ δὲν εἶχον προσαρμοσθῆ ἐπ' ἀλλήλων τὰ τέσσαρα σφζόμενα τεμάχιά της.

Μὲ ἐνεπιγράφους λίθους ἀπὸ τὴν 7ην αἴθουσαν πληροῦνται, ὑφιστάμενα εἰσέτι κενὰ χώρου εἰς τοὺς ἐστεγασμένους εὐρεῖς διαδρόμους. Οἱ Πί ν. 6 α καὶ β εἶναι ἀπὸ φωτογραφίσεις τμήματος τοῦ δεξιοῦ μέρους τοῦ διαδρόμου ἐκεῖθεν τῆς βορείας πλευρᾶς τῆς ἐσωτερικῆς αὐλῆς. Ἐπὶ μικρᾶς προεξοχῆς (« δόντι ») ἐπὶ τοῦ τοίχου, ὅστις διαχωρίζει τὴν Ἐπιγραφικὴν Συλλογὴν ἀπὸ τὴν ἐσωτερικὴν αὐλὴν τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου, εἶναι ἐστημένοι ἐπιτύμβιοι στήλαι. Εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἐκεῖθεν καὶ μεταξὺ τῶν παραστάδων, ἐφ' ὧν ἐρείδεται ἡ ὀροφή, ἔχουν τοποθετηθῆ μεγάλα βάθρα καὶ βωμοὶ ἐπὶ ἰδιαιτέρας ἑκαστον βάσεως. Ἐπὶ τῶν παραστάδων ἔχουν ἀναρτηθῆ τεμάχια ἀπὸ ἐπιτυμβίους στήλας. Εἰς τὸ βάθος δεξιᾶ (Πί ν. 6 α), ἐπὶ συνεχοῦς βάθρου ἐκ σκυροκονιάματος, ὀρθοῦνται μεγάλοι ἐνεπίγραφοι στήλαι, κομισθεῖσαι κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα εἰς τὴν Συλλογὴν ἀπὸ τὰς νήσους καὶ τὴν Βοιωτίαν κυρίως. Αἱ ἐπὶ μικροτέρων λίθων μὴ ἀττικαὶ ἐπιγραφαὶ ἔχουν στεγασθῆ ὅλοι ὁμοῦ εἰς ἀποκεχωρισμένον πρὸς τὸν σκοπὸν τούτου τμήμα τῆς βης αἰθούσης.

Μ. ΜΙΤΣΟΣ

*

ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΝ ΚΑΙ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΟΝ ΜΟΥΣΕΙΟΝ

Κατά τὸ ἔτος αὐτὸ τὸ σημαντικώτερον γεγονός διὰ τὴν ἐπέκτασιν τῆς δραστηριότητος τοῦ Μουσείου ὑπῆρξεν ἡ διὰ Β.Δ. Ἰδρυσις παρὰ τῷ Μουσείῳ τοῦ Κεντρικοῦ Ἐργαστηρίου Συντηρήσεως καὶ Ἀποκαταστάσεως Ζωγραφικῶν καὶ Ψηφιδωτῶν.

Τοῦ Μουσείου ἐξηκολούθησε νὰ προϊσταται ὁ Ἐφορος Βυζ. Ἀρχαιοτήτων κ. Μαν. Χατζηδάκης, βοηθούμενος ἀπὸ τὴν Ἐπιμελήτριαν τοῦ Μουσείου κ. Ἄνναν Χατζηνικολάου. Μετατεθείσης κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ ἔτους τῆς κ. Χατζηνικολάου, ὡς προϊσταμένης, εἰς τὴν νεοσύστατον 5ην Ἐφορείαν Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων, ἐτοποθετήθη κατὰ τὸ τέλος τοῦ ἔτους εἰς τὸ Μουσεῖον ἡ Ἐπιμελήτρια Κρήτης κ. Στ. Παπαδάκη - Ökländ. Τοῦ ἐκτάκτου ἐπιστημονικοῦ προσωπικοῦ ἀπετέλεσαν μέλη ἡ δ. Ἐλ. Κουνουπιώτου καὶ αἱ κκ. Ἄ. Βασιλάκη - Καρακατσάνη, Ἀρχ. Μουρίκη, Αἰμ. Γερούλανου, Μ. Μαυροειδῆ, ἡ δ. Μ. Καφετζῆ καὶ οἱ κκ. Ν. Ζίας, Π. Βοκοτόπουλος, Ε. Μπορμπουδάκης, καὶ Ἡλ. Κόλλιας. Ἐκ τούτων οἱ τρεῖς τελευταῖοι καὶ ἡ δ. Κουνουπιώτου, ἐπιτυχόντες εἰς τὸν διαγωνισμόν Ἐπιμελητῶν Βυζ. Ἀρχαιοτήτων καὶ διορισθέντες, ὑπηρέτησαν εἰς τὸ Μουσεῖον περιοδικῶς κατὰ τὴν ἐξάμηνον ἐν Ἀθήναις ὑπηρεσίαν αὐτῶν, ἡ δὲ κ. Ἀρχ. Μουρίκη, τυχοῦσα ὑποτροφίας τοῦ Ι.Κ.Υ., ἀνεχώρησεν εἰς Ἡνωμένας Πολιτείας.

1. Πλουτισμός

Κατὰ τὸ ἔτος αὐτὸ ὀλίγα ἀντικείμενα εἰσῆλθον εἰς τὸ Βυζαντινὸν Μουσεῖον. Σημειώομεν :

1. Ὑπὸ τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου παρεδόθη θωράκιον (διαστ. 0,87 x 0,67, πάχος 0,07 μ., Β.Μ. 7110) ἐξαιρέτου ἐνδιαφέροντος, παριστῶντος ἐν ἰσχυρῷ ἀναγλύφῳ δύο σφιγγας ἐκατέρωθεν δένδρου ζωῆς, βαινούσας ἐπὶ δορκάδος (Πί ν. 7 α). Τὸ θωράκιον ἀποτελεῖ ἀντιπροσωπευτικὸν δείγμα τῆς μεσοβυζαντινῆς γλυπτικῆς με θέματα ἀνωπὰ μυθολογικά ζῶα, παλαιότητος ἀνατολικῆς καταγωγῆς. Διακρίνεται διὰ τὴν ἰσχυρὰν ἔκφρασιν τῆς πλήρους ζωικῆς δυνάμεως τερατώδους ὑποστάσεως τῶν σφιγγῶν, ἐν συνδυασμῷ με ἰσχυρὰς κλασσικὰς ἀναμνήσεις, ὅπως εἶναι αἱ ἀρχαϊκῆς μορφῆς σχηματικαὶ πτέρυγες, τὰ κλασσικίζοντα ἀνθήμια, εἰς τὰ ὅποια ἀπολήγουν αἱ περιελισσόμεναι τὸν κορμὸν τοῦ δένδρου κληματίδες, τέλος δὲ ἡ ἰσχυρὰ πλαστικότητα.

2. Εἰκόν. Τὸ λείψανον τοῦ Ἀγ. Γερασίμου

(διαστ. 0,26 x 0,205 μ.) μετὰ τὴν ἀφιερῶτριαν γουπετῆ καὶ τὴν ἐπιγραφὴν διὰ μαύρων κεφαλαίων: *Δέσεις τῆς δούλης τοῦ θεοῦ Χρυσούλας*. Περί τὸ 1700. (Β.Μ. 7108). Ἐκ δωρεᾶς.

3. Εἰκόν. Ἀγ. Δημήτριος ἔφιππος (διαστ. 0,41 x 0,35 μ.), σλαβικῆς τέχνης. (Β.Μ. 7109). Ἐκ δωρεᾶς.

Ἡ βιβλιοθήκη τοῦ Μουσείου ἐπλουτίσθη καὶ διὰ σημαντικῆς δωρεᾶς τῆς προσωπικῆς βιβλιοθήκης τοῦ ἀειμνήστου Γεωργίου Σωτηρίου, προσφερθείσης εὐγενῶς ὑπὸ τῆς κυρίας Μαρίας Γεωργίου Σωτηρίου. Οὕτως ἡ σημαντικὴ αὐτῆ συλλογὴ βιβλίων καὶ περιοδικῶν, ἀποτελουμένη ἐκ 1257 τόμων, θὰ παραμένῃ πάντοτε εἰς τοὺς χώρους, ὅπου ἀπὸ τριακονταετίας ἐστεγάζετο, εἰς μνήμην τοῦ σοφοῦ ἐμψυχωτοῦ τοῦ Μουσείου.

2. Βιβλιογραφικὸν καὶ φωτογραφικὸν ἀρχεῖον

Διὰ τὸ βιβλιογραφικὸν ἀρχεῖον τοῦ Μουσείου ἀπεδελιώθησαν 38 τόμοι βιβλίων καὶ περιοδικῶν, διὰ δὲ τὸ φωτογραφικὸν ἀρχεῖον¹ ἐλήφθη μέριμνα ὥστε νὰ φωτογραφηθοῦν 1460 εἰκόνες ἐκτὸς τοῦ Μουσείου καὶ νὰ γίνῃ προμήθεια 611 φωτογραφικῶν ἀντιτύπων μικρογραφικῶν χειρογράφων, ἔργων μικροτεχνίας, γλυπτῶν κλπ., κατὰ τὸ πλεῖστον δι' ἀνταλλαγῆς μετὰ φωτογραφίας ἐκ τῶν φωτογραφικῶν ἀρχείων τῆς Βυζαντινῆς Ἐκθέσεως. Ἐπίσης ἐγένοντο 950 φωτογραφήσεις γλυπτῶν τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου ἐν ὄψει δημοσιεύσεως τοῦ καταλόγου αὐτῶν, ὡς καὶ 80 φωτογραφήσεις ἐκκλησιαστικῶν κεντημάτων τοῦ Μουσείου. Παραλλήλως τὸ φωτογραφικὸν ἀρχεῖον τοῦ Κεντρικοῦ Ἐργαστηρίου Συντηρήσεως (βλ. κατωτέρω) ἐξετέλεσε, κυρίως διὰ τῶν συντηρητῶν, περὶ τὰς 1000 φωτογραφίας τεκμηριώσεως τῶν ἐργασιῶν ἐπὶ ψηφιδωτῶν, τοιχογραφικῶν καὶ εἰκόνων. Συνολικῶς, ἄνω τῶν 4.000 φωτογραφικῶν κατεγράφησαν καὶ ἐταξινομήθησαν.

3. Κεντρικὸν Ἐργαστήριον Συντηρήσεως

Κατὰ τὰς προκαταρκτικὰς ἐργασίας διὰ τὴν Βυζαντινὴν Ἐκθεσιν τοῦ 1964 παρέστη ἀνάγκη νὰ ὀργανωθῇ πληρέστερον καὶ νὰ ἐξοπλισθῇ ἔργαστήριον διὰ τὴν συντήρησιν συγκεντρωθέντων ἐξ ἑλληνικῶν τόπων ἔργων τέχνης καὶ κυρίως εἰκόνων². Προκειμένου νὰ συνεχισθοῦν αἱ ἐργασίαι συντηρήσεως μεγαλυτέρας ἐκτάσεως, πέραν τῶν ἀναγκῶν τοῦ Μουσείου — ἤδη εἶχον μεταφερθῆ πρὸς συντήρησιν ὑπὸ τῆς Ἐφορείας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων 1ης περιφέρειας 150

1. Βλ. ΑΔ 20 (1964) : Χρονικά, σ. 11.

2. Αὐτόθι, σ. 12 - 20.

εικόνας εκ Κυθήρων, άποσπασθείσαι τοιχογραφία εκ ναών τής Στερεάς Ἑλλάδος, τοιχογραφία καί ψηφιδωτά εκ Δήλου πρὸς ἐπεξεργασίαν — παρέστη ἀνάγκη νὰ ἀνεγερθῆ εἰς τὴν ἐσωτερικὴν ἀύλην τοῦ Μουσείου οἴκημα εκ δεξιῶν διὰ νὰ στεγάσῃ τὸ ἐργαστήριον. Τὸ νέον οἴκημα ἀποτελούμενον εκ χωριστῶν δωματίων διὰ τὰς ζυλουργικὰς ἐργασίας, διὰ τὰς ἐργασίας καθαρισμοῦ, διὰ τὸ φωτογραφικὸν ἐργαστήριον, διὰ χημικὸν ἐργαστήριον καὶ διὰ μικρὸν γραφεῖον, δὲν ἐπῆρκει διὰ τὰς ἀξαναομένας ἀνάγκας καὶ ἔνεκα τούτου δὲν κατέστη δυνατόν ν' ἀποδοθοῦν εἰς τὴν ἔκθεσιν αἱ δύο αἴθουσαι τοῦ Μουσείου αἱ καταληφθεῖσαι τὸ 1964 ὑπὸ τοῦ ἐργαστηρίου³ διότι, λόγῳ τῆς βαθμιαίας συγκεντρώσεως ἀποτειχισμένων μεγάλων τμημάτων τοιχογραφιῶν, ὁ χώρος αὐτῶν δὲν ἔπαυσε νὰ εἶναι ἀπαραίτητος διὰ τὸ Ἐργαστήριον.

Αἱ ἀνάγκαι τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας διὰ τὴν συντήρησιν τῶν μνημείων ζωγραφικῆς ἀυξάνονται συνεχῶς κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη κατὰ πορείαν προοδευτικὴν. Ἡ ἀνάπτυξις τῶν συγκοινωνιακῶν μέσων, ἡ ραγδαία ἐπέκτασις καὶ δημιουργία οἰκισμῶν, ἡ ἀθρόα συρροὴ ἐπισκεπτῶν ἡμεδαπῶν καὶ ἀλλοδαπῶν ὑπῆρξαν μερικοὶ ἀπὸ τοὺς παράγοντας, οἱ ὅποιοι ἄλλα μνημεῖα ἔφεραν τὸ πρῶτον εἰς φῶς, ἄλλα κατέστησαν προσιτώτερα, ἄλλων τὸν κίνδυνον καταστροφῆς κατέστησαν ἀμεσώτερον. Ἀφ' ἑτέρου ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία ὠδηγήθη εἰς διεύρυνσιν τῶν στόχων, τόσον χρονικὴν ὅσον καὶ τοπικὴν. Χρονικὴν μὲν, διότι ἡσχολήθη καὶ μετὸν σύγχρονον λαϊκὸν ζωγράφον Θεόφιλον Χατζημιχαήλ, τελευταῖον ἀντιπρόσωπον μιᾶς πλουσίας καὶ καθαρῶς ἑλληνικῆς καλλιτεχνικῆς παραδόσεως, τοπικὴν δέ, διότι ἡ παρουσία τῆς ἑλληνικῆς ἐπιστήμης καὶ τεχνικῆς βοήθειας κατέστη ἀπαραίτητος τῶρα καὶ εἰς τὰ μεγάλα ἑλληνικὰ προσκυνήματα τοῦ ἐξωτερικοῦ: εἰς τὴν Ἱ. Μονὴν τοῦ Σινᾶ καὶ εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα. Συνεπεία τῆς οὕτω δημιουργουμένης καταστάσεως προέκυψεν ἀνάγκη ὑπάρξεως ἐνὸς χωριστοῦ κεντρικοῦ συντονιστικοῦ ὄργανου προγραμματισμοῦ, προμελέτης καὶ ἐκτελέσεως τῶν ἐργασιῶν συντηρήσεως ἔργων ζωγραφικῆς εἰς τὰ μνημεῖα τῆς χώρας, ἐπὶ πλέον δὲ ἐκπαιδεύσεως προσωπικοῦ, ὥστε νὰ ἐπανδρῶνεται ἡ Ὑπηρεσία, καθὼς καὶ ἐρεῦνης διὰ τὴν βελτίωσιν καὶ κατὰ τὸ δυνατόν ἐνοποίησιν τῶν χρησιμοποιουμένων ὕλικῶν καὶ μεθόδων.

Κατόπιν τῶν διαπιστώσεων αὐτῶν ἰδρύθη παρὰ τῷ Βυζαντινῷ Μουσείῳ διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 550/65

3. Βλ. αὐτόθι, σ. 12.

Β.Δ. τὸ «Κεντρικὸν Ἐργαστήριον Συντηρήσεως καὶ Ἀποκαταστάσεως Ζωγραφιῶν καὶ Ψηφιδωτῶν», εἰς τὸ ὅποιον ἀνετέθη ἡ ἀρμοδιότης ἐπὶ τῆς ἐκπαιδεύσεως καλλιτεχνῶν καὶ τεχνιτῶν εἰς ἔργα συντηρήσεως καὶ ἀποκαταστάσεως εἰκόνων, ἄλλων βυζαντινῶν ἢ νεωτέρων μουσειακῶν ἔργων, τοιχογραφιῶν καὶ ψηφιδωτῶν, ὡς καὶ ἐπὶ τῆς ἐκτελέσεως τοιούτων ἔργων καθ' ὅλην τὴν ἐπικράτειαν. Οἱ μόνιμοι ζωγράφοι συντηρηταὶ τῆς Διευθύνσεως Ἀναστηλώσεως κκ. Ἄ. Μαργαριτῶφ καὶ Στ. Μπαλτογιάννης, καθὼς καὶ οἱ ἐπὶ συμβάσει κκ. Φ. Ζαχαρίου καὶ Ἱ. Κολέφας ἀπετέλεσαν τὰ βασικὰ στελέχη τοῦ Κεντρικοῦ Ἐργαστηρίου καὶ διέθετον περισσότερα τοῦ ἐνὸς ἔκαστος συνεργεῖα, ἐπὶ κεφαλῆς τῶν ὁποίων ἐτέθησαν ἐμπειροὶ ἀρχιτεχνίται συντηρηταί, δοκιμασμένοι ἤδη ἀπὸ μακρᾶν συνεργασίαν μετὰ τοὺς καλλιτέχνους συντηρητάς. Ἐπίσης συνειργάσθησαν ὡς ἡμερομίσθιοι οἱ πτυχιούχοι τοῦ Ἰνστιτούτου Συντηρήσεως τῆς Ρώμης κκ. Φ. Καλαμάρα, Μαρία Ρουσέα - Μπάρμπα, καθὼς καὶ ὁ κ. Ν. Κάϊλας.

Ἀκόμη τὸ Κεντρικὸν Ἐργαστήριον ἀπασχόλησεν ἡ ὀργάνωσις ἀρχείου τεκμηριώσεως τῶν ἐργασιῶν, ἀφ' ἐνὸς διὰ τῆς ἰδρύσεως καὶ βαθμιαίου ἐξοπλισμοῦ φωτογραφικοῦ ἐργαστηρίου, ἀφ' ἑτέρου διὰ τῆς ἐκδόσεως ἐντύπων ἐρωτηματολογίων, ὥστε αἱ προμελέται καὶ αἱ ἐκθέσεις ἐπὶ τῶν ἐργασιῶν ν' ἀποκτήσουν πληρότητα καὶ ὁμοιομορφίαν.

Ὡς πρὸς τὸ θέμα τῆς ἐκπαιδεύσεως εἰδικῶν τεχνιτῶν ἐκρίθη ὅτι ἡ καλύτερα ἀντιμετώπισις τοῦ ἴτου ἢ διὰ τῆς δοκιμαστικῆς πρακτικῆς ἐξασκήσεως εἰς τὰ συνεργεῖα ἐπιλογῆ τῶν καταλληλοτέρων διὰ νὰ ἀπαρτίσουν τὰ μονιμώτερα στελέχη τοῦ Κεντρικοῦ Ἐργαστηρίου καὶ αὐτοὶ θὰ ἐτύγχανον ἀργότερον εἰδικωτέρας μετεκπαιδεύσεως.

Ἡ Διεύθυνσις τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου ὑπέβαλεν ἐν καιρῷ εἰς τὴν Γενικὴν Διεύθυνσιν σχέδιον ὀργανώσεως τοῦ Ἐργαστηρίου, συμφώνως πρὸς τὰ ἐν τῷ ὡς ἄνω Β.Δ. διαλαμβανόμενα.

Α. Ἐργασίαι ἐντὸς τοῦ Ἐργαστηρίου τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου:

1. Εἰς εἰκόνα Παναγίας Γλυκοφιλοῦσης τοῦ 17ου αἰῶνος (Β.Μ. 137)⁴ (Πί ν. 9 α) διεπιστάθη δι' ἀκτινογραφίας ἢ ὑπαρξίς ὑπὸ τὴν νεωτέραν παλαιότερας (παλαιολογείου;) παραστάσεως εἰς καλὴν κατάστασιν μετὰ τὸ αὐτὸ θέμα. Ἐμελετήθη ἡ ἀκολουθητέα μέθοδος διὰ τὴν λεπτὴν καὶ δυσχερῆ ἐργασίαν διαχωρισμοῦ τῶν δύο στρω-

4. Βλ. G. Sotiriou, Guide du Musée Byzantin d'Athènes, 1955, p. 19, pl. XXI.

μάτων, ὥστε νὰ μὴ ὑπάρξουν ἀπώλειαι καὶ ἤρχισεν ἡ σχετικὴ προεργασία (Πί ν. 9 β). (Συντηρητῆς Στ. Μπαλτογιάννης).

2. Ἐπίσης, ἐπερατώθη ὁ καθαρισμὸς τῆ βοθηθῆαι στερεομικροσκοπίου καὶ ἡ αἰσθητικὴ παρουσίασις τῆς πολυτίμου εἰκόνας Θεοτόκου δεξιοκρατούσης, τῆς εὐρεθείσης εἰς τὸν ναὸν τοῦ Νεκροταφείου Θεσσαλονίκης⁵. Πρόκειται περὶ ἐξαιρετοῦ ἔργου τοῦ 13ου αἰῶνος ἐκ τῶν ἀπαντῶντων σπαυῖως ἐν Ἑλλάδι (Πί ν. 8 α - β).

3. Ἐπίσης, ἀπηλλάγη ἐπιζωγραφῆσεων ἢ σημαντικὴ εἰκὼν τῆς Ὁδηγητρίας τοῦ Μουσείου (B. M. 191, ἐκ τῶν Κειμηλίων τῶν Προσφύγων) τοῦ 14ου αἰῶνος, ἐστερεώθη τὸ χρῶμα καὶ τὸ ξύλον⁶. (Συντηρητῆς Στ. Μπαλτογιάννης).

Ἐτεροι εἰκόνες τοῦ Μουσείου, αἱ ὁποῖαι εἰσῆλθον εἰς τὸ Ἔργαστήριον ἦσαν:

4. Ἡ Γέννησις (B. M. 1332), 5. Ἡ Γέννησις τῆς Θεοτόκου (B. M. 2057), 6. Δέησις καὶ τρεῖς σειραὶ ἁγίων (B. M. 2085), 7. Ἡ Β' Παρουσία (B. M. 2007), 8. Ὁ Παντοκράτωρ (B. M. 1897), 9. Ὁ Ἰωάννης ὁ Θεολόγος (B. M. 112), 10. Ὁ Εὐαγγελισμὸς (B. M. 522), 11. Ἡ Ψηλάφισις τοῦ Θωμᾶ (Πί ν. 7 β), 12. Ἡ Παναγία μετὰ τὸν Ἀρχάγγελον καὶ θαῦμα (B. M. 2599) 13. Ὁ Προφήτης Δαυὶδ (B. M. 258), 14. Ὁ Ἅγ. Γεώργιος (B. M. 5). (Συντηρητῆρια κ. Φ. Καλαμάρια).

Ἐπὶ μεταφερθέντων τὸ 1964 ἐκ τῶν ἐπαρχιῶν ἔργων, ψηφιδωτῶν, τοιχογραφιῶν καὶ εἰκόνων εἰς τὸ ἔργαστήριον ἔγιναν αἱ ἐξῆς ἐργασίαι:

1. Συνηρμολογήθησαν πλεόν τῶν ἐξήκοντα συντριμμάτων ψηφιδωτοῦ διαπέδου ἐκ Δήλου, περισυλλεγέντων κατὰ τὰς γαλλικὰς ἀνασκαφάς, ὥστε νὰ ἀπαρτισθῆ σημαντικὴ μυθολογικὴ παράστασις, στερεωθεῖσα καὶ τοποθετηθεῖσα εἰς πλαίσιον, μετὰ θέμα τὸν Λυκοῦργον καὶ τὴν Ἀμβροσίαν, τοῦ τέλους τοῦ 2ου π.Χ. αἰῶνος⁷. (Συντηρητῆς Ἄ. Μαργαριτῶφ).

2. Ἐπερατώθη ἡ ἐπεξεργασία καὶ ἡ τοποθέτησις εἰς τὰ ὀριστικὰ πλαίσια τμημάτων ἐπαλλήλων στρωμάτων μεταβυζαντινῶν τοιχογραφιῶν μεταφερθέντων τὸ 1964 ἐκ τοῦ ναοῦ Μεταμορφώ-

σεως Χρυσόβου Ναυπακτίας. (Συντηρητῆς Ἄ. Μαργαριτῶφ) (Πί ν. 10 α - β).

3. Ἐγένετο ἀποχωρισμὸς τῶν τριῶν στρωμάτων τοιχογραφίας μεταφερθείσης ἐκ Νέας Μονῆς Χίου⁸, μετὰ παράστασιν Ὁδηγητρίας μετρίως διατηρήσεως. (Συντηρητῆς Στ. Μπαλτογιάννης).

4 - 16. Ἐγένοντο ἐργασίαι συντηρήσεως εἰς ἕξ εἰκόνας ἐκ Κυθήρων καὶ εἰς τρεῖς ἐκ Κέας (συντηρητῆρια Φ. Καλαμάρια), ὡς καὶ εἰς τέσσαρας εἰκόνας περισυλλεγείσας κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐκεῖ ἐργασιῶν ἐκ ναῶν Βεροίας, ὅπου ἔκειντο ἀπερριμμένοι. Πρόκειται περὶ ἔργων χαρακτηριστικῶν τέχνης Δυτικῆς Μακεδονίας 13ου - 14ου αἰῶνος, λαϊκωτέρας ἀντιλήψεως καὶ ἐνδεχομένως οὐχὶ τοπικῆς σημασίας. 1) Ἀμφιπρόσωπος: α) Παναγία (Πί ν. 39 α - β) β) Ἅγ. Γεώργιος καὶ Ἅγ. Δημήτριος (0,66 x 0,48 μ.). 2) Ἀμφιπρόσωπος: α) Ἅγ. Βαρβάρα β) Ἅγ. Ζωσιμᾶς καὶ Ἅγία Μαρία Αἰγυπτία (0,75 x 0,53 μ.). 3) Μεσαῖον φύλλον τριπτύχου: Οἱ Ἅγιοι Κοσμάς καὶ Δαμιανὸς μετὰ τὴν Ἅγιαν Μαρίναν κάτωθι τοξωτοῦ συμφυοῦς πλαισίου. Ὑπὲρ τὸ τόξον ἐντὸς κύκλων ὁ Χριστὸς καὶ ἡ Θεοτόκος ἐν προτομῇ (0,57 x 0,385 μ.). 4) Ἅγία Ἰουλίττα καὶ Ἅγιος Κήρυκος μετὰ μάρτυρα ἀδιάγνωστον. (Συντηρητῆς Φ. Ζαχαρίου).

B. Ἔργασίαι ἐκτὸς τοῦ Ἔργαστηρίου

Κατωτέρω ἐκτίθενται ἐν συντόμῳ αἱ ἐκτελεσθεῖσαι ἀνά τὴν χώραν ἐργασίαι, ἐπὶ τῶν ψηφιδωτῶν καὶ τοιχογραφιῶν ἀντιστοιχῶς συμφώνως πρὸς ἐγκριθὲν ὑπὸ τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Συμβουλίου πρόγραμμα, τὸ ὅποιον κατηρτίσθη ἐπὶ τῆ βάσει τῶν ἐκθέσεων τῶν οἰκειῶν Ἐφόρων καὶ προισταμένων Ἐφορειῶν, ὡς καὶ προτάσεων τοῦ Διευθυντοῦ τοῦ Μουσείου. Ἡ ἐκθεσις συνετάχθη ἐπὶ τῆ βάσει τῶν ἐκθέσεων τῶν συντηρητῶν, καθὼς καὶ τῆς προσωπικῆς ἀντιλήψεως τοῦ Διευθυντοῦ τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου⁹.

I. ΨΗΦΙΔΩΤΑ

Αἱ κατωτέρω ἐργασίαι ἐπὶ ψηφιδωτῶν ἐντοιχίων καὶ διαπέδων ἐγένοντο ὑπὸ τοῦ καλλιτέχνου συντηρητοῦ κ. Ἰ. Κολέφα καὶ τοῦ συνεργείου του, εἰς αὐτὰς δὲ ἐφηρμόσθησαν, τὸ πρῶτον ἐν-

5. Κατάλογος Βυζαντινῆς Ἐκθέσεως Ἀθηνῶν, ἀριθ. 714. Βλ. καὶ ΑΔ 20 (1965): Χρονικά, σ. 13, ἀριθ. 3. Μετὰ τὸ πέρας τοῦ καθαρισμοῦ ἐπεστράφη εἰς τὸν Δῆμον Θεσσαλονίκης εἰς τὸν ὅποιον ἀνήκει.

6. Βλ. M. Chatzidakis ἐν K. Weitzmann, M. Chatzidakis, K. Miatev, S. Radojčić, Frühe Ikonen, σ. XXXI, πίν. ἔγχρ. 53 (μετὰ τὸν καθαρισμὸν).

7. Βλ. BCH 89 (1965), σ. 979-988 (Chronique des Fouilles) καὶ κυρίως Ph. Bruneau et Cl. Vatin, Lycurgue et Ambrosia sur une nouvelle mosaïque de Délos, BCH 90 (1966), II, σ. 391-427, πίν. V (ἔγχρ.).

8. Βλ. A. Orlandos, Monuments Byzantins de Chios, Athènes 1930, II (Planches), πίν. 25, 4.

9. Διὰ τὴν σύνταξιν τῆς ἐκθέσεως συνειργάσθησαν ἡ Ἐπιμελήτρια τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου κ. Στυλ. Παπαδάκη-Ὀκλανδ καὶ ὁ δόκιμος Ἐπιμελητῆς κ. Εἰθ. Τσιγαρίδας. Αἱ δημοσιεύμεναι φωτογραφίαι ἐξετελέσθησαν, κατὰ τὸ πλεῖστον, ὑπὸ τῶν οἰκειῶν καλλιτεχνῶν - συντηρητῶν, τὰ δὲ φωτογραφικὰ ἀντίτυπα ὑπὸ τοῦ φωτογραφικοῦ ἔργαστηρίου τοῦ Κεντρικοῦ Ἔργαστηρίου.

ταύθα, νεώτεροι μέθοδοι, δοκιμασμένοι ήδη εν Ἰταλία, ἤτοι ἀπεκλείσθη ἡ χρῆσις σιμέντου, ὠπλισμένου ἢ μῆ, καὶ ὡς συγκολλητικῆς ὕλης καὶ ὡς ὑποστρώματος, ἐχρησιμοποιήθησαν δὲ ὑλικά πλησιάζοντα κατὰ τὸ δυνατόν πρὸς ἐκεῖνα τῆς ἐποχῆς τῶν ψηφιδωτῶν. Ἐπίσης, δι' ὅλας τὰς ἐργασίας γίνονται σχεδιαστικαὶ καὶ φωτογραφικαὶ ἀποτυπώσεις, ὥστε καὶ ἡ ἀποκατάστασις νὰ εἶναι κατὰ τὸ δυνατόν ἀκριβῆς καὶ ὁ ἔλεγχος τῶν γενομένων ἐργασιῶν πάντοτε ἐφικτός.

Βασιλικὴ Κλαυσείου Ἐδρυτανίας

Τὰ σημαντικὰ ψηφιδωτὰ δάπεδα τῆς τρικόγχου παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς, τὰ ἐρείπια τῆς ὁποίας ἀπεκαλύφθησαν πρὸ ἐτῶν εἰς δύο ἀνασκαφικὰς περιόδους¹⁰, εἶχον ὑποστῆ ζημίας ἐκ τῆς παραμονῆς των ἐν ὑπαίθρῳ, παρὰ τὰ ληφθέντα πρόχειρα μέτρα προστασίας, καὶ παρέστη ἀνάγκη ὅπως ἀποκολληθοῦν, προκειμένου νὰ κατασκευασθῇ νέον στερεὸν ὑπόστρωμα, ἐπὶ τοῦ ὁποίου νὰ ἐπανατοποθετηθοῦν. Οὕτω ἀπεκολλήθησαν 203 μ², ἐν συνόλῳ, ψηφιδωτῶν δαπέδων καὶ ἐκαθαρίσθη ἡ ὀπισθία ὄψις των, ἀποθηκεύθησαν δὲ εἰς κατάλληλον χῶρον ἐν Κλαυσείῳ, ὥστε νὰ συνεχισθῇ ἡ ἐργασία τὸ ἐπόμενον ἔτος.

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

1. Πλατεία Ναυαρίνου¹¹

Αἱ διενεργηθεῖσαι ἀνασκαφαὶ τοῦ ὑστερορρωμαϊκοῦ ἀνακτόρου τῆς Πλατείας Ναυαρίνου ἀπέκλυσαν καὶ ἐκτεταμένα ψηφιδωτὰ δάπεδα, φέροντα διακόσμησιν ἐκ γεωμετρικῶν θεμάτων. Διὰ τὴν συντήρησιν των ἀπεφασίσθη ἡ κατὰ τμήματα ἀποκόλλησις καὶ ἐπανατοποθέτησις των. Οὕτω κατὰ τὸ 1965 ἀπεκολλήθησαν 100 μ.² ψηφιδωτῶν δαπέδων μετὸν τρόπον ρολοῦ, ἀφοῦ ἐκαθαρίσθησαν προχείρως καὶ ἐγιναν σχέδια ἀρμῶν καὶ ἀποκολλήσεων. Πάντα ταῦτα μετεφέρθησαν καὶ ἐναποθηκεύθησαν πρὸς περαιτέρω ἐπεξεργασίαν εἰς τὸ Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον Θεσσαλονίκης.

Ἐπίσης ἀπὸ τὸ συνεχόμενον Ὀκτάγωνον κτήριο ἀπεκολλήθησαν τὰ σφζόμενα ὀλίγα τμήματα τοῦ δαπέδου εἰς τεχνικὴν ὀρυς sectile, πρὸς διάσωσιν αὐτῶν (Πί ν. 14 α - β).

10. BCH 1957, σ. 581 καὶ ΑΔ 16 (1960): Χρονικά, σ. 200, ΠΑΕ 1958, σ. 58 - 63 καὶ 1959, σ. 34 - 36.

11. ΠΑΕ 1950, σ. 320 - 321, ΑΔ 18 (1963): Χρονικά, σ. 196 κ.έ., ΑΔ 19 (1964): Χρονικά, σ. 331 κ.έ., ΑΔ 20 (1965): Χρονικά, σ. 407 κ.έ.

2. Καθολικὸν Μονῆς Λατόμου¹² (Ὅσιος Δαυὶδ)

Τὸ περίφημον ψηφιδωτὸν εἰς τὴν κόγχην τῆς ἀψίδος τοῦ ὡς ἄνω ναοῦ μετὰ τὴν παράστασιν τοῦ ὁράματος τῶν προφητῶν Ἰεζεκιήλ καὶ Ἀββακούμ εἶχεν ὑποστῆ σημαντικὰς φθοράς (πρβλ. Πί ν. 12 α). Παλαιότερον (1953) εἶχε γίνεαι πρόχειρος συντήρησις καὶ κυρίως καθαρισμός¹³. Πρὸς στερέωσιν καὶ πλήρη ἀποκατάστασιν τοῦ ψηφιδωτοῦ ἐγένετο:

1) Πρόχειρος καθαρισμός τῆς ψηφιδωτῆς ἐπιφανείας, σταθεροποιήσις ψηφιδῶν, ἐνίσχυσις τῆς πρὸς ἀποτείχισιν ψηφιδωτῆς ἐπιφανείας.

2) Ἀποτείχισις τμημάτων ψηφιδωτῆς ἐπιφανείας καὶ τοποθέτησις αὐτῆς ἐπὶ ξυλοτύπου (Πί ν. 11 α, 12 β).

3) Κατασκευὴ νέου ὑποστρώματος, βάσει τῶν παλαιῶν ὑλικῶν καὶ στερέωσις δι' ἐνέσεων τοῦ σαθοῦ κονιάματος εἰς τὰ μὴ ἀποκολληθέντα τμήματα τῶν ψηφιδωτῶν (τμήμα Ἀββακούμ - Ἰεζεκιήλ).

4) Καθαρισμός ὀπισθίας ὄψεως ἀποτείχισθέντων ψηφιδωτῶν καὶ ἐπανατοποθέτησις αὐτῶν.

5) Καθαρισμός ψηφιδωτῆς ἐπιφανείας μετὰ μηχανικὰ καὶ χημικὰ μέσα, ἀπὸ αἰθάλην, ἐπιζωγραφῆσις, βερνίκια, ἀσβεστώματα, παλαιὰ σιμέντα.

6) Συμπλήρωσις ἐφθαρμένων τμημάτων μετὰ κονίαμα εἰς οὐδέτερον χρῶμα καὶ προστασία ψηφιδωτῶν μετὰ ὑλικὸν paraloide (Πί ν. 11 β). Οὕτω τὸ ψηφιδωτὸν, στερεωθὲν πλήρως, ἀνέκτησε τὴν πλησιεστέραν δυνατὴν πρὸς τὴν ἀρχικὴν ὄψιν (Πί ν. 13).

7) Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ἐγένετο στερέωσις καὶ καθαρισμός τῆς συγχρόνου πρὸς τὸ ψηφιδωτὸν τοιχογραφίας, μετὰ διακοσμητικὰ θέματα, εἰς τὴν συνεχόμενῃ πρὸς τὴν ἀψίδα καμάραν.

ΘΑΣΟΣ

Ἀπεκολλήθη τμήμα ψηφιδωτοῦ δαπέδου παλαιοχριστιανικῆς ἐποχῆς μαζί μετὰ τὸ ὑπόστρωμα, ἐκ τοῦ οἰκοπέδου Μαρίας Τοκατλή, ἀφοῦ ἐκαθαρίσθη ὑπὸ τοῦ συνεργείου Ἰ. Κολέφα μετὰ μηχανικὰ καὶ χημικὰ μέσα ἢ ἐπιφάνεια αὐτοῦ ἀπὸ κρυσταλλικὰ ἄλατα καὶ λειχήνας καὶ ἐγένετο στερέωσις τοῦ σαθοῦ κονιάματος. Τὸ ψηφιδωτὸν μετεφέρθη, λόγῳ τῆς ἀναβλύσεως ὕδατος ἐπὶ τόπου, πρὸς ἐπεξεργασίαν εἰς τὸ Μουσεῖον Θάσου, ὅπου καὶ ἐκτίθεται.

12. Ἄ. Ξυγοπούλου, Τὸ Καθολικὸν τῆς Μονῆς Λατόμου ἐν Θεσσαλονίκῃ, ΑΔ 1929 σ. 142 κ.έ. Βλ. καὶ περιοδ. Ζυγὸς Φεβρ. 1966, σ. 22 - 27.

13. Βλ. Πεπραγμένα Θ' Βυζ. Συνεδρίου Θεσσαλονίκης (1953) τ. Α' (1955), πίν. 135.

ΠΡΟΜΕΛΕΤΑΙ

Ἐγένοντο προμελέται ἐπὶ τῶν ἀναγκῶν συντηρήσεως τῶν ἐντοιχιῶν ψηφιδωτῶν τῶν κάτωθι μνημείων τῆς Θεσσαλονίκης: 1. Ἁγίου Δημητρίου, 2. Ἀχειροποιήτου, 3. Ἁγίας Σοφίας.

II. ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΑΙ

ΑΤΤΙΚΗ

ΜΕΓΑΡΑ

1. Καθολικὸν Μονῆς Ἁγίου Ἱεροθέου

Ἐγένοντο δείγματα καθαρισμοῦ εἰς τὰς τοιχογραφίας: 1) Εἰς τὴν ἐν τῷ τρούλλῳ παράστασιν τοῦ ἐνθρόνου Παντοκράτορος τοῦ 12ου αἰῶνος, τῆς ὁποίας ἡ πλήρης ἀποκατάστασις ἐπείγει, λόγῳ τῆς ἐξαιρέτου σημασίας της¹⁴. 2) Εἰς τὰς παραστάσεις τῆς Ἀναλήψεως εἰς τὸν θόλον τοῦ ἱεροῦ, τῆς Φλεγομένης Βάτου ἄνω τῆς κόγχης τῆς προθέσεως, τῆς μορφῆς τῆς Παναγίας καὶ ἐνὸς Ἀγγέλου εἰς τὴν κόγχην τοῦ ἱεροῦ καὶ τῶν μορφῶν τῶν ὀλοσώμων ἁγίων τῶν εἰκονιζομένων ἐκατέρωθεν τῆς εἰσόδου εἰς τὸν ναόν. Αἱ τελευταῖαι αὐταὶ μεταγενέστεραι τοιχογραφίαι διατηροῦνται καλῶς, ἀλλὰ εἶναι ἀμυραῖ. Ἐκ τῆς ὡς ἄνω ἐπεξεργασίας ἀπεδείχθη ὅτι ἡ συστηματικὴ ἀποκατάστασις τῶν εἶναι σχετικῶς εὐχερῆς. (Συνεργεῖον Ἀ. Μαργαριτῶφ).

2. Ναὸς Μεταμορφώσεως Σωτῆρος Ἐλαιῶνος

Αἱ σημαντικαὶ τοιχογραφίαι τοῦ σταυροειδοῦς μετὰ τρούλλου τούτου ναοῦ ἀποτελοῦσαι πλήρη εἰκονογραφικὸν κύκλον παραμένουν ἀνέκδοτοι¹⁵. Εἶχον ὑποστῆ σοβαρὰς ζημίας κυρίως ἐκ τῆς ὑγρασίας. Οὕτως ἡ συντήρησις ἀπέβλεπεν εἰς τὴν στερέωσιν τοῦ κονιάματος καὶ τοῦ στρώματος τῶν χρωμάτων. Ἐπίσης ἐγένοντο δείγματα καθαρισμοῦ ἐκ τῶν κρυσταλλικῶν ἀλάτων καὶ συνεπληρώθησαν τὰ μικρότερα ἐλλείποντα τμήματα τῆς ζωγραφικῆς ἐπιφανείας διὰ κονιάματος ἀναλόγου πρὸς τὸ παλαιὸν ἢ ἡρμολογήθησαν τὰ πλέον ἐκτεταμένα ἀκάλυπτα, ἐκ τῆς πτώσεως τοῦ στρώματος ζωγραφικῆς, μέρη τῆς τοιχοποιίας. Διὰ τὴν ὀλοκλήρωσιν τῶν ἐργασιῶν συντηρήσεως τῶν τοιχογραφιῶν πρέπει νὰ προηγηθοῦν σημαν-

14. G. Lampakis, *Mémoire sur les Antiquités Chrétiennes*, Athènes 1902, σικ. 145.

15. G. Lampakis, ἔ. ἀ., σικ. 150. Βλ. καὶ S. Bettini, *La Pittura Bizantina*, Firenze 1938, σ. 27, σικ. 1-6. Ἀτελῆ περιγραφὴν ἄνευ εἰκόνων βλ. Μ. Γκιτάκου, Ὁ ἐν Ἐλαιῶνι τῶν Μεγάρων βυζαντινὸς ναὸς τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ, Ἀθήναι 1953. Πρβλ. Ἀ. Ξυγγοπούλου, Σχεδιάσμα Ἱστορίας τῆς θρησκευτικῆς ζωγραφικῆς μετὰ τὴν Ἀλωσιν, Ἀθήναι 1957, σ. 43-44.

τικαὶ στερεωτικαὶ ἐργασίαι τοῦ κτηρίου, ἰδίᾳ εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ διακονικοῦ. (Συνεργεῖον Ἀ. Μαργαριτῶφ).

3. Ναὸς Ἁγίου Γεωργίου Ἐλαιῶνος

Παρέστη ἀνάγκη ἀποτειχίσεως ἀποκεκολλημένου ὑπολείμματος παραστάσεως ἐπίπλου ἁγίου, τοῦ 13ου αἰῶνος. Ἐπίσης ἐγένετο ἔρευνα ὑπὸ τὸ ἀσβεστοκονίαμα, ἥτις ἀπεκάλυπεν εἰς τὴν κόγχην τοῦ ἱεροῦ ὀλίγας ἐφθαρμένας μορφάς. (Συνεργεῖον Ἀ. Μαργαριτῶφ).

ΑΙΓΙΝΑ

Κατὰ τὸ ἔτος 1965 ἤρχισεν, ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τῆς Ἐφορείας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων 1ης Περιφέρειας, ἡ μελέτη καὶ ἡ μερικὴ ἐκτέλεσις προγράμματος συστηματικῶν ἐργασιῶν συντηρήσεως τοιχογραφιῶν τῶν ναῶν Αἰγίνης, παραλλήλως πρὸς τὰς ἐργασίας κτηριακῆς συντηρήσεως.

4. Ὁμορφῆ Ἐκκλησιᾶ

Εἰς τὰς ἀξιολόγους χρονολογημένας τοιχογραφίας τοῦ τελευταίου τετάρτου τοῦ 13ου αἰῶνος, τὰς κοσμούσας τὸ μικρὸν αὐτὸ μονόχωρον ἐξωκλήσιον, τὸ ἀφιερωμένον εἰς τοὺς Ἁγίους Θεοδώρους¹⁶, ἐγένοντο σταθεροποιήσεις δι' ἐμποτι-

16. Γ. Σωτηρίου, Ἡ Ὁμορφῆ Ἐκκλησιᾶ Αἰγίνης, ἐν ΕΕΒΣ τ. Β' (1925), σ. 243 κ.έ. Ἡ χαραγμένη ἐπιγραφὴ ἐπὶ τῆς δυτικῆς ὀψεως τοῦ παρίνου λίθου τῆς ΒΔ. γωνίας δύναται, νομίζω, νὰ ἀναγνωσθῇ ἀκριβέστερον ἐπὶ τοῦ Πί ν. 16 α ἀλλὰ καὶ ἐξ αὐτοῦ, τοῦ σχετικῶς ἀκριβοῦς, σχεδιαστικοῦ πανομοιότυπου τοῦ δημοσιευθέντος ὑπὸ Α. Schneider (ΕΕΒΣ τ. ΣΤ' (1929) σ. 398). Σύγχυσις προέρχεται ἐκ τῆς χαράξεως δύο χρονολογιῶν, αἱ ὁποῖαι ἀναγιγνώσκονται ὑπὸ τοῦ Α. Schneider ὡς $\zeta\psi\gamma Z'$ ἢ ἄνω καὶ $\zeta\psi\gamma'$ ἢ κάτω, ἐκ τῶν ὁποίων ὀρθῶς ἐπρωτίμωσεν ὁ Γερμανὸς σοφὸς τὴν ἄνω, ἥτις ἀντιστοιχεῖ εἰς τὸ ἔτος 1289 καὶ εἰς τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἀναγνωσκομένην ἰνδικτιῶνα Β'. Νομίζω ὅτι εἰς τὴν θέσιν αὐτὴν εἶναι ἡ ἀρχικὴ χρονολογία, ὡς συνεχίζουσα τὴν τελευταίαν σειράν τοῦ κειμένου τῆς ἐπιγραφῆς καὶ ὡς ἔχουσα τὸ αὐτὸ μέγεθος καὶ τὸ αὐτὸ σχῆμα γραμμάτων, ἀκολουθουμένη δὲ ἀπὸ τὴν ἰνδικτιῶνα. Ἀλλὰ ἡ προτεινομένη ἐκεῖ ἀνάγνωσις, ὡς διόρθωσις τῆς τοῦ Γ. Σωτηρίου, ἐπίσης δὲν εἶναι ὀρθή. Ἐπὶ τῆ βάσει τῶν σαφῶς διακρινομένων στοιχείων (Πί ν. 16 α) πρέπει νὰ ἀναγνωσθῇ: $\zeta\psi\gamma B'$ ἰνδ. *IB'*. Τὸ ἔτος 6792 ἀντιστοιχεῖ μὲ τὸ 1284 καὶ μὲ τὴν 12ην ἰνδικτιῶνα.

Ἡ ἄλλη χρονολογία, ἡ κάτω, ($\zeta\psi\gamma'$ = 1282) ἔχει χαραχθῆ κατὰ τρόπον ἐντονον ἀλλὰ ἀδέξιον ἀπὸ ἄλλην χεῖρα — δὲν ἀνταποκρίνεται δὲ εἰς καμίαν δυνατὴν ἀνάγνωσιν ἰνδικτιῶνος καὶ ἐπομένως πρέπει νὰ μὴ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν. Μὲ τὴν νέαν χρονολόγησιν τοῦ 1284 συμφωνεῖ ἡ μνεῖα τοῦ αυτοκράτορος Ἀνδρονίκου Β' (1282-1328) ἀλλὰ δὲν συμφωνεῖ ἡ μνεῖα τοῦ πατριάρχου Ἀθανασίου (1289-1293). Τὸ 1284 πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως ἦτο ὁ Γρηγόριος Γ' ὁ Κύπριος καὶ πατριάρχης Ἀλεξανδρείας ὁ Ἀθανάσιος ὁ Αὐθωρειανός. Πρὸς τὸ παρὸν δὲν βλέπω λύσιν τῆς δυσκολίας αὐτῆς.

σμού ή ψεκάσμου της κάτω παρυφής των σωζομένων τοιχογραφιών, των οποίων το κονίαμα είχε αποσαθρωθεί. Η βραδεία διήθησις της ύγρασίας είχε από μακρού προκαλέσει τον απολεπισμόν των χρωμάτων της κάτω ζώνης των ὀρθίων ἁγίων, ὥστε νά διακρίνονται μόνον τὰ περιγράμματα τῶν μορφῶν καὶ τῶν πλαισιούτων αὐτὰς τόξων. Τὰ τελευταῖα ἔτη εἶχε προχωρήσει ἡ καταστροφή πέραν τῆς στενῆς ζώνης μετὰ τὴν ἀφιερωματικὴν ἐπιγραφὴν, κάτω τῶν εὐαγγελικῶν σκηνῶν (Πί ν. 16 β).

Ἐπίσης ἐγένοντο δοκιμαὶ καθαρισμοῦ, ἐξ ὧν κατεφάνη ὅτι ὁ πλήρης καθαρισμὸς εἶναι εὐχερῆς καὶ ὅτι δι' αὐτοῦ θὰ ἐπανέλθουν αἱ τοιχογραφίαι εἰς τὴν ἀρχικὴν τῶν μορφῶν, ἡ ὁποία εἶναι οὐσιωδῶς διάφορος τῆς ὑπαρχούσης, ὡς πρὸς τὴν χρωματικὴν σύνθεσιν. (Συνεργεῖον Ἀ. Μαργαριτώφ).

5. Ἅγιος Νικόλαος Μαύρικα

Εἰς τὸν ἰδιότυπον σταυροειδῆ μετὰ τρούλλου μικρὸν τοῦτον ναὸν ἐγένετο ἔρευνα, κατὰ τὴν διάρκειαν ἐργασιῶν συντηρήσεως τῶν ὀρατῶν τοιχογραφιῶν διαφόρων ἐποχῶν, ἡ ὁποία ἀπεκάλυψεν, ὑπὸ τὸ παχὺ ἀββεστοκονίαμα, εἰς τὸν βόρειον τοῖχον τοῦ ἀνατολικοῦ σκέλους τοῦ σταυροῦ καὶ παρὰ τὴν δυτικὴν γωνίαν αὐτοῦ, μορφήν τοῦ Χριστοῦ ὀλοσώμου, ἐδλογοῦντος καὶ βαίνοντος ἐπὶ ἐρυθροῦ προσκεφαλαίου, κάτω τόξου (Πί ν. 15 α - β). Διατηρεῖται καλύτερον εἰς τὰ ἄνω μέρη, ἔχει δὲ ἱκανὰς φθοράς εἰς τὰ κατώτερα. Ἡ καλλιτεχνικὴ ποιότης τῆς ἀποκαλυφθείσης παραστάσεως εἶναι ἐξαιρετος. Ἡ εὐγένεια τῆς μορφῆς καὶ ἡ ἄνετος στάσις, τὸ ἔντονον, διὰ πρασίνων σκιῶν, ἀλλὰ ἡρεμον πλάσιμον, ἐν συνδυασμῷ μετὰ τὴν γραμμικὴν ἀκριβείαν ἐκτέλεσιν τῆς κόμης καὶ τῆς γενειάδος, τέλος, ἡ κατ' ἀπομίμησιν τῆς χρυσοχοϊκῆς λεπτῆς ἐπεξεργασία τῆς διακοσμῆσεως τοῦ φωτοστεφάνου, ὀδηγοῦν εἰς χρονολόγησιν τῆς ὑψηλοῦ ἡθους μορφῆς εἰς τὸ β' ἡμισυ τοῦ 12ου αἰῶνος. Ἡ παράστασις τοῦ Χριστοῦ ἀνήκει εἰς τὸ αὐτὸ στρώμα ζωγραφικῆς μετὰ τῆς παρακειμένης, εἰς τὸν ἀνατολικὸν τοῖχον τῆς βορείας κεραίας, ὡραίας μορφῆς ἐφίππου Ἀγίου Γεωργίου δρακοντοκτόνου, τὸ στρώμα ὅμως αὐτὸ διακόπτεται ἀπὸ τὴν ἄλλην πλευρὰν τοῦ Χριστοῦ (Πί ν. 15 α).

Ἀσφαλῶς, εἰς τὸν ἀπέναντι, τὸν νότιον, τοῖχον τοῦ αὐτοῦ σκέλους, θὰ ὑπῆρχεν ἡ πάρισος μορφή τῆς Θεοτόκου ἀπὸ τὴν ὁποίαν, ὅμως, ὅπως ἀπέδειξε σχετικὴ ἔρευνα, δὲν σφύζεται τίποτε. Ἡ θέσις τῶν δύο αὐτῶν ὀλοσώμων μορφῶν δικαιολογεῖται μόνον ἐὰν ἐπλαισιῶνον παρακείμενα διά-

στυλα τέμπλου¹⁷, ὅποτε ἀποδεικνύεται ὅτι πράγματι ἡ τωρινὴ δυσαναλόγως ἐπιμήκης ἀνατολικὴ κεραία θὰ εἶχε προστεθῆ τὸν 16ον αἰῶνα, ὅτε καὶ ἐκαλύφθη μετὰ τοιχογραφίας (1522). Ἐξ ἄλλου, ἀποδεικνύεται ὀρθὴ ἡ ὑπὸ τοῦ Καθ. Ν. Μουτσοπούλου χρονολόγησις τοῦ ναοῦ εἰς τὸν 12ον αἰῶνα¹⁸.

Ἡ ἔρευνα θὰ συνεχισθῆ. (Συνεργεῖον Ἀ. Μαργαριτώφ).

6. Εἰς τὴν περιοχὴν Παλαιοχώρας, ἐγένετο ἐπίσης συστηματικὴ ἐργασία συντηρήσεως τῶν ἀξιολόγων τοιχογραφιῶν τῶν διδύμων ναῶν τῆς Ἀγίας Κυριακῆς τοῦ 1680 καὶ τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς, αἱ ὁποῖαι ἐν παραβολῇ πρὸς φωτογραφίας τοῦ 1935 παρουσιάζουν σημαντικὰς ἀπωλείας, ἐκ τῆς ὑγρασίας καὶ κατόπιν τούτου εἶχον ἄμεσον ἀνάγκην προστασίας¹⁹. Ἐπίσης προληπτικαὶ ἐργασίαι στερεώσεως τῶν ἐτοιμορρόπων τμημάτων τοιχογραφιῶν ἐγένοντο εἰς τοὺς κάτωθι ναοὺς, τῶν ὁποίων αἱ τοιχογραφίαι, κατὰ τὸ πλεῖστον τοπικῆς σχολῆς τοῦ 17ου αἰῶνος, ἔχουν ἀνάγκην συστηματικῆς συντηρήσεως: 1) Ἅγιον Ἰωάννην Θεολόγον, 2) Ἅγιον Νικόλαον, 3) Ἅγίους Ἀναργύρους, 4) Κοίμησιν Θεοτόκου, 5) Μεταμόρφωσιν, 6) Ἅγίους Θεοδώρους, 7) Ταξιάρχας, 8) Ἅγιον Ἰωάννην Πρόδρομον.

Αἱ ὀριστικαὶ ἐργασίαι θὰ συνεχισθοῦν τὸ ἐπόμενον ἔτος. (Συνεργεῖον Ἀ. Μαργαριτώφ).

ΣΑΛΑΜΙΣ

7. Καθολικὸν Μονῆς Φανερωμένης

Παραλλήλως πρὸς κτηριακὰς ἐργασίας (ΑΔ 20 (1965): Χρονικά, σ. 140), ἐγένετο στερέωσις τοῦ κονιάματος καὶ σταθεροποιήσις τοῦ χρώματος, εἰς τὰς τοιχογραφίας τοῦ δυτικοῦ τοῖχου τοῦ κυρίως ναοῦ εἰς τὴν παράστασιν τῆς Δευτέρας Παρουσίας τοῦ βορείου κλίτους, καθὼς καὶ τοῦ πρὸς Β. τοῦ ἱεροῦ παρεκκλησίου, ἔργα τοῦ Γεωργίου Μάρκου (1735)²⁰. (Συνεργεῖον Φ. Ζαχαρίου).

17. Ἡ τοποθέτησις τοῦ Χριστοῦ εἰς τὸ ἀριστερόν, τὸ βόρειον ἄκρον τοῦ τέμπλου καὶ τῆς Παναγίας εἰς τὸ νότιον, τὸ δεξιόν, δὲν θὰ ἀπετέλει ἐδῶ τὴν μοναδικὴν παρέκκλισιν ἀπὸ τοῦ κανόνος. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ εἰς μνημεῖον περὶπου σύγχρονον ἀλλὰ πολὺ ἐπισημότερον, δηλαδὴ εἰς τὰς ψηφιδωτὰς εἰκόνας παρὰ τὸ τέμπλον τοῦ ναοῦ τῆς Πόρτα-Παναγιᾶς Τρικάλων.

18. Ν. Μουτσοπούλου, Ἡ Παλαχώρα τῆς Αἰγίνης, Ἀθήνην 1962, σ. 161 κ.έ. καὶ 172.

19. Αὐτόθι, σ. 110 κ.έ.

20. Γ. Σωτηρίου, Ἡ Μονὴ Φανερωμένης ἐν Σαλαμίνι, ἐν ΕΕΒΕ Α' (1924), σ. 109 κ.έ. Περὶ τοῦ Γεωργίου Μάρκου, βλ. Ἀ. Ξυγγοπούλου, Σχεδιάσμα Ἱστορίας τῆς θρησκευτικῆς ζωγραφικῆς μετὰ τὴν Ἄλωσιν, Ἀθήνην 1957, σ. 284 κ.έ., ὅπου καὶ ἡ λοιπὴ σχετικὴ βιβλιογραφία.

Τέλος, συνετάγησαν προμελέται περί τῶν ἀναγκῶν καὶ τοῦ τρόπου συντηρήσεως τῶν τοιχογραφιῶν τῶν κάτωθι μνημείων, τῆς περιφερείας Πεντέλης: 1) Ἁγίας Τριάδος, 2) Ἁγίου Νικολάου καὶ Ἁγίου Σπυρίδωνος Σπηλιᾶς Νταβέλη καὶ 3) Ἀσκητηρίου Ἁγίου Τιμοθέου.

ΚΥΘΗΡΑ

Εἰς τοὺς ναοὺς τῶν Κυθήρων, οἱ ὅποιοι δὲν εἶχον τύχει τῆς μερίμνης τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας, εἶναι δὲ ἐλλιπῶς γνωστοὶ ἐκ σποραδικῶν μόνον δημοσιευμάτων, ἐμελετήθη ἐν συνεργασίᾳ μὲ τὸν Ἐφορον κ. Π. Λαζαρίδην²¹ πρόγραμμα ἐργασιῶν, ἐπὶ τῇ βάσει ἐκθέσεων καὶ προμελετῶν τοῦ συντηρητοῦ κ. Ἀ. Μαργαριτῶφ. Ἐξετελέσθησαν δὲ ἐργασίαι εἰς μέγαν ἀριθμὸν ἐκκλησιῶν, ἄλλου προληπτικῆς καὶ ἄλλου ὀριστικῆς φύσεως, παραλλήλως πρὸς κτηριακὰς ἐργασίας, διὰ τριῶν συνεργειῶν ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ ὡς ἄνω συντηρητοῦ κ. Ἀ. Μαργαριτῶφ, μὲ ἀρχιτεχνίτας τοὺς κκ. Σταμ. Περράκην, Στ. Παπαγεωργίου καὶ Σ. Μιχαλαριῶν.

ΚΑΣΤΡΟΝ

1. Παναγία ἢ Ὁρφανή²²

Διεπιστώθη ἡ ὑπαρξίς κατὰ τόπους ὑπολειμμάτων τεσσάρων στρωμάτων τοιχογραφιῶν, ἐκ τῶν ὁποίων τὰ καλύτερα διατηρούμενα ἀνήκουν εἰς τὸν 16ον - 17ον αἰῶνα. Συνεκρατήθησαν τὰ ἐτοιμόρροπα τμήματα αὐτῶν κατὰ τρόπον ὥστε νὰ εἶναι ἐφικτὸς μεταγενεστέρως ὁ ἐνδεχόμενος διαχωρισμὸς τῶν στρωμάτων. Ἐπίσης ἀπεκαλύφθησαν κάτω ἀπὸ ἐπιχρίσματα καὶ τοιχάρια νέαι παραστάσεις δυνάμεναι νὰ χρονολογηθῶν εἰς τὸν 16ον αἰῶνα (Πί ν. 24 β).

2. Ναὸς Παντοκράτορος²³

Ἀπεκαλύφθησαν, ἐστερεώθησαν καὶ ἐκαθαρίσθησαν, ὑπὸ τὸ νεώτερον ἐπιχρίσμα τμήματα τοιχογραφιῶν τοῦ 17ου αἰῶνος μὲ παράστασιν Δευτέρας Παρουσίας καθὼς καὶ τῆς Ὁδηγητρίας καὶ Ἀρχαγγέλου Μιχαήλ 16ου - 17ου αἰῶνος.

ΒΟΥΡΓΟ (ΧΩΡΑ)

3. Ναὸς Ἁγίου Ἀθανασίου καὶ Ἀρχιστρατήγου²⁴

Ἐγένετο στερέωσις τῶν ἐτοιμόρροπων τμημάτων τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ Ἀρχιστρατήγου, αἱ

21. Βλ. Π. Λαζαρίδην, ἐν ΔΔ 20 (1965): Χρονικά, σ. 183 - 199, Πίν. 166 - 199.

22. Αὐτόθι, σ. 184, Πίν. 166 β, 167 α.

23. Αὐτόθι, σ. 184, Πίν. 166 α.

24. Βλ. αὐτόθι, σ. 185, Πίν. 170 β.

ὁποῖαι χρονολογοῦνται τὸ 1609 (Πί ν. 24 α), καὶ τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου τοῦ 1659. Αἱ τοιχογραφίαι ἔχουν λαϊκώτερον χαρακτήρα, ἀλλὰ εἶναι πλήρεις ζωῆς. Ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν αἱ τοιχογραφίαι αἱ κοσμοῦσαι ἀρκοσόλια, μὲ παραστάσεις νεκρῶν. Ἐπίσης ἀφηρέθησαν, μόνον ὅπου ἦτο ἀπαραίτητον, τὰ φουσκωμένα ἐπιχρίσματα, τὰ ὁποῖα ἐκάλυπτον τοιχογραφίας, διότι ἡ ἀφαίρεσις αὐτῶν ἀπαιτεῖ καὶ ἄμεσον καθαρισμόν ἀπὸ τὰ κρυσταλλικὰ ἄλατα, ἐργασίαν μακρᾶς διάρκειας.

4 - 5. Ναοὶ Ἁγίου Χρυσοστόμου καὶ Ἁγίου Φιλίππου²⁵

Εἰς τὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Χρυσοστόμου ἀπεκαλύφθη ὑπὸ τὰ ἐπιχρίσματα στρώμα τοιχογραφιῶν παλαιότερον ἐκείνου τῶν ἀρχῶν τοῦ 18ου αἰῶνος, τοῦ ὁποίου δεῖγμα σφάζεται εἰς τὴν βορείαν κόγχην. Εἰς τὸ παλαιότερον στρώμα ἀνήκει ἡ ἀποκαλυφθεῖσα εἰς τὸ τύμπανον τοῦ βορείου ἀψιδώματος ὡραία παράστασις τοῦ Ἁγίου Γεωργίου ἐπίπου, δρακοντοκτόνου, δυναμένη νὰ χρονολογηθῆ εἰς τὸν 14ον - 15ον αἰῶνα, ἡ ὁποία ἐμφανίζει καλλιτεχνικὴν ποιότητα ἀσυνήθη διὰ τὴν περιοχὴν, ὅπου ἐπικρατοῦν κατὰ τὸ πλεῖστον λαϊκότερα ρεύματα ζωγραφικῆς (Πί ν. 23 β). Κάτω τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, εἰς τὸ ἀρκοσόλιον, παράστασις τῆς Θεοτόκου μὲ τοὺς Ἁγιον Βασίλειον καὶ Ἁγιον Σάββαν, τοῦ 17ου αἰῶνος. Σφάζεται καὶ ἡ παράστασις τῆς ἐνταφιασμένης κορασίδος.

Ἐγένοντο σταθεροποιήσεις εἰς τὰ ἐτοιμόρροπα τμήματα τῶν τοιχογραφιῶν, ἐμφραξίς τῶν ρωγμῶν τῆς τοιχοδομῆς καθὼς καὶ μερικὸς καθαρισμὸς εἰς τὰς τοιχογραφίας αὐτὰς καθὼς καὶ εἰς τοὺς ναοὺς τοῦ Ἁγίου Φιλίππου καὶ τοῦ Ἁγίου Ἰακώβου.

6. Ναὸς Ἁγίου Δημητρίου εἰς Ποῦρκο²⁶

Τὸ σύνθετον αὐτὸ ἐκ δύο τρουλλαίων ναῶν καὶ δύο παρεκκλησιῶν ἰδιότυπον ἀρχιτεκτονικῶς καὶ ἐλευθέρως ἐκ διαδοχικῶν προσθηκῶν ἀποτελεσθὲν μνημεῖον, διατηρεῖ πολλὰς τοιχογραφίας, αἱ ὁποῖαι εἶναι ἀπὸ τὰς ἀρχαιοτέρας καὶ πλέον ἐνδιαφερούσας τῆς νήσου. Λόγω μακροχρονίου ἐγκαταλείψεως ἔχουν ὑποστῆ σημαντικὰς φθοράς, συνεπείᾳ ρωγμῶν τῶν κτηριῶν²⁷, ἀποκολλήσεων κονιαμάτων²⁸ καὶ ἰδίᾳ ἐκ τοῦ σχηματισμοῦ εἰς μέγα μέρος τῆς ζωγραφικῆς ἐπιφανείας σκληροῦ

25. Βλ. αὐτόθι, σ. 184, Πίν. 169 - α - β.

26. Βλ. αὐτόθι, σ. 186, Πίν. 173 - 176 α.

27. Αὐτόθι, Πίν. 175 α.

28. Αὐτόθι, Πίν. 173 β.

στρώματος κρυσταλλικών αλάτων εκ της διηθήσεως όμβριών ύδάτων. Κατόπιν τούτου ή προσπάθεια απέβλεπεν κυρίως εις στερέωσιν τών επικινδύνων τμημάτων αλλά και εις τόν καθαρισμόν ένίων καλύτερον διατηρουμένων μορφών ή συνθέσεων λόγω τής σημασίας τών τοιχογραφιών αυτών, τών όποιών ένα μέρος, εκείνο του ναού του 'Αγίου Νικολάου, είναι ένδεχομένως χρονολογημένον²⁹. Εις τόν νότιον μονόχωρον ναόν με τρούλλον, τόν άφιερωμένον εις τόν 'Αγιον Δημήτριον, ό όποιος πρέπει νά άποτελή τόν άρχικόν πυρήνα του συγκροτήματος, διεπιστώθη ή ύπαρξις κατά τόπους δύο στρωμάτων τοιχογραφιών. 'Αλλά και τó νεώτερον στρώμα δέν είναι ούτε όλον σύγχρονον, ούτε ένός καλλιτέχνην έργον. Εις τó δίκωρον έρόν, όπου παριστάνονται μετωπικοί έεράρχαι, τó παλαιότερον στρώμα, τó τής νοτίας κόγχης, καθώς και τά στηθάρια άγιών του βορείου τοίχου (Πί ν. 18 α - β) σχετίζονται άμέσως πρός ώρισμένας τοιχογραφίας του βορείου παρεκκλησίου, του 'Αγίου Νικολάου³⁰.

Πρόκειται περι τέχνης τραχείας έκφράσεως, με έντονα περιγράμματα, σχηματικήν πτυχολογίαν και ζωηρόν πλάγιον βλέμμα. 'Ενψ οι 'Απόστολοι τής 'Αναλήψεως του τρούλλου του αυτού ναού, έχουν τήν έκφρασιν πλέον στοχαστικήν, τó πλάσιμον ήρεμώτερον, αλλά ή πτυχολογία έξακολουθεί νά είναι σχηματική και επίπεδος (Πί ν. 20 β). Διαφορετικής τεχνοτροπίας φαίνεται νά ήτο ή παράστασις τής Κοιμήσεως τής Θεοτόκου εις τó ΒΑ. παρεκκλήσιον, εάν κρίνωμεν από τās μόνας άπομενούσας μορφάς τών δύο θρηνοσών γυναικών³¹, εκ τών όποιών ή μία άπεκαλύφθη μετά τήν άφαίρεσιν του στρώματος αλάτων (Πί ν. 19 α - β). 'Οπωσδήποτε πρόκειται περι παραλλαγών τής αυτης τεχνοτροπίας, ή όποία έχει έντόνως έπαρχιακόν χαρακτήρα, φαίνεται δέ ότι οι αυτοί ζωγράφοι ειργάσθησαν και εις άλλας εκκλησίας τής νήσου. (Πρβλ. Πί ν. 20 α, και 21 α).

ΜΥΛΟΠΟΤΑΜΟΣ³² (ΚΑΣΤΡΟΝ)

7. Ναός 'Αγίου 'Αθανασίου

'Εγένετο στερέωσις τών τοιχογραφιών και άφαι-

29. Αυτόθι, σ. 187. 'Η κτητορική έπιγραφή πρέπει νά άναγνωσθῆ... έπιστολογραφείσθη χειρὶ Δημητρίου... και όχι έστι ζωγραφείσθη χειρὶ... 'Η χρονολογία ,CXL' (1095) ή ,CXH' (1100) χρήζει έξακριβώσεως). Βλ. και Γ. Σωτηρίου, Μεσαιωνικά μνημεία Κυθήρων, Κυθηραϊκή 'Επιθεώρησις Α' 1923, σ. 323 κ.έ. εικ. 6 - 7.

30. Βλ. Λαζαρίδην, έ.ά. Πίν. 174 α, β και 175 β.

31. Αυτόθι, Πίν. 176 α.

32. Αυτόθι, σ. 189 - 192, Πίν. 179 - 188 α

ρσις τών κρυσταλλικών αλάτων εις ώρισμένας εκ τών παραστάσεων, αι όποια έχουν εκτελεσθῆ τμηματικώς κατά τήν αυτην έποχην — άρχάς 18ου αιώνος — πιθανώς από καλλιτέχνην ζακυνθηνόν³³.

8. Ναός 'Αγίου 'Ιωάννου του Προδρόμου³⁴

Εις τόν ναόν σφίζονται εισέτι παρά τās σοβαράς φθοράς εκ τής καταστροφής του δυτικού τοίχου και τής από μακροῦ πτώσεως τής καμάρας, τμήματα από τήν ζωγραφικήν διακόσμησην, τήν όποιαν έπιγραφή, διατηρουμένη τώρα μετρίως, χρονολογεί εις τó 1518 (;)³⁵. 'Εγένετο στερέωσις τών έτοιμορρόπων τμημάτων τών τοιχογραφιών, μερικὸς καθαρισμὸς καθὼς και συστηματική περισυλλογή σφζομένων, έντός τής εκ τής πτώσεως τής θολωτής στέγης έπιχώσεως, τεμαχίων τοιχογραφιών πρός άνασυγκόλλησιν.

Πρόκειται περι μορφών ίκανῆς σχηματικότητος, με πλατείας πρασινωπάς σκιάς, έντονα χαρακτηριστικά και περιγράμματα, μη έπηρεασμένων από τήν σύγχρονον αυτών κρητικήν τεχνοτροπίαν.

9. Ναός Μεταμορφώσεως Σωτήρος (Σωτήρα)³⁶

Αί τοιχογραφία, μετρίως διατηρήσεως, παρουσιάζουν ένδιαφέρον κυρίως διά τήν ζωηράν χρωματολογίαν, ή όποία συνοδεύει μίαν έμφαντικώς έκφραστικήν, αν και κάπως άπλοικήν, διάρθρωσιν και κίνησιν τών μορφών, με όγκώδη κεφαλήν, βραχὺ σῶμα, τυπικάς στάσεις και χειρονομίας. Πρόκειται περι έπιβιώσεων λαϊκωτέρων παλαιολογείων τρόπων ως πρός τήν εικονογραφίαν και τήν χρωματολογίαν — π.χ. τήν ώχρῶν σάρκα του 'Αγ. 'Ιωάννου Θεολόγου (Πί ν. 23 α) πλάθουν πράσιναι σκιαί και λευκά «φῶτα», περιγράφουν έρυθρά χαρακτηριστικά και πλαισιώνει λευκή με πρασίνην άπόχρωσιν τριχοφυία κόμης και προσώπου. Διατηροῦν όμως άκόμη τήν χυμώδη άφέλειαν γνησίον εκπροσώπων τής τέχνης αυτης και δι' αυτό θα πρέπει νά τοποθετηθοῦν εις τόν 15ον αιώνα. 'Αλλη σειρά παραστάσεων εις τó ανατολικόν τμήμα του νοτίου τοίχου πρέπει νά τοποθετηθῆ εις τόν 16ον αιώνα, σχετιζομένη με τās τοιχογραφίας του 'Αγ. 'Ιωάννου (βλ. άνωτέρω αριθ. 8).

33. Πρβλ. Μ. Χατζηδάκη, Τοιχογραφίες στη Ζάκυνθο, περ. Ζυγός, 1956, τεύχη 5 και 6.

34. Βλ. Λαζαρίδην, έ.ά. σ. 190, Πίν. 182 - 183.

35. Σωτηρίου, έ.ά. σ. 331. Πρβλ. ΔΧΑΕ Α' (1892) σ. 100 και Λαζαρίδην, έ.ά. Πίν. 182 β.

36. Λαζαρίδης, έ.ά., σ. 190, Πίν. 184 α - β.

10. Σπήλαιον Ἁγίας Σοφίας³⁷

Αἱ ἀξιόλογοι τοιχογραφίαι αἱ καλύπτουσαι τὸν τοῖχον τὸν χωρίζοντα τὸν παρὰ τὴν εἴσοδον τοῦ μεγάλου σπηλαιίου χώρον, μελετηθεῖσαι ἤδη ὑπὸ τοῦ Καθηγητοῦ Ἄ. Ξυγγοπούλου³⁸, εἶχον ἐν μέρει καλυφθῆ ἀπὸ λειχήνας, ὁ τοῖχος δὲ παρουσίαζε ρωγμὴν εἰς τὸ νότιον τμήμα παρὰ τὴν κεντρικὴν, πιθανῶς καλυπτομένην ἀρχικῶς ἀπὸ τόξου, πύλην.

Ἐγένετο στερέωσις τοῦ τοῖχου, πλήρωσις τῶν ρωγμῶν, στερέωσις καὶ καθαρισμὸς τῶν τοιχογραφιῶν, κατόπιν τοῦ ὁποῦ παρουσιάσθησαν ὠρισμένοι χρωματικαὶ ἐκλεπτύνσεις, κάπως ἀπροσδόκητοι εἰς τὴν ἀπλοποιημένην αὐτὴν ἐντόνωσιν γραμμικὴν, ἀλλὰ σφύζουσιν ἀπὸ ἄμεσον ἐκφραστικότητά, τεχνοτροπιάν. Π.χ. τὸ λαμπρὸν νεανικὸν πρόσωπον τοῦ ἀρχαγγέλου Μιχαὴλ (Πί ν. 17 α) ἔχει τὰ ἄνω βλέφαρα — ὡς σκιαζόμενα — μαύρα, τὰ δὲ κάτω — ὡς φωτιζόμενα — ἐρυθρά. Ἐπίσης τὰ μὲν νεανικώτερα πρόσωπα σκιάζονται ἐλαφρῶς κατὰ τὰς παρειάς καὶ τὴν μύτην, ὥστε νὰ πλάθεται εἰς χαμηλὸν τόνον ἢ μορφῆ, ἐνῶ αἱ μορφαὶ τῶν ἡλικιωμένων προσώπων (Πί ν. 17 β) εἶναι ἐντελῶς ἐπίπεδοι. Ὁ χρόνος δράσεως τοῦ ἱστορογράφου Θεοδώρου, ὁ ὁποῖος ὑπογράφει τὸ ἔργον, θὰ εἶναι δυνατὸν ἐνδεχομένως, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν νέων δεδομένων νὰ ὀρισθῆ ἀκριβέστερον. Κατὰ τὰς ἐργασίας διεπιστώθη, ὀλίγον βαθύτερον καὶ ἀριστερὰ ἐντὸς τοῦ σπηλαιίου, ἐρείπιον ναυδρίου, εἰς τὴν κόγχην τοῦ ὁποῦ διατηρεῖται πολὺ ἐφθαρμένη μορφή Παναγίας, τέχνης ἀναλόγου πρὸς τὴν τοῦ τοῖχου. Αὐτὸς εἶναι εἰς ἐπὶ πλέον λόγος νὰ μὴ θεωρηθῆ ὁ τοῖχος ὡς τέμπλον.

11 - 14. Ἐγένοντο ἐπίσης ἐργασίαι συντηρήσεως εἰς τὰς τοιχογραφίας τῶν ναῶν τῆς αὐτῆς περιοχῆς Προφήτου Ἡλιοῦ, Μεσοσπορίτισσας, Ἁγίων Ἀναργύρων καὶ Ἁγίου Ἰωάννου Χρυσοστόμου, μετρίως διατηρήσεως καὶ χρονολογούμενας εἰς τὸν 17ον - 18ον αἰῶνα³⁹.

ΠΑΛΑΙΟΧΩΡΑ

Εἰς τοὺς ἠρειπωμένους ναοὺς τοῦ ἐγκαταλελειμμένου μεσαιωνικοῦ οἰκισμοῦ⁴⁰ αἱ τοιχογραφίαι εὐρίσκοντο καὶ αὐταὶ εἰς ἀθλίαν κατάστασιν καὶ κατόπιν τούτου ἐγίναν κυρίως ἀποτειχίσεις ὠρι-

37. Αὐτόθι, σ. 191, κ.ε. Πίν. 188 α.

38. Α. Ξυγγοπούλου, Fresques de style monastique en Grèce, Πραγματῆρα Ὁ Διεθνὸς Βυζ. Συνεδρίου Θεσσαλονίκης 1953, τ. Α'. Ἀθήναι 1955, σ. 510 - 516, Πίν. 178 - 183.

39. Λαζαρίδης, ἔ.α., σ. 190 - 191, Πίν. 185 - 186.

40. Αὐτ. σ. 196, Πίν. 195 - 197.

σμένων τμημάτων τοιχογραφιῶν, ὅσων παρουσίαζον εὐνοϊκὰς πρὸς τοῦτο συνθήκας ἀπὸ ἀπόψεως θέσεως καὶ διατηρήσεως, κυρίως πρὸς προστασίαν αὐτῶν ἀπὸ τῶν ἀρχαιοκαπήλων, οἱ ὁποῖοι ἤδη εἶχον ἀφαιρέσει ἢ ἀπλῶς καταστρέψει ἀνενόητοι τοιχογραφημένας μορφὰς εὐκόλως προσιτάς. Οὕτω ἀπειχίσθησαν καὶ μετεφέρθησαν εἰς τὰ ἐργαστήρια τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου πρὸς ἐπεξεργασίαν τὰ κάτωθι τμήματα τοιχογραφιῶν:

15. Ἀπὸ τὸ κτιστὸν τέμπλον ἀνωμένου τώρα ναοῦ παραστάσεις Παντοκράτορος καὶ Ὁδηγητρίας, ἀρίστης κρητικῆς τέχνης τοῦ 16ου αἰῶνος.

16. Ἀπὸ τὸν ναὸν Ἁγίου Δημητρίου: Ἀρχάγγελος Μιχαὴλ ὁλόσωμος, δύο ἱεράρχαι καὶ ἄλλα μικρότερα τμήματα.

17. Ἀπὸ τὸν ναὸν Ἁγίου Ἀντωνίου: Ἁγία Αἰκατερίνη ὁλόσωμος 16ου - 17ου αἰῶνος. Ἐργασίαι ἐγίναν εἰς τοιχογραφίας ἐτέρων τριῶν ναῶν. Δέον νὰ σημειωθῆ ὅτι οἱ ὄροι ἐργασίας τοῦ συνεργείου ἦσαν δυσχερέστατοι, λόγῳ μεγάλης ἀποστάσεως ἀπὸ τοῦ οἰκισμοῦ καὶ ἐλλείψεως ὕδατος ἐπὶ τόπου.

ΜΟΛΙΚΑΤΕΣ

18. Ναὸς Ἁγίου Νικολάου⁴¹

Τὸ μονόχωρον ναυδριον, στερούμενον στέγης, εἶναι ἐτοιμόρροπον, δι' ὃ ἐκρίθη ἀπαραίτητον, ὅπως ἀποτειχισθοῦν τὰ ἀξιολογώτερα ἐκ τῶν διατηρουμένων ἀκόμη λειψάνων τοιχογραφιῶν, καὶ διὰ τὰς ἐξῆς παραστάσεις: τὰ δύο ἐπάλληλα στρώματα μορφῶν τοῦ Ἁγίου Νικολάου (0,118 x 0,77 καὶ 0,96 x 0,57 μ.), τῆς μεγάλης παραστάσεως τοῦ Ἐλκομένου (0,184 x 0,145 μ.) καὶ τῆς Ἁγίας Κυριακῆς (0,1775 x 0,85 μ.). Περὶ τούτων θὰ γίνῃ ἐνδεύτερος λόγος μετὰ τὴν ἐπεξεργασίαν αὐτῶν εἰς τὸ Ἐργαστήριον τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου.

ΦΡΙΑΓΓΙΑΝΙΚΑ (ΠΕΝΤΕ ΠΗΓΑΔΙΑ)⁴²

19. Ἁγιος Βλάσιος

Ἐγίναν προληπτικαὶ στερεωτικαὶ ἐργασίαι, διότι ὁ ἐκτεταμένος τοιχογραφικὸς διάκοσμος τῶν διδύμων μονοκαμάρων ναῶν, διατηρούμενος εἰς κατάστασιν ἀνάλογον ἐκείνης τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ Πούρκου (Πί ν. 21 β), ἔχει ἀνάγκην μακρῶς ἐπεξεργασίας διὰ τὴν συστηματικὴν του στερέωσιν καὶ διὰ νὰ ἀπαλλαγῆ τῶν λειψάνων καὶ ἰδία τοῦ στρώματος κρυσταλλικοῦ ἁλατος καὶ λοιπῶν ἐπικαθημένων οὐσιῶν. Πρόκειται

41. Αὐτόθι, σ. 192, Πίν. 188 β.

42. Αὐτόθι, σ. 195 κ.ε. Πίν. 194.

περί συνόλου εξαιρετάς ενδιαφέροντος διὰ τὴν καλὴν ποιότητα τῶν περισσοτέρων τοιχογραφιῶν καὶ διὰ τὴν ποικιλίαν τῶν τεχνοτροπιῶν (Πί ν. 19 γ, 21 α - γ, 22 α - β), αἱ ὁποῖαι μαρτυροῦν τὴν διασταύρωσιν ποικίλων ρευμάτων ἐπὶ τῆς νήσου κατὰ τὸν 12ον - 13ον αἰῶνα.

Εἰς τὸν βόρειον ναὸν αἱ σκιναὶ εἶναι μεγάλαι, πληρούμεναι μόνον ἀπὸ ὀλίγας μορφάς, ἡ τεχνοτροπία εἶναι ἐντόνως γραμμική, μὲ ἐπικρατούσας τὰς μαύρας γραμμάς, μὲ « σάρκα » ὠχροροδίην καὶ ἐρυθρὰς κηλίδας ἐπὶ τῶν παρείδων. Ἡ ὄλη ἔκφρασις εἶναι τραχεῖα καὶ ἔντονος μὲ πολλὴν ζῶην — π.χ. ὁ ἔφιππος Ἁγ. Θεόδωρος κρατεῖ τὰ ἦνια τοῦ εὐσώμου καὶ ὄρμητικὸς ἵππου μὲ τὴν χεῖρα παρὰ τὸ ἀνοικτόν του στόμα, ἐνῶ τὸ κατάκοσμον « ἀναπετάριν » ἀνεμίζει (Πί ν. 21 α), ἀντιστοιχεῖ δὲ πρὸς τὴν μίαν τῶν τεχνοτροπιῶν τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ Ἁγίου Δημητρίου εἰς Ποῦρκο (βλ. ἀνωτέρω σ. 23, Πί ν. 20 α). Ἄλλοι πλησιάζει τὴν τέχνην τοῦ σπηλαιίου τῆς Ἁγίας Σοφίας (Πί ν. 21 γ), εἰς δὲ τὸν νότιον ναόν, ὅστις εἶναι μεταγενέστερος μὲν τοῦ βορείου, ἀλλὰ μὲ μικρὰς χρονικὰς διαφορὰς ὡς πρὸς τὴν τοιχογραφικὴν διακόσμησιν, διεπιστάθη ἢ ὑπαρξίς δύο στρωμάτων εἰς τὸν βόρειον τοῖχον, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ νεώτερον εἶναι καὶ τὸ ἀρχαιότερον κατὰ τὴν τεχνοτροπίαν (Πί ν. 22 α), ἐνῶ ἡ μεγαλοπρεπὴς ἔνθρονος Θεοτόκος εἰς τὴν βορείαν ἐκ τῶν δύο κογχῶν τοῦ ἱεροῦ, κάτω ἀπὸ τὴν ἐπὶ τοῦ μετώπου τῆς ἀψίδος προτομὴν τεραστίου Χριστοῦ Ἁντιφωνητοῦ, ἔχει χαρακτηριστικὰ ἄβρά, θρόνον λυροειδῆ μὲ πλουσίαν διακόσμησιν (Πί ν. 22 β), δυναμένη νὰ σχετισθῆ πρὸς ἀριστοκρατικώτερα μνημεῖα καὶ νὰ χρονολογηθῆ περὶ τὸ 1200. Ἡ δὲ μεγάλη Κοίμησις τῆς Θεοτόκου εἰς τὸν βόρειον τοῖχον παρουσιάζει διαφορετικὰ τεχνοτροπικὰ χαρακτηριστικά. Ὁρισμέναι μορφαὶ δὲν ἀπέχουν πολὺ ἐκείνων τοῦ νάρθηκος τοῦ Milechevo (μέσα 13ου αἰ.) (Πί ν. 19 γ).

20. Ἁγ. Κοσμᾶς καὶ Δαμιανός

Δίδυμοι μονοκάμαροι ναοί⁴³, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ νότιος σφῆζει τοιχογραφίας εἰς μετρίαν κατάστασιν, τεχνοτροπίας ἀναλόγου πρὸς τὴν τοῦ Ποῦρκου, ἀλλ' ἀπλουστεράς⁴⁴. Ἐγένοντο ἐργασίαι συντηρήσεως κυρίως εἰς τὴν Ἀνάληψιν.

43. Αὐτόθι, σ. 193 κ.ε., Πίν. 190 - 191 α.

44. Αὐτόθι, Πίν. 190 β.

ΠΟΤΑΜΟΣ

21. Ναὸς Ἁγίου Νίκωνος, παρὰ τὰ Ζαγλανικιά-νικα⁴⁵

Ὁ μονόχωρος, μετὰ μεγάλου ἐπὶ ἡμιχωνίων ἐδραζομένου τρούλλου, ναὸς σφῆζει τμήματα τοιχογραφικοῦ διακόσμου τριῶν διαφόρων περιόδων, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ παλαιότερον στρώμα εἶναι ἐξαιρετοῦ τέχνης, 12ου - 13ου αἰῶνος, ἀλλὰ διατηρεῖται μόνον εἰς ὀρισμένας μορφὰς ἁγίων ὀλοσώμων κοσμούντων τὰ ἡμιχώνια. Συνεχίσθη ἡ ἐργασία, ἡ ὁποία εἶχεν ἀρχίσει τὸ παρελθὸν ἔτος, διὰ τῆς στερεώσεως τῶν ἐτοιμορρόπων τμημάτων τοιχογραφιῶν, καθὼς καὶ συστηματικὴ περισυλλογὴ συντριμμάτων τοιχογραφιῶν ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως πρὸς ἀνασυγκόλλησιν ἐν τῷ ἐργαστηρίῳ τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου. Ἀπετεichίσθη τμήμα ἐτοιμορρόπων τοιχογραφιῶν 16ου αἰῶνος τοῦ κτιστοῦ τέμπλου, αἱ ὁποῖαι θὰ συμπληρωθοῦν διὰ περισυλλεγόντων ἐπὶ τοῦ ἐδάφους συντριμμάτων.

ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΣ

Α. Συνετάγησαν, ὑπὸ τοῦ συντηρητοῦ κ. Ἁ Μαργαριτώφ, προμελέται περὶ τῆς καταστάσεως καὶ τοῦ τρόπου συντηρήσεως τῶν τοιχογραφιῶν τῶν κάτωθι μνημείων.

1. Κοιμήσεως Θεοτόκου εἰς Λεβίδι, 2. Ζωοδόχου Πηγῆς εἰς Στεμνίτσαν, 3. Ἁγίου Γεωργίου εἰς Δημητσάναν, 4. Ἁγίου Δημητρίου εἰς Δημητσάναν, 5. Μεταμορφώσεως εἰς Δημητσάναν, 6. Ἁγίου Βασιλείου εἰς Δημητσάναν, 7. Παναγίας τοῦ Πύρη εἰς Δημητσάναν καὶ 8. Ἁγίου Νικολάου εἰς Πάτρας.

ΛΑΚΩΝΙΑ

Β. Ναὸς Παναγίας Χρυσαιτίσεως

Εἰς τὰς σημαντικὰς τοιχογραφίας τοῦ ναοῦ τούτου, τὰς χρονολογουμένας εἰς τὸ 1290⁴⁶, ἐγένετο ὑπὸ τοῦ συντηρητοῦ κ. Φ. Ζαχαρίου καὶ συνεργείου στερέωσις τῶν ἐτοιμορρόπων τμημάτων, τῶν φερόντων ζωγραφικὴν κονιαμάτων, καὶ δειγμάτων καθαρισμοῦ.

45. Αὐτόθι, σ. 198 - 199, Πίν. 198 β, 199 α.

46. G. Millet, Recherches sur l'Iconographie de l'Évangile, σποράδην. Βλ. καὶ Μ. Χατζηδάκη, Ἡ ζωγραφικὴ στὸ Μυστρά, Ἄνατ. ἀπὸ Ἀγγλοελληνικὴν Ἐπιθεώρησιν, τόμ. ΣΤ', τεῦχος Ι (1953), σ. 53, εἰκ. 4. Ἐπίσης, Chr. Zervos, L'art en Grèce, Paris 1934, pl. 343 - 344.

ΒΟΙΩΤΙΑ

1. Μονή Ὁσίου Λουκά

α) Καθολικόν

Εἰς τὸν γυναικωνίτην τοῦ Καθολικοῦ τῆς Μονῆς τοῦ Ὁσίου Λουκά ἐγένετο στερέωσις τοῦ κονιάματος καὶ μερικὸς καθαρισμὸς τοιχογραφιῶν, ὡς καὶ περιορισμένη ἐρευνα διὰ τὴν συστηματικὴν περαιτέρω ἀποκάλυψιν τοῦ ζωγραφικοῦ διακόσμου τοῦ τμήματος τούτου τοῦ ναοῦ, ὁ ὁποῖος δὲν φαίνεται ὄλος σύγχρονος⁴⁷.

Ἐπίσης, εἰς τὴν Κρύπτην, ἐγένετο προληπτικὴ συντήρησις εἰς τὴν παράστασιν τοῦ Μυστικοῦ Δείπνου.

Ἀκόμη, εἰς τὴν ἐξωτερικὴν ὄψιν τοῦ δυτικοῦ τοῖχου, εἰς τὰ τύπανα ἄνωθεν τῶν διλόβων παραθύρων τοῦ ἰσογείου, ἐγένετο συγκράτησις, διὰ κονιάματος, τῶν ραγῶν εἰς τὰ στηθάρια τῶν Ἁγίων Πέτρου καὶ Παύλου. Αἱ τοιχογραφίαι αὐταί, σύγχρονοι πιθανῶς μετὰ τὰς τοιχογραφίας τοῦ Καθολικοῦ, τοῦ 11ου αἰῶνος, ἔχουν ὑποφέρει ἐκ τῆς ἐν ὑπαίθρῳ παραμονῆς τῶν καί, ἔνεκα τούτου, διακρίνονται ἀμυδρῶς (Πί ν. 26 α). Ἀποτελοῦν ἀσφαλῶς ἐν ἀπὸ τὰ σπάνια παραδείγματα ἐν Ἑλλάδι διακοσμήσεως προσώπου ναοῦ μετὰ τοιχογραφίας κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτήν.

Ἐστερεώθησαν, ἐπίσης, αἱ ἐν ὑπαίθρῳ τοιχογραφίαι, αἱ κοσμοῦσαι τὸ ἐσωρράχιον χαμηλοῦ τυφλοῦ τόξου τῆς ἐξωτερικῆς ὄψεως τοῦ νοτίου τοῖχου τοῦ Καθολικοῦ. Τοῦτο εἶναι τὸ ἀνατολικότερον σειρᾶς παρομοίων τόξων, πιθανώτατα ἀρκοσολίων, νῦν κεχωσμένων. Παριστάνεται εἰς τὴν κορυφὴν ὁ Ἰησοῦς Ἐμμανουήλ, στηθαίος, εὐλογῶν διὰ τῶν δύο χειρῶν (Πί ν. 25 α) τοὺς κάτω αὐτοῦ ἱσταμένους Ἁγίους Γεώργιον καὶ Δημήτριον (Πί ν. 25 β). Ἡ ἐκτέλεσις ἔχει κάποιαν προχειρότητα δυσχεραίνουσαν τὴν χρονολόγησιν. Ὅπως δὲποτε ἡ γραφικότης εἰς τὸ ἐντονον πλάσιμον καὶ ἡ ζωηρότης τῆς ἐκφράσεως τῶν σκοπίμων μὴ ὡραίων προσώπων ὁδηγοῦν εἰς τὸ τέλος τοῦ 13ου ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ 14ου αἰῶνος.

Ἐπίσης, εἰς τὸ βορειοδυτικὸν παρεκκλήσιον, εἰς τὸ τόξον ἀρκοσολίου, εὐρισκομένου ἐσωτερικῶς παρὰ τὸν βόρειον τοῖχον, ἀπεκαλύφθη ἀμυδρῶς διατηρουμένη μορφή ἱεράρχου.

β) Παρεκκλήσιον κωδωνοστασίον

Εἰς τὸ παρεκκλήσιον τοῦ σημερινοῦ κωδωνοστασίου, τὸ λεγόμενον τῆς Μεταμορφώσεως, ἐγένετο στερέωσις τῶν ἀμαυρῶν καὶ ἐν πολλοῖς ἐφθαρμένων τοιχογραφιῶν, τῶν ὁποίων ὁ-

μὸς ὁ καθαρισμὸς δὲν ἦτο δυνατός, λόγῳ χημικῆς ἀλλοιώσεως τῶν χρωμάτων ἐκ τῆς πυρᾶς καὶ τῆς ἀτμοσφαιρικῆς ὑγρασίας. Αἱ ἐνδιαφέρουσαι αὐταὶ τοιχογραφίαι εἶχον φωτογραφηθῆ καὶ σχεδιασθῆ μετὰ τὴν φροντίδα τῆς ομάδος Βυζαντινολόγων τοῦ Β.Ι.Ε. (Πί ν. 27 α - β, 28 α - β) καὶ εἶχον σημειωθῆ μόνον ὑπὸ τοῦ Καθηγητοῦ Χ. Μπούρα⁴⁸. Εἶναι κατανεμημένοι εἰς τρεῖς ζῶνας (ὁ τροδῆλος ἔχει καταστραφῆ). Ἐκ τῆς κάτω ζώνης σφύζεται: 1) εἰς τὸν ἀνατολικὸν τοῖχον (Πί ν. 27 α) εἰκὼν τῆς Θεοτόκου δεξιοκρατούσης καὶ γλυκοφιλούσης, τοῦ τύπου τῆς Παναγίας τοῦ Βλαδιμήρ, κάτω τόξου ζωγραφιστοῦ, εἰς τὴν ἄνω γωνίαν τοῦ ὁποῖου παριστάνεται ἐντὸς δίσκου προτομὴ ἀρχαγγέλου, σφριζομένη τώρα κατὰ τὸ κάτω ἥμισυ, ἐνῶ τὸ 1960 ἐφωτογραφήθη ἀκεραία (Πί ν. 28 α). Εἶναι ἡ μόνη παράστασις, ἡ ὁποία διατηρεῖ τὰ χρώματά της: ἡ «σάρκα» μονόχρωμος ὠχρὰ μετὰ χαρακτηριστικὰ ἐρυθρὰ καὶ φῶτα γαλάζια. Πάρισον θὰ εἶχεν ἡ εἰκὼν τῆς Παναγίας παράστασιν τοῦ Ἰησοῦ, μὴ σφριζομένην, 2) εἰς τὸν νότιον τοῖχον διακρίνονται μορφαὶ ὀλοσῶμων ἀσκητῶν ἁγίων (Πί ν. 27 α - β) καὶ 3) εἰς τὸν δυτικὸν μορφή στρατιωτικοῦ ἁγίου ὀλοσῶμου (Πί ν. 27 β). Εἰς τὴν δευτέραν καὶ τρίτην ζῶνην διατηροῦνται τμήματα παραστάσεων δυσδιαγνώστων, ἐν πολλοῖς δυναμένων νὰ ἐρμηνευθοῦν ὡς θαύματα τοῦ Ἰησοῦ. Εὐχερῶς ταυτίζεται εἰς τὸ νοτιοδυτικὸν ἡμιχώνιον τὸ θαῦμα τῆς Ἰάσεως τοῦ ἔχοντος ξηρὰν τὴν χεῖρα (Ματθ. 12, 10, Μαρκ. 3, 1 - 6 Λουκ. 6, 6 - 8) (Πί ν. 26 β, 27 β) καὶ κάτω αὐτῆς πιθανῶς ἡ Ἰασις τοῦ δούλου τοῦ Ἐκατοντάρχου (Ματθ. 8, 5 - 13, Λουκ. 7, 1 - 10) (Πί ν. 27 β, 28 β). Εἰς τὸ ΝΑ. ἡμιχώνιον ἡ Ἰασις τῆς αἱμορροῦσης ἢ τῆς συγκυπτοῦσης (Λουκ. 13, 10 - 12) (Πί ν. 27 α), κάτω δὲ αὐτῆς πιθανῶς παρίσταται ἡ Κοινωνία τῶν Ἀποστόλων. Τέλος, εἰς τὰ μέτωπα τῶν ἡμιχωνίων, ἐντὸς δίσκων, διακρίνονται προτομαὶ ἁγίων. Αἱ συνθέσεις εἶναι ἐπίπεδοι, τὰ πρόσωπα ὀλίγα, τὰ κτήρια μετὰ ἐρριμμένα ἐπ' αὐτῶν ὑφάσματα καὶ ψευδοκουφικὰς διακοσμήσεις.

Ἐκ τῆς τεχνικῆς, δυναμένης νὰ διαπιστωθῆ εἰς ὀλίγας μορφάς (Πί ν. 28 α - β), αἱ τοιχογραφίαι δύνανται νὰ τοποθετηθοῦν εἰς τὸν 12ον αἰῶνα καὶ νὰ συσχετισθοῦν εἰδικότερον μετὰ τὸν ἀρχαῖζοντα κύκλον τῆς Nereditza (1199), ὡς συνάγεται ἐκ τῆς καλύτερον, μέχρι πρό τιμων ἐτῶν, σφριζομένης μορφῆς τοῦ ἀρχαγγέλου. Πάντως, ἐν γένει, ἡ ἐκτέλεσις δίδει τὴν ἐντύπωσιν σχεδια-

47. Πρβλ. ΠΑΕ 1958 (1965) σ. 253 - 254, Πίν. 194 καὶ 195 Β

48. Ἐν ΔΧΑΕ, περ. Δ', τ. Γ' (1962 - 63), σ. 143 - 44 καὶ 155.

στικής ευχερείας, αλλά και κάποιας προχειρότητας.

Ο εικονογραφικός κύκλος του παρεκκλησίου αυτού, του οποίου η αρχική αρχιτεκτονική μορφή έμελετήθη και άποκατεστάθη υπό του Καθηγητού κ. Χ. Μπούρα⁴⁹ θα πρέπει να σχετισθῆ με ιαματικές ιδιότητες τῆς κάτω του παρεκκλησίου δεξαμενῆς και κρήνης⁵⁰, ἡ ὁποία οὕτω θα εἶχε τὴν σημασίαν ἀγιάσματος.

2. Εἰς τὸν ναὸν τοῦ Ἁγ. Γεωργίου εἰς Ἀκραίφνιον (Καρδίτσα) ἐγένετο προμελέτη και προληπτικὴ ἐπὶ μέρους συντήρησις τῶν ἐπιζωγραφημένων και κεκαλυμμένων ὑπὸ κονιάματος, ἐν πολλοῖς, τοιχογραφιῶν, αἱ ὁποῖαι χρονολογούνται ὑπὸ τῆς γνωστῆς γραπτῆς ἐπιγραφῆς τὸ 1311⁵¹.

ΦΘΙΩΤΙΣ - ΦΩΚΙΣ

ΔΕΣΦΙΝΑ

Ναὸς Ταξιαρχῶν

Αἱ ἀξιόλογοι τοιχογραφίαι τοῦ ναοῦ τούτου, αἱ ὁποῖαι λόγῳ τῆς χρονολογίας των (1332) ἀποτελοῦν πολὺτιμον τεκμήριον διὰ τὴν ζωγραφικὴν τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὸν 14ον αἰῶνα⁵², εἶχον ὑποστῆ σοβαρὰς φθοράς και εἶχον ἀμυρωθῆ ἐκ τῆς αἰθάλης, ἐνῶ ἐξ ἀδεξιότητος νεωκόρου, εἰς κάποιαν πρόσφατον προσπάθειαν καθαρισμοῦ, εἶχον ξεσθῆ κατὰ τόπους.

Αἱ ἐκτελεσθεῖσαι κατὰ τὸ παρὸν ἔτος ἐργασίαι ἀπέβλεπον εἰς τὴν συστηματικὴν συντήρησιν τῶν τοιχογραφιῶν αὐτῶν. Οὕτω, κατ' ἀρχὴν, ἐγένετο στερέωσις τοῦ στρώματος ζωγραφικῆς διὰ ἐνέσεων και συμπλήρωσις τῶν κατεστραμμένων τμημάτων διὰ οὐδετέρου χρωματικοῦ τόνου, ἀκολούθως δέ, καθαρισμὸς τῶν τοιχογραφιῶν ἀπὸ τὰ κρυσταλλικὰ ἄλατα, τὴν αἰθάλην, τὰς δξειδώσεις και τὰ ἀσβεστώματα. Διὰ τοῦ καθαρισμοῦ ἀπεκαλύφθη κάτωθεν τῆς βορείας κόγχης παράστασις Κενταύρου, διὰ δὲ τῆς ἀφαιρέσεως τῆς μεταγενεστέρως, ἐφαπτομένης τῆς ἀψίδος, κτιστῆς Ἁγίας Τραπέζης ἀπεκαλύφθησαν τὰ κάτω τμήματα τῶν μορφῶν τῶν ἱεραρχῶν. (Συνοργεῖον Ἀ. Μαργαριτῶφ).

Τέλος, συνετάγη προμελέτη περὶ τῶν ἀναγκῶν

και τοῦ τρόπου συντηρήσεως τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου και τοῦ Καθολικοῦ τῆς Μονῆς τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου ἐν τῇ αὐτῇ περιοχῇ⁵³.

ΘΕΣΣΑΛΙΑ ΚΑΙ ΣΠΟΡΑΔΕΣ

Συνετάγησαν προμελέται διὰ τὴν συντήρησιν τῶν τοιχογραφιῶν τῆς Πύρτα - Παναγιᾶς Τρικάλων ὑπὸ τοῦ κ. Ἀ. Μαργαριτῶφ, τὰ ψηφιδωτὰ τῆς ὁποίας ἐστερέωθησαν και ἐκαθαρίσθησαν κατὰ τὸ 1963 ὑπὸ τοῦ κ. Ἰ. Κολέφα, καθὼς και διὰ τὰς μεταγενεστέρως τοιχογραφίας τοῦ ναοῦ Ἁγ. Βησσαρίωνος εἰς τὸ ὁμώνυμον χωρίον.

Εἰς τὸ χωρίον Δολίχη ἐγένετο προληπτικὴ στερέωσις τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ τέλους τοῦ 16ου αἰ. ὑπὸ τοῦ συνοργεῖου τοῦ κ. Φ. Ζαχαρίου.

Ἡ εἰς τὴν Ἀνακασιὰν Ἄνω Βόλου οἰκία Κοντοῦ, περιελοῦσα εἰς τὴν κυριότητα τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας, εἶχε ἀνάγκην ριζικῶν ἐπισκευῶν και ἐν μέρει ἀνακατασκευῶν, κατόπιν τῶν ἰσχυρῶν σεισμῶν τοῦ 1954, κυρίως χάριν ὀριστικῆς διασώσεως τῶν ἐκεῖ τοιχογραφικῶν διακοσμήσεων, τὰς ὁποίας εἶχε ἐκτελέσει ὁ λαϊκὸς ζωγράφος Θεόφιλος (+1934)⁵⁴. Ἐν ὄψει τῶν ἐργασιῶν, αἱ ἐν πολλοῖς ἐτοιμόρροποι τοιχογραφίαι ἀπεσπᾶσθησαν ἀπὸ τοὺς εὐτελοῦς κατασκευῆς τοίχους (Πί ν. 57 β και 58 α - β) και μετὰ τὴν πρώτην ἐπεξεργασίαν ἀφαιρέσεως μέρους τοῦ κονιάματος και στερέωσεως ζωγραφικῆς ἐπιφανείας ἀποθηκεύθησαν, καταλλήλως προφυλαγμέναι, μέχρι πέρατος τῶν ἐπὶ τῆς οἰκίας οἰκοδομικῶν ἐργασιῶν, ἐκτελουμένων ὑπὸ τῆς Διευθύνσεως Ἀναστηλώσεως. Ἐπίσης περισυνελέγησαν συντρίμματα τῶν τοιχογραφιῶν πρὸς συναρμολόγησιν και συμπλήρωσιν κενῶν (Πί ν. 57 α).

Σκόπελος⁵⁵. Ἐγένετο ἐρευνα εἰς 42 ναοὺς τῆς νήσου πρὸς διαπίστωσιν τῆς καταστάσεως τῶν τοιχογραφιῶν και τὴν λήψιν μέτρων προστασίας. Τὸ ἄμεσον ἀποτέλεσμα ὑπῆρξεν ἡ προληπτικὴ συγκράτησις τῶν ἐτοιμορρόπων τμημάτων τοιχογραφιῶν τῶν κάτωθι ναῶν, διὰ τὴν συστηματικὴν συντήρησιν και τὰς ἀνάγκας τῶν ὁποίων συνετάγησαν προμελέται: 1) Ἁγίων Ἀποστόλων,

49. Αὐτόθι, σ. 128 κ.έ.

50. Κρέμος, Φωκικά τ. Β, σ. 170.

51. Βλ. Οδ. Μίλλερ - Σ. Λάμπρου, Ἱστορία τῆς Φραγκοκρατίας ἐν Ἑλλάδι, τ. Α' (1909 - 1910), εἰκ. ἐν σ. 285 και Ν. Ἑλληνομν. τ. 20 (1926), σ. 377 - 380, Π. Λαζαρίδη, ΑΔ 19 (1964): Χρονικά, σ. 208 κ.έ.

52. Μ. Σωτηρίου, Αἱ τοιχογραφίαι τοῦ βυζαντινοῦ ναοῦ τῶν Ταξιαρχῶν Δεσφίνης, ΔΧΑΕ, περ. Δ', τ. Γ' (1962 - 63), 1964, σ. 175 κ.έ.

53. Γ. Λαμπάκης, ἐν ΔΧΑΕ, Γ' (1894 - 1898). Ἀθῆναι 1903, σ. 43.

54. Βλ. Θεόφιλος, Ἐκδ. Ἐμπορικῆς Τραπέζης Ἑλλάδος, 1966 (εἰσαγ. κειμ. Γ. Τσαρούχη), εἰκ. 8 - 42. Πρβλ. Γ.Κ. Κατσιμάλη, Βιβλιογραφία Θεοφίλου Χατζημιχαήλ, Ἀθῆνα, 1957.

55. Περὶ Σκοπέλου βλ. ἔκθεσιν Π. Λαζαρίδη εἰς ΑΔ 19 (1964): Χρονικά, σ. 273 - 293, Πίν. 312 - 322.

2) Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου, 3) Ἀγ. Ἀθανασίου, 4) Ἀγ. Γεωργίου Κυράτσου, 5) Ἀγ. Δημητρίου, 6) Εἰσοδίων τῆς Θεοτόκου (Παναγίτσα τοῦ Πύργου), 7) Ἀγ. Νικολάου τῶν Κήπων καὶ 8) Παρεκκλησίων Ταξιαρχῶν καὶ Ἀγ. Γεωργίου τῆς Μονῆς Ἀγ. Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου. (Συνεργεῖον Ἀ. Μαργαριτώφ, ἀρχιτεχνίτης Στ. Παπαγεωργίου).

ΕΥΡΥΤΑΝΙΑ

Ἐπισκοπή, παρὰ τὸν Μέγδοβαν

Προκειμένου, διὰ τῆς ἀνεγέρσεως τοῦ μεγάλου φράγματος τοῦ Ἀχελώου, νὰ κατακλυσθῆ ἡ κοιλάς, εἰς τὴν ὁποίαν εὑρίσκεται ὁ βυζαντινὸς ναὸς τῆς Ἐπισκοπῆς⁵⁶, μεταξὺ τῶν ἄλλων ληφθέντων μέτρων ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας, διὰ τὴν πληρεστέραν ἀποτύπωσιν τοῦ μνημείου, ἦτο καὶ ἡ ἔρευνα διὰ τὴν διαπίστωσιν ὑπάρξεως τοιχογραφιῶν προτοῦ ὁ ναὸς εὑρεθῆ εἰς τὸν πυθμένα τῆς μεγάλης τεχνητῆς λίμνης. Ἐσωτερικῶς ὁ ναὸς ἦτο ὁλόκληρος ἐπικεχρισμένος διὰ παχέος κονιάματος, μετὰ τὰς πρώτας δὲ δοκιμὰς ἀπεδείχθη ὅτι ἀξιόλογοι τοιχογραφίαι, εἰς περισσότερα τοῦ ἐνὸς στρώματα, ἐκόσμου παλαιότερον τὸν ναόν. Κατόπιν τῆς διαπιστώσεως αὐτῆς ἀπεφάσισε τὸ Ἀρχαιολογικὸν Συμβούλιον τὴν ἄμεσον ἔναρξιν τῆς πλήρους ἀποκαλύψεως καὶ ἀποτείξεως τῶν τοιχογραφιῶν, ὥστε ἡ ὅλη ἐργασία νὰ ἔχη περατωθῆ ἐγκαίρως. Ἡ ὅλη διαδικασία, ἐπιχειρουμένη διὰ πρώτην φοράν εἰς τοιαύτην ἔκτασιν ἐν Ἑλλάδι, περιελάμβανε τὴν ἀφαίρεσιν τοῦ κονιάματος ἐξ ἐπιφανειῶν ἐκτάσεως περίπου 1.000 μ.², τὴν ἀποτείχισιν μετὰ τὸν ἐπὶ τόπου, δυσχερέστατον συχνά, ἀποχωρισμὸν τῶν στρωμάτων ὄλων τῶν τοιχογραφιῶν, ἔστω καὶ σπαραγμάτων, ἐκτάσεως πλέον τῶν 240 μ.², καθὼς καὶ τοῦ διακόσμου τοῦ κτιστοῦ τέμπλου. Ἡ ἐργασία ἀνετέθη εἰς τὸν καλλιτέχνην συντηρητὴν τῆς Ὑπηρεσίας κ. Φ. Ζαχαρίου, ὅστις μετὰ τοῦ συνεργεῖου του εἰργάσθη ἐπὶ 4μηνον εἰς τὸν ἤδη ἐγκαταλελειμμένον ἀπὸ τοὺς κατοίκους τόπον, ὑπὸ δυσχερεστάτας συνθήκας, καιρικὰς καὶ βιοτικὰς (Φεβρουάριος - Μάϊος) καὶ ἔφερεν εἰς πέρας κατὰ τρόπον ὑποδειγματικὸν τὸ σημαντικὸν αὐτὸ ἔργον. Παραλλήλως ἐγένετο ἀποτύπωσις τῆς θέσεως τῶν παραστάσεων καθὼς καὶ σχεδιαστικὴ καὶ φωτογραφικὴ τεκμηρίωσις ὄλων τῶν σταδίων τῆς ἐπεξεργασίας, ἠκολούθησε δὲ πρόχειρος καθαρισμὸς (Πί ν. 31 α - β, 34 β) — ὅπου τοῦτο ἦτο ἀναγκαῖον — ἀπὸ τῆς κόνεως καὶ τῆς αἰ-

56. Βλ. Ἀ. Ὀρλάνδον, εἰς *ΑΒΜΕ τ. Θ'* (1961), σ. 3 - 20. Πρβλ. *ΑΔ* 16 (1960), σ. 199.

θάλης (ἀπὸ τῶν ἐπικαθημένων κρυσταλλικῶν ἀλάτων δὲν ἦτο πάντοτε χρονικῶς δυνατὸς ὁ ἐπὶ τόπου καθαρισμὸς) καὶ εἶτα ἡ κατάλληλος προετοιμασία καὶ ὁ ὄπλισμός πρὸς συσκευασίαν καὶ μεταφορὰν εἰς Ἀθήνας (Πί ν. 34 α).

Τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἐργασίας αὐτῆς — εἰς τὰς δαπάνας συνέβαλε καὶ ἡ ΔΕΗ — ὑπῆρξεν ὅτι εἰς ἀναπλήρωσιν τῆς ἀναποφεύκτου ἀπωλείας τοῦ σημαντικοῦ διὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ ἀρχιτεκτονήματος, ἀπεκτέθησαν ἀξιόλογα τμήματα ἀπὸ τὸν σπάνιον διὰ τὴν Δυτικὴν Ἑλλάδα ζωγραφικὸν διάκοσμον τριῶν ἂν ὄχι τεσσάρων ἐποχῶν, ποῦ ἀπηχεῖ τὰς ἱστορικὰς διακυμάνσεις τῆς ἀπόμειρης αὐτῆς περιοχῆς καὶ τοὺς ἐκάστοτε πολιτιστικοὺς τῆς προσανατολισμοὺς. Οὕτω τὸ παλαιότερον, τὸ ἀρχικὸν στρώμα, πολὺ λεπτὸν καὶ ἀκολουθοῦν τὰς ἀνωμαλίας τῆς ἐπιφανείας τοῦ τοίχου, κυριαρχεῖται ἀπὸ ἀνεικονικὸν διάκοσμον γεωμετρικῆς ὕφης, ἐκ διατεταμένων κύκλων σχηματιζόντων τετράφυλλα, μὲ φυτικὰ συμπληρωματικὰ θέματα (Πί ν. 29 α - β) (ἀνατολικὴ καὶ δυτικὴ καμάρα) ἐκ τοῦ ἀπαντῶντος συνήθως εἰς παλαιοχριστιανικὰ δάπεδα διακοσμητικοῦ προγράμματος, ἢ ἐν συνδυασμῷ μὲ πτηνὰ (ΝΔ. διαμέρισμα) ἢ μὲ προτομὰς πτερωτῶν γρυπῶν ἐντὸς μαργαριτοφόρων κύκλων, θέματος σασανιδικοῦ, ἀναβιοῦτος εἰς τὰ μεσοβυζαντινὰ ὑφάσματα (νοτιὰ καμάρα). Ὁ ἀνεικονικὸς αὐτὸς διάκοσμος συνεδύαζετο φαίνεται, κατὰ τρόπον ἀδέξιον, μὲ παραστάσεις σκηνῶν — καθὼς μαρτυρεῖ ἡ Σταύρωσις εἰς τὴν Δ. κεραιάν — καὶ ὡς ἐκ τοῦτου πρέπει νὰ χρονολογηθῆ εἰς ἐποχὴν ὄχι πολὺ ἀπέχουσαν τοῦ τέλους τῆς Εἰκονομαχίας (843), ἢτοι ἔως τὸ τέλος τοῦ 9ου αἰῶνος. Εἶναι πιθανὸν ὁ ἀρχικὸς αὐτὸς διάκοσμος νὰ ἐξετείνετο ἐπὶ ὁλοκλήρου τοῦ ναοῦ, διότι παντοῦ εὑρέθησαν ἴχνη αὐτοῦ. Ὁρισμένοι μεμονωμένοι παραστάσεις ἀγίων (Πί ν. 32 α, 33 α) δύνανται ν' ἀποδοθοῦν εἰς τὸν 11ον αἰῶνα, ἀνήκουσαι εἰς αὐτὴν τὴν ἐπίπεδον καὶ γραμμικὴν, ἀλλὰ ἐντόνως ἐκφραστικὴν τεχνοτροπίαν, ποῦ γνωρίζομεν ἀπὸ τοιχογραφίας, ὡς τοῦ Ὁσίου Λουκά. Τὸ στρώμα αὐτὸ δὲν φαίνεται νὰ εἶχε μεγάλην ἔκτασιν⁵⁷. Εἰς ὑψηλῆς ποιότητος ζωγραφικὴν παράδοσιν, ἀπροσδόκητον διὰ τὴν περιοχὴν, ἀνήκει τὸ νεώτερον καὶ σφαιρόμενον εἰς μεγαλύτεραν ἔκτασιν στρώμα, ἀπὸ τὸ ὁποῖον διατηροῦνται, ἄλλαι περισσότερον καὶ ἄλλαι ὀλιγότερον καλά, ἀρκεταὶ σκηναὶ ἢ μᾶλλον τμήματα σκηνῶν εἰς δύο ζῶνας, ὡς ἡ Γέννησις, ἡ Μεταμόρφωσις,

57. Περὶ τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ στρώματος αὐτοῦ ἐγένετο λόγος εἰς τὴν ἀνακοίνωσιν τοῦ ὑπογράφοντος κατὰ τὴν γενικὴν συνεδρίασιν τοῦ Βυζαντινολογικοῦ Συνεδρίου τῆς Ὁξφόρδης (1966).

ή Βαυφοφόρος, ὁ Μυστικός Δεῖπνος, ἡ εἰς Ἄδου Κάθοδος, ἡ Ἀνάληψις (Πί ν. 29 α), ἡ Πεντηκοστή, ἡ Κοίμησις τῆς Θεοτόκου καὶ ἄλλαι ἀπροσδιόριστοι μέχρι τοῦ καθαρισμοῦ των σκιναί, ἡ μελέτη τῶν ὁποίων θὰ ἐπιτρέψη νὰ γίνῃ σαφέστερον τὸ συνολικὸν εἰκονογραφικὸν πρόγραμμα τῆς διακοσμήσεως τοῦ ναοῦ εἰς τὸν 13ον αἰῶνα. Ἐπίσης εἰς τὴν κάτω ζώνην διατηροῦνται ἀρκεταὶ μορφαὶ ὀλοσώμων ἀγίων (Πί ν. 30 α - β, 31 α - β, 32 β, 33 β, 34 β). Τὸ στρώμα αὐτὸ τῆς ζωγραφικῆς ἀσφαλῶς δὲν ἐξετελέσθη ὅλον συγχρόνως, φαίνεται δὲ ὅτι ἐκάλυπτεν ὅλον τὸν ναὸν καὶ τὰ πλάγια διαμερίσματα. Θὰ πρέπει νὰ χρονολογηθῇ εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἡπείρου, ἡ τέχνη τοῦ ὁποίου, ὡς πρὸς τὴν ζωγραφικὴν τουλάχιστον τοῦ 13ου αἰῶνος, πρέπει νὰ συνδεθῇ μετὰ τὴν Θεσσαλονικὴν καὶ μέσῳ αὐτῆς μετὰ τὴν μεγάλην τέχνην, τῆς ὁποίας αἱ τοιχογραφίαι τῆς Ἐπισκοπῆς ἀποτελοῦν καλὸν δεῖγμα, δυνάμεναι νὰ παραλληλισθοῦν μετὰ γνωστὰ ἔργα ἐν Σερβίᾳ (Μιλέσεβο καὶ Στουντένιτσα). Μετὰ τὴν ἀνθησιν τοῦ 13ου αἰ. δὲν φαίνεται νὰ ἔτυχεν ὁ ναὸς ἰδιαιτέρας προσοχῆς. Ἡ διακόσμησις τοῦ κτιστοῦ τέμπλου, ἡ ὁποία ἐπίσης μεταφέρθη ἀκεραία εἰς Ἀθήνας, ἀποτελεῖ τὴν μοναδικὴν μαρτυρίαν διὰ μεταγενεστέρως φροντίδας. Ὅταν περατωθῇ ἡ εἰς τὸ ἐργαστήριον τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου συντήρησις καὶ ὁ καθαρισμὸς, αἱ πολῦτιμοι τοιχογραφίαι τῆς Ἐπισκοπῆς, αἱ ὁποῖαι θὰ ἀποτελέσουν θέμα ἰδιαιτέρας μελέτης, πρέπει νὰ ἐξασφαλισθοῦν ὡς πρὸς τὴν ἐκθεσιν αὐτῶν εἰς μέρος προσιτὸν καὶ ἀσφαλές.

ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

Παλαιοχριστιανικοὶ τάφοι

Εἰς τὸ ἀρχαῖον νεκροταφεῖον τῆς Θεσσαλονίκης, τὸ κείμενον ἐντὸς τοῦ χώρου τοῦ Πανεπιστημίου, ἀνευρέθησαν δύο τάφοι φέροντες γραπτὴν διακόσμησιν, λόγῳ δὲ τῆς ἐπικειμένης θεμελιώσεως κτηριακοῦ συγκροτήματος τοῦ Πανεπιστημίου, ἀπεφασίσθη ἡ ἄμεσος ἀποτεχνίσις τῆς γραπτῆς διακοσμήσεως τοῦ ἐνὸς τάφου, τοῦ δὲ ἐτέρου ἡ μεταφορὰ αὐτουσίῳ εἰς τὸ Ἀρχαιολογικὸν Μοσεῖον Θεσσαλονίκης, ἡ ὁποία ἐγένετο ὡς ἑξῆς: μετὰ τὴν σταθεροποίησιν τοῦ χρώματος καὶ τὴν στερέωσιν τῆς γραπτῆς διακοσμήσεως, ἀφῆρθη μέρος τῆς τοιχοδομῆς εἰς τρόπον ὥστε νὰ παραμείνῃ ἡ ζωγραφικὴ μετὰ τὸ ἐκ κονιάματος ὑπόστρωμα, τὸ διαγράφων ἐξωτερικῶς τὸ σχῆμα τοῦ τάφου καὶ κατεσκευάσθη ξυλότυπος,

ὁ ὁποῖος προσηρμόσθη εἰς τὸ ἐσωτερικὸν σχῆμα τοῦ τάφου (Πί ν. 35 α - β).

Ἡ ἐργασία ἀνετέθη εἰς τὸν ζωγράφον συντηρητὴν κ. Φ. Ζαχαρίου, τῇ ἐποπτεῖᾳ τῆς Ἐφορείας Ἀρχαιοτήτων.

ΒΕΡΟΙΑ

1. Ναὸς Ἁγίου Βλασίου

Εἰς τὸν μονόχωρον ναὸν τοῦτον σφῶνται τοιχογραφίαι δύο ἐποχῶν. Ἐκεῖναι τοῦ χώρου τοῦ ἱεροῦ, μετὰ παραστάσεις συλλειτουργούντων ἱεραρχῶν, ἐξαιρέτου τέχνης, δύνανται νὰ τοποθετηθοῦν εἰς τὸν 13ον αἰῶνα τελευτώντα, ἐνῶ αἱ λοιπαὶ εἶναι τοῦ 17ου. Παραλλήλως πρὸς τὰς, ὑπὸ τὴν ἐπιβλεψιν τοῦ προϊσταμένου τῆς Ἐφορείας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων 2ας Περιφέρειας κ. Μ. Μιχαηλίδου, ἐκτελεσθεῖσας κτηριακὰς ἐργασίας, ἐγένετο στερέωσις τῶν τοιχογραφιῶν δι' ἐνέσεων, πλὴν ὀρισμένων ἐκτεταμένων τμημάτων εἰς τὴν βόρειον καὶ δυτικὴν πλευρὰν τοῦ ναοῦ, ὅπου οἱ τοῖχοι ἦσαν ἐτοιμόρροποι. Δι' ὃ καὶ ἀφοῦ ἀπεφασίσθη ἡ κατεδάφισις καὶ ἀνοικοδόμησις των, ἐγένετο ὀπισμὸς τῶν τοιχογραφιῶν μετὰ σκοπὸν τὴν διατήρησιν των εἰς τὴν θέσιν των, ὥστε νὰ καταστῇ δυνατὴ ἡ ἀπομάκρυνσις τῶν ἐτοιμορρόπων τοίχων καὶ εἶτα ἡ ἐπανασύνδεσις τῶν τοιχογραφιῶν πρὸς τὸν νέον τοῖχον, χωρὶς νὰ ἔχουν μετακινηθῇ. Τέλος, ἐγένετο καθαρισμὸς τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ ἱεροῦ ἀπὸ τὰ κονιάματα, τὰ ἀσβεστώματα καὶ τὴν αἰθάλην (Πί ν. 36 α - β). Ἡ ἐργασία πρέπει νὰ συνεχισθῇ.

2. Ναὸς Ἁγίου Ἰωάννου Θεολόγου

Εἰς τὸν μόλις τὴν τελευταίαν στιγμὴν σφθέντα ἀπὸ τὴν κατεδάφισιν ναὸν ἐγένετο παραλλήλως μετὰ σημαντικὰς κτηριακὰς, ὑπὸ τὴν ἐπιβλεψιν τοῦ προϊσταμένου τῆς 2ας Ἐφορείας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων κ. Μ. Μιχαηλίδου, στερεωτικὰς ἐργασίας, πλήρης συντήρησις τῶν ἀξιολογωτάτων τοιχογραφιῶν. Ἦτοι, ἀπεκαλύφθη κάτω παχέος στρώματος κρυσταλλικῶν ἀλάτων (Πί ν. 37 α - β) ὀλόκληρος ἡ μεγάλη παράστασις τῆς Ἀναλήψεως εἰς τὸ μέτωπον τῆς ἀψίδος τοῦ ἱεροῦ, ἀφοῦ ἐστερεώθη δι' ἐμποτισμοῦ καὶ δι' ἐνέσεων. Ἐπίσης δι' ἀποτεχνίσεως τοῦ νεωτέρου στρώματος τοιχογραφιῶν ἀπὸ τῶν ἐκατέρωθεν τοῦ βήματος παραστάδων, ἀπεκαλύφθησαν παραστάσεις ἱεραρχῶν καὶ, διανοιχθείσης τῆς διαβάσεως ἐπικοινωνίας ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ εἰς τὸ διακονικόν, ἀπεκαλύφθησαν ἐπίσης τέσσαρες παραστάσεις ἀγίων (Πί ν. 38 α - β). Αἱ παραστάσεις αὐταί, καθὼς καὶ αἱ λοιπαὶ ὀλίγαι ἀλλὰ ἄριστα σφῶμε-

να παραστάσεις (Κοινωνία Ἀποστόλων, Ἐδαγγελισμός, ὁ Ἰωάννης ὁ Θεολόγος μετὰ τὴν Ὀδηγήτριαν κ.ἄ.) ἐστερεώθησαν καὶ ἐκαθαρίσθησαν. Οὕτως ἀποκατεστάθη εἰς τὴν πόλιν τῆς Βεροίας ἐν πρώτης τάξεως σύνολον τοιχογραφικῆς διακοσμῆσεως, ἔργον περισσοτέρων τοῦ ἑνὸς καλλιτεχνῶν, ἐντασσόμενον εἰς τὸν κύκλον τῆς μνημειακῆς ζωγραφικῆς τοῦ 12ου - 13ου αἰῶνος, ποῦ γνωρίζομεν ἀπὸ τὴν Καστορίαν, τὴν Ἀχρίδα κ.λ.π. (Συνεργεῖον Φ. Ζαχαρίου).

3. Ναὸς Ἁγίου Γεωργίου

Εἰς τὰς ἀξιολόγους τοιχογραφίας τοῦ 16ου καὶ 17ου αἰῶνος τοῦ ναοῦ τούτου ἐγένετο, παραλλήλως πρὸς σημαντικὰς κτηριακὰς ἐργασίας, στερέωσις τῶν ἀποσαθρωμένων ἐκ τῆς ὑγρασίας κονιαμάτων καὶ μερικὸς καθαρισμὸς τῆς ζωγραφικῆς ἐπιφανείας ἀπὸ τὰ ἄλατα καὶ τὰ ἀσβεστώματα. Εἰς τὸν πρόναον ἐστερεώθη καὶ ἐγένοντο δείγματα καθαρισμοῦ εἰς τὴν μεγάλην παράστασιν τῆς Δευτέρας Παρουσίας (1519) εἰς δὲ τὸν κυρίως ναόν, μετὰ τῶν ἄλλων, ἐστερεώθη καὶ ἐκαθαρίσθη ἡ μεγάλη παράστασις τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου, τοῦ 1642, τεχνοτροπίας χαρακτηριστικῆς τῆς ΒΔ. Ἑλλάδος, ἡ ὁποία ἀναπτύσσεται ἀνεπηρέαστος ἀπὸ τὴν παράδοσιν τῆς ἀκμαζούσης κρητικῆς ζωγραφικῆς τοῦ 16ου αἰῶνος (Πί ν. 55 α - β, 56 α - β). Ἐπίσης ἀπειχίσθη τμῆμα τοιχογραφίας μετὰ τὴν παράστασιν τῆς Μεγάλῃς Δεήσεως, ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς συντηρήσεως καὶ τῆς ἐπαναποθετήσεώς της μετὰ τὴν στερέωσιν τοῦ τοίχου. Ἡ ἐργασία πρέπει νὰ συνεχισθῆ.

ΚΑΣΤΟΡΙΑ

1. Εἰς τὰς ἐξαιρέτους τοιχογραφίας τοῦ Ἁγίου Νικολάου τοῦ Κασνίτζη⁵⁸ ἐγένοντο ἐκτεταμέναι ἐργασίαι στερέωσεως τῶν φερόντων ζωγραφικὴν κονιαμάτων (περὶ τὰ 90 μ.²) ἀποσαθρωμένων ἐν πολλοῖς ὑπὸ τῆς ὑγρασίας καὶ σταθεροποιήσεως τῆς χρωματικῆς ἐπιφανείας, ἡ ὁποία κατὰ τόπους ἀπεφλοιοῦτο. Δὲν συνεπληρώθη ἡ στερέωσις καὶ δὲν ἐγένετο καθαρισμὸς ἐφέτος. Αἱ ἐργασίαι θὰ συνεχισθοῦν.

2. Κατὰ τὴν παραμονὴν τοῦ εἰς Καστορίαν ὁ κ. Φ. Ζαχαρίου ἠσχολήθη μετὰ τὴν λήψιν μέτρων προστασίας καὶ προέβη εἰς δοκιμαστικούς καθαρισμούς καὶ στερεώσεις εἰς εἴκοσιν εἰκόνας ἐκ τῶν ἐνενηκοντα, συγκεντρωθεισῶν ἐκ τῶν ναῶν τῆς πόλεως ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας, ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τοῦ Σεβ. Μητροπολίτου καὶ

58. Βλ. Στ. Πελεκανίδη, Τοιχογραφίαι Καστορίας τ. Α' (Λεύκωμα) πίν. 43 - 62.

τοῦ κ. Νομάρχου, διὰ τοῦ ἐπιστημονικοῦ συνεργάτου τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου κ. Ν. Ζία, ὅστις κατέγραψε καὶ ἐφωτογράφησε περὶ τὰς 600 εἰκόνας τῆς πόλεως καὶ τῆς περιοχῆς. Αἱ παλαιότεραι καὶ σημαντικότεραι εἶναι σχεδὸν ἀδιάγνωστοι λόγῳ τοῦ ἐπικαθημένου λεπτοῦ στρώματος σκληρυνθέντος πηλοῦ σχηματισμένου ἐκ κόνεως, αἰθάλης καὶ ὑγρασίας, ἥδη δέ, ἐκ τῶν πρώτων δοκιμῶν καθαρισμοῦ, φαίνεται ὅτι ἀνάγονται εἰς τὴν πρὸ τῆς Ἀλώσεως ἐποχὴν (Πί ν. 40 α - β, 41 α - β), συντηρούμεναι δὲ καὶ καθαριζόμεναι θὰ ἀποτελέσουν σπουδαῖον σύνολον ἔργων ζωγραφικῆς, κατὰ τὸ πλεῖστον 13ου καὶ 14ου αἰῶνος, ἐντελῶς ἀγνώστων μέχρι τοῦδε. Ἐν συνδυασμῷ μετὰ τὰς εἰκόνας τῆς Βεροίας (βλ. Πί ν. 39 α - β), θὰ παράσχουν πολύτιμον μαρτυρίαν διὰ τὴν τέχνην τῶν εἰκόνων τῆς Δυτ. Μακεδονίας κατὰ τοὺς τελευταίους βυζαντινοὺς αἰῶνας, θὰ διαφωτίσουν δὲ ὡς πρὸς τὰ ἐπικρατοῦντα ρεύματα, τὰς σχέσεις μετὰ τὰ γειτονικὰ καλλιτεχνικὰ κέντρα ἢ καὶ μετὰ πλέον ἀπομακρυσμένα. (Συνεργεῖον Φ. Ζαχαρίου).

ΗΠΕΙΡΟΣ

Συλλογὴ φορητῶν εἰκόνων Ἰωαννίνων

Ὑπὸ τὰς ὀδηγίας καὶ τὴν ἄμεσον ἐπίβλεψιν τῆς Ἐφόρου Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Σης Περιφέρειας κ. Ἄν. Χατζηνικολάου, συνετηρήθησαν 15 εἰκόνες τῆς ἐν τῷ Μουσείῳ συλλογῆς, ὑπὸ τῆς συντηρητηρίας τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου κ. Φ. Καλαμάρα.

ΖΑΚΥΝΘΟΣ

Ἐγένετο, ὑπὸ τῆς ζωγράφου - συντηρητηρίας κ. Μ. Ρουσσέα - Μπάρμπα, μελέτη τῶν ἐπειγουσῶν ἀναγκῶν συντηρήσεως τῶν εἰκόνων τοῦ Μουσείου καὶ τῶν ναῶν τῆς Ζακύνθου. Ἐκ τῆς ἐρεῦνης ταύτης συνήχθη, ὅτι ἐπείγει ἡ συντήρησις ὀρισμένων εἰκόνων τοῦ Μουσείου, τοῦ Μετοχίου τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης τοῦ Σινᾶ, καθὼς καὶ τοῦ ναοῦ τῆς Χρυσοπηγῆς Μπόχαλης, τῶν ὁποίων παλαιότερον εἶχε γίνεαι πρόχειρος συγκράτησις δι' ἐπικολλήσεως χάρτου.

ΚΥΚΛΑΔΕΣ

ΝΑΞΟΣ

1. Ναὸς Παναγίας Δροσιανῆς

Ὁ κύριος, εἰς μορφήν τρικόγχου, ναὸς ἔχει προσκεκολλημένα ἀκτινοειδῶς πως, εἰς τὴν βορεῖαν πλευρὰν του, τρία μικρὰ παρεκκλήσια ἐπίσης τρίκογχα. Πρὸ τῶν ἐργασιῶν συντηρήσεως

καὶ τῆς σχετικῆς ἐρεύνης, ἴχνη τοιχογραφιῶν ἦσαν ὀρατὰ ὑπὸ τὰ ἐπιχρίσματα μόνον εἰς τὴν βορείαν κόγχην τοῦ κεντρικοῦ ναοῦ καὶ τὴν κόγχην τοῦ ἀνατολικοῦ παρεκκλησίου. Σχετικὴ ἐρευνα εἰδείξεν, εἰς μὲν τὸν κύριον ναόν, τρία στρώματα ζωγραφικῆς εἰς τὴν ἀνατολικὴν κόγχην καὶ τὴν πρὸ αὐτῆς καμάραν καὶ δύο στρώματα εἰς τὴν βορείαν, εἰς δὲ τὸ ἀνατολικὸν παρεκκλήσιον, τρία στρώματα εἰς τὸ τεταρτοσφαιρίον τῆς ἀνατολικῆς κόγχης.

Κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἐγένοντο, παραλλήλως πρὸς σημαντικὰς κτηριακὰς, ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τοῦ Ἐφόρου Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων κ. Ν. Δρανδάκη, ἐπισκευὰς, αἱ κάτωθι ἐργασίαι συντηρήσεως:

α) *Κύριος ναός. Βορεία κόγχη.* Ἀφῆρέθησαν τὰ ἀσβεστώματα καὶ ἀπετεichίσθησαν τὰ νεώτερα τμήματα τοιχογραφιῶν (13ου αἰ.), εἰς ἃ ἀνήκον: α) ἡ λίαν βεβλαμμένη μορφή τοῦ Χριστοῦ Ἐμμανουὴλ ἐκ τῆς παραστάσεως τῆς Πλατυτέρας τύπου Βλαχερνιτίσεως, β) ἡ παράστασις Ἀρχαγγέλου ἐκ τοῦ δυτικοῦ τμήματος τῆς κάτω ζώνης τῆς ἀψίδος (Πί ν. 42 α) καὶ γ) αἱ δύο μορφαὶ τῆς Παναγίας καὶ τοῦ Ἀρχαγγέλου ἐκ τῆς παραστάσεως τοῦ Εὐαγγελισμοῦ ἐκ τοῦ μετώπου τοῦ πρὸ τῆς ἀψίδος τόξου. Ἡ ἀφαίρεσις τῶν νεωτέρων αὐτῶν τμημάτων ἦτο ἐξαιρετικῶς δυσχερὴς, διότι τὸ λεπτὸν ὑπόστρωμά των εἶχε συγχωνευθῆ μετὰ τῶν ἀλάτων τῶν ἐπὶ τοῦ ὑποκειμένου ἀρχικοῦ στρώματος ζωγραφικῆς, τοῦ ὁποίου τὰ χρώματα εἶχον καταστῆ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἰδιαιτέρως εὐαίσθητα. Μετὰ τὴν ἀποτείχισιν, ἐγένετο καθαρισμὸς τοῦ ἀποκαλυφθέντος παλαιότερου στρώματος ζωγραφικῆς ἐκ τῶν ἀσβεστωμάτων καὶ τῶν ἀλάτων. Λόγῳ τοῦ περιορισμένου χρόνου ἐγένετο πλήρης καθαρισμὸς μόνον τοῦ κατωτέρου τμήματος τῆς ἀψίδος.

Διὰ τῶν ἐργασιῶν τούτων, ἀπεκαλύφθη εἰς τὸ σύνολόν της ἡ ἀρχικὴ ζωγραφικὴ διακόσμησις τοῦ τμήματος αὐτοῦ τοῦ ναοῦ, ἡ ὁποία σύγκειται ἐκ τῆς παραστάσεως α) τῆς Θεοτόκου εἰς τὸν τύπον τῆς Βλαχερνιτίσεως ἐν μέσῳ τῶν στηθαρίων τῶν Ἁγίων Κοσμά καὶ Δαμιανοῦ, εἰς τὸ τεταρτοσφαιρίον τῆς κόγχης, β) τοῦ Χριστοῦ νέου ὀλοσώμου, εἰς τὸ κέντρον τῆς κάτω ζώνης, ἐκατέρωθεν τοῦ ὁποίου εἰκονίζονται, ἀριστερὰ Θεοτόκος ἢ Παράκλησις καὶ ὁ Προφήτης Σολομῶν, καὶ δεξιὰ ἑστεμμένη Ἁγία καὶ ὁ Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος, καὶ γ) τῶν ὀλοσώμων μορφῶν δύο ἁγίων, εἰς τὴν συνεχομένην πρὸς τὴν ἀψίδα καμάραν (Πί ν. 42 α). Αἱ τοιχογραφίαι αὐταὶ εἶναι λίαν σημαντικαὶ λόγῳ τῆς παλαιότητος, ὡς καὶ τῆς ἐξαιρετοῦ ποιότητος αὐτῶν.

β) *Ἀνατ. παρεκκλήσιον.* Εἰς τὴν κόγχην καὶ τὰ τρία ἀλλεπάλληλα στρώματα ζωγραφικῆς ἔφερον τὴν παράστασιν τῆς Θεοτόκου εἰς τὸν τύπον τῆς Βλαχερνιτίσεως. Ἐξ αὐτῶν ἀπετεichίσθησαν τὰ δύο νεώτερα, διατηρουμένης τῆς κοίλης μορφῆς τοῦ τεταρτοσφαιρίου κόγχης. Ἐγένετο στερέωσις καὶ καθαρισμὸς τοῦ ἀρχικοῦ στρώματος τοῦ τεταρτοσφαιρίου καὶ τῶν, εἰς τὴν κατωτέραν ζώνην τῆς ἰδίας ἀψίδος, παραστάσεων δύο ὀλοσώμων στρατιωτικῶν ἁγίων (Πί ν. 42 β).

2. Καλορίτισσα. Ναὸς Γεννήσεως

Ἐκ τοῦ σημαντικοῦ ἐκ τοιχογραφιῶν διακόσμου τοῦ ἐν σπηλαίῳ ναοῦ, ἐγένετο ἀποτείχισις τμήματος νεωτέρου στρώματος ζωγραφικῆς εἰς τὴν ἀψίδα, μὲ λίαν ἐφθαρμένην παράστασιν σειρᾶς ἀποστόλων.

Ἄπαντα τὰ ἀποτεichισθέντα τμήματα τοιχογραφιῶν μετεφέρθησαν εἰς τὸ Κεντρικὸν Ἐργαστήριον, πρὸς ἐπεξεργασίαν. (Συνεργεῖον Ν. Κάϊλα).

ΚΡΗΤΗ

Παραθέτομεν κατωτέρω, τὴν ἔκθεσιν τῆς Ἐπιμελητρίας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Κρήτης κ. Στυλ. Παπαδάκη - Ökland, ἥτις ἐπέβλεψεν ἀπάσας τὰς ἐν Κρήτῃ ἐργασίας.

«Λόγῳ τοῦ μεγάλου ἀριθμοῦ τῶν ἐν τῇ νήσῳ βυζαντινῶν μετὰ τοιχογραφιῶν ναῶν, οἱ πλεῖστοι τῶν ὁποίων ἔχουν ἄμεσον ἀνάγκην προστασίας, καὶ τῆς ἐκ τῶν πραγμάτων ἀδυναμίας ἀντιμετωπίσεως, ἐν ἐκτάσει, τῶν ἀναγκῶν τούτων, ἐπελέγησαν πρὸς συντήρησιν, κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο, οἱ ἐκ τῶν παλαιότερων ἐμφανίζοντες ἄμεσώτεραν ἀνάγκην στερέωσεως καὶ τινες ἰδιαιτέρως σημαντικοὶ διὰ τὴν ποιότητα τῆς ζωγραφικῆς των. Διὰ τοῦς αὐτοῦς λόγους, αἱ ἐκτελεσθεῖσαι ἐργασίαι ἀπέβλεπον κυρίως εἰς τὴν στερέωσιν μόνον τῶν τοιχογραφιῶν, μὴ ἐπεκτεινόμεναι εἰς πλήρη συντήρησιν καὶ καθαρισμόν, πλὴν ἐλαχίστων εἰδικῶν περιπτώσεων, ὡς θέλει σημειωθῆ κατωτέρω.

ΝΟΜΟΣ ΧΑΝΙΩΝ

1. Ναὸς Ἁγίου Γεωργίου εἰς Κούνενι (νῦν Βάθη) Κισάμου

Ἐκ τῆς μονόχωρος καμαροσκεπῆς ναοῦ οὗτος σφῆζει μέρος τοῦ ζωγραφικοῦ του διακόσμου, τὸν ὁποῖον γραπτῇ ἐπιγραφῇ χρονολογεῖ εἰς τὸ 1284⁵⁹. Ἡ σημειωμένη μεγάλη φθορὰ καὶ ἡ ἀπώλεια μέ-

59. Κ. Λασιθιωτάκη, Δύο ἐκκλησίαι στὸ Νομὸ Χανίων, ἐν ΔΧΑΕ, περίοδος Δ', τόμ. Β', σ. 38 κ.ε. πίν. 20-26. Gerola-Λασιθιωτάκη, Κατάλογος, ἀριθ. 45. Ἐπίσης Gerola, Monumenti, IV, p. 416, n. 12.

ρους τῶν τοιχογραφιῶν του ὀφείλεται εἰς τὴν, ἄγνωστον πότε, ἐπισυμβῆσαν πτώσιν τῆς καμάρας, ἢ ὁποία ἀνοικοδομηθεῖσα προχειρῶς, διὰ τοῦ αὐτοῦ ὑλικοῦ, διατηρεῖ εἰσέτι ἐπικολλημένα ἐπὶ τῶν θολιτῶν τῆς σπαράγματα τοιχογραφιῶν ἐκ τῶν ἀρχικῶς κοσμουσῶν τὸ τμήμα τοῦτο τοῦ ναοῦ. Ἡ ἐκ τῶν περιπετειῶν αὐτῶν τοῦ κτηρίου παραμονὴ τῶν τοιχογραφιῶν ἐκτεθειμένων εἰς τὰς ἐναλλασσομένας καιρικὰς συνθήκας, προεκάλεσε τὴν ἐν πολλοῖς ἀποσάθρωσιν τῶν, ἤδη ἐξ ἀρχῆς οὐχὶ τόσον στερεῶν εἰς τὴν ὑψὴν των, χρωμάτων, ἐνῶ τὰ ὄμβρια ὕδατα, τὰ ὁποία καὶ μετὰ τὴν ἀνοικοδόμησιν τοῦ θόλου διήρχοντο ἐκ τῶν ρωγμῶν τῆς προχείρου κατασκευῆς, ἐδημιούργησαν ἐπὶ τῆς ζωγραφικῆς ἐπιφανείας σκληρότατον στρώμα κρυσταλλικῶν ἀλάτων καὶ πυκνὰς καταλιβάδας. Ἐπὶ πλέον, ὁ ἐπὶ μακρὸν διαποτισμὸς τῶν κονιαμάτων, εἶχεν ἐπιφέρει τὴν πτώσιν τμημάτων τοιχογραφιῶν ἢ ἐπικίνδυνον ἀποκόλλησιν των ἐκ τῶν τοίχων. Διὰ τοὺς ἀνωτέρω λόγους ἐπεσκευάσθη κατ' ἀρχὴν ἢ ἐκ κεράμων στέγη καὶ ἐγένετο στερέωσις τῶν ἀποκεκολλημένων κονιαμάτων καὶ τοῦ χρώματος. Ἐπίσης συνεκρατήθησαν αἱ παρυφαὶ τῶν τοιχογραφιῶν καὶ ἐπληρώθησαν αἱ ρωγμαὶ καὶ τὰ ἐκ τῆς πτώσεως τοιχογραφιῶν κενά, διὰ κονιάματος συγγενοῦς συνθέσεως πρὸς τὸ παλαιὸν καὶ οὐδετέρου χρωματικοῦ τόνου. Τέλος, ἀφηρέθησαν, ὅπου ἦτο ἀπαραίτητον διὰ τὴν ἔρευναν τῆς ἐκτάσεως τῆς ζωγραφικῆς καὶ τὴν στερέωσίν τῆς, τὰ μεταγενέστερα ἀσβεστώματα καὶ ἐγένοντο δείγματα καθαρισμοῦ ἐκ τῶν ἀλάτων εἰς τὰς τοιχογραφίας τῆς κόγχης τοῦ ἱεροῦ (Πί ν. 43 - 44). (Συnergieion Ν. Κάϊλα).

2. Ναὸς Ἁγίου Γεωργίου εἰς Σκλαβοπούλαν Σελίνου

Καὶ ὁ ναὸς οὗτος, μονόχωρος καμαροσκεπῆς, ἔχει ὑποστῆ σοβαρὰς ζημίας καὶ ἀλλοιώσεις, ἐκ τῆς καταρρεύσεως καὶ ἀνοικοδομήσεως τῆς καμάρας καὶ τοῦ νοτίου τοίχου. Οὕτω σφῆζει τοιχογραφίας μόνον εἰς τὸν ἀνατολικόν, τὸν βόρειον καὶ τὸν δυτικόν τοίχον. Αἱ τοιχογραφίαι αὐταί, ἀξιόλογοι ἰδιαιτέρως διὰ τὴν τεχνοτροπικὴν ποικιλίαν των, καὶ χρονολογούμεναι εἰς τὸ 1290/91⁶⁰, εἶχον ὑποστῆ ἀναλόγους πρὸς τὸ προηγούμενον μνημεῖον φθοράς.

Αἱ ἐκτελεσθεῖσαι ἐργασίαι συντηρήσεως, αἱ ὁποῖαι καὶ ἐνταῦθα ἠκολούθησαν τὴν ἐπισκευὴν τῆς στέγης καὶ ἐξασφάλισιν τοῦ μνημείου ἐκ τῆς

60. Gerola - Λασιθιωτάκη, Κατάλογος, ἀριθ. 86. Ἐπίσης, Στ. Παπαδάκη - Ökland, Ἡ Κερά τῆς Κριτσᾶς, ἐν ΑΔ 22 (1967) : Μέρους Α' σ. 98 καὶ 104, Πίν. 71 β καὶ 73.

ὕγρασίας, συνίσταντο, κατ' ἀρχὴν, εἰς τὴν στερέωσιν τῶν ἀποκολλημένων καὶ σαθρῶν τμημάτων τοῦ κονιάματος. Ἐν συνεχείᾳ, ἀφηρέθησαν τὰ ἀσβεστώματα, τὰ ὁποία ἐκ τῆς ἀτέχνου ἐπισκευῆς τοῦ κτηρίου ἐκάλυπτον μέγα μέρος τῶν τοιχογραφιῶν καὶ ὀλόκληρον τὴν ἐπιφανείαν τοῦ δυτικοῦ τοίχου. Οὕτως, ἀπεδόθη εἰς τὴν ἀρχικὴν τῆς μορφῆν ἢ, εἰς τὸ τύμπανον τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου, σύνθεσις τοῦ Ἁγίου Μανδηλίου καὶ τῶν στηθαρίων τοῦ Ἰωακείμ καὶ τῆς Ἄννης, ἀπεκαλύφθησαν δὲ ἐξ μορφῶν ἱεραρχῶν καὶ ἀγίων εἰς τὸν βόρειον τοίχον, ὡς καὶ ἢ ἐκ τῆς παραστάσεως τῆς Σταυρώσεως καὶ μορφῶν μαρτύρων διακόσμησις τοῦ δυτικοῦ. Τέλος, ἐγένοντο δείγματα καθαρισμοῦ ἐκ τῶν κρυσταλλικῶν ἀλάτων καὶ τῶν ἀσβεστωμάτων, εἰς τὰς μορφὰς τῶν ἱεραρχῶν τοῦ ἱεροῦ καὶ συνεπληρώθησαν διὰ κονιάματος, οὐδετέρου χρωματικοῦ τόνου, τὰ κατεστραμμένα τμήματα τῆς ζωγραφικῆς ἐπιφανείας (Πί ν. 45 α - β). (Συnergieion Ν. Κάϊλα).

3. Ναὸς Εἰσοδίων Θεοτόκου εἰς Σκλαβοπούλαν

Ὁ ναὸς, τοῦ αὐτοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ τύπου μὲ τοὺς προαναφερθέντας, σφῆζει σχεδὸν εἰς τὸ σύνολόν του, τὸν ἐκ τοιχογραφιῶν διάκοσμόν του⁶¹. Αἱ τοιχογραφίαι αὐταί, ἔργον τοῦ β' ἡμίσεος τοῦ 14ου αἰῶνος, ἀποτελοῦν, λόγῳ τῆς καλλιτεχνικῆς των ποιότητος καὶ τῆς χρονολογίας των, ἐν τῶν πλέον ἀξιολόγων καὶ ἰδιαιτέρου ἐνδιαφέροντος μνημείων τῆς νήσου, εἶχον ὅμως ὑποστῆ σοβαρὰς ζημίας ἐκ τῆς ὕγρασίας καὶ τῶν ἀτέχνων ἐπισκευῶν καὶ προσθηκῶν.

Οὕτως, ἐκ τῆς κατασκευῆς κωδωνοστασίου ἐκ σιδηροπαγοῦς σιμεντοκονίας ἐπὶ τοῦ δυτικοῦ τοίχου, τὸ τμήμα τοῦτο διερράγη εἰς πολλὰ σημεῖα καὶ ὁ τοίχος ἐξέκλινε τῆς κατακορύφου, μὲ ἀποτέλεσμα αἱ τοιχογραφίαι νὰ ἀποκολληθοῦν καὶ καταστοῦν κατὰ τὸ πλεῖστον ἐτοιμόρροποι. Ὁμοίως, ἐκτεταμέναι φθοραὶ τῆς ζωγραφικῆς προεκλήθησαν ἐκ τῆς διανοίξεως παραθύρου εἰς τὸν νότιον τοίχον καὶ ἐκ τῆς κατασκευῆς νέου τέμπλου, ὡς καὶ ἐκ τῆς ἀτέχνου καὶ δι' ἀκαταλλήλων ὑλικῶν — κυρίως τσιμέντου — πληρώσεως τῶν ρωγμῶν καὶ τῶν κατεστραμμένων τμημάτων τῶν τοιχογραφιῶν.

Αἱ ἐκτελεσθεῖσαι ἐπὶ τῶν τοιχογραφιῶν ἐργασίαι, αἱ ὁποῖαι ἠκολούθησαν τὴν κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος συντελεσθεῖσαν στερέωσιν τοῦ κτηρίου καὶ τὴν ἐξασφάλισίν του ἐκ τῆς ὕγρασίας, ἀπέβλεπον κυρίως εἰς τὴν στερέωσιν τῶν τοιχογραφιῶν. Οὕτως, ἐγένετο σταθεροποίησις τοῦ κονιάματος

61. Gerola - Λασιθιωτάκη, ἔ. ἀ., ἀριθ. 87.

καὶ τοῦ χρώματος, ὅπου τοῦτο διαποτισθὲν ἐκ τῆς ὑγρασίας ἀπελεπίζετο, ἐν συνεχείᾳ δέ, ἀφηρέθησαν αἱ παλαιαὶ δι' ἀκαταλλήλων ὑλικῶν συμπληρώσεις, ἀντικατασταθεῖσαι δι' εἰδικοῦ κονιάματος, οὐδετέρου χρωματικοῦ τόνου. Τέλος, ἐγένοντο δείγματα καθαρισμοῦ ἐκ τῶν κρυσταλλικῶν ἀλάτων — παράστασις Πλατυτέρας εἰς κόγχην ἱεροῦ — καὶ ἀφηρέθησαν τὰ ἀσβεστώματα ἐκ τῶν πλέον σημαντικῶν σημείων τῆς ζωγραφικῆς (Πί ν. 46 α). (Συνεργεῖον Ν. Κάιλα).

4. Ναὸς Σωτήρος εἰς Σκλαβοπούλαν

Καὶ ὁ ναὸς οὗτος, μονόχωρος, καμαροσκεπής, σφίξει τοιχογραφίας ἀξιολόγου⁶², ἰδιαίτερος ἀπὸ πλευρῆς εἰκονογραφίας, αἱ ὁποῖαι δύνανται νὰ χρονολογηθοῦν εἰς τὸν 15ον αἰῶνα, κατὰ τὰς ἐργασίας δὲ συντηρήσεως ἀπεκαλύφθη, εἰς τὴν κατωτέραν ζώνην τοῦ βορείου τοίχου, καὶ παλαιότερον, πολὺ βεβλαμμένον, στρώμα ζωγραφικῆς, μετὰ παραστάσεως νέου ὀλοσώμου ἁγίου, ἡ ὁποία θὰ ἠδύνατο νὰ χρονολογηθῆ — μετ' ἐπιφυλάξεων λόγῳ τῆς κακῆς διατηρήσεως — εἰς τὸν 12ον αἰῶνα (Πί ν. 47 β).

Καὶ εἰς τὸ μνημεῖον τοῦτο ἡ φθορὰ τῆς ζωγραφικῆς ὀφείλετο εἰς τὴν ἐκ τῆς κατεστραμμένης στέγης προερχομένην ὑγρασίαν, ἡ ὁποία διεπότιζε καὶ ἀπεσάθρωνε τὰ οὐχὶ ἰσχυρὰ εἰς τὴν σύνθεσιν τῶν κονιάματα καὶ χρώματα. Ἐκ τούτου καὶ ἡ ὥς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐν σχεδίῳ μόνον διατήρησις τῆς ζωγραφικῆς (Πί ν. 47 α, 48 α).

Αἱ κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἐκτελεσθεῖσαι ἐργασίαι, αἱ ὁποῖαι ἀπετέλουν συνέχειαν τῶν, κατὰ τὸ παρελθόν, ἐργασιῶν στερεώσεως τοῦ κτηρίου καὶ ἐπισκευῆς τῆς στέγης, συνίσταντο εἰς τὴν, δι' ἀναλόγων μεθόδων πρὸς τὰς ἐφαρμοσθεῖσας εἰς τὰ προαναφερθέντα μνημεῖα, στερέωσιν καὶ ἀσφάλισιν τῶν τοιχογραφιῶν. (Συνεργεῖον Ν. Κάιλα).

ΝΟΜΟΣ ΡΕΘΥΜΝΗΣ

5. Ναὸς Ἁγίου Εὐτυχίου εἰς Χρωμοναστήρι

Ὁ ναὸς, μονόκλιτος, σταυροειδῆς μετὰ τρούλου, ἔχει τὴν ἀψίδα τοῦ ἱεροῦ διακεκοσμημένην μετὰ τοιχογραφίας, αἱ ὁποῖαι χρονολογοῦνται ὑπὸ τοῦ ἐκδότου τῶν, καθηγητοῦ κ. Ν. Δρανδάκη, εἰς τὸν 11ον αἰῶνα⁶³. Αἱ διὰ τὴν ἀρχαιότητα καὶ τὴν τέχνην τῶν σημαντικαί, ἰδιαίτερος διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς ἐν τῇ νήσῳ ζωγραφικῆς, τοιχο-

62. Gerola - Λασιθιωτάκη, ἔ. ἀ., ἀριθ. 85.

63. Ν. Δρανδάκη, Αἱ τοιχογραφίαι τοῦ Ἁγίου Εὐτυχίου Ρεθύμνης, ἐν Κρητ. Χρον. τόμ. Γ' (1956) σ. 215 κ. ἔ. Πίν. ΙΒ' - ΙΘ'.

γραφίαι αὐταί, ὑπέφερον κυρίως ἐκ τῆς ὑγρασίας.

Διὰ τὴν ὀριστικὴν ἐξασφάλισιν τῶν, ἐν συνεχείᾳ τῶν κατὰ τὰ δύο παρελθόντα ἔτη ἐκτελεσθεισῶν ἐργασιῶν ἀποκαταστάσεως καὶ στερεώσεως τοῦ κτηρίου⁶⁴, ἐγένετο στερέωσις τῶν τοιχογραφιῶν, διὰ σταθεροποιήσεως τῶν κονιαμάτων καὶ τοῦ χρώματος. Ἐπίσης ἐγένετο καθαρισμὸς ἐκ τῶν ἀσβεστωμάτων, τὰ ὁποῖα ἐκάλυπτον κυρίως τὰ κατώτερα τμήματα τῆς ἀψίδος, οὐχὶ ὅμως καὶ ἐκ τῶν σκληροτάτων κρυσταλλικῶν ἀλάτων, τὰ ὁποῖα καλύπτουν ὀλόκληρον τὴν ζωγραφικὴν ἐπιφάνειαν, ὡς ἐκ τούτου δὲ ἡ ἀφαίρεσις τῶν ἤθει-λεν ἀπαιτήσκει μακροχρόνιον ἐργασίαν (Πί ν. 46 β). (Συνεργεῖον Στ. Μπαλτογιάννη).

6. Ναὸς Ἁγίου Ἰωάννου εἰς Ἀνώγεια

Ἐχει τὴν μορφήν συμπλέγματος διδύμων μονό-χώρων καμαροσκεπῶν ναῶν. Ὡς ἐκ τῶν οἰκοδομικῶν στοιχείων καὶ τῶν ἐπὶ τῶν τοιχογραφιῶν παρατηρουμένων φθορῶν συνάγεται, τὸ ἀρχικὸν τμήμα εἶναι ὁ μετὰ τοιχογραφιῶν νότιος ναῖσκος, ὁ ὁποῖος πολὺ ἐνωρίς, ἴσως κατὰ τὸν 17ον αἰῶνα, ἐπεξετάθη διὰ μιᾶς μικρᾶς πρὸς Δ. προεκτάσεως ὡς καὶ διὰ τῆς προσθήκης τοῦ βορείου, εὐρυτέρου καὶ πλέον ἐπιμήκου, κλίτους. Ἡ ἐπικοινωνία τοῦ ἀρχικοῦ μετὰ τοὺς νέους αὐτοὺς χώρους ἐπετεύχθη διὰ τῆς δημιουργίας, εἰς τὸν βόρειον καὶ τὸν δυτικὸν τοῖχον τοῦ ἀρχικοῦ τούτου ναῖσκου, δύο μεγάλων τοξωτῶν ἀνοιγμάτων.

Αἱ τοιχογραφίαι, αἱ ὁποῖαι κοσμοῦν μόνον τὸν νότιον ἀρχικὸν ναῖσκον⁶⁵ καὶ δύνανται νὰ χρονολογηθοῦν εἰς τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ 14ου αἰῶνος, ἀκολουθοῦν εἰς τὴν εἰκονογραφίαν τὸ καθιερωμένον σύστημα — εὐχαριστιακὰ θέματα εἰς τὸν χώρον τοῦ ἱεροῦ, μετὰ τὴν παράστασιν τῆς Δεήσεως εἰς τὴν κόγχην τῆς ἀψίδος, σκηναὶ τοῦ δωδεκαόρτου εἰς τὴν καμάραν καὶ τὸν δυτικὸν τοῖχον, ὅπου καὶ δύο σκηναὶ ἐκ τῆς ζωῆς τοῦ τιμωμένου ἁγίου, καὶ μορφαὶ ὀλοσώμων ἁγίων καὶ μαρτύρων, εἰς τὴν πρώτην ζώνην τῶν τοίχων, στεφομένην ὑπὸ σειρᾶς στηθαρίων μαρτύρων.

Ἡ τέχνη τῶν τοιχογραφιῶν αὐτῶν ἐμφανίζει πρωτοτυπίαν, τοὺς συντελεστὰς τῆς ὁποίας θὰ πρέπει καὶ ἐνταῦθα νὰ ἀναζητήσωμεν εἰς τὴν ἀνάμειξιν στοιχείων παλαιότερων καλλιτεχνικῶν παραδόσεων, ἀναλόγων πρὸς ἐκείνας τῆς ζωγραφικῆς τοῦ ναοῦ Ἁγ. Ἀποστόλων εἰς Πέτρς (Ἰπέκιον) καὶ τοῦ βορείου κλίτους τῆς Μητροπόλεως Μυστρᾶ, μετὰ ἄλλων προερχομένων ἀπὸ τὴν δυτικὴν τέχνην, μετὰ μεθόδους καὶ τύπους χαρακτηρίζοντας

64. ΑΔ 19 (1964): Χρονικά, σ. 460. Ἐπίσης, ΑΔ 20 (1965): Χρονικά, σ. 575.

65. Gerola - Λασιθιωτάκη, ἔ. ἀ., ἀριθ. 298.

τὴν τέχνην τῶν Παλαιολόγων, καθὼς καὶ εἰς τὴν ἐνιαίαν ἐρμηνείαν τῶν ποικίλων αὐτῶν στοιχείων ὑπὸ τοῦ ἐντοπίου καλλιτέχνου (Πί ν. 48 β).

Αἱ, εἰς τὰς κατ' ἐξοχὴν ἐνδιαφερούσας ταύτας τοιχογραφίας, ἐπενεχθεῖσαι φθοραὶ ἐκ τῶν ἐπισκευῶν καὶ λοιπῶν ἀτυχῶν ἐπεμβάσεων, συνίσταντο κυρίως εἰς τὴν καταστροφὴν μεγάλων τμημάτων αὐτῶν κατὰ τὴν δημιουργίαν τῶν ὡς ἄνω ἀνοιγμάτων ἐπικοινωνίας τῶν χώρων, τὴν πρόχειρον καὶ δι' ἀκαταλλήλων ὑλικῶν συγκράτησιν τῶν παρυφῶν τῶν οὐτως ἀποκεκομμένων τοιχογραφιῶν, εἰς τὴν ἐπίχρισιν μεγάλων ἐπιφανειῶν — κυρίως ὀλοκλήρου τοῦ τμήματος τοῦ ἱεροῦ — τὴν ἐκ τῶν θυμιαμάτων κ.λ.π. ἀμαύρωσιν τῶν καὶ τὸν ἐκ τῆς ὑγρασίας διαποτισμὸν τῶν κονιαμάτων.

Πρὸς προστασίαν τῶν, ἐκαλύφθησαν διὰ κεράμων οἱ θόλοι, τῶν ὁποίων ἡ παλαιότερα ἐπάλειψις διὰ λεπτοῦ στρώματος σιμεντοκονίας ἦτο πλέον ἀνάφελος, ὡς διαρραγεῖσα ἐν ἐκτάσει, παραλλήλως δὲ ἐξετελέσθησαν αἱ ἀκόλουθοι ἐργασίαι συντηρήσεως τῶν τοιχογραφιῶν. Στερέωσις τῶν ἀποκεκολλημένων κονιαμάτων, ἀντικατάστασις τῶν παλαιῶν ὑλικῶν, τὰ ὅποια ἐπλήρουν τὰ κατεστραμμένα τμήματα τῶν τοιχογραφιῶν καὶ τὰ ρήγματα, διὰ νέου, καταλλήλου συνθέσεως, κονιάματος, ἀφαίρεσις τῶν ἐπιχρισμάτων, δι' ἧς ἀπεκαλύφθη ἡ μετρίως διατηρήσεως, διακόσμησις τοῦ χώρου τοῦ ἱεροῦ, καὶ ὁ μερικὸς καθαρισμὸς τοῦ συνόλου τῶν τοιχογραφιῶν. (Συνεργεῖον Στ. Μπαλτογιάννη).

ΝΟΜΟΣ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ

7. Ναὸς Ἁγίας Παρασκευῆς εἰς Ἐπισκοπὴν Πεδιάδος

Ὁ ναὸς, τοῦ συνήθους τύπου τοῦ μονοχώρου καμαροσκεποῦς, σφῆζει λίαν ἀξιολόγους, διὰ τὴν ποιότητα τῆς τέχνης τῶν, τοιχογραφίας⁶⁶, κατὰ τὸ πλεῖστον δυστυχῶς μετρίως διατηρήσεως, χρονολογουμένης εἰς τὸν 15ον αἰῶνα. Ἰδιαιτέρως ἐνδιαφέρουσα εἰς αὐτὰς εἶναι ἡ πλουσία εἰκονογράφησις σκηνῶν ἐκ τῆς ζωῆς καὶ τοῦ μαρτυρίου τῆς ἁγίας καὶ ἡ πρωτοτυπία εἰς τὰς λεπτομερείας τοῦ θέματος τῆς Δευτέρας Παρουσίας⁶⁷.

Αἱ ἐκτελεσθεῖσαι — παραλλήλως πρὸς τὴν ἐξασφάλισιν τοῦ κτηρίου ἐκ τῆς ὑγρασίας, εἰς ἣν κυρίως ὠφείλετο ἡ φθορὰ τῆς ζωγραφικῆς, διὰ τῆς στρώσεως πρωτίστως κεράμων εἰς τὸν θόλον — ἐργασίαι συντηρήσεως τῶν τοιχογραφιῶν

66. Gerola - Λασιθιωτάκη, ἔ.ἀ. ἀριθ. 499.

67. Βλ. ΑΔ 21 (1966) : Χρονικά, ἐκθεσιν περὶ τῶν Μεσαιωνικῶν Μνημείων Κρήτης 1965.

συνίσταντο κυρίως, εἰς τὴν στερέωσιν τῶν ἐν ἐκτάσει ἐτοιμορρόπων κονιαμάτων καὶ τὴν συμπλήρωσιν τῶν κατεστραμμένων τμημάτων τῆς ζωγραφικῆς ἐπιφανείας. Καθαρισμοῦ ἐγένετο, ἐλλείψει χρόνου, μόνον μικρὸν δείγμα, εἰς τὴν παράστασιν τῆς Πεντηκοστῆς. (Συνεργεῖον Στ. Μπαλτογιάννη)».

ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΟΣ

ΡΟΔΟΣ

1. Ταξιάρχης τοῦ Θάρι

Ἀπὸ τὸ Καθολικὸν τῆς παλαιᾶς Μονῆς διατηρεῖται ἡ ἀψὶς τοῦ ἱεροῦ μετὰ τῆς συνεχομένης καμάρας καὶ ὁ τρούλλος μετὰ τῶν ἀνεχόντων τεσσάρων πεσσῶν. Οἱ λοιποὶ τοῖχοι, ὡς καὶ ἡ ἐπιμηκυνθεῖσα δυτικὴ κεραία, εἶναι μεταγενέστεραι προσθήκαι⁶⁸. Ὀλόκληρος ὁ ναὸς καλύπτεται ἐσωτερικῶς ἀπὸ τοιχογραφίας διαφόρων περιόδων, εἶχε δὲ ἤδη διαπιστωθῆ ὅτι εἰς τὸ ἱερόν, κάτω τῆς ζώνης τῶν συλλειτουργούντων ἱεραρχῶν τοῦ 1506, ὑπῆρχεν ἀρχαιότερον στρώμα ἀξιολόγων τοιχογραφιῶν μετὰ τὴν αὐτὴν παράστασιν⁶⁹. Κατὰ τὰς ἐργασίας συντηρήσεως τῶν τοιχογραφιῶν διεπιστώθη, ὅτι εἰς τὴν συνεχομένην πρὸς τὴν κόγχην τοῦ ἱεροῦ καμάραν, ὡς καὶ εἰς τοὺς πλαγίους τοίχους αὐτῆς, διετηρεῖτο ἀκάλυπτον τὸ ἀρχικὸν στρώμα τοιχογραφιῶν μετὰ τὴν Ἀνάληψιν ὡς καὶ παραστάσεις θαυμάτων καὶ ἁγίων. Ἐπίσης διεπιστώθη ὅτι εἰς τὸν τρούλλον, ὑπὸ τὸν Παντοκράτορα, τοὺς σεβίζοντας ἀγγέλους, τοὺς προφήτας καὶ τοὺς εὐαγγελιστὰς τῶν σφαιρικῶν τριγώνων, ὅλας τοιχογραφίας λαϊκωτέρας ἀντιλήψεως τοῦ 18ου αἰῶνος, μετρίως διατηρήσεως (Πί ν. 50 α), διετηρεῖτο τὸ ἀρχικὸν στρώμα τοιχογραφιῶν μετὰ τὰ αὐτὰ θέματα, εἰς ἀρκετὰ καλὴν κατάστασιν (Πί ν. 50 β, 51 α-β. Πρβλ. Πί ν. 49 β). Παραλλήλως μετὰ στερεωτικὰς ἐργασίας τοῦ κτηρίου, ἐκτελεσθεῖσας ὑπὸ τῆς Ἐφορείας Ἀρχαιοτήτων Δωδεκανήσου, ἐγίναν ἐκτεταμέναι ἐργασίαι συντηρήσεως τῶν ἀρχικῶν τοιχογραφιῶν (ἡ Ἀνάληψις, Πί ν. 49 α), ὡς καὶ τῶν μεταγενεστέρων, αἱ ὁποῖαι δὲν καλύπτουν παλαιότερον στρώμα (ἐν ὄλφ 175 μ.²) ἐγένοντο δὲ καὶ δοκιμαὶ καθαρισμῶν καὶ προετοιμασίαι δι' ἀποτειχίσεις τοῦ νεωτέρου στρώματος τοῦ τρούλλου, ὥστε νὰ καταστῆ δυνατὴ ἡ ἀποκάλυψις καὶ στερέωσις τῶν σημαντικῶν ἀρχικῶν τοιχογραφιῶν.

68. Βλ. P. Lojaco, Pitture parietali Bizantine Rodiote. Atti dello VIII Congr. Intern. di Studi Bizantini di Palermo (1951) T. II (1953), σ. 175-177 καὶ τοῦ αὐτοῦ Il Monastero di Thari in Rodi, ἐν περ. Palladio, Fasc. IV, Ὀκτ. - Δεκ. 1951, σ. 153-160.

69. Ἀ. Ὀρλάνδος, ABME, τ. 6 (1948), σ. 198.

2. Ναός Ἁγίου Ἰωάννου Θεολόγου (Παραδείσι - Βιλλανόβα)

Εἰς τὸν ἀπόμωρον αὐτὸν ναὸν διεπιστώθη κατὰ τὰς ἐργασίας συντηρήσεως ἡ ὑπαρξίς περισσοτέρων στρωμάτων τοιχογραφιῶν, παλαιότερων τῆς τοιχογραφήσεως τοῦ 1686, γνωστῆς μόνον ἐκ τῆς σχετικῆς ἐπιγραφῆς⁷⁰. Ἐγένοντο στερεώσεις κονιαμάτων καὶ ἀποκαλύψεις τοιχογραφιῶν κάτωθεν ἐπιχρισμάτων ἀσβέστου (Πί ν. 52 α - β, 53 β), ἐκ τῶν ὁποίων ἰδιαιτέρως ἐνδιαφέρον εἶναι τμήμα Δευτέρας Παρουσίας εἰς τὸν πρόναον (Πί ν. 53 α). (Συνεργεῖον Φ. Ζαχαρίου).

ΠΑΤΜΟΣ

3. Ναός Ἁγίου Βασιλείου

Ἐπὶ τοῦ συνόλου τῆς ἐπιφανείας τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ ναοῦ ἔγινε στερέωσις τοῦ κονιάματος τῶν τοιχογραφιῶν, σταθεροποιήσις τοῦ χρώματος, πρόχειρος καθαρισμὸς τῶν τοιχογραφιῶν καὶ συμπλήρωσις τῶν ἐφθαρμένων τμημάτων τῶν τοιχογραφιῶν διὰ κονιάματος οὐδετέρου τόνου.

4. Ναός Ἁγίου Δημητρίου

Εἰς τὸν μονόχωρον αὐτὸν ναόν, θεωρούμενον κατὰ τὴν παράδοσιν ὡς τὸν ἀρχαιότερον τῆς Πάτμου, ἔγινεν ἀποκάλυψις ὄλων τῶν τοιχογραφιῶν, πλὴν αὐτῶν τοῦ ἱεροῦ βήματος, μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν κονιαμάτων καὶ ἀσβεστομάτων, τὰ ὁποῖα ἐκάλυπτον αὐτάς, στερέωσις ὀρισμένων τμημάτων

τῶν τῶν τοιχογραφιῶν καὶ δοκιμαστικὴ ἀφαίρεσις ἀλάτων. Σημειωτέον ὅτι εἰς μερικὰ σημεῖα εὐρέθησαν ἴχνη παλαιότερου στρώματος (Πί ν. 54 α - β).

5. Μονὴ Ἁγίου Ἰωάννου Θεολόγου. Καθολικὸν

Ἐπὶ ὀλοκλήρου τῆς ἐπιφανείας τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ ἐν εἶδει στοᾶς ἐξωνάρθηκος τοῦ 18ου αἰῶνος, ἔγινε πρόχειρος καθαρισμὸς, σταθεροποιήσις τοῦ χρώματος, ζωγραφικαὶ μικροσυμπληρώσεις (retouches) εἰς τὰ ἐφθαρμένα τμήματα τῶν τοιχογραφιῶν καὶ προστασία αὐτῶν μετὰ διάλυμα καθαροῦ κηροῦ. Διεπιστώθη ὅτι κατὰ τὴν ἀπὸ τὰς τοιχογραφίας τοῦ ἐξωνάρθηκος ὑπάρχει παλαιότερον στρώμα.

Συνοψίζοντες τὸν ἀπολογισμὸν τῶν ἐργασιῶν τοῦ παρὰ τῷ Βυζαντινῷ Μουσεῖῳ Κεντρικοῦ Ἐργαστηρίου, κατὰ τοὺς πρώτους μῆνας ἀπὸ τῆς ἰδρύσεώς του, ἀναφέρομεν, ὅτι ἐξετελέσθησαν διὰ τῶν συνεργειῶν τοῦ ἐργασίου ἐπὶ 4 μνημείων μετὰ ψηφιδωτά, ἐπὶ 57 ναῶν μετὰ τοιχογραφίας καὶ ἐπὶ 70 περίπου φορητῶν εἰκόνων, ἐν Ἑλλάδι. Ἐπίσης, ὁ κ. Ἄ. Μαργαριτάφ, μετὰ μικροῦ συνεργείου, εἰργάσθη εἰς τὴν Ἱερὰν Μονὴν τοῦ Σινᾶ, ἐπὶ εἰκόνων καὶ τοιχογραφιῶν, ὡς καὶ εἰς Ἱεροσόλυμα, ἐπὶ τοιχογραφιῶν καὶ εἰκόνων. Ἀλλὰ περὶ τούτων, θέλει ὑποβληθῆ ἡ χωριστὴ ἔκθεσις.

Ἡ παραβολὴ τῆς ἐκτάσεως τῶν ὡς ἄνω ἐργασιῶν πρὸς ἐκείνας τῶν προηγουμένων ἐτῶν θὰ ἠδύνατο νὰ κριθῆ ὡς ἤδη δικαίωνουσα τὴν ἰδρύσιν τοῦ Κεντρικοῦ Ἐργαστηρίου.

M. XATZHAAKHS

70. Ἄ. Ὁρλάνδος, ABME, τ. ΣΤ' (1948), σ. 214.

*

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΑΘΗΝΩΝ - ΑΤΤΙΚΗΣ

Ι. ΕΡΓΑΣΙΑΙ ΟΡΓΑΝΩΣΕΩΣ ΚΑΙ ΤΑΚΤΟΠΟΙΗΣΕΩΣ ΑΠΟΘΗΚΩΝ ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΑΚΡΟΠΟΛΕΩΣ

Είς τὸ Μουσεῖον Ἀκροπόλεως συνεχίσθη ἡ ἐργασία ὀργανώσεως καὶ τακτοποιήσεως τῶν ἀποθηκῶν (τῆς Ἀκροπόλεως καὶ τοῦ παραρτήματος τοῦ στεγαζομένου εἰς τὸ Φετιχιὲ Τζαμί) ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τοῦ Γεν. Ἐφόρου Ν. Πλάτωνος καὶ μετὰ τὴν συνεργασίαν τῶν ἀρχαιολόγων Μ. Τομπροπούλου - Μπρούσκαρη, Εὐγ. Γιαννοπούλου - Ζωγράφου, Ἐμ. Βοῖλα, Ἐλ. Πελεκανάκη, Πην. Καπετανάκη (ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως), Χ. Κανελλοπούλου, Μ. Τσώνη, Παν. Ματζώρου καὶ Ἐλ. Ζαγανιάρη (εἰς Φετιχιὲ Τζαμί).

Διὰ τῆς ἐργασίας ταύτης κατορθώθη νὰ περαιωθῆ ἡ ἀποδελτίωσις καὶ φωτογράφησις πάντων τῶν γλυπτῶν καὶ τῶν πορίνων ἀρχιτεκτονικῶν τεμαχίων, τῶν ἀποκειμένων εἰς τὰς δύο ὑπὸ τὸ Μουσεῖον καὶ παρ' αὐτὸ εὑρισκομένας ἀποθήκας καὶ ἡ τελικὴ αὐτῶν ταξινόμησις. Παραλλήλως συνεχίσθη ἡ ταξινόμησις καὶ καταγραφή τῶν ἐκτεταμένων σειρῶν τῶν πηλίνων εἰδωλίων Ἀκροπόλεως. Ἀπὸ τοὺς μεγάλους σωροὺς τῶν τεμαχίων μαρμάρων, τοὺς ἀποκειμένους ἐν ὑπαίθρῳ, βορείως καὶ νοτίως τοῦ Μουσείου Ἀκροπόλεως, μετὰ τὴν παρακολούθησιν τῆς κ. Μαρ. Μπρούσκαρη καὶ μετὰ τὴν βοήθειαν τοῦ ἐμπειροτάτου φύλακος Βασ. Καραγεωργίου, διεχωρίσθησαν πολλὰ γλυπτὰ καταγεγραμμένα, τὰ ὅποια κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ἀνεγνωρίσθησαν μεταξὺ τῶν ἀτελεστάτων λημμάτων τῶν καταλόγων, ὡς καὶ πολλὰ ἀκατάγραφα, νῦν τὸ πρῶτον καταγραφέντα. Μεταξὺ τούτων ἀνεγνωρίσθη ἐν λίαν σημαντικὸν τμήμα ἐκ τῶν γλυπτῶν τῶν ἀετωμάτων τοῦ Παρθενῶνος, τὸ ὅποιον συντόμως πρόκειται νὰ δημοσιευθῆ ὑπὸ τῆς ταυτίσεως τοῦτο, ὡς ἐπίσης ἐν ἡ δύο πιθανὰ τμήματα ἐκ τῶν μετωπῶν. Σημαντικὴ ὑπῆρξεν ἡ ἀναγνώρισις ὑπὸ τῆς ἀρχαιολόγου Εὐγ. Ζωγράφου τμήματος ἐκ τοῦ βραχίονος καὶ τοῦ στήθους τοῦ ἀναγλύφου τοῦ Κεραμέως, τὸ ὅποιον συνηρμόσθη εἰς τὸ ἐκτεθειμένον εἰς τὸ Μουσεῖον μνημεῖον.

Εἰς τὰ ἐργαστήρια Ἀκροπόλεως συνεχίσθη διὰ τοῦ τεχνίτου Κ. Κωνσταντάκη ἡ συγκόλλησις καὶ ἀποκατάστασις τῶν παμπληθῶν ἀγγείων καὶ ἄλλων ἀντικειμένων, τὰ ὅποια προήλθον ἐκ τῶν ἐρευνῶν κατὰ τὴν νοτίαν κλιτὸν τῆς Ἀκροπόλεως τῶν προηγουμένων ἐτῶν καὶ τοῦ παρόντος ἔτους. Εἰς τὸ Ἐθνικὸν Μουσεῖον συνετελέ-

σθη ἐπίσης ἡ ἀποκατάστασις τοῦ λίαν σημαντικοῦ ζεύγους κημίδων πρωϊμῶν γεωμετρικῶν χρόνων, ὡς καὶ τῶν χαλκῶν ὄπλων, τῶν ἀνευρεθέντων εἰς μικρὸν τάφον τῆς νοτίας κλιτῆος, ἀναθεν τῆς Στοᾶς Εὐμένους. Μετὰ τὴν εὐκαιρίαν τοῦ καθαρισμοῦ κατέστη φανερά ἡ πραγματικὴ τῶν χρονολογήσις (Βλ. ΑΔ 20 (1965) : Χρονικά, σ. 30 κ. ἔ.) (Σχ. ἐδ. 1-2 Πί ν. 59 α-β, 60 α).

Διὰ τὴν δημοσίευσιν τοῦ ὕλικου τῆς ἀνασκαφῆς, τῆς γενομένης ὑπὸ τοῦ κ. Γιάννη Μηλιάδη νοτίως τῆς Ἀκροπόλεως, ἐκτὸς τῆς κ. Μπρούσκαρη, ἡ ὁποία προπαρασκεύασε καὶ ἔθεσεν εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ ἀνασκαφέως μελέτην τῶν γλυπτῶν τεμαχίων, τὸ ἐπιστημονικὸν προσωπικόν, τὸ ἀπασχολούμενον εἰς τὴν ἀποθήκην Φετιχιὲ Τζαμί, προήγαγε τὴν προπαρασκευαστικὴν μελέτην ὑπὸ τὴν καθοδήγησιν τοῦ ἀνασκάψαντος κ. Μηλιάδη. Οὕτω ἐμελετήθησαν τὰ μελανόμορφα καὶ πρωτοαττικὰ ἀγγεῖα (Τσώνη, Κανελλοπούλου), οἱ μεταρικοί σκύφοι καὶ τὸ ὕλικόν τῶν ἑλληνορρωμαϊκῶν χρόνων (Ζαγανιάρη), τὰ κορινθιακὰ ἀγγεῖα (Ματζώρου). Ἄλλοι ἐπιστήμονες εἰργάσθησαν δι' ἄλλα εἶδη (ἐνεπιγράφους λαβὰς ἀμφορέων, ἀγνῦθας, λύχνους κ.λ.π.).

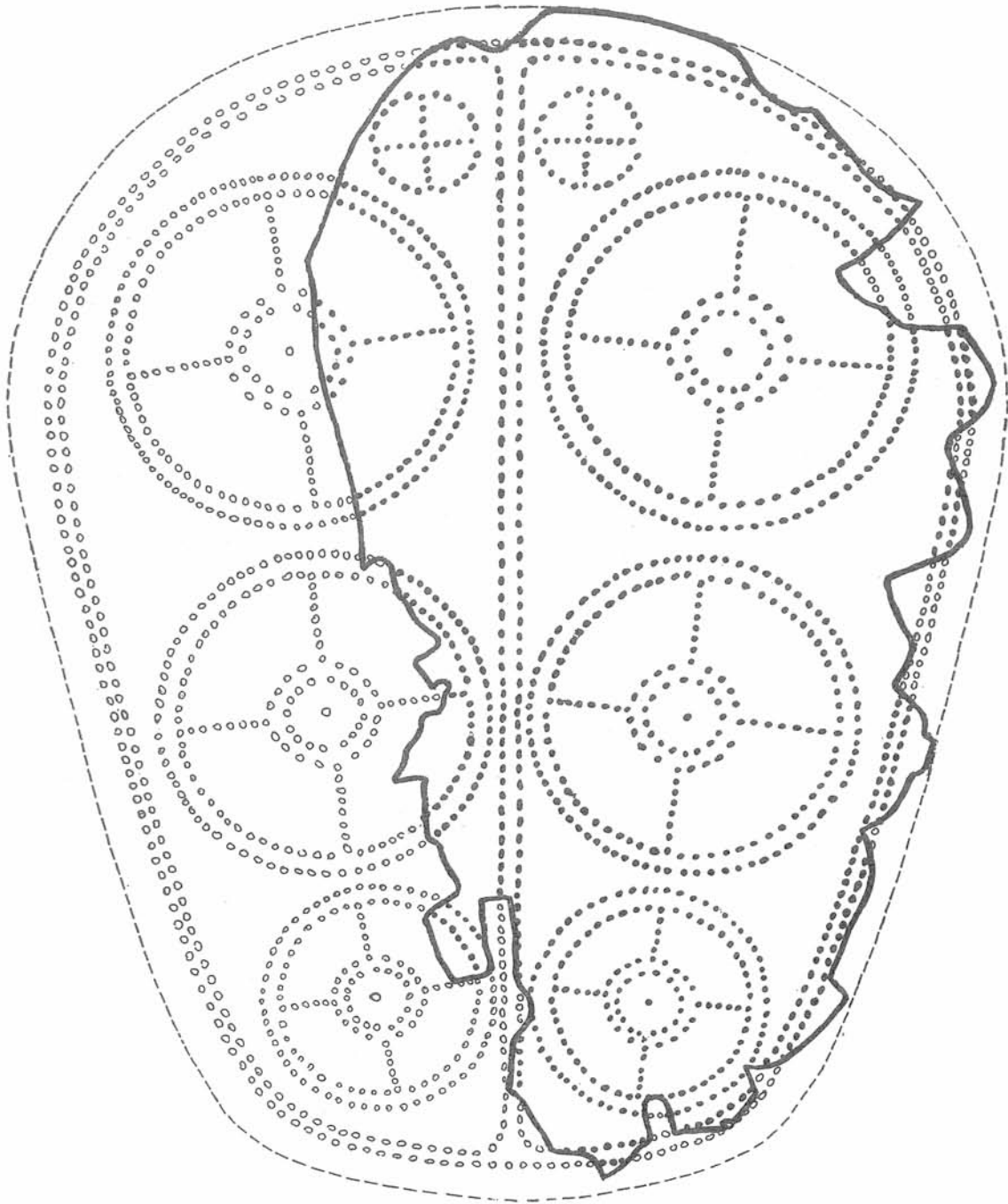
Ἡ διοικητικὴ ἐργασία διεξήχθη διὰ τοῦ Γ. Ἐφόρου (οὗτος ἀπεχώρησε τῆς Ὑπηρεσίας ὡς συμπληρώσας 35ετὴ ὑπηρεσίαν κατὰ τὸ τέλος τοῦ ἔτους) καὶ τῶν Ἐπιμελητῶν Ἡλ. Τσιριβάκου, Καλ. Κρυστάλλη, Ἰ. Κουλεϊμάνη, Ὑβ. Νικοπούλου, Ἀγγ. Χωρέμη, Ἰ. Παπαποστόλου καὶ τῶν ἐκτάκτων ἐπιστημονικῶν βοηθῶν Μ. Σαρλᾶ καὶ Κ. Κώστογλου.

ΙΙ. ΕΡΓΑΣΙΑΙ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΕΩΣ ΚΑΙ ΤΑΚΤΟΠΟΙΗΣΕΩΣ ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ ΑΚΡΟΠΟΛΕΩΣ

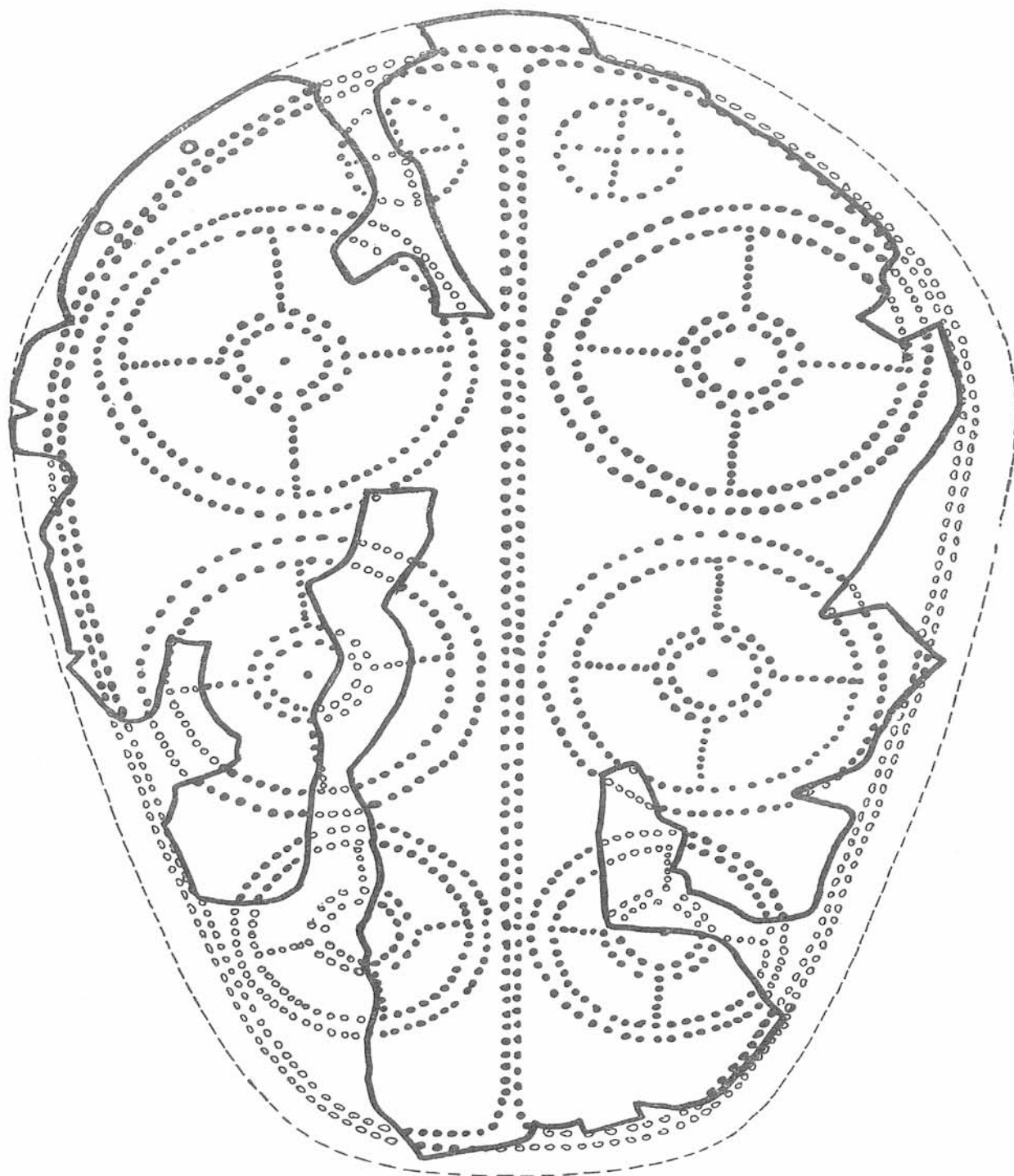
Α. Ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως

Οἱ μεγάλοι λιθοσωροὶ τῶν μαρμάρων περὶ τὸ Belvedere καὶ κατὰ μῆκος τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ τεῖχους μετετοπίσθησαν, προκειμένου νὰ γίνῃ μελέτη διὰ τὴν κατασκευὴν νέων βοηθητικῶν χώρων. Ἐν τούτοις, τὰ ἀποκαλυφθέντα ἀρχαῖα λείψανα καὶ ἡ διαμόρφωσις τοῦ βράχου, ἔδειξαν ὅτι ὁ ἐκεῖ χώρος δὲν πρέπει νὰ χρησιμοποιηθῆ. Τακτοποιήσις τῶν γλυπτῶν τεμαχίων ἐγένετο εἰς τὴν μικρὰν αὐλὴν κατὰ τὴν νοτίαν πλευρὰν τοῦ Μουσείου καὶ παρὰ τὸ νεότευκτον ἐργαστήριον, ἐπιμελεῖα τῆς κ. Μπρούσκαρη.

Ὀρισμένα ἐργασία στερεωτικὰ ἐγένοντο εἰς τὸ ἐπιστύλιον καὶ τμήμα τῆς ὀροφῆς τῶν Προπυλαίων, κατόπιν μελέτης τῆς Διευθύνσεως Ἀναστηλώσεως καὶ ὑπὸ τὴν ἐπιστάσιαν τοῦ κ. Ν.

Σχέδ. 1. Κνημιάς προϊμων γεωμετρικῶν χρόνων ἐκ τάφου νοτίας κλιτύος Ἀκροπόλεως

Σχέδ. 2. Κνημια πρωϊμων γεωμετρικων χρόνων εκ τάφου νοτίας κλιτύος Ἀκροπόλεως

Σκαρφή. Τὸ κάτω τμήμα τοῦ ἐπιστυλίου τῆς ΒΑ. γωνίας τῆς ἰωνικῆς στοᾶς εἶχε πράγματι πρὸ ἐτῶν καταπέσει καὶ ἡ σιδηρᾶ δοκός, ἐμφανῆς πλέον, ὑφίστατο ραγδαίαν φθορὰν ἐξ ὀξειδώσεως, προξενούσα ἄμεσον κίνδυνον ἀποσπάσεως καὶ ἄλλων τεμαχίων τοῦ ἐπιστυλίου. Διὰ τὴν ἐνίσχυσιν τοῦ ἐπιστυλίου ἐνεσωματώθη δι' ὀξυγονοκολλησεως δοκός ἐξ ἀνοξειδώτου χάλυβος, καταστάσα ἀφανῆς διὰ χρωματισμοῦ. Ὁρειχάλκινοι σύνδεσμοι ἐνίσχυσαν ἔτι μᾶλλον τὰ ὑπὸ διάσπασιν τμήματα τοῦ ἐπιστυλίου. Πρὸς ἀποφυγὴν ὀξειδώσεως τοῦ σιδηροῦ πλέγματος, τοῦ συγκρατούντος τὰ φατνώματα τοῦ δυτικῆς τμήματος τῆς ὀροφῆς τῶν Προπυλαίων, ἐγένοντο ἐργασίαι κατασφαιλιστικαὶ τῆς στεγανότητος, βελτιωθέντος τοῦ συστήματος τῶν ἐπικαλυπτόντων ὑαλωμάτων καὶ ἐπιχρισθέντων τῶν σιδηρῶν τμημάτων τὰ διασπασθέντα ἢ ἀποκολληθέντα τεμάχια τῶν φατνωμάτων ἐτοποθετήθησαν εἰς τὴν θέσιν τῶν καὶ ἐστερεώθησαν, ἅπαντες δὲ οἱ ἄρμοι ἐκλείσθησαν διὰ σιμεντοκονίας, ἐπικαλυφθείσης διὰ σιμέντου λευκοῦ χρώματος. Μικρότεραι ἐργασίαι συγκρατήσεως ἐγένοντο εἰς τοὺς κίονας, τὰς παραστάδας, τὰς βαθμίδας καὶ τὴν πλακόστρωσιν τῶν Προπυλαίων καὶ σποραδικῶς εἰς τοὺς κίονας τοῦ Παρθενῶνος.

Ἐπισημανθέντων τῶν μεγάλων κινδύνων, τοὺς ὁποίους διατρέχουν τὰ μνημεῖα τῆς Ἀκροπόλεως, μάλιστα ἡ πρόστασις τοῦ Ἐρεχθεῖου, τὰ καθιζάνοντα τμήματα τοῦ Παρθενῶνος, τὰ ἐπιστύλια καὶ γείσα τοῦ αὐτοῦ μνημείου, τὸ ἐν ὑπαίθρῳ διάζωμα τῆς δυτικῆς πλευρᾶς μὲ τὴν Πομπῆν τῶν Παναθηναίων, ἢ συνεχῶς ἀπολεπιζομένη ἐπιφάνεια τῶν κίωνων καὶ τὰ ἰσχυρὰς φθορὰς ὑφιστάμενα δάπεδα, κατόπιν εἰσηγήσεως τῆς Διευθύνσεως Ἀκροπόλεως καὶ τῆς Διευθύνσεως Ἀναστηλώσεως, συνεστήθη, δι' ἀποφάσεως τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Συμβουλίου, Ἐπιτροπὴ προστασίας τῶν μνημείων Ἀκροπόλεως, ἀποτελεσθεῖσα ἐκ τοῦ ἐπιτίμου Διευθυντοῦ κ. Γιάννη Μηλιάδη, ὡς προέδρου, τοῦ ἄρμοδιου Ἐφόρου καὶ τοῦ εἰδικοῦ ἀρχιτέκτονος καὶ μελετητοῦ τῶν μνημείων Ἀθηνῶν κ. Ἰ. Τραυλοῦ, διὰ τὴν μελέτην καὶ ἐφαρμογὴν τῶν ἐνδεικνυομένων μέτρων, ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τῆς Διευθύνσεως Ἀναστηλώσεως. Ἡ Ἐπιτροπὴ ἀτυχῶς δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ ἀρχίσῃ τὰς ἐργασίας τῆς πρὸ τοῦ τέλους τοῦ ἔτους, λόγῳ τῶν προκυψασῶν δυσχερειῶν, σχετικῶν μὲ τὸν τρόπον τῆς λειτουργίας αὐτῆς.

Β. Ἐργασίαι νοτιάς κλιτύος

Αἱ ἐργασίαι συνέχισαν τὸ αὐτὸ πρόγραμμα γενικῆς διαρρυθμίσεως τοῦ χώρου καὶ στερεώσεως

τῶν κινδυνευόντων μνημείων. Ἀφέθη μόνον δι' εὐθετώτερον χρόνον ἢ τακτοποιήσεως τοῦ χώρου τοῦ Διονυσιακοῦ θεάτρου καὶ τοῦ ἀμέσως γειτνιαζόντος πρὸς αὐτὸ χώρου. Ἡ ἐργασία αὕτη, ὡς καὶ αἱ ἐργασίαι διαμορφώσεως τοῦ χώρου κατὰ τὴν βορείαν καὶ δυτικὴν κλιτύν, ἐγένοντο διὰ τῆς ἀρχαιολογοῦ Ἀλ. Σολωμοῦ ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἐποπτεῖαν τοῦ Ν. Πλάτωνος.

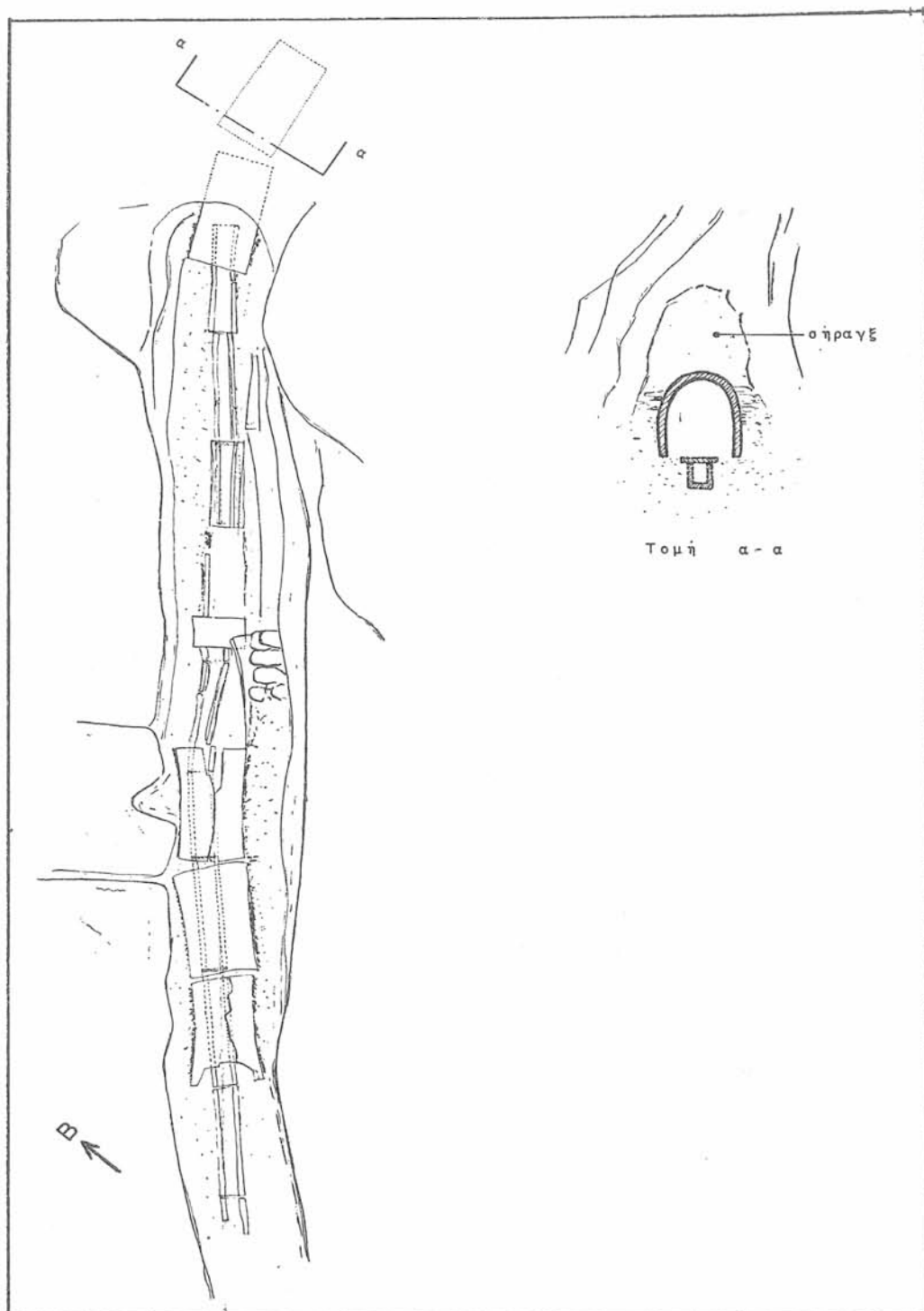
Λόγῳ ἰσχυρῶν ὀμβρῶν κατὰ τὴν ἀρχὴν τοῦ ἔτους, τὰ ὕδατα τὰ περισυλλεγόμενα ὑπὸ τοῦ νεοτεύκτου ἀγωγοῦ ἀποχετεύσεως, τοῦ διερχομένου ὑπεράνω τῆς Στοᾶς Εὐμένους καὶ πλευρίζοντος τὸ δυτικὸν ἀνάλημμα τοῦ Διονυσιακοῦ θεάτρου, παραμειναντος δυστυχῶς ἡμιτελοῦς, παρέσυραν τὰς καλυπτούσας τὸν βράχον ἐπιχώσεις καὶ ἔφερον εἰς φῶς, ὀλίγα μέτρα νοτιώτερον τοῦ ἀνατολικοῦ πέρατος τῆς Στοᾶς Εὐμένους καὶ παρὰ τὸ μνημονευθὲν ἀνάλημμα, πῖθον βυζαντινῶν χρόνων, χρησιμοποιηθέντα ὡς σιρόν, καὶ μακρὸν πήλινον ἀγωγόν, τοποθετημένον ἐντὸς σήραγγος (ἣτις εἶχε λαξευθῆ εἰς τὸν φυσικὸν βράχον). Οὗτος εἶχε διατομὴν σχήματος ἀνεστραμμένου Π καὶ ἐκαλύπτετο δι' ὀρθογωνίων πηλίνων πλακῶν. Τὸ σύστημα πρὸς περαιτέρω προφύλαξιν εἶχε προστατευθῆ ὑπὸ ἡμικυλινδρικών σαμαρωτῶν κεράμων (βλ. Σχ. ε. δ. 3· Πί ν. 60 β). Ὁ ἀποχετευτικὸς ἀγωγὸς ἔχει κατεύθυνσιν ἀπὸ Β. πρὸς Ν.

Τμήμα τοῦ τείχους τοῦ Ριζοκάστρου, τὸ ὁποῖον στηρίζεται εἰς τὰ ἀναλήματα τῆς παρόδου τοῦ Διονυσιακοῦ θεάτρου, ἐκινδύνευε νὰ καταρρεύσῃ, λόγῳ τῆς διαβρώσεως καὶ τῆς ὑποσκαφῆς τῶν ὑποκειμένων λίθων καὶ ἐπιχώσεων. Μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν ἐπιχώσεων ἐγένετο ὑποστήριξις διὰ τοίχου κοινῆς τοιχοποιίας, ἀποκρυσθέντος ὑπὸ ἐπιχρῖσμα στερεὸν γεώδους χρώματος ἐκ χρωματισθέντος κορασανίου. Κατὰ τὸ ἀνατολικώτερον τμήμα, ὅπου ἡ διάβρωσις ἦτο ἐπιφανειακὴ, ἐγένετο στεγάνωσις δι' ἐπιχρίσεως χρωματιστῆς σιμεντοκονίας. Εἰς τὰς ἐπιχώσεις περισυλλεγῆ τὸ ἄνω τμήμα μαρμαρίνης στήλης, φεροῦσης τὴν ἐπιγραφὴν: ΑΓΑΘΗ ΤΥΧΗ. Διακρίνονται ἴχνη ἀναγλύφου μορφῆς (Πί ν. 61 α). Διαστάσεις: πλάτ. 0,14, μήκ. 0,10, πᾶχ. 0,07 μ.

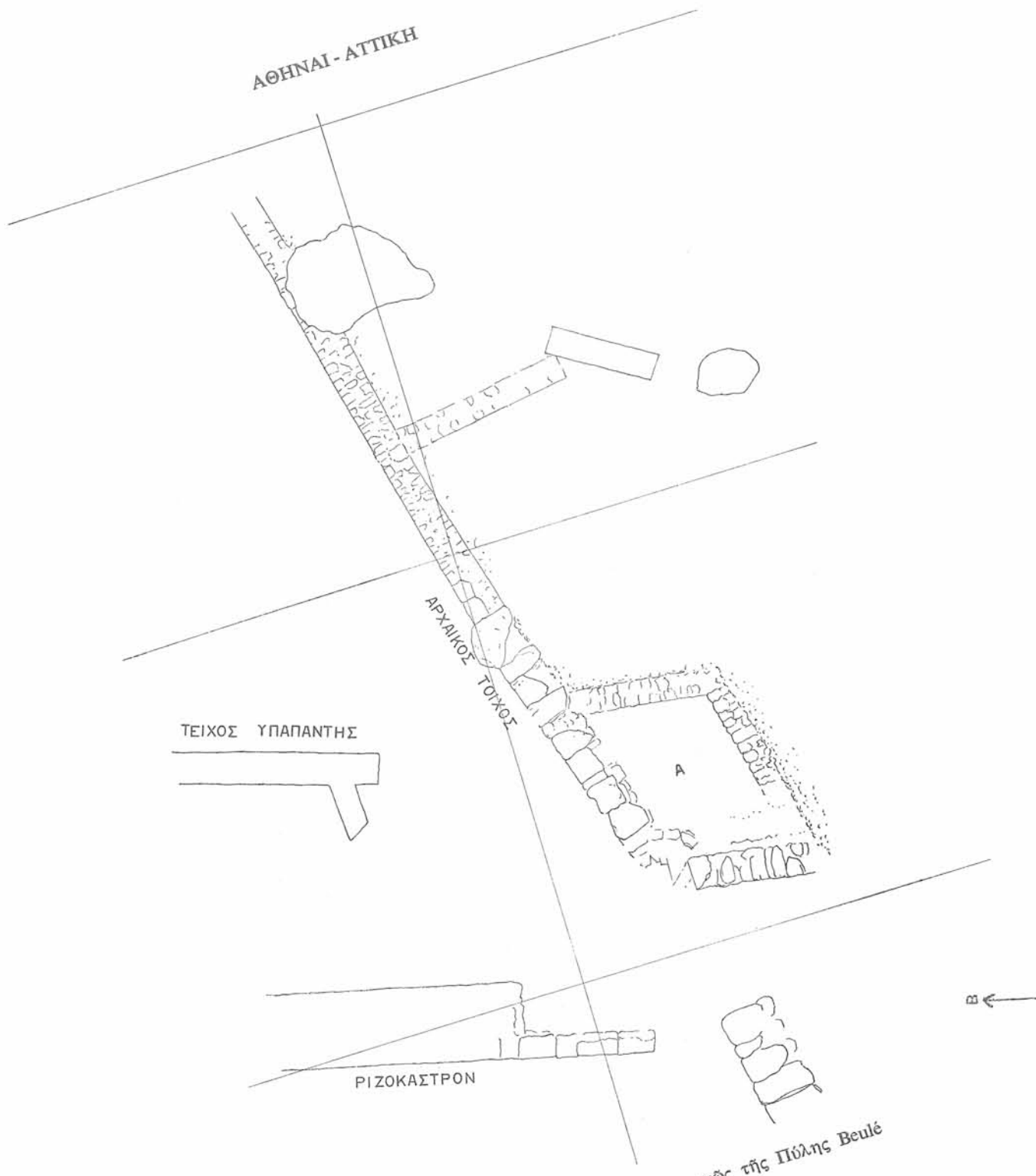
Ἄλλαι μικρότεραι ἐργασίαι ἐγένοντο πρὸς τακτοποίησιν τοῦ ἤδη γενικῶς διαμορφωθέντος χώρου τῆς περιοχῆς τοῦ Ἀσκληπείου καὶ τῆς Στοᾶς Εὐμένους.

Γ. Ἐργασίαι δυτικῆς κλιτύος

Λίαν συγκεχυμένη κατάστασις ἐπεκράτει εἰς τὸν ἔξω τῆς Πύλης Beulé χώρον καὶ μεγάλοι ὄγκοι χώματος καὶ παντοῦ ὕλικου εἶχον ἐπισω-

Σχέδ. 3. Νοτία κλιτύς Ἀκροπόλεως. Ἀγωγὸς ἀνατολικῶς Στοῆς Εὐμένους

Σχέδ. 4. Ἡ περιοχή δυτικῶς τῆς Πόλης Βευλέ

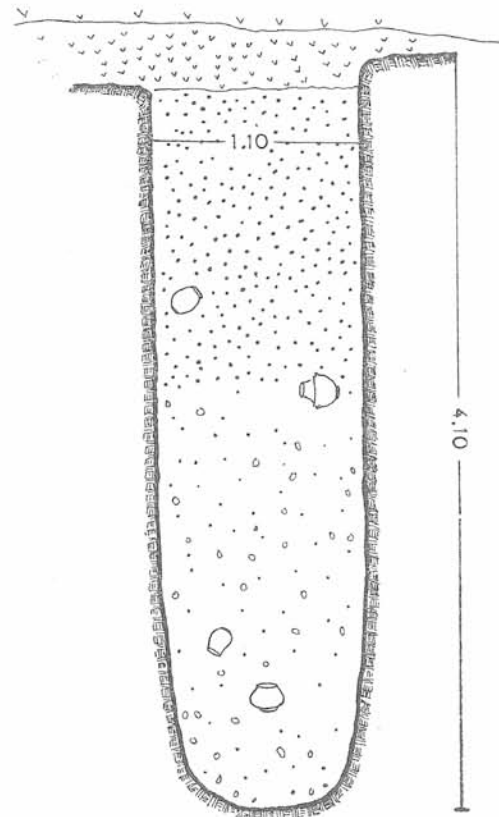
ρευθῆ βαθμηδὸν ἐκεῖ διὰ τῶν κατὰ διαστήματα καθαρισμῶν τοῦ βράχου τῆς Ἀκροπόλεως. Ἡ ἐργασία ἤρχισε μὲ τὴν ὀριστικὴν ἀποκόμισιν τῶν ἰσχυρῶν τούτων ἐπιχωματώσεων. Οὕτω ἀπεκαλύφθη καὶ πάλιν πλήρως ὁ ἀρχαῖκος τοῖχος, ὁ βαίνων κατὰ τὸν ἄξονα τῶν Προπυλαίων ἔξω τῆς Πύλης (Πί ν. 61 β), ὁ σημειωθείς ὑπὸ τοῦ Ἀ. Κεραμοπούλλου (ΑΕ 1934-5, σ. 87, πίν. Ι). Κατὰ τὸν καθαρισμὸν τοῦ ἀρχαίου τούτου τοῖχου κατέστη φανερὸν ὅτι οὗτος εἶχεν ὑποστῆ ποικίλας φθορὰς κατὰ τὰς ἐκάστοτε διαμορφώσεις τοῦ χώρου, ὡς καὶ κατὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ τείχους τοῦ Ριζοκάστρου καὶ τοῦ τείχους τῆς Ὑπαπαντῆς, τῶν ὁποίων νῦν ἀνεφάνησαν καὶ παρηκολουθήθησαν τὰ ὑφιστάμενα κατὰ τὴν πλευρὰν ταύτην λείψανα. Ἀμέσως δυτικῶς τοῦ ἀρχαίου τοῖχου ἀπεκαλύφθη δωμάτιον οἰκίας τοῦ α' ἡμίσεος τοῦ βου π.Χ. αἰῶνος, ὡς δύναται τις νὰ συναγάγῃ ἐκ τῆς περισυλλεγείσης κεραμεικῆς. Σφύζονται μόνον ὁ βόρειος καὶ ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος τοῦ δωματίου, θεμελιωμένοι ἐπ' αὐτοῦ τοῦ ἰσοπεδωθέντος κατὰ τὸ σημεῖον τοῦτο βράχου καὶ ἐκτισμένοι διὰ κατειργασμένων κατὰ τὴν ὄψιν λίθων (Σχέδ. 4, Α' Πί ν. 62 α).

Τὸ ὕψος τοῦ ἀνατολικοῦ τοῖχου ἔφθανε τὰ 0,70 μ. Ἡ πρὸς τὰ δυτικὰ πλευρὰ κατεστράφη κατὰ τὴν κατασκευὴν μεταγενεστέρως κλίμακος, ἐνῶ ὀλόκληρος δέσμη καλωδίων, διελθοῦσα διαγωνίως διὰ μέσου τοῦ δωματίου, ἐπέφερε βλάβην εἰς αὐτὸ τὸ δάπεδον. Τὰ καλώδια νῦν ἐξετράπησαν καὶ κατέστησαν ἀθέατα ἐπιχωσθέντα. Ὁ βόρειος τοῖχος κατεστράφη ἀσφαλῶς κατὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ ἀρχαίου τοῖχου, ὅστις ἐπομένως δέον ὄπως μὴ θεωρηθῆ παλαιότερος τῶν ἀρχῶν τοῦ βου π.Χ. αἰῶνος.

Κατὰ τὸν καθαρισμὸν τοῦ χώρου ἀμέσως δυτικῶς τοῦ ἀνασκαφέντος δωματίου, ἀνευρέθη ἀτελῶς διασφζόμενον κυκλικὸν δάπεδον, ἐστρωμένον διὰ πλίνθων καὶ περιοριζόμενον ὑπὸ μιᾶς σειρᾶς λίθων. Τὸ μικρὸν πάχος τῆς ἐπιχώσεως δὲν ἐπιτρέπει τὴν ἀκριβῆ χρονολόγησιν καὶ ἡ φθορὰ — εἶχεν ἐπὶ τούτου κατασκευασθῆ τοῖχος ἐκ Β. πρὸς Ν. — δυσχεραίνει τὸν προσδιορισμὸν.

Βορείως καὶ κατέναντι τοῦ μέσου τοῦ ἀρχαίου τοῖχου, εἰς μικρὰν ἀπὸ τούτου ἀπόστασιν, ἀνεσκάφη φρέαρ διαμέτρου 1.10 μ., ἐξικνούμενον μέχρι βάθους 4.10 μ., σχεδὸν εἰς τὸ σύνολόν του ἀνωρυγμένον εἰς τὸν φυσικὸν βράχον (Σχέδ. 5· Πί ν. 62 β). Ἡ ἐπιχώσις τοῦ ἤτοι καθαρῶς ὑπονεολιθική καὶ συνίστατο ἐκ κιμιλοχώματος μετὰ ἀραιῶν τινῶν λιθαρίων, συνανάμικτος μετὰ ὀστῶν ζώων, ὀλίγων θαλασσίων ὀστρέων καὶ πολλῶν τεμαχίων ἀγγείων ἢ καὶ ὀλοκλήρων ἀγγείων

(τέσσαρα ἀνευρέθησαν ὀλόκληρα καὶ ἐκ τῶν λοιπῶν ὀστράκων ἐπετεύχθη ἡ συγκόλλησις ὀκτῶ ἄλλων, ἐλάχιστα ἐλλειπῶν ἀγγείων). Ἡ κεραμεικὴ εἶναι καθ' ὅλα ὁμοία καὶ προφανῶς τῆς αὐτῆς ἐποχῆς μὲ τὴν ἀνακαλυφθεῖσαν εἰς ἄλλους ἀποθέτας κατὰ τὴν βορείαν κλιτὸν διὰ τῶν ἀνα-

ΕΡΓΑΣΙΑΙ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΕΩΣ
ΔΥΤΙΚΗΣ ΚΛΙΤΥΟΣ ΑΚΡΟΠΟΛΕΩΣ 1965
ΥΠΟΝΕΟΛΙΘΙΚΟΝ ΦΡΕΑΡ
ΤΟΜΗ Β-Ν
ΚΛΤμαξ 1:20

Σχέδ. 5. Τομή Β.-Ν. ὑπονεολιθικοῦ φρέατος
δυτικῶς Πύλης Beulé

σκαφῶν τῆς Ἀμερικανικῆς Σχολῆς Κλασσικῶν Σπουδῶν. Κατὰ τὸ πλεῖστον πρόκειται περὶ μονοχρῶμων, ἐρυθρῶν, στιλβωτῶν ἀμοφορίσκων μὲ ἐπιμήκει, κωνικῶς πρὸς τὰ ἄνω μειουμένους, λαιμούς καὶ διπλᾶς ἀνὰ ζεύγη λαβᾶς κατὰ τὴν κοιλίαν (Πί ν. 63 α-γ), εἰς μορφήν τετρημένων ἀποφύσεων ἢ ταινιωτῶν. Λίαν χαρακτηριστικὸν εἶναι ἀγγεῖον σχεδὸν σφαιρικοῦ σχή-

ματος, με δακτυλοειδή χαμηλήν βάσιν και στενόν περιχείλωμα· ἀμφοτέρωθεν ἡ βάσις διεπερᾶτο ὑπὸ δύο ὀπῶν, δι' ὧν διήρχετο μήρινθος ἀναρτήσεως, συνεχιζομένη διὰ μέσου τῶν ὀπῶν τῶν διπλῶν, δίκην ἐπιμήκων ἀποφύσεων, λαβῶν τὸ ἐπίχρισμα τοῦ σκεύους εἶναι στιλπνὸν ἐρυθρῶν. Ἰδιαιτέρον ἐνδιαφέρον ἐπίσης παρουσιάζει τμήμα ἀγγείου, πιθανῶς πρόχου, με ταινωτάς λαβάς, με σκοτεινὸν στιλπνὸν ἐπίχρισμα, ἐπὶ τοῦ ὁποίου διασφάζεται μέρος διακοσμήσεως διὰ παχυρρεύστου λευκοῦ και ἐρυθροῦ χρώματος κατὰ ζώνας (Πί ν. 63 γ). Τὰ ὄστρακα και τὰ ἀγγεῖα εὐρίσκοντο σχεδὸν καθ' ὅλον τὸ βάθος τῆς ἐπιχώσεως τοῦ φρέατος και μετ' αὐτῶν ἀνευρέθησαν ἐπίσης τεμάχιον ὄψιανου και δύο ἐπιμήκεις τριπτήρες ἐκ σχιστολίθου.

Τὰ ὑπεσκαμμένα θεμέλια τῶν τειχῶν τοῦ Ριζοκάστρου και τῆς Ὑπαπαντῆς ὑπεστηρίχθησαν διὰ τοιχιδίων και αἱ ἐπιχώσεις ἀφηρέθησαν κατὰ τὴν περιοχὴν ταύτην μέχρι τῶν δαπέδων ἐξ ὄστρακασβέστου, τῶν ὁποίων διατηροῦνται σποραδικῶς τμήματα. Ἡ διαμόρφωσις τοῦ χώρου κατὰ ἐπίπεδα, ἀκολουθομένης τῆς πορείας τῶν τειχῶν τούτων πρὸς τὴν βορείαν κλιτὸν κυκλοτερῶς, ἐπέτρεψε τὴν διαμόρφωσιν εὐχεροῦς προσβάσεως πρὸς τὸν ἀρχαιολογικὸν χώρον τῆς τελευταίας και τὴν τακτοποίησιν εἰς διάφορα διαμερίσματα μεταξὺ τῶν δύο τειχῶν, τοῦ ὑλικοῦ τῶν μαρμαρίνων και πωρίνων γλυπτῶν και ἀρχιτεκτονικῶν τεμαχίων, τὰ ὁποῖα προηγουμένως παρημποδίζον τὴν προσπέλασιν. Τὰ πλεῖστα τούτων εἶχον ἤδη ἐπιχωσθῆ. Ὁ ἀποτόμως κατερχόμενος βράχος τῆς ΒΔ. γωνίας τῆς Ἀκροπόλεως ἐγυμνώθη κατὰ τὸ πλεῖστον ἀπὸ τὰς ἐπιχωματώσεις, ἵνα μὴ ἐπέρχεται βαθμιδὸν ἢ ἐπιχώσις τοῦ ὑποκειμένου χώρου προσπελάσεως.

Δ. Ἔργασιαί βορείας κλιτῶς

Ἡ ἐπέκτασις τῶν ἐργασιῶν διαμορφώσεως κατὰ τὴν βορείαν κλιτὸν τῆς Ἀκροπόλεως ἀπέβλεψε κυρίως εἰς τὴν τακτοποίησιν τῆς περιοχῆς τῆς Κλεψύδρας και τῆς ἀλλῆς τοῦ Πυθίου, ὡς ἐπίσης τῆς περιοχῆς τῶν ἱερῶν σπηλαίων και τῆς ΒΔ. καθόδου τῆς Ἀκροπόλεως. Πρὸς τὴν πλευρὰν ταύτην εἶχεν ἀπορριφθῆ τὸ μεγαλύτερον μέρος τῶν ἐπιχωματώσεων και ἀπορριμμάτων κατὰ τοὺς ἐκάστοτε καθαρισμοὺς τοῦ ἱεροῦ βράχου, με ἀποτέλεσμα νὰ καταστοῦν ἀθέατα ἢ νὰ ἡμιεπιχωσθῶν τὰ κυριώτερα μνημεῖα τοῦ χώρου και νὰ καταστῆ λίαν δυσχερὴς ἢ προσπέλασις τῶν (Πί ν. 64 α). Ἐξ ἄλλου, συντελοῦσης και τῆς μεγάλης ὕγρασιος κατὰ τὴν πλευρὰν ταύτην, ὀργιώδης βλάστησις (Πί ν. 64 β), φρεῖσα

εἰς τὴν περιοχὴν ἰδίᾳ τῆς Κλεψύδρας και τοῦ Πυθίου, ὄχι μόνον ἀπέπνιξε τὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, ἀλλὰ και ἐξετίναξε και ἐξετόπισε ἢ διέσπασε πλακόστρωτα, τοίχους, βαθμίδας κλπ. Τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς ἐργασίας κατηναλώθη εἰς τὴν ἀποκόμισιν τῶν μεγάλων ὄγκων τῶν χωμάτων και τὴν ἐκρίζωσιν τῶν φυτῶν. Ἄλλαι ζημίαι και ἀλλοιώσεις τοῦ χώρου εἶχον προέλθει ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι κατὰ τὴν διενέργειαν τῶν ἀνασκαφῶν τῆς περιοχῆς τῆς Κλεψύδρας ἐκ μέρους τῶν Ἀμερικανῶν, λόφῳ τῆς αἰφνιδίας διακοπῆς τῆς ἐργασίας κατὰ τὴν κήρυξιν τοῦ παγκοσμίου πολέμου, παρέμειναν ἀνεπίχωστοι οἱ μεγάλοι λάκκοι ἐρεύνης τῶν βαθυτέρων στρωμάτων κατὰ τὰ θεμέλια τῶν τοίχων. Ζημίαι ἐπίσης εἶχον προξενηθῆ ἐκ τῆς τοποθετήσεως σειρᾶς προβολῶν μετὰ τῶν καλωδίων τῶν, ἦτις εἶχε γίνεαι χωρὶς νὰ ληφθοῦν καθόλου ὑπ' ὄψει τὰ μνημεῖα.

Ἡ Κλεψύδρα ἐκαθαρίσθη τελείως, τόσον ἐσωτερικῶς, ὅσον και ἐξωτερικῶς, ὡς και ὁ χώρος τοῦ φρέατος τῆς πηγῆς, οὕτως ὥστε τὸ μνημεῖον νὰ εἶναι πλέον καθ' ὅλα ὄρατὸν και εὐκόλως προσβατόν. Πολλὰ σημεῖα τῆς περιοχῆς, ὡς τὰ λείψανα τοῦ Βαλεριανείου τείχους, ὁ προμαχῶν τοῦ Ὀδυσσεῶς Ἀνδρούτσου, ἡ δίοδος πρὸς τὴν πυλῖδα τοῦ προμαχῶνος τῶν Προπυλαίων, διελευκάνθησαν. Ἡ σειρὰ τῶν προβολῶν μετετοπίσθη και τὰ καλώδια ἀπεκρύβθησαν. Λίαν ἐπιμελῆς ἐργασία καθαρισμοῦ και μερικῆς ἀποκαταστάσεως ἐγένετο εἰς τὴν πλακόστρωτον αὐτὴν τοῦ Πυθίου (Πί ν. 65), ἐνθα ἡ βλάστησις εἶχε διασπάσει εἰς πολλὰ σημεῖα τὸ πλακόστρωτον, τοῦ ὁποίου μέρη τινὰ εἶχον καθιζῆσει πολὺ περισσότερον ἢ ἀρχικῶς, λόφῳ τῆς ὑπ' αὐτὸ διόδου τοῦ συστήματος ὄχετῶν. Οἱ ὄχετοὶ οὗτοι ἐκαθαρίσθησαν και παρηκολουθήθησαν εἰς τὴν πρὸς Β. πορείαν τῶν, ἰδίᾳ ὁ κεντρικὸς, ὁ συγκεντρῶν τὰ ὕδατα τῆς Κλεψύδρας (Πί ν. 66 α) (βλ. Hesperia 1943, σ. 252, εἰκ. 29). Ἡ ἀνασκαφὴ τῶν Ἀμερικανῶν δὲν εἶχε κατὰ τὸ σημεῖον τοῦτο περατωθῆ. Ὁ ἀγωγὸς εἶναι ὀκδομημένος διὰ πλίνθων καθ' ὀριζοντίους στρώσεις, λαξευθεῖς ἐντὸς τοῦ βράχου. Ὑπὸ τὸ Βαλεριανεῖον τείχος ἀνεκαλύφθη φρεάτιον (Πί ν. 66 β)· περαιτέρω ὁ ἀποχετευτικὸς ἀγωγὸς διέρχεται ὑπὸ τὸ τείχος τῆς Ὑπαπαντῆς και μετασχηματίζεται εἰς σύστημα σωλήνων, διατομῆς σχήματος ἀνεστραμμένου Π. Πολλὰ σημεῖα τοῦ περιβόλου τῆς πλακοστρώτου αὐτῆς τοῦ Πυθίου διεσαφήθησαν· ὄρισμένα παρατηρήσεις καθιστοῦν ἀπίθανον τὴν ὑπαρξιν εὐρείας κλίμακος καθόδου διὰ βαθμίδων κατὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν· ἡ κυ-

ρία πρόσβασις ἦτο, φαίνεται, κατὰ τὴν βορείαν πλευράν. Διὰ τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ καθιζήσαντος πλακοστρώτου θὰ χρειασθῆ εἰδικὴ ἐργασία, μετὰ προηγουμένην ἀρχιτεκτονικὴν μελέτην.

Εἰς τὴν περιοχὴν τῶν σπηλαίων, ἢ πρόσβασις τῶν ὁποίων εἶναι λίαν δυσχερής, γινομένη μόνον διὰ ξυλίνης κλίμακος, τοποθετουμένης κατὰ τὸ ΒΑ. ἄκρον τοῦ ἰσοπέδου, ἐγένετο ἀφαίρεσις τῶν ἰσχυρῶν ἐπιχωματώσεων, αἰτινες ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῶν ἐργασιῶν τοῦ Καββαδία (1897) καὶ τοῦ Κεραμοπούλλου (1927) (βλ. ΑΕ 1897 καὶ ΑΔ 1929), βαθμηδὸν ἐπεσφωρεύθησαν (Πί ν. 67 α). Διὰ πρώτην φοράν, μετὰ τὰς πρώτας ταύτας ἐργασίας, τὰ ἱερά σπήλαια ἐμφανίζονται πλήρως ὁρατὰ καὶ προσιτὰ (Πί ν. 67 β, 68 α). Ἡ ἐσωτερικὴ μορφή τῶν σπηλαίων τοῦ Πυθίου, τοῦ Διὸς Ὀλυμπίου καὶ τοῦ Πανὸς διελευκάνθη καὶ τὰ ὀλίγα λείψανα τοῦ κατὰ τὴν εἴσοδον τοῦ σπηλαίου τοῦ Πανὸς ἐκκλησιδίου τοῦ Ἀγ. Ἰωάννου τοῦ Ἀλανιάρη (Ἀσκηταριοῦ) κατέστησαν ὁρατὰ. Δυστυχῶς μεγάλην φθοράν ἔχουν ὑποστῆ αἱ εἰς τὰς κόγχας καὶ ἐπὶ τῶν τοιχωμάτων τοῦ βράχου ὑπάρχουσαι τοιχογραφίαι.

Ἐγένετο ἐπίσης καθαρισμὸς τῆς ΒΔ. καθόδου τῆς Ἀκροπόλεως, ἀποκαλυφθεισῶν τῶν βαθμίδων αὐτῆς (Πί ν. 68 β), ὡς ἐπίσης τῶν πιθανῶν λειψάνων καὶ λαξευμάτων τοῦ Πελαργικοῦ, τὰ ὁποῖα εἶχον πλήρως ἀφανισθῆ ὑπὸ τὰς ἐπιχώσεις. Ἡ ἐργασία διαμορφώσεως τῆς βορείας κλιτύος εἶναι ἀπαραίτητον νὰ συνεχισθῆ, πρὸς ἀποκατάστασιν καὶ τοῦ Περιπάτου.

Ε. Ἐργασίαι ἀναστηλώσεως τοῦ Ὁδείου Ἡρώδου τοῦ Ἀττικοῦ καὶ διαμορφώσεως τοῦ πρὸ αὐτοῦ χώρου

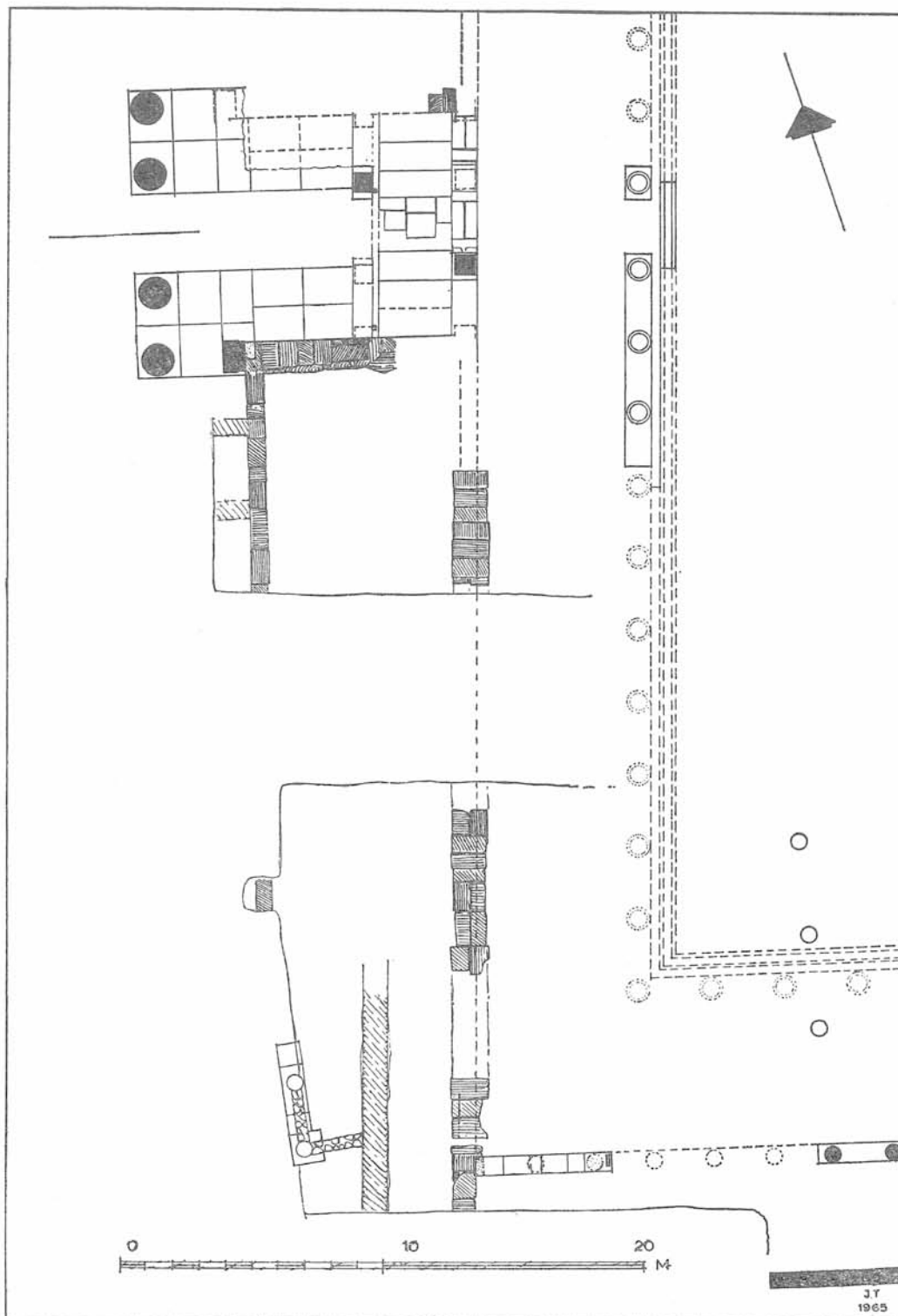
Ὑπὸ τῆς Διευθύνσεως Ἀναστηλώσεως καὶ ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τοῦ Ἐφόρου, βοηθουμένου ὑπὸ τῆς ἀρχαιολόγου Ἀλίκης Σολωμοῦ, συνεχίσθη ἡ ἀναστηλωτικὴ ἐργασία εἰς τὸ Ὁδεῖον τοῦ Ἡρώδου μετὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ ἀνατολικοῦ κλιμακοστασίου ἀνόδου εἰς τὸ ἄνω διάζωμα. Συνεπληρώθησαν διὰ λαξευτῶν πωρολίθων τὸ α' καὶ β' ἀπὸ Α. τυφλὸν τόξον καὶ ἀποκατεστάθησαν ὁμοίως τὰ δύο τόξα, ἐσωτερικὸν καὶ ἐξωτερικόν, τῆς ἀνατολικωτέρας θύρας εἰσόδου. Ὑπεράνω τῶν τριῶν τούτων τόξων ἐτοποθετήθησαν, μέχρι τοῦ ἐπιβαλλομένου διὰ τὴν στήριξιν τῆς κλίμακος ὕψους, τρεῖς σειραὶ πωρολίθων καὶ ἀντιστοίχως ἄλλαί σειραὶ ἐσωτερικῶς. Ἀκολουθῶς, ἐτοποθετήθησαν αἱ μαρμάριναι βαθμίδες τῶν δύο σκελῶν τῆς κλίμακος, ὡς καὶ τῆς μικρᾶς κλίμακος τῆς ὀδηγούσης ἐκ τοῦ μεταξὺ τῶν δύο σκελῶν ἰσοπέδου πρὸς τὸ ἰσόπεδον τοῦ ἄνω διαζώματος. Ἡ

ἐργασία αὕτη ἐγένετο μετὰ πλήρη ἀποτύπωσιν καὶ φωτογράφησιν τῶν διασφζομένων λειψάνων καὶ ἰχνῶν. Συνεπληρώθη ἐπίσης διὰ πωρολίθων ὁ ἀνατολικὸς τοίχος τοῦ προθαλάμου τῆς κλίμακος καὶ ἐν μέρει αἱ παρειαὶ τῶν κλιμάκων. Ὅπου ὁ πυρὴν εἶχε καταστραφῆ, ἐγένετο ἐπανοικοδομησις δι' ἀργολιθοδομῆς. Φύλλα ἐκ διαφανοῦς πλαστικῆς ὕλης διεχώρισαν τὴν ἐπικατασκευήν. Ὁλίγον ὑπολείπεται εἰσέτι, ἵνα τὸ ὄλον σύστημα ἀποπερατωθῆ καὶ τεθῆ εἰς χρῆσιν, περαιουμένου οὕτω καὶ τοῦ ὄλου ἔργου ἀποκαταστάσεως τοῦ Ὁδείου Ἡρώδου.

Λόγῳ μὴ δυνατότητος χρησιμοποίησεως τῆς ἀνατ. εἰσόδου, προσωρινῶς κατέστη ἐπάναγκες νὰ τεθῆ εἰς χρῆσιν ἡ ἄλλη εἴσοδος. Ἐπεβλήθη οὕτω ἐκ τῶν περιστάσεων νὰ γίνουν ὀρισμέναι διαρρυθμίσεις εἰς τὸν πρὸ τοῦ Ὁδείου χώρον, διὰ χρηματικῶν μέσων καὶ τεχνικῆς μερίμνης τοῦ ΕΟΤ. Ἡ πρὸ τῆς εἰσόδου πλατεῖα κατεῖχeto ὑπὸ πλήθους ἀρχαίῳ καὶ νεωτετικοῦ ὕλικου, προοριζομένου διὰ τὰς ἀναστηλώσεις, ἀπερριμμένου ἐκεῖ εἰς μεγάλην ἀταξίαν. Μέρος τούτου ἀπεμακρύνθη ὀριστικῶς, τοποθετηθὲν εἰς τὰς ἀποθήκας τῆς Διευθύνσεως Ἀναστηλώσεως ἢ ἀπορριφθὲν, ὡς ἄχρηστον. Τὸ ἐκ πάρου ὕλικὸν ἀπετέθη νοτίως τῆς Στοῆς Εὐμένους, δεόντως ταξινομηθὲν. Τὰ ἐκ μαρμάρου γλυπτὰ τεμάχια ἢ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη ἐταξινομήθησαν κατὰ μῆκος τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τῆς πλατείας, τῶν μικροτέρων διαφυλαχθέντων ἐντὸς τοῦ γειτονικοῦ περικλείστου χώρου. Τὸ πρὸ τῆς εἰσόδου τμήμα τῆς πλατείας ἐπεστρώθη διὰ σκύρων καὶ διεμορφώθη προσπέλασις ἐπικλινῆς, συνδέουσα τὴν πλατεῖαν μετὰ τὴν κυρίαν ὀδικὴν ἀρτηρίαν.

III. ΕΡΓΑΣΙΑΙ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΕΩΣ ΤΗΣ ΡΩΜΑΪΚΗΣ ΑΓΟΡΑΣ. ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ ΤΗΣ ΔΥΤΙΚΗΣ ΠΛΕΥΡΑΣ ΑΥΤΗΣ

Συνεχίσθησαν ἐπίσης αἱ πρὸ ἔτους ἀρξάμεναι ἐργασίαι διαμορφώσεως καὶ ἀποκαταστάσεως τῆς Ρωμαϊκῆς Ἀγορᾶς, συνδυασθεῖσαι μετὰ ἀνασκαφικὴν ἔρευναν τῆς δυτικῆς αὐτῆς πλευρᾶς καὶ μάλιστα τῆς ΝΔ. γωνίας (Πί ν. 69 α). Αἱ ἐργασίαι ἐγένοντο ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τοῦ Ἐφόρου διὰ τῆς ἀρχαιολόγου Ἐλένης Ζαγανιάρη. Ἐπραγματοποιήθη ἐκτεταμένος καθαρισμὸς τοῦ χώρου ἐκ τῆς βλαστήσεως καὶ τῶν ἀπερριμμένων λίθων καὶ χωμάτων καὶ τακτοποιήσις τῶν ἀποκαλυφθέντων κατὰ τὰς ἐργασίας μαρμαρίνων καὶ πωρίνων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν καὶ γλυπτῶν, ἐπιγραφῶν κλπ., κατὰ μῆκος τῆς βορείας πλευρᾶς τῆς Ἀγορᾶς, πλησίον τοῦ τουρκικοῦ Τεκέ.

Σχέδ. 6. Ρωμαϊκή Ἀγορά. ΝΔ. τομεὺς

Ἡ κυριώτερα ἐργασία ἐγένετο κατὰ τὸν ΝΔ. τομέα, ἐν συνεχείᾳ τῆς κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος γενομένης (Σχέδ. 6). Διεσαφίθη πληρέστερον τὸ πέρυσιν ἀνακαλυφθὲν τμήμα τοῦ στυλοβάτου τῆς νοτίας ἐσωτερικῆς κιονοστοιχίας τῆς Ἀγορᾶς, μὲ ἓνα κίονα βαίνοντα εἰσέτι ἐπὶ τούτου καὶ ἕτερον καταπεσόντα εἰς τὸ χῶμα, καὶ παρηκολουθήθη περαιτέρω ἡ τάφρος θεμελίου τοίχου, βαίνοντος ἐκ Ν. πρὸς Β. (Βλ. ΑΔ 20 (1965): Χρονικά, σ. 34 κ.έ.). Αἱ πρὸς Δ. καλύπτουσαι τὸν χῶρον ἐπιχώσεις ἦσαν εἰσέτι λίαν σημαντικαί· ἀπεκομίσθησαν 872 τόννοι χώματος, ἵνα ἀποκαλυφθοῦν τὰ ἀλλεπάλληλα στρώματα κτισμάτων, τῶν ὁποίων τινὰ ἦσαν νεωτερικῶν χρόνων. Τὰ περισσότερα τούτων, ὡς καὶ ἐν κτιστῶν φράσῃ μεταγενεστέρων χρόνων, καθηρέθησαν μετὰ ἀποτύπωσιν καὶ φωτογράφησιν. Διτηρήθη μόνον τμήμα οἰκίας πλησίον τοῦ ἐξωτερικοῦ δυτικοῦ περιφράγματος τοῦ χώρου, ἀποτελούμενον ἐκ δωματίου διασφύζοντος τὸν Β. καὶ Δ. τοίχον καὶ μικρὰν κλίμακα τριῶν βαθμίδων κατὰ τὴν ΒΔ. γωνίαν. Ἡ διατήρησις ἐκρίθη ἐπιβαλλομένη, ἵνα προσφέρεται ὡς ἀντιστήριξις τοῦ ὑπερκειμένου περιβόλου τοῦ χώρου, ὅστις εἶναι τοποθετημένος πολὺ ὑψηλά, λόγῳ τῆς μεγάλης κλίσεως τῆς ὁδοῦ Διοσκοῦρων. Ἐκρίθη ἐπίσης ἄξιον διατηρήσεως τμήμα βυζαντινοῦ κτηρίου ἀμέσως ἀνατολικώτερον, διασφύζον τοίχον μήκ. 2.90 καὶ πλάθ. 0,60 μ., ὅστις ἀπέχει 8.80 μ. ἀπὸ τοῦ νοτίου ἐσωτερικοῦ στυλοβάτου καὶ βαίνει σχεδὸν ἀπ' εὐθείας ἐπὶ τοῦ δαπέδου τῆς πλατείας τῆς Ἀγορᾶς. Οὗτος ἔχει ἐγκτίστους δύο πεσσοὺς δίκην παραστάδος, ὡς ἂν ὑπῆρχεν ἀρχικῶς θύρα φραχθεῖσα· ἄλλα τοιχία ἀμέσως πρὸς Α. ἀποτελοῦν τμήμα δωματίου, κατὰ τὴν Α. πλευρὰν τοῦ ὁποίου ἀνευρέθη πίθος ἀρχικῶς κεχασμένος εἰς τὸ δάπεδον καὶ χρησιμοποιοῦνθαι ὡς σιρὸς. Τμήμα τοῦ χείλους καὶ τοῦ ὄμου ἐλλείπουν. Ἄλλος ὅμοιος πίθος, ἀνήκων πιθανῶς εἰς συγκρότημα ὑστέρων βυζαντινῶν χρόνων, ἀνεκαλύφθη εἰς ὑψηλότερον ἐπίπεδον κατὰ τὴν ΝΔ. γωνίαν τοῦ περιβόλου· διτηρεῖ εἰσέτι τὸ ἐκ κυκλικῆς πλακῶς κάλυμμά του μὲ κοχλιωτὴν ὀπὴν εἰς τὸ κέντρον καὶ ἦτο ἐσωτερικῶς τελείως κενός. Ὁ σιρὸς οὗτος παρέμεινεν εἰς τὴν θέσιν του, διότι ἐκρίθη σκόπιμον νὰ μὴ ἀφαιρεθῆ ἢ πλευρίζουσα τὸν περίβολον ἐπιχώσις, ἐπὶ τῆς ὁποίας διήρχετο πλακῶστρωτος ὁδὸς ὄχι πολὺ παλαιῶν χρόνων (Πί ν. 69 γ).

Ἰδιαιτέρως σημαντικὴ ὑπῆρξεν ἡ ἀποκάλυψις, κατὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ τομέως τούτου καὶ σχεδὸν ὑπὸ τὸν περίβολον τοῦ χώρου, μαρμαρίνου στυλοβάτου, μήκους 4.60 καὶ πλάτους 0,99 μ., λοξῶς πρὸς Β. πρὸς Β., ὄχι ἐπομέ-

νως ἀκριβῶς παραλλήλου πρὸς τοὺς τοίχους καὶ τὴν λαξευτὴν τάφρον θεμελιώσεως τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τῆς Ἀγορᾶς (Πί ν. 69 β). Ἐπὶ τοῦ στυλοβάτου ἴστατο εἰσέτι τμήμα κίονος εἰς τὴν θέσιν του, ἐνῶ ἄλλο τμήμα τοῦ ἀμέσως ἐπομένου πρὸς Β. κίονος εἶχεν ἐκκλίνει τῆς κατακορύφου εἰς ἀπόστασιν 2.20 μ. ἀπὸ τοῦ πρώτου. Εἰς τὴν κάτω ἐπιφάνειάν του τετράγωνοι τόρμοι, πλευρᾶς 0,058 μ., ὁ εἰς μὲ ἴχνη μολυβδοχοήσεως, ἐχρησίμευσαν διὰ τὴν στερέωσιν εἰς χωριστὴν ἴσως βάσιν, φέρουσαν ἀναλόγους τόρμους. Ἡ κάτω διάμετρος τῶν κίωνων εἶναι 0,55 μ. Ἀμφότεροι οἱ κίονες φέρουν, εἰς ὕψος 1.20 μ. ἀπὸ τῆς ἄνω ἐπιφανείας τοῦ στυλοβάτου, σχηματικὰς ἐγχαράκτους κεφαλὰς ταύρων. Λίαν ἀναλόγως παραστάσεις (doodies) βλέπομεν κεχαραγμέναις εἰς κίονα τοῦ ΝΑ. κτηρίου τῆς ἀρχαίας Ἀγορᾶς, μὲ μορφὰς ταύρων, ἀνθρώπων κλπ. (Hesperia XXIX (1960), Homer Thompson, Activities in the Athenian Agora, 1959, σ. 345, εἰκ. 5). Ἐπὶ τοῦ στυλοβάτου, μεταξὺ τῶν δύο κίωνων, φκοδομήθη μεταγενεστέρως τοιχίον, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἐνετειχίσθησαν καὶ οἱ κίονες, τοῦ ὁποίου ἐν μέρος καθηρέθη, ἵνα καταστῆ δυνατὴ ἡ ἀποκατάστασις εἰς τὴν θέσιν του τοῦ κεκλιμένου κίονος, γενομένη διὰ τῆς Ὑπηρεσίας Ἀναστηλώσεως. Ἄλλος μεταγενέστερος τοίχος εἶχεν οἰκοδομηθῆ ἀπὸ τοῦ στυλοβάτου μέχρι περίπου τοῦ λαξεύματος τοῦ θεμελίου. Ὅτι ὁ στυλοβάτης μετὰ τῶν κίωνων κατεσκευάσθη μεταγενεστέρως τῆς λοιπῆς Ἀγορᾶς φαίνεται, ὄχι μόνον ἐκ τῆς ἀποκλίσεως προσανατολισμοῦ, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς διαφορᾶς τοῦ ἐπιπέδου τούτου καὶ τοῦ ἐπιπέδου τοῦ στυλοβάτου τῆς νοτίας ἐσωτερικῆς στοῦς (τῆς διαφορᾶς ἀνερχομένης εἰς 0,386 μ., ὕψος τοῦ νέου στυλοβάτου ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τῆς θαλάσσης 69,625 μ.). Πρὸ τοῦ στυλοβάτου καὶ νοτιώτερον αὐτοῦ ἀπεκαλύφθησαν τμήματα πηλίνων ἀγωγῶν, τῶν ὁποίων εἰς διατηρεῖ εἰσέτι τὰ τετράγωνα καλύμματα του.

Ἰδιαιτέρον ἐνδιαφέρον ἐπίσης ἐνεφάνισεν ἡ ἀποκάλυψις τῆς ὑποθεμελιώσεως τοῦ ἐσωτερικοῦ δυτικοῦ τοίχου τῆς Ἀγορᾶς, τοῦ ὁποίου μικρὸν μόνον τμήμα εἶχεν ἀναφανῆ κατὰ τὰς ἐργασίας τοῦ παρελθόντος ἔτους, συναπτόμενον κατ' ὀρθὴν γωνίαν μετὰ τοῦ στυλοβάτου τῆς νοτίας ἐσωτερικῆς κιονοστοιχίας. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ὑπάρχουν σαφῆ λείψανα γωνιακῆς παραστάδος καὶ ἀκολουθεῖ ἡ ὑποθεμελίωσις τοῦ τοίχου πρὸς Ν. ἐπὶ μικρὸν διάστημα καὶ πρὸς Β. ἐπὶ μήκους 15.55 μ., παραμένοντος ἐνδιαμέσου κενοῦ 4.10 μ. Ἐπὶ τμήματος τῆς ὑποθεμελιώσεως ταύτης ἐστηρίχθη ὁ βυζαντινὸς τοίχος· νοτίως καὶ βορείως

αὐτοῦ ἡ ὑποθεμελίωσις ἀποτελεῖται ἐκ δύο σειρῶν μεγάλων κροκαλοπαγῶν λίθων, πλάτους 1.30 μ. Τὴν συνέχειαν τῆς ὑποθεμελίωσης συναντῶμεν εἰς τὸν χώρον ἀμέσως πρὸς Ν. τῆς Πύλης τῆς Ἀρχηγέτιδος Ἀθηνᾶς, ὅπου σφάζεται λίαν στιβαρὸν τμήμα, μήκ. 4.50 μ. Πρόβλημα ἀποτελεῖ ἡ παρεμβολὴ τοῦ λαξεύματος θεμελίου μεταξὺ τοῦ ἐσωτερικοῦ δυτικοῦ τοίχου καὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ μετὰ τοῦ στυλοβάτου. Ὡς ἤδη ἐμνημονεύθη εἰς τὴν ἐκθεσιν τοῦ προηγουμένου ἔτους (βλ. ΑΔ 20 (1965): Χρονικά, σ. 36), ἐντὸς τοῦ λαξεύματος τοῦ θεμελίου περισυνελέγησαν θραύσματα ἀγείων τοῦ 19ου αἰ. καὶ χαλκοῦν νόμισμα τοῦ Ὀθωνος (1833). Εἰς τὰ ΠΑΕ 1871, σ. 7-11, ἀναφέρεται ὅτι ἅπας ὁ χώρος οὗτος εἶχεν ἀνασκαφῆ ἢ μᾶλλον ἀναμοχλευθῆ μέχρι τοῦ ἀρχικοῦ δαπέδου· ἀλλὰ τὸ λάξευμα, τὸ ὁποῖον διήκει ἐπὶ 8.60 μ. με πλάτος 1.10 μ., ἐξαφανιζόμενον περαιτέρω, δέον νὰ εἶναι ἀναμφισβητήτως παλαιόν, ὡς ἀποδεικνύει ἡ ἀκριβὴς παραλληλία πρὸς τὸν ἀνατολικώτερον τοῖχον.

Ἴσως θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ὑπῆρχεν ἄλλος στυλοβάτης ἐσωτερικῆς κιονοστοιχίας, διαχωρίζων τὸν μεταξὺ τῶν δύο τοίχων χώρον ἢ θὰ ἠδύνατο νὰ ὑπάρχη καὶ ἄλλος τοίχος καὶ ὁ χώρος νὰ διμερίζετο εἰς δωμάτια, κατὰ τρόπον ἀνάλογόν πῶς τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τῆς Ἀγορᾶς. Τὸ θέμα χρῆζει ἰδιαίτερας μελέτης.

Μικροτέρα ἐργασία ἐγένετο ἀμέσως νοτίως τῆς Πύλης τῆς Ἀρχηγέτιδος Ἀθηνᾶς, κατὰ τὴν νοτίαν παραστάδα τοῦ δυτικοῦ τμήματος αὐτῆς, ὅπου εἰς βάθος εἶχεν ἀποκαλυφθῆ κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος τμήμα τοῦ θεμελίου τοῦ ὀπισθίου τοίχου τῆς Ἀγορᾶς (πρβλ. Ἰ. Τραυλοῦ, Πολεοδομικὴ ἐξέλιξις τῶν Ἀθηνῶν, σ. 99, εἰκ. 55). Ὁ τοίχος οὗτος ἀπὸ τῆς παραστάδος μέχρι τοῦ σημείου, εἰς τὸ ὁποῖον διαμορφώνεται ἡ σημερινὴ πρόσβασις εἰς τὸν χώρον, ἔχει μήκος 8.50 μ. καὶ ἀποτελεῖται ἐκ μεγάλων λίθων. Πέραν τῆς προσβάσεως δοκιμαστικὴ τομὴ, γενομένη εἰς βάθος νοτίως τῆς μεταγενεστέρως οἰκίας, περὶ τῆς ὁποίας ἐγένετο λόγος, ἀνεφάνη ὑπὸ τὸν πυθμένα βυζαντινοῦ πιθανῶς πίθου κροκαλοπαγῆς λίθος, προφανῶς ἀνήκων εἰς τὴν συνέχειαν τοῦ ὡς ἄνω ὀπισθίου τοίχου. Ὁ τοίχος οὗτος πλησίον τῆς δυτικῆς Πύλης ἔχει στηριχθῆ εἰς προγενεστέραν κατασκευὴν ἐκ μεγάλων πωρολίθων, μήκους περίπου ἐκάστου 1.30 μ., ἐπεκτεινομένην κατ' εὐθείαν γραμμὴν πρὸς ΝΑ. Τὸ πλάτος τοῦ θεμελίου δὲν κατέστη δυνατόν νὰ ἐξακριβωθῆ. Οἱ δόμοι ἐκ πωρολίθου ἄρχονται εἰς βάθος 1.90 μ. ἀπὸ τῆς κορυφῆς τοῦ ὀπισθίου τοίχου τῆς Ἀγορᾶς, ὡς σφάζεται οὗτος. Ἀνατολικῶς τοῦ τμήματος τούτου τοῦ

ὀπισθίου τοίχου τῆς Ἀγορᾶς παρὰ τὴν Πύλην ἀνεφάνη, εἰς ἀπόστασιν 4.10 μ. ἀπὸ τῆς τελευταίας, φρεάτιον ἐπισκέψεως, διαστάσεων 1 x 0,77 μ., φκοδομημένον διὰ πλίνθων, με δάπεδον, εἰς βάθος 0,64 μ. ἀπὸ τῆς κορυφῆς τοῦ τοίχου, ἐκ μεγάλου πωρολίθου. Τὸ φρεάτιον τοῦτο διαπερᾶ ἐξ Α. πρὸς Δ. ἀγωγὸς τετραγώνου τομῆς. Ὅχι μακρὰν, εἰς χώρον κείμενον ἀμέσως νοτίως μεταξὺ τῆς νοτίας παραστάδος καὶ τοῦ νοτίου ἀκραιοῦ κίονος τῆς Πύλης, ἀνεφάνη τάφος χριστιανικῶν χρόνων, προφανῶς σχετικὸς μετὰ τὴν πρὸ πολλῶν ἐτῶν καταδαφισθεῖσαν μικρὰν μεταβυζαντινῶν χρόνων ἐκκλησίαν τοῦ Σωτῆρος τῆς Παζαρόπορτας (βλ. Ἰ. Τραυλοῦ, ἔ. ἀ., σ. 212, εἰκ. 123), τῆς ὁποίας νῦν διακρίνεται μόνον ὁ πρὸ τῆς ἀψίδος τοῦ ἱεροῦ τοίχος. Ὁ τάφος ἔχει λαξευθῆ ἐκ μονολίθου μαρμάρου καὶ ἔχει διαστάσεις 2 x 0,62 μ. Εἰς τὴν δυτικὴν, βορείαν καὶ νοτίαν πλευρὰν αὐτοῦ ὑπάρχουν ἐγχάρακτα τὰ σημεῖα τοῦ σταυροῦ (ἄπαξ εἰς τὴν δυτικὴν καὶ νοτίαν καὶ δις εἰς τὴν βορείαν).

Τὴν ἐργασίαν ἀνασκαφικῆς ἐρεύνης καὶ διαμορφώσεως τοῦ χώρου τῆς Ρωμαϊκῆς Ἀγορᾶς παρηκολούθησεν ὁ εἰδικὸς περὶ τὰ μνημεῖα τῶν Ἀθηνῶν ἀρχιτέκτων Ἰ. Τραυλός, εἰς τὸν ὁποῖον πολλαὶ εὐχαριστίαι ὀφείλονται καὶ διὰ τὴν γενικὴν καθοδήγησιν καὶ ἐνημέρωσιν καὶ διὰ τὴν συμπλήρωσιν τοῦ Σχ ε δ. 6 τῆς Ρωμαϊκῆς Ἀγορᾶς διὰ τῶν νέων εἰς φῶς ἐλθόντων στοιχείων (βλ. καὶ ΑΔ 1931, Παράρτημα).

Κατὰ τὰς ἐργασίας διαμορφώσεως καὶ ἀνασκαφικῆς ἐρεύνης συνελέγησαν ἐκ τοῦ ΝΔ. τομέως παμπληθῆ ὄστρακα ρωμαϊκῶν, βυζαντινῶν καὶ μεταβυζαντινῶν χρόνων, τῶν ὁποίων διετηρήθησαν τὰ μᾶλλον χαρακτηριστικά. Ὡς ἐσημειώθη, ἡ ἐπίχωσις ἀνευρέθη σχεδὸν ἐξ ὀλοκλήρου τεταραγμένη ἐκ τῶν ἀναμοχλεύσεων· εἰς τοῦτο ὀφείλεται καὶ ἡ ἀνεύρεσις εἰς βαθέα στρώματα τριῶν εἰσέτι νεωτερικῶν νομισμάτων (διλέπτου τοῦ 1833, διωβόλου τοῦ Γεωργίου Α' (1882) καὶ ὀβολοῦ τοῦ ἰδίου, τοῦ ἔτους 1892).

Ἐκ τῶν μαρμαρίνων τεμαχίων, τὰ ὁποῖα ἀπειχίσθησαν ἐκ τῶν μεταγενεστέρων κτηρίων τοῦ χώρου ἢ ἀνευρέθησαν ἀπερριμμένα εἰς τὴν ἐπίχωσιν τὰ μᾶλλον ἀξιόλογα εἶναι τὰ ἀκόλουθα:

1) Ἀετωματικὴ ἐπίστεψις στήλης μαρμαρίνης, διαστάσεων 0,275 x 0,355 μ., με ἐπιγραφὴν: ΑΛΜΠΤΡΕΩΝ.

2) Ἐπιτύμβιος κιονίσκος μαρμαρίνος, ὑποστάς ἱκανὴν φθοράν, διαστάσεων 0,36 x 0,20 μ., με ἐπιγραφὴν:

Σ Α Τ
Α Σ Τ
Τ Ρ Ι Α Σ

3) Τμήμα μαρμαρίνου ιωνικού κιονοκράνου, διασφίζον μικρόν μέρος τοῦ κυρίου σώματος με τὰς ἑλικας καὶ τὸν ἄνω τούτων ἄβακα, διαστάσεων, ὡς σφίζεται, 0,435 x 0,267 μ.

4) Τμήμα μαρμαρίνου γείσου με προμόχθους καὶ σταγόνας, διαστ. 0,164 x 0,255 μ.

5) Μικρόν μαρμάρινον βάθρον φέρον ἄνω καὶ κάτω κυμάτιον, διαστάσεων 0,31 x 0,21 μ.

6) Ἐπίκρανον μαρμάρινον βυζαντινῆς παραστάδος, κοσμούμενον με φύλλα ἀκάνθης, διαστ. 0,128 x 0,358 μ.

7) Προσκεφάλαιον μαρμαρίνου ιωνικού κιονοκράνου με διακόσμησιν πλοχοῦ, διαστ. 0,138 x 0,109 μ.

8) Τμήμα μαρμαρίνου ἐπιστυλίου, διασφίζον κανόνα καὶ ἑπτὰ σταγόνας, διαστ. 0,805 x 0,50 μ.

9) Τεμάχιον μαρμαρίνου θριγκοῦ με γεισίποδας, ἔχοντας πλάτ. 0,076 μ., διαστ. 0,258 x 0,30 μ.

10) Τμήμα ἐνεπιγράφου μαρμαρίνης στήλης, ἑλλιποῦς ἄνω καὶ κάτω καὶ ὀλίγον ἀποκεκρουμένης τὴν δεξιᾶν πλευράν, ἐνῶ ἡ ἀριστερὰ ἔχει ὑποστῆ φθοράν ἐκ τριβῆς. Ἡ ὀπισθία πλευρὰ εἶναι ἀδρῶς εἰργασμένη. Σφίζεται εἰς ὕψος 0,304, πλάτος 0,26 καὶ ἔχει πάχος 0,14 μ. Ἐνευρέθη

Σχέδ. 7. Ἐπιγραφή ἐκ τῆς Ῥωμαϊκῆς Ἀγορᾶς

κατὰ τὴν κατεδάφισιν τοῦ ποτε σχολικοῦ κτηρίου τῆς ΝΔ. γωνίας τῆς Ῥωμαϊκῆς Ἀγορᾶς, εἰς ἓνα τῶν τοίχων τοῦ ὁποίου εἶχεν ἐντειχισθῆ. Ἀπόκειται νῦν εἰς τὴν ἀποθήκην Φετιχιᾶ Τζαμί, ὑπὸ στοιχεῖα: Ῥωμαϊκῆ Ἀγορὰ 1965, ἀριθ. 20 (Π i v. 70 Σ χ ε δ. 7).

Εἶναι στοιχηδὸν γεγραμμένη εἰς δύο στήλας,

διαχωριζομένης ὑπὸ ἀκανονίστου ἐξέργου ταινίας, πλάτους περίπου 0,073 μ., προελθούσης ἐκ τῆς λαξεύσεως τῆς λοιπῆς ἐπιφανείας ἐνθα ἐχαράχθη ἡ ἐπιγραφή. Σφίζεται ἡ μὲν ἐπ' ἀριστερᾶ στήλη 19 στίχους, ἡ δὲ ἐπὶ δεξιᾷ 15. Τὸ ἀνακαλυφθὲν σημαντικὸν τεμάχιον συνεκολλήθη με ἕτερον, προερχόμενον ἐκ τῆς Ἀρχαίας Ἀγορᾶς, ἀνευρέθην κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τῆς Ἀμερικανικῆς Σχολῆς (ἀριθ. εὑρετ. I 1008 C) καὶ δημοσιευθὲν ἐν *Hesperia* XII (1943), ἀριθ. 8, σ. 37 - 48, θραῦσμα I'. Ἡ ἐπιγραφή ἀνήκει εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν καταλόγων πεσοντῶν ἐν πολέμῳ, καταγεγραμμένων εἰς σειρὰν στηλῶν κατὰ φυλάς, τῶν ὁποίων πολλὰ τεμάχια ἀνευρέθησαν κατὰ τὸ πλεῖστον εἰς τὴν Ἀρχαίαν Ἀγοράν. Οἱ κατάλογοι οὗτοι, τῶν ὁποίων συγκεντρωτικὴν μελέτην παρουσίασεν ὁ D. Bradeen ἐν *Hesperia* XXXIII (1964), τ. 15, σ. 43 - 55, ἀνάγονται, κατὰ τὸν μελετητὴν, εἰς τὸ ἔτος 409 π.Χ. καὶ περιέχουν τὰ ὀνόματα τῶν πεσοντῶν κατὰ τὴν ἐκστρατείαν τοῦ Θρασύλου εἰς τὴν Ἰωνίαν (ἔ. ἀ. σ. 54 κ. ἐ.). Συμφώνως πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ Bradeen προτεινομένην κατάταξιν, τὸ τεμάχιον τῆς Ἀρχαίας Ἀγορᾶς καὶ τὸ πρὸς αὐτὴν συναρμοσθὲν ἐκ τῆς Ῥωμαϊκῆς Ἀγορᾶς θὰ ἀνήκουν εἰς τὴν τρίτην στήλην (col. X - XI), ἀντιστοιχοῦσαν πρὸς τὴν Ἀντιοχίδα φυλὴν.

Τὸ κείμενον τοῦ καταλόγου ἔχει ἐν μεταγραφῇ ὡς ἀκολούθως:

Στήλη Α'	Στήλη Β'
ΤΕΣ	ΚΕ[
ΦΙΛΟΣ] ΤΡΑΤΟΣ	ΝΑΥ[
ΑΡΙΣΤΟΓΕΙΤΟΝ	ΣΟΚΡΑ[
ΚΑΛΛΙΣΤΡΑΤΟΣ	ΦΑΙΔΡ[
ΕΥ] ΘΥΚΛΕΣ	ΣΤΡΑΤΟΝ
ΠΥ] ΘΑΡΧΟΣ	ΕΥΝΙΚΟΣ
ΤΙΜΟΘΕΟΣ	ΓΑΛΥΚΟΣ
ΑΡΙΣΤΟΜΑΧΟΣ	ΑΥΣΙΣΤΡΑ[ΤΟΣ]
ΠΥ] ΘΟΚΛΕΣ	ΛΙΣΙΘΕΟ[Σ]
ΑΥΤΟΜΕΝΕΣ	ΑΡΙΣΤΟΦ[ΑΝΕΣ]
ΑΝΤΙΚΡΑΤΕΣ	ΔΙΟΦΑΝΤ[
ΜΝΕΣΙΚΡΑΤΕΣ	ΑΙΣΧΡΟ[Ν]
ΜΕΝΙΠΠΟΣ	ΔΕΝΟ[
ΧΣΕΝΟΦΑΝΤΟΣ	ΑΜ
ΠΙΣ] ΤΟΔΕΜΟΣ	Ε
ΑΡ] ΧΕΔΕΜΟΣ	
Ν[Α] ΔΕΣ	
Ο	
ΝΕΣ	

Τόσον ὁ τύπος τῶν γραμμάτων, ὅσον καὶ ἡ ὀρθογραφία τοῦ κειμένου, καθιστοῦν πολὺ πιθανὴν τὴν ὑπὸ τοῦ Bradeen παρεχομένην χρονολόγησιν.

N. ΠΑΛΑΤΩΝ

1. Εὐχαριστίαι ὀφείλονται εἰς τὸν Διευθυντὴν τῶν Ἀνασκαφῶν τῆς Ἀρχαίας Ἀγορᾶς διὰ τὴν φωτογράφισιν τῆς στήλης, μετὰ τὴν προσαρμογὴν τοῦ τεμαχίου τῆς Ἀγορᾶς.

EXCAVATION IN THE ATHENIAN AGORA

Supplementary excavations on a small scale were carried out in the summer of 1965 at several points in and around the Agora.

In the South Square that bordered the south side of the Agora proper the deep digging and the conservation that have been in progress since 1960 were virtually completed over an area of ca. 10.000 square meters. A series of three north-to-south trenches were carried down to bedrock to test the stratification. The earliest remains encountered were of the Early Helladic period: a handful of sherds in a shallow well. The Middle Helladic period was represented by a sprinkling of pottery close above bedrock and by a gravelled roadway running from northwest to southeast. For the Late Helladic period there is no evidence of habitation in this area, but a single burial and a chamber tomb of LH III A date were discovered. These bring to forty five the total number of tombs of Mycenaean times known from the Agora. The chamber tomb came to light beneath the terrace of the Middle Stoa near its east end. The tomb was of normal Athenian type: a small rectangular chamber approached through a steeply sloping dromos. Of the four burials: two retained traces of wooden coffins. The offerings comprised ten vases (P l. 71 a), a bronze spear head 0,545 m. long, and beads of steatite, carnelian and amber. Scattered pottery throughout the area attests habitation from the Protogeometric period onward. Ca. 600 B.C. the bedrock was dressed smooth with a gentle downward slope toward the north over an extensive area the southern limit of which was detected a little to the south of the Middle Stoa. This operation may well represent the first formal organization of the Agora as a public place.

The architectural study of the five buildings that enclosed the South Square was continued, and the whole complex has now taken its place in the model of the Agora exhibited in the Stoa of Attalos (P l. 71 b). This further exploration and study have tended to confirm the hypothesis recently put forward (AJA 69 (1965), p. 177) that this complex is to be recognized as the Gymnasium of Ptolemy mentioned by Pausanias (I, 17,2) as he left the Agora on his way toward the Acropolis. There

is reason to believe that the Gymnasium was set down in an old and extensive sanctuary of Theseus that had previously bordered the Agora. The rectangular enclosure that appears to have been erected on the occasion of the return of the hero's bones in 475 B.C. was converted into a palaestra, and the Southwest Fountain House of the end of the 5th century B.C. was turned into a swimming pool. The Hellenistic building program extended over the second and third quarters of the 2nd century B.C. The facilities of the Gymnasium were subsequently enlarged by the construction of the Odeion or Lecture Hall of Agrippa (ca. 15 B.C.) and the Library of Pantainos (ca. 100 A.D.). The whole complex was devastated by the Heruli in 267 A.D., but a new gymnasium was constructed over the ruins of the old ca. 400 A.D. The new building flourished down into the 6th century. A mass of broken pottery, lamps, glass candlesticks and drinking glasses recovered in 1965 from the basement rooms dates from the early part of that century, suggesting that the decline of the building is to be associated with Justinian's ordinance of 529 A.D. closing the schools of Athens.

An excavation at the extreme southeast corner of the Agora elucidated the plan of the Southeast Stoa, the façade of which had been exposed in 1959. The exploration was made within the limits of the garden of the «Koletti House» which has been acquired by the Greek state and re - conditioned for the use of the Archaeological Service. A group from Brown University under Professor R. Ross Holloway supervised the operation. The building, of the Antonine period, comprised a marble colonnade of the Ionic order backed by a row of eleven rooms, presumably shops. Among other evidence of the earlier use of the site was a well filled in the late 5th century from which was recovered a mass of interesting pottery. Among the miscellaneous finds is part of a foot from a bronze statue of life size, apparently a standing female figure; the type of sandal points to an early Hellenistic date (P l. 72 a).

The study of the private houses of the Greek and Roman periods was continued by Professor J. Walter Graham. In the summer of 1965 work was concentrated in the area between the Areopagus and the Pnyx that had been excavated by the German Archaeological Institute in the 1890's. Four houses are sufficiently

well preserved to yield fairly complete plans and to permit their histories to be traced from the 4th century B.C. into the 4th century A.D. These four houses were thoroughly cleaned, soundings were made in search of evidence for dating and conservation was carried out. In keeping with Athenian tradition the houses are modest both in their architecture and their furnishings. Mosaic was used sparingly. The

pavement shown in Pl. 72 b illustrates a design common in Greece in the 2nd century A.D.; it overlies an earlier floor in a room dating from the 4th or 3rd century B.C. Each of the four angles between circle and square is occupied by a pair of parrots, male and female, seated on the rim of a silver kantharos; they are clearly indulging their well known propensity for wine.

HOMER A. THOMPSON

*

DIE AUSGRABUNGEN IM KERAMEIKOS

Im Kerameikos wurde während des Jahres 1965 an zwei Stellen gegraben: im Frühjahr südlich der Heiligen Strasse, wo zum Abschluss der von Norden nach Süden fortschreitenden Untersuchungen der letzten Jahre die Verbindung mit den Grabungen K. Küblers in den dreissiger Jahren herzustellen war (1), und im Sommer und Herbst an einer genau entgegengesetzten Stelle des Geländes, nahe dem Stadtgraben vor dem Nordturm des Dipylon, an der heutigen Psaromilingu - Strasse (2). Während des ganzen Jahres setzte G. Gruben seine Untersuchung der Dipylon - Ruine fort.

1. Die Grabung südlich der Heiligen Strasse (Plan 1)

Die Untersuchung erreichte die Grenze der Grabungen Küblers bei Bezirk XX (vgl. Kerameikos VI 1 Beil. 1; AA. 1936, 183, Abb. 1) im Osten und Süden; im Westen zog ihr die heutige Piräusstrasse die Grenze. Nur sieben- und zwanzig Gräber wurden in diesem Gebiet gefunden, aber da die Erdmassen zum Teil ungestört waren, ergab sich ein übersichtlicher Schichtbefund.

Die Gräber reichen von geometrischer bis in hellenistische Zeit. Wie K. Kübler schon feststellen konnte (Kerameikos VI 1,5), war auch hier wieder für die geometrischen und klassischen Gräber fast das gleiche Ausgangsniveau vorzusetzen, da fast alle Grabgruben dieser Zeiten in den gewachsenen Fels einschneiden. Zwischen den älteren und den hellenistischen Gräbern jedoch kehrt auch in unserem Grabungsabschnitt die bekannte Füllung aus grünem Mergelschotter wieder, die der Ebung des Geländes gedient hatte und im Süden des von uns untersuchten Gebiets eine Stärke von 3 m. erreichte.

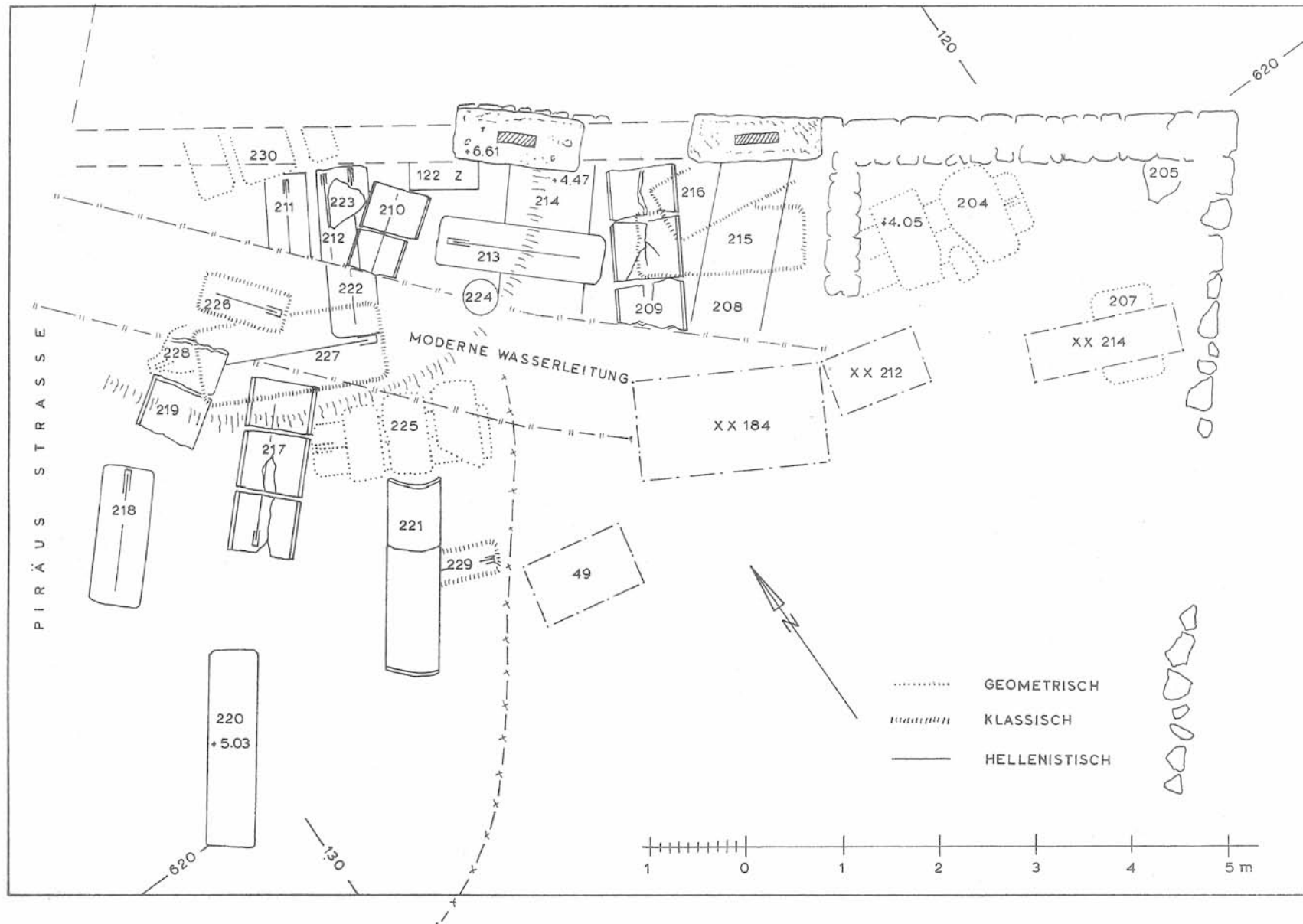
Von den vier geometrischen Bestattungen waren drei Skelettgräber; auf zwei der Gruben hatten sich die Deckschieferplatten erhalten. Vor dem Grab hS 204, mit Amphora und Kantharos als Beigaben, stand ein kleiner aufrechter Schieferstein als Grabmal. Aus dem Ende des 8. Jhs. stammt die Amphora hS 228 mit Knochenresten eines Kindes, dem Tassen und Kannchen beigegeben waren (Taf. 73 a). Bestattungen des 7. Jhs. fanden sich nicht; die Skelettgräber des späten 6. und 5. Jhs. hatten, wie üblich, vor allem Lekythen als Beigaben. Dem ersten Viertel des 4. Jhs. gehört eine Lar-

nax mit einer Kinderbestattung an, der die Terrakottastatue eines jungen Mädchens und winzige Puppengefässe beigegeben waren (Taf. 73 b). Die hellenistischen Grabgruben, die eine dunkelbraune sandige Schicht durchschlagen (vgl. AA. 1932, 193) und zu meist mit ihrer Sohle in dem erwähnten grünen Schotter liegen, waren grösstenteils mit Flachziegeln gedeckt und enthielten Skelette und Tränenfläschchen aus dem Beginn des 3. Jhs. (Taf. 73 c). Zwei Brandgräber erwiesen sich als zugehörig zu einem Grabbezirk, dessen nördliche Begrenzung zwei Brecciablöcke mit Steleneinlassungen bildeten. Der in einer der beiden grossen Brandgruben gefundene Skyphos datiert Gräber und Bezirk in das ausgehende 4. Jahrhundert.

Nach Abräumung des nur wenige Scherben enthaltenden Schotters zeigte sich eine Geländedeformation, die die Stärke dieser Auffüllung erklärte. Der gewachsene rote, mit weissen Kalksteineinsprengeln durchsetzte Boden stand im Westen der nördlichen Grabungsgrenze sehr hoch an (44,51 m. ü. d. M.), wogegen er im Süden, wohl durch herabfliessendes Gewässer, in einen steilen Hang verwandelt worden war, der in einer etwa 4 m. tieferen Senke mit weisslich - grünen Porosfels ausläuft (Kerameikos VI 1,9). In diese Senke im Süden waren über das geometrische Grab hS 204 hinweg grosse Erdmengen hinabgespült worden, die sich unschwer in zwei Schichten trennen liessen. Die untere, unmittelbar über dem weissgrünen Porosgrund, besteht aus roter, lehmartiger stark mit menschlichen Skelettresten, Scherben und ganzen Gefässen durchsetzter Erde. Sie liess sich auf Grund der Keramikfunde spätestens in das erste Viertel des 4. Jhs. datieren. Über ihr, unmittelbar unter dem grünen Schotter, lag eine schwächere Schicht gelbrötlicher Erde mit grossen Mengen von Rinderknochen, zahlreichen Scherben, einer Lampe (Typus Howland 25A Nr. 267), einem Amphorenstempel und einer Münze (Histiaia, ca. 369 - 338 v. Chr.) aus dem zweiten Viertel des 4. Jahrhunderts.

Die tiefe Senke liess sich wegen des hohen Grundwasserspiegels nicht ganz freilegen. Küblers Bericht über eine sterile, fast 4 m. hohe, Schotterschicht, die weiter südlich ebenfalls der Einebnung des Geländes gedient hatte, zeigt, dass sich der Felsabfall nach Süden fortsetzte.

URSULA KNIGGE

Plan 1. Kerameikos. Eridanos - Nekropole südlich der Heiligen Strasse

2. Grabung an der Psaromilingu - Strasse

Unserer Untersuchung südöstlich der Psaromilingu - Strasse vor dem Dipylon sind zwei Ausgrabungen vorangegangen: der Abhub der oberen Schichten im Jahre 1942 durch K. Gebauer, der die Kaiserzeitlichen Mauerzüge freilegte und späte Gräber aufdeckte (AA 1942, 251), und ein bis zum Fels hinuntergeführter Suchschnitt längs der genannten Strasse durch D. Ohly in den fünfzigern Jahren (AA 1965, 313). Das untersuchte Gebiet, das nach Südosten von der Beckenmauer des Stadtgrabens, nach Nordosten von der Seitenwand und Hofmauer des Hauses an der Psaromilingu - Strasse 33 und nach Südwesten von der antiken Strasse nach der Akademie begrenzt wird, ist verhältnismässig klein. Mehrere antike Mauerzüge verlieren sich unter der nahen Begrenzung, andere enden heute unvermittelt oder sind schon im Altertum zerstört und wieder abgetragen worden. Weitere Zerstörungen bis zum Fels hinunter haben neuzeitliche Überbauungen des Grundstücks bewirkt. Das spätere antike Niveau liegt hoch; ein Becken der vorgerückten Kaiserzeit erreicht in der Nähe des erwähnten Hauses die heutige Oberfläche. So sind unserer Vorstellung vom Ganzen der aufgedeckten Baulichkeiten und ihrer Deutung Grenzen gezogen; der ruinöse Gesamtzustand ist beklagenswert. Vielleicht ist aber nicht in jedem Fall viel verloren. Das Bild, das durch unsere Untersuchung ermittelt wurde, gleicht dem von K. Gebauer für das rückwärtige Gelände an der Akademie - Strasse (AA 1942, 204 ff.) und für das Gebiet vor dem Stadtgraben (AA 1938, 608 ff.) beschriebenen. Es handelt sich, genau wie dort (und noch heutzutage in diesem Bereich der Stadt) um ein Gebiet kleiner Gewerbebetriebe. Die gleichen Feuerstellen, verputzten rechteckigen Becken ohne Abfluss, die Töpferöfen finden sich hier wieder. Zwischen ihnen liegen verstreut einige hellenistische und, besser besorgt, einige kaiserzeitliche Gräber. Älteres wurde nicht im Zusammenhang gefunden, an Geometrischem bot das Gebiet wenige Scherben.

Eine Aufnahme vom Dach des benachbarten Hauses mit Blick nach Südwesten (Taf. 74) veranschaulicht die Reste. Durch ihre hohe Lage, solide Bauweise und gleichmässige Erhaltung sind zwei nicht genau parallele Mauerzüge in der Abbildung links ausgezeichnet, die an

einem Denkmalfundament im Südwesten enden, bzw. unter ihm verschwinden. Es sind die im AA 1942 auf Beilage 4 gezeichneten Mauerzüge. Bei dem ersten ist Kalkmörtel verwendet; die Lehmziegel, die den zweiten nach oben fortsetzten, waren seit 1942 verschwunden. Ein weiterer Bau mit Verwendung von Kalkmörtel liegt im Taf. 74 rechts. Erhalten ist nur das breite Fundament einer Frontmauer und die schwächere Fundamentierung zweier Seitenmauern. Der gesamte Aufbau wurde schon im Altertum wieder abgebrochen.

Alle drei Gebäude sind erst in der Kaiserzeit erbaut worden. Zu der langgestreckten zweiten Mauer mit Verstärkungen nach der Grabenseite gehören eine rechteckige Kammer und offenbar auch zwei Dachstützen aus wieder verwendeten Materialien. Das Ganze ist mit Sicherheit in die Zeit des Augustus zu datieren und dürfte wirtschaftlichen Zwecken, etwa als Laden, gedient haben. In seinem Innern finden sich zwei Feuerstellen, offenbar einfache Kochstellen. Aus einer der beiden wurden beinahe lückenlos die Scherben der Kanne Taf. 75 b eingesammelt, dagegen scheint die auf höherem Niveau errichtete Mauer hinter der «Laden» - Rückwand die Grenzmauer eines Grabbezirkes zu sein. In einer Ecke dieses Bezirkes liegen die früher freigelegten Gräber AA 1942 Beil. 4, und weitere Gräber haben sich beiderseits des in Taf. 74 sichtbaren Mauerzuges gefunden. Aus einem von ihnen stammt die Amphora Taf. 75 d ein geläufiger Typus der vorgerückten und späten Kaiserzeit. Nach solchen Beigaben ist der Bezirk nicht vor der mittleren Kaiserzeit anzusetzen.

Die in der Mitte des Grabungsgeländes sichtbaren Mauer - Reste sind nicht nur anders gerichtet, sondern so stark zerstört, dass sich kein Bild dieser Bauten mehr ergibt, und überdies sind sie von den kaiserzeitlichen Mauerzügen durch ihre tiefe Lage, eine hohe Schicht braunen Lehms geschieden. Diese Reste gehen über zwei hellenistische Gräber hinweg, sind aber von den kaiserzeitlichen Mauerzügen doch zu trennen und vermitteln uns nach allen Anzeichen ein Bild der sullanischen Zerstörungen im Jahre 86 v. Chr. Der gleichen Zeit vor Sulla sind offenbar alle tiefen, unter der Lehmschicht liegenden Reste zuzuweisen: mehrere verputzte Becken, ein Töpferofen nahe der antiken Strasse nach der Akademie und der von

Ziegeln eingefasste Brunnen, dessen Lage in Taf. 74 durch einen Kreis angedeutet ist.

Aber der gleiche Brunnen muss noch in der Kaiserzeit benutzt worden sein, da sonst die Menge der in seinem Umkreis gefundenen kaiserzeitlichen Amphoren schwer erklärlich ist. Einige von ihnen sind mit Masszahlen versehen (Taf. 75 c). Während der Lehm nur wenige Scherben enthielt, waren die über ihm liegenden Schichten an kaiserzeitlichen Scherben und ganzen Gefässen reich. Hauptfundstelle war ausser dem Brunnen ein schon im Altertum ausgenommener Graben hinter der «Laden» - Rückwand.

Im Gebiet der Grabung wurden 8 Gräber aufgedeckt, die zu gleichen Teilen der hellenistischen und der Kaiser - Zeit angehören.

Die wichtigsten sind das Kindergrab in einer wiederverwendeten Marmorwanne und der Plattensarkophag mit einer Frauenbestattung gleich neben dem Kindersarkophag. Über beide geht eine der beiden Seitenmauern des Mörtelbaues hinweg, die unter der Psaromilingustrasse verschwinden. Taf. 75 a zeigt die Schmuckstücke aus der Marmorwanne: einen Ohrring, einen Armreifen, einen Anhänger und vier einst aufgenähte oder aufgenagelte Masken, sämtlich aus Gold, dazu ein vergoldetes Silberblech mit Eros im Relief, der aus einer Amphora in einen Krater eingiesst. Den Fundumständen nach sind beide Gräber nicht genau zu datieren. Die mitgefundenen Tränenfläschchen aus Glas und Ton scheinen den Ansatz in der frühen Kaiserzeit zu empfehlen.

FRANZ WILLEMSSEN

*

Γ' ΕΦΟΡΕΙΑ ΚΛΑΣΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΕΝΤΟΣ ΤΗΣ ΠΕΡΙΜΕΤΡΙΚΗΣ ΖΩΝΗΣ ΤΩΝ
ΑΘΗΝΩΝ

Ἡ κατά τὸ ἔτος 1965 δραστηριότης τῆς Ἐφορείας ὑπῆρξε σημαντικὴ εἰς σωστικοῦ χαρακτῆρος ἀνασκαφὰς¹ εἰς ὀλόκληρον τὴν ἔκτασιν τῆς ἀρχαίας πόλεως καὶ τῶν παρυφῶν τῆς (Σχέδ. 1), κατὰ τὰς ὁποίας ἤλθον εἰς φῶς πλῆθος εὐρημάτων².

Ἡ κατά τὴν χορήγησιν τῶν οἰκοδομικῶν ἀδειῶν ἐπιστήμανσις τῶν ἀνασκαφησομένων χώρων καὶ ὁ ὑπὸ τῶν ἐπιστημονικῶν ὑπαλλήλων καθημερινὸς καὶ μετὰ ζήλου ἔλεγχος τῶν πάσης φύσεως σκαφικῶν ἐργασιῶν (θεμελιώσεων οἰκιῶν, κατασκευῶν δημοσίων ἔργων, ἤτοι διαμορφώσεων ὁδῶν, κατασκευῶν ὀχετῶν, τοποθετήσεων ἠλεκτροφόρων ἀγωγῶν, ὑδραγωγῶν σωλήνων κλπ.) συντέλεσαν εἰς τὴν κατὰ τὸ δυνατόν διάσωσιν τῶν ἀρχαίων καὶ τὴν ἐξαγωγήν διαφωτιστικῶν συμπερασμάτων.

Ἄπαντα τὰ κινητὰ εὐρήματα μετεφέρθησαν εἰς τὴν Μουσειακὴν Συλλογὴν τῆς Γ' Ἀρχαιολογικῆς Περιφέρειας. Τῶν ἀκινήτων τὰ σημαντικώτερα διετηρήθησαν ἐν ὑπογείοις καὶ κατέστησαν ἐπισκέψιμα, τὰ δὲ ἄλλα ἀπετυπώθησαν λεπτομερῶς, ἐφωτογραφήθησαν καὶ ἀρχειοθετήθησαν.

1. Ἐρυσίχθονος 15 (Σχέδ. 1, 1)

Εἰς τὸ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἐρυσίχθονος οἰκόπεδον τοῦ Ε. Μαυρογιάννη ἀπεκαλύφθη τμήμα τοῦ ὄχυρωματικοῦ περιβόλου τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν τῶν κλασσικῶν χρόνων. Τὸ τεῖχος, διατηρούμενον εἰς ὕψος τεσσάρων δόμων (0,95 μ.) (Πί ν. 76 α), διήρχετο κατὰ τὸ ἀνατολικὸν πέρασ τοῦ οἰκοπέδου, 14 μ. περίπου ἀπὸ τῆς οἰκοδομικῆς

1. Αἱ ἀνασκαφικαὶ ἐργασίαι διεξήχθησαν δι' εἰδικευμένων ἐργατῶν, ὑπὸ τὴν συνεχῆ ἐπίβλεψιν συνεργείου ἐπιστημονικῶν βοηθῶν, ἀποτελουμένου ἐκ τῶν δδ. Φ. Δακορόνια, Ἀ. Δραγῶνα, Φ. Καλούδη, Γ. Λαζανά, Ὑ. Νικοπούλου, Μ. Σταυροπούλου καὶ τοῦ κ. Γ. Κορνελάκη. Αἱ ἀποτυπώσεις καὶ ἡ σύνταξις τῶν σχεδίων ἐγένοντο ὑπὸ τῆς ἀρχαιολόγου δ. Ἐ. Σπαθάρη. Ἄπασαι αἱ ἐργασίαι διεξήχθησαν ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἐποπτεῖαν καὶ καθοδήγησιν κατὰ μὲν τὸ Α' ἐξάμηνον τῆς Ἐφόρου δ. Βαρβάρας Φιλιππάκη, κατὰ δὲ τὸ Β' ἐξάμηνον τῆς Ἐφόρου δ. Ἀγγελικῆς Ἀνδρειωμένου.

2. Θερμαὶ εὐχαρισταὶ ὀφείλονται πρὸς τὸν μελετητὴν τῶν ἀρχαίων Ἀθηνῶν ἀρχιτέκτονα κ. Ἰ. Τραυλόν, ὅστις παρηκολούθησε καὶ ἐφέτος ἀπάσας τὰς ἐργασίας τῆς Ἐφορείας καὶ προσέφερε καὶ πάλιν τὴν ἀνεκτίμητον βοήθειάν του, εἰς τὴν ὁποίαν ὀφείλεται ἡ ὀρθὴ ἀντιμετώπισις τῶν ἐκαστοτε ἐπιστημονικῶν προβλημάτων καὶ ἐξαγωγή πολυτίμων συμπερασμάτων διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς πόλεως. Ἡ Ἐφορεία ἐνηργετήθη ἐπίσης ἐκ τῆς πολυτίμου, μακροχρονίου πείρας τοῦ ἐπιτίμου Ἐφόρου Ἀρχ/των κ. Φ. Σταυροπούλου, πρὸς τὸν ὁποῖον ἐκφράζει καὶ ἐντεῦθεν θερμὰς εὐχαριστίας.

γραμμῆς καὶ μὲ ἐλαφρὰν ἀπὸ ταύτης ἀπόκλισιν ἐκ ΒΑ.-ΝΔ. Ἔχει πᾶχος 3 μ. καὶ σύγκειται ἐκ τριῶν εἰδῶν λίθων, ἤτοι κατὰ μὲν τὸ βορειότερον αὐτοῦ τμήμα, τὸ καὶ καλύτερον σφζόμενον, ἔχει γίνεαι χρήσις ὀρθογωνίων κροκαλοπαγῶν λίθων (Πί ν. 76 β), κατὰ δὲ τὸ νοτιώτερον, πολὺ κατεστραμμένον ἐκ συγχρόνου βόθρου, ἐχρησιμοποιήθησαν ὀρθογώνιοι ἀσβεστόλιθοι καὶ πωρόλιθοι (Πί ν. 76 γ). Τοῦτο τὸ τμήμα τοῦ τεύχους φαίνεται νὰ εἶναι τὸ παλαιότερον, χρονολογούμενον εἰς τὰ τέλη τοῦ 5ου αἰῶνος, πιθανῶς Κονώνειον, ἐνῶ τὸ βορειότερον, τὸ διὰ κροκαλοπαγῶν λίθων ἐκτισμένον, εἶναι κατὰ ἓνα περίπου αἶθνα νεώτερον. Κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς κατασκευῆς τοῦ νεωτέρου τούτου τμήματος τὸ ἔδαφος εἶχεν ὑψωθῆ πρὸ τοῦ τεύχους καί, ἴσως, μόνον ὁ ὑψηλότερος δόμος νὰ ἦτο ὄρατός, οἱ δὲ τρεῖς πρῶτοι δόμοι θὰ ἀπετέλουν τὸ θεμέλιόν του, ὡς δεικνύει ἡ ἀδρὰ ἐπεξεργασία των.

Τὸ τεῖχος εἶναι ὀλόλιθον, εἰς τὸ ἐσωτερικόν του, ὅμως, ἔχουν χρησιμοποιηθῆ καὶ διάφορα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη ἐκ παλαιότερων κτηρίων, ὡς καὶ μία ἐνεπίγραφος βᾶσις (Α ἐπὶ τοῦ Σχέδ. 2). Πάντα τὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη καὶ ἡ ἐπιγραφὴ ἀνήκουν εἰς τοὺς πρὸ τῶν Περσικῶν χρόνους καί, ὡς ἐγένετο καὶ εἰς ἄλλα σημεῖα τῆς γραμμῆς τοῦ τεύχους εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν τῶν Πετραλῶων (ἀνασκαφὴ Πουλοπούλου 1922, ἀνασκαφαὶ Ἐρυσίχθονος - Ἡρακλειδῶν ὑπὸ Ἰ. Θερεψιάδου 1953), ἀρχικῶς εἶχον ταῦτα ἐντειχισθῆ εἰς τὸ Θεμιστόκλειον, μετὰ δὲ τὴν καταστροφὴν τούτου ἐχρησιμοποιήθησαν ἐκ νέου εἰς τὸ τεῖχος τοῦ Κόνωνος.

Εἰς τὸ νοτιώτατον ἄκρον τοῦ οἰκοπέδου καὶ ἀκριβῶς ἐπὶ τῆς μεσοτοιχίας, σχηματίζεται παραστάς, ἡ ὁποία φαίνεται νὰ ἀνήκη εἰς Πύλην ἢ Πυλίδαν (Πί ν. 76 δ). Τὸ κατώφλιόν τῆς εὐρίσκεται εἰς βάθος 1.90 μ. Ἐρευνα καθ' ὄλον τὸ μῆκος τῆς νοτίου πλευρᾶς ἔφερε, πράγματι, εἰς φῶς στρώσεις ἀρχαίας ὁδοῦ εἰς βάθος 0,40 μ. καὶ κάτωθι ταύτης, εἰς βάθος 3 μ., ὀχετόν, ἐλλειψοειδοῦς τομῆς, λελαξευμένον ἐντὸς τοῦ βράχου.

Χαρακτηριστικὸν εἶναι, ὅτι διὰ πρώτην φοράν εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν τῆς πόλεως διεπιστώθη ἡ ὑπαρξίς προτειχίσματος καὶ τάφρου (Πί ν. 76 ε).

Τὸ προτειχίσμα, πλάτους 4.20 μ., ἀπέχει ἀπὸ τῆς δυτικῆς ὄψεως τοῦ τεύχους περὶ τὰ 6 μ., εὐρέθη δὲ εἰς βάθος 1.30 μ. ἀπὸ τοῦ πεζοδρομίου. Εἰς τὴν βορείαν μεσοτοιχίαν τοῦ οἰκοπέδου ὀγκόλιθοί του ἐσφζόντο εἰς βάθος 0,46 μ. Εἶναι καὶ τοῦτο ἐκτισμένον ἐκ κροκαλοπαγῶν λίθων καὶ ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν, οὐχὶ ὅμως τοῦ

4° .5

20

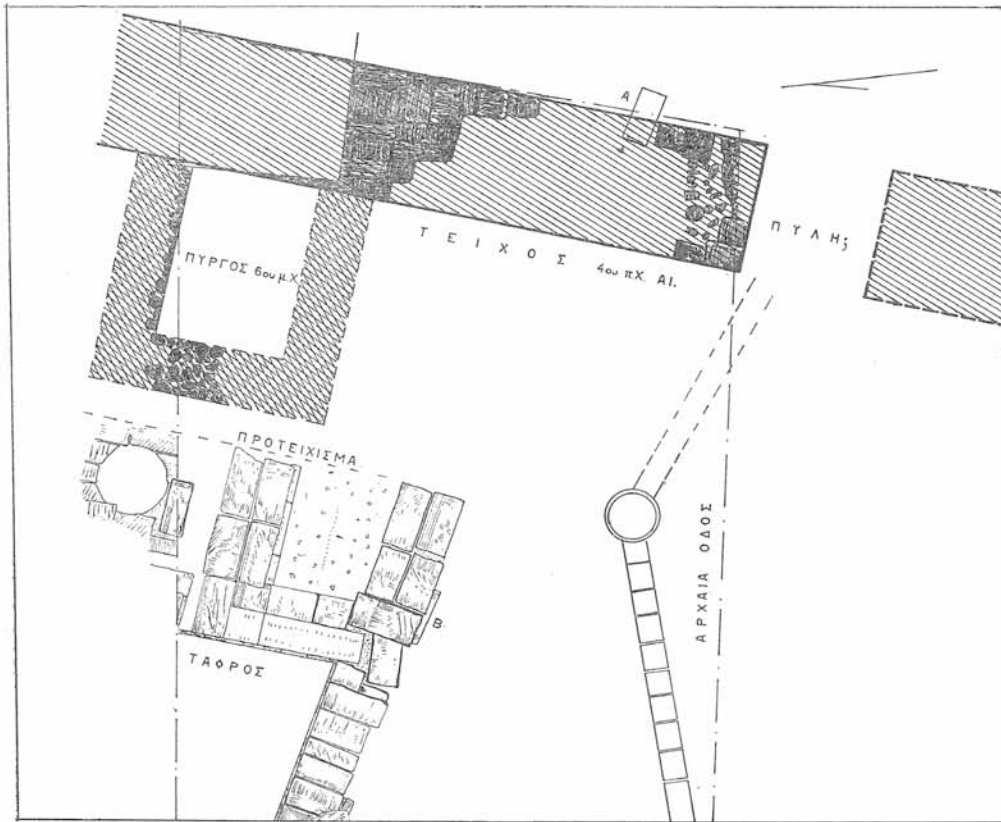
Σχ.δ. 1. Χάρτης, ἐφ' οὗ σημειοῦνται οἱ ἐρευνηθέντες κατὰ τὸ 1965 χώροι

5ου, αλλά του 4ου π.Χ. αιώνας. Μεταξύ των αρχιτεκτονικών τούτων μελών συγκαταλέγονται ήμιτελείς σπόνδυλοι παρίνων κιόνων, ως και όμοια τρίγλυφος, άκεραία, διατηρούσα εις άρίστην κατάστασιν τά χρώματά της (Β εις τὸ Σχέδ. 2). Διαστάσεις της 1.31 x 0,346 x 0,647 μ.

Τόσον ἡ Τάφρος, ὅσον καὶ τὸ προτείχισμα, δὲν ἐξετείνοντο καθ' ὅλον τὸ μῆκος τοῦ τείχους,

τὴν Πύλην. Δυστυχῶς οὔτε τὸ πλάτος τῆς τάφρου, οὔτε τὸ βάθος της κατέστη δυνατὸν νὰ ἐρευνηθοῦν, ἔνεκα τῆς ὑπάρξεως ἀφθόνων ἀναβλυσόντων ὑδάτων.

Πρὸ τοῦ τμήματος τοῦ τείχους, τοῦ ἐκτισμένου διὰ κροκαλοπαγῶν λίθων, εὐρέθησαν ἐρείπια πύργου, τμήμα τοῦ ὁποίου εὐρίσκεται ὑπὸ τὴν γειτονικὴν οἰκίαν.

Ο Δ Ο Σ Ε Ρ Υ Σ Ι Χ Θ Ο Ν Ο Σ

0 1 2 3 4 5M

Σχέδ. 2. Τὸ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἑρυσίχθονος ἀποκαλυφθὲν τμήμα τοῦ ὄχυρωματικοῦ περιβόλου τῶν Ἀθηνῶν

ἀλλὰ διεκόπτοντο χαρακτηριστικῶς, ἔνεκα ἀκριβῶς τῆς ὑπάρξεως κατὰ τὴν νοτιαν πλευρὰν τῶν τῆς ὁδοῦ, ἣτις ἀδήγει εἰς τὴν πυλίδα ἢ πύλην τοῦ τείχους καὶ τῆς ὁποίας στρώσεις εὐρέθησαν, ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω, καθ' ὅλον τὸ μῆκος τῆς νοτίου πλευρᾶς τοῦ οικοπέδου. Τὸ προτείχισμα δι' ἑνὸς σκέλους του προστατεύει τὴν βορειαν πλευρὰν τῆς ὁδοῦ ταύτης καὶ περιορίζει τὴν τάφρον.

Μεταξὺ τοῦ τείχους καὶ τοῦ προτειχίσματος παρατηρήθη σκληρὰ στρώσις ἐτέρας ὁδοῦ, παλαιότερας, ἡ ὁποία ἔβαινε παραλλήλως πρὸς τὸ τείχος καὶ συνήντα τὴν ὁδόν, τὴν ἄγουσαν εἰς

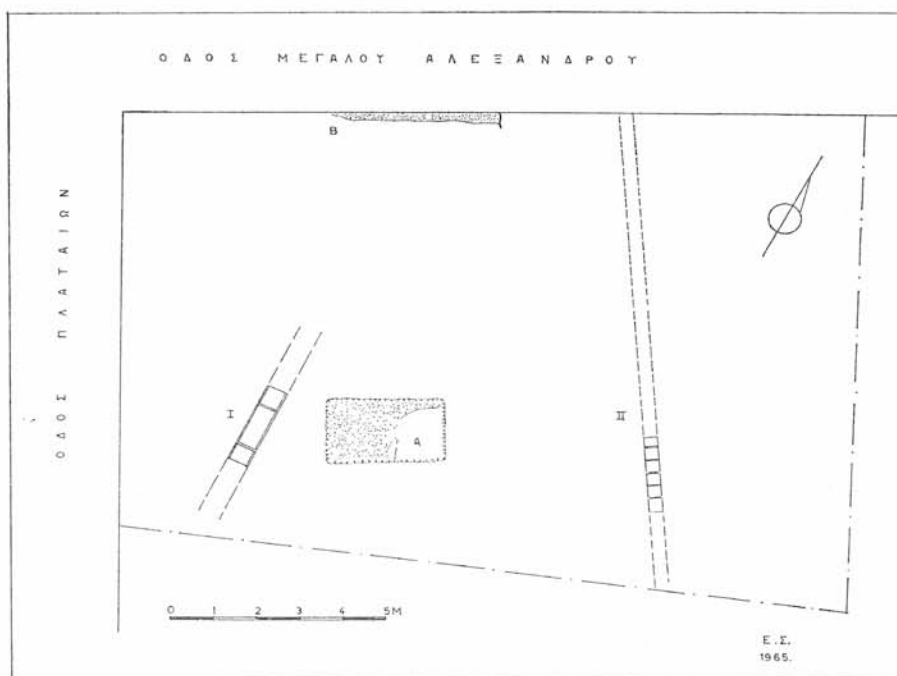
Ὁ Πύργος οὗτος εἶναι τετράγωνος (πλευρᾶς 5 μ.), ἐκτισμένος διὰ μικρῶν λίθων καὶ ἀφθόνου ἀσβεστοκονιάματος, ἔχει δὲ πάχος 1.20 μ. Ἰδίας κατασκευῆς καὶ διαστάσεων πύργοι ὑπάρχουν πρὸ τοῦ τείχους τῆς πόλεως καὶ εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Πνυκὸς καὶ τοῦ Ὀλυμπίου καὶ ἀνήκουν εἰς τὴν ἱστορικῶς γνωστὴν ἐπισκευὴν τοῦ τείχους ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ. Διὰ τοῦ τελευταίου τούτου εὐρήματος διαπιστοῦται, ὅτι καὶ εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν ἐξηκολούθει ἡ πόλις νὰ ἔχη κατὰ τὸν 6ου μ.Χ. αἰῶνα τὴν αὐτὴν πρὸς τὴν κατὰ τοὺς κλασσικοὺς χρόνους ἔκτασιν.

2. Μ. Ἀλεξάνδρου 91 καὶ Πλαταιῶν 42 (Σχέδ. 1, 2)

Κατὰ τὴν διάνοξιν τῶν πεδίων εἰς τὸ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου 91 καὶ Πλαταιῶν 42 οἰκόπεδον, ἰδιοκτησίας Χ. Κοντοπάνου, ἀπεκαλύφθησαν δύο ἀγωγοί, ὡς καὶ ἔχνη στρώσεων ἀρχαίας ὁδοῦ, προφανῶς ἐκείνης, ἣτις, ἀρχομένη ἐκ τοῦ Διπύλου, ᾠδήγει εἰς τὴν Ἀκαδήμειαν τοῦ Πλάτωνος. Αἱ στρώσεις τῆς διετηροῦντο μόνον ἐντὸς δύο πεδίων (βλ. Σχέδ. 3). Εἰς μὲν τὸ Α, τὸ ὁποῖον ἀπέχει περὶ τὰ 5 μ. ἀπὸ τῆς οἰκοδομικῆς γραμμῆς τῆς ὁδοῦ Πλαταιῶν καὶ 7 μ. ἀπὸ

σεις τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ, αἱ ὁποῖαι ἔφθανον μέχρι τῶν 8.80 μ. Πιθανῶς εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο νὰ εὑρίσκετο καὶ τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον τῆς, διότι τὰ χῶματα ἐχώριζον κανονικῶς.

Εἰς ἀπόστασιν 2.50 μ. περίπου ἀπὸ τῆς οἰκοδομικῆς γραμμῆς τῆς ὁδοῦ Πλαταιῶν ἀπεκαλύφθη, εἰς βάθος 2.65 μ., τμήμα ἀγωγοῦ (I), ὅστις ἔχει κατεύθυνσιν ἐκ Β.-Ν. καὶ σφύζεται εἰς μῆκος 2 μ. Οὗτος ἀπετελεῖτο ἐκ πηλίνων πλακῶν, τομῆς ἀναστρόφου Π (στρωτῆρων κορινθιακοῦ τύπου), ἐδραζομένων ἀπ' εὐθείας ἐπὶ τοῦ μαλακοῦ βράχου.

Σχέδ. 3. Ἴχνη στρώσεων ἀρχαίας ὁδοῦ ἐπὶ τῶν ὁδῶν Μ. Ἀλεξάνδρου καὶ Πλαταιῶν

τὴν τῆς ὁδοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, διετηρεῖτο σαφῶς εἰς βάθος 1.85 μ. σκληροτάτη στρώσις ἀρχαίας ὁδοῦ καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν τοῦ πεδίου, διαστάσεων 2.50x1.70 μ. Ταύτης διεκρίναμεν τέσσαρα στρώματα, τὰ ὁποῖα ἔφθανον εἰς βάθος 2.50 μ. ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ, ὅπου καὶ ἤρχιζεν ὁ φυσικὸς βράχος. Τὸ εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο διατηρηθὲν τμήμα τῆς ὁδοῦ ἦτο, δυστυχῶς, πανταχόθεν κατεστραμμένον, οὕτως ὥστε οὐδὲν ἔχνος εὑρέθη, δυνάμενον νὰ προσδιορίσῃ τὴν πορείαν τῆς ἢ τὸ ἐν ἐκ τῶν κρασπέδων τῆς.

Εἰς τὴν βορείαν πλευρὰν τοῦ πεδίου Β, ὅπου καὶ ἡ οἰκοδομικὴ γραμμὴ τῆς ὁδοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, καὶ εἰς ἀπόστασιν 6.70 μ. ἀπὸ τῆς γωνίας τῶν δύο ὁδῶν, εὑρέθησαν καὶ πάλιν αἱ στρώ-

σεις τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ, αἱ ὁποῖαι ἔφθανον μέχρι τῶν 8.80 μ. Πιθανῶς εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο νὰ εὑρίσκετο καὶ τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον τῆς, διότι τὰ χῶματα ἐχώριζον κανονικῶς. Εἰς ἀπόστασιν 2.50 μ. περίπου ἀπὸ τῆς οἰκοδομικῆς γραμμῆς τῆς ὁδοῦ Πλαταιῶν ἀπεκαλύφθη, εἰς βάθος 2.65 μ., τμήμα ἀγωγοῦ (I), ὅστις ἔχει κατεύθυνσιν ἐκ Β.-Ν. καὶ σφύζεται εἰς μῆκος 2 μ. Οὗτος ἀπετελεῖτο ἐκ πηλίνων πλακῶν, τομῆς ἀναστρόφου Π (στρωτῆρων κορινθιακοῦ τύπου), ἐδραζομένων ἀπ' εὐθείας ἐπὶ τοῦ μαλακοῦ βράχου. Ὁ ἕτερος ἀγωγός (II), ὁ ὁποῖος ἀπεκαλύφθη εἰς ἀπόστασιν 12.20 μ. ἀπὸ τῆς οἰκοδομικῆς γραμμῆς τῆς ὁδοῦ Πλαταιῶν καὶ 8.20 - 10.20 μ. ἀπὸ τῆς οἰκοδομικῆς γραμμῆς τῆς ὁδοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, ἦτο λαξευμένος εἰς τὸν βράχον, εἰς βάθος 2.14 μ. ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ. Οὗτος διέσχισε τὸ οἰκόπεδον ἐκ ΒΔ.-ΝΑ. Ἀπετελεῖτο ἐκ τμημάτων σωλῆνων, τομῆς κυκλικῆς, προσαρμοζομένων κατὰ τὰ ἄκρα. Ἐκαστὸν τεμάχιον, μήκους 0,65 μ. καὶ διαμέτρου 0,25 - 0,30 μ., διεκοσμεῖτο δι' ἐρυθρῶν δακτυλίων, δείγμα ἀρχαϊκῆς ἐποχῆς. Εἰς τὸ ἄνω μέρος ἔφερον ὀπὴν, διαμ. 0,13 μ., ἣτις ἐκλείετο διὰ τοῦ ἀφαιρεθέντος κατὰ τὴν κατασκευὴν τῆς τεμαχίου. Αὕτη ἐχρησίμευε διὰ τὸν καθαρισμὸν τοῦ ἀγωγοῦ.

*Η ύπαρξις τοῦ ἀρχαίου ἀγωγοῦ καὶ ἡ ἀποκάλυψις στρωμάτων ἀρχαίας ὁδοῦ, ἐντὸς τῶν ὁποίων ἀνευρέθησαν ὀλίγα γεωμετρικὰ ὄστρακα, δεικνύουν ὅτι ἡ διασχίζουσα τὸ οἰκόπεδον ὁδὸς

Εἰς τὸ ἀνατολικὸν πέρασ των οἱ τοῖχοι ἦσαν παχύτεροι, σχηματίζοντες παραστάδας ἐκατέρωθεν τῶν εἰσόδων των, αἵτινες εὐρίσκοντο πρὸς Α. *Ο κοινὸς τοῖχος τῶν δύο τάφων διετῆρει εἰς τὸ

Σχέδ. 4. Κάτωπις τῶν ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου 75 ἀποκαλυφθέντων τάφων

πρὸς Ἀκαδήμειαν ὑπῆρχεν ἀπὸ παλαιωτάτων χρόνων.

3. Μ. Ἀλεξάνδρου 75 (Σχέδ. 1, 3)

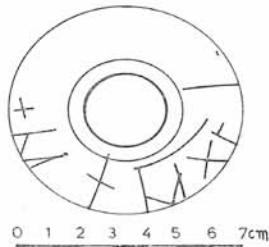
Εἰς τὸ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου 75 οἰκόπεδον καὶ κατὰ μῆκος τῆς δυτικῆς μεσοτοιχίας τοῦ ἀπεκαλύφθη συστάς παλαιοχριστιανικῶν τάφων. Δυστυχῶς, τμήματα μόνον ἐκ τούτων ἠρηνήθησαν, διότι ἄλλοι μὲν εὐρίσκοντο ἀκριβῶς ἐπὶ τῆς μεσοτοιχίας καὶ ἄλλοι εἶχον ἤδη καταστραφῆ ὑπὸ τῆς παλαιᾶς οἰκοδομῆς (Σχέδ. 4).

Δύο τάφοι, οἱ VI καὶ VII, εὐρίσκοντο ὁ εἰς πλῆσιον τοῦ ἄλλου, ἔχοντες κοινὰς τὰς πλευράς.

ἄνω ἄκρον του, πρὸς τὴν πλευρὰν τοῦ τάφου VI τὴν ἀρχὴν ἀψίδος. Οἱ ὑπόλοιποι τάφοι ἦσαν κατεστραμμένοι, ἀλλὰ ἱκανὰ στοιχεῖα των διεσφῆθησαν δικαιολογούντα τὴν εἰκασίαν, ὅτι ἦσαν ὁμοιοὶ πρὸς τοὺς περιγραφέντας, ἤτοι κτιστοὶ μὲ εἰσοδὸν πρὸς Α., κοσμουμένην διὰ παραστάδων καὶ ἀψιδωτὴν ὀροφήν. Κτερίσματα δὲν εὐρέθησαν, ἐκτὸς δύο ἀγγείων εἰς τὸν τάφον I, ἐξ ὧν τὸ ἓν ἔφερεν ἰνδικτιῶνα, πολύτιμον χρονολογικὴν ἐνδειξίν διὰ τὴν χρονολόγησιν τῶν ἀπλῶν αὐτῶν ἀγγείων (Σχέδ. 5). Ἄπαντες οἱ τάφοι ἔχουν κατεύθυνσιν ἀπὸ Α. πρὸς Δ. καὶ εὐρίσκονται εἰς διαφορετικὸν ὕψος, ἀκολουθοῦντες τὴν κλί-

σιν του βράχου. Οί πρώτοι εξ αυτών, εύρισκόμενοι παρά την οικοδομικήν γραμμὴν τῆς ὁδοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, κεῖνται εἰς τὸ αὐτὸ πρὸς τὸ πεζοδρόμιον ὕψος, ἐνῶ οἱ τελευταῖοι τῆς συστάδος εύρέθησαν εἰς βάθος 1.50 μ. ἀπὸ τῆς ὁδοῦ.

Οἱ πρώτοι Ἀθηναῖοι Χριστιανοὶ ἔθαπτον τοὺς νεκροὺς τῶν, συμφώνως πρὸς τὴν παράδοσιν τῶν

Σχέδ. 5. Ἡ ἐπὶ ἀγγεῖου, ἐκ τοῦ τάφου Ι, Ἰνδικτιῶν

Ἐθνικῶν, ἐκτὸς τῆς πόλεως, φαίνεται ὁμως, ὅτι, σὺν τῷ χρόνῳ, καθιερώθησαν καὶ νεκροταφεῖα ἐντὸς αὐτῆς (παρὰ τὴν νοτιάν πλευρὰν τῆς Ἀκροπόλεως μόνον).

Παρόμοιοι τάφοι, ὡς οἱ ἀνωτέρω, ἔχουν ἀποκαλυφθῆ εἰς πολλὰ σημεῖα τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν: 1) Τάφοι εἰς τὴν νοτιάν κλιτὸν τῆς Ἀκροπόλεως, 2) εἰς τὸ Ὡδεῖον τοῦ Περικλέους, 3) εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Κυνοσάργου (BSA III (1896/7) σ. 114 κ.έ.), 4) παρὰ τὸν Ἰλισὸν (ΠΑΕ 1897, σ. 73-85 πίν. Ι καὶ ΑΕ 1953/54, σ. 315 εἰκ. 5), 5) εἰς τὸν Λυκαβηττόν, 6) εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Παλαιᾶς Βουλῆς, παρὰ τὴν ὁδὸν Σταδίου (L. Ross, Arch. Aufsätze, Λειψία 1855, σ. 33 - 37), 7) εἰς περιοχὴν Διπύλου (ΑΔ Ι (1915) παράρτ. σ. 75 καὶ Τ. Νεροῦττος εἰς ΔΙΕΕ ΙΙΙ (1889) σ. 71), 8) εἰς νοτιάν πλευρὰν λόφου Φιλοπάππου.

4. Ἀκομινάτου 13 (Σχέδ. 1, 4)

Εἰς τὸ οἰκόπεδον ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἀκομινάτου 13, τὸ ὁποῖον εύρίσκεται ἐκτὸς τῆς ὑφ' ἡμῶν ἐλεγχομένης ζώνης, ἐπεσημάνθησαν κατὰ τὴν διάνοξιν πεδίων λείψανα ἀρχαίου κτίσματος, εἰς βάθος 1.70 μ. περίπου ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ. Συνεργεῖον ἐργατῶν, ἰδικῶν μας καὶ τῆς οἰκοδομῆς, ἀπεκάλυψεν ἐντὸς ἑβδομάδος τμήμα λουτρικοῦ συγκροτήματος, τοῦ ὁποῖου ἡ δεξαμενὴ κατελάμβανε τὸν κεντρικὸν χώρον τοῦ οἰκοπέδου. Κατ' ἀρχὰς ἐφάνη τοῖχος (Α ἐπὶ τοῦ Σχέδ. 6), διασχίζων τὸ οἰκόπεδον ἀπὸ Α. πρὸς Δ., μὲ ἐλαχίστην ἀπόκλισιν πρὸς Ν. πλησίον τῆς δυτικῆς μεσοτοιχίας. Τὸ ἀποκαλυφθὲν μήκος τοῦ τοίχου τούτου ἦτο 13.50 μ. περίπου καὶ

τὸ πλάτος του 0,65 μ., ἀποτελεῖ δὲ κατὰ τὰ πρῶτα 7 μ. τὸν βόρειον τοῖχον τῆς δεξαμενῆς αὐτοῦ. Εἰς ἀπόστασιν 7.75 μ. ἀπὸ τῆς οἰκοδομικῆς γραμμῆς καὶ παραλλήλως πρὸς ταύτην εύρέθη ὁ τοῖχος Β, σχηματίζων ἐν Τ πρὸς τὸν προηγούμενον τοῖχον Α. Κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν πλευρὰν τοῦ τοίχου Β, ὅστις ἀποτελεῖ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τῆς δεξαμενῆς, ὑπῆρχον δύο ἀντηρίδες, ἀπέχουσαι ἀλλήλων περὶ τὰ 2.25 μ., διαστάσεων 0,65 x 0,75 καὶ 0,65 x 0,65 μ. Περὶ τὸ μέσον αὐτοῦ καὶ κατὰ τὴν βάσιν του εύρέθη ὁπὴ τετραγώνου τομῆς, χρησιμεύουσα διὰ τὴν ἐξοδὸν τῶν ὑδάτων. Εἰς ἀπόστασιν 4.30 μ. ἀπὸ τοῦ τοίχου Α καὶ παραλλήλως πρὸς αὐτόν, ἀπεκαλύφθη, εἰς βάθος 1.90 μ. ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ, ὁ τοῖχος Γ, ὅστις σχηματίζει γωνίαν πρὸς τὸν τοῖχον Β καὶ ἀποτελεῖ τὸν νότιον τοῖχον τῆς δεξαμενῆς. Κατὰ μήκος τῆς οἰκοδομικῆς γραμμῆς καὶ ἐφαπτόμενος πρὸς ταύτην, εύρέθη ὁ τοῖχος Δ, ὅστις ἀποτελεῖ τὸν ἀνατολικὸν τοῖχον τῆς δεξαμενῆς. Αὕτη ἔχει σχῆμα τραπεζίου μὲ ἀκανονίστους πλευρὰς διαφόρων διαστάσεων (7 x 4.30 x 6.50 x 5.75 μ.). Ἄπαντες οἱ τοῖχοι εἶναι ἐκτισμένοι διὰ μικρῶν καὶ μεγάλων ἀργῶν λίθων, συνεχομένων διὰ κονιάματος. Ἐσωτερικῶς, τοῖχοι καὶ δάπεδον καλύπτονται διὰ κονιάματος, αἱ δὲ γωναὶ εἶναι ἀπεστρογγυλωμένα. Τὸ δάπεδον τῆς δεξαμενῆς εύρέθη εἰς βάθος 3.05 μ. ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ.

Περὶ τὸ μέσον τοῦ οἰκοπέδου καὶ πλησιέστατα πρὸς τὴν νοτιάν μεσοτοιχίαν ἀπεκαλύφθη, εἰς βάθος 2 μ., λίαν κατεστραμμένος τοῖχος, ὁ Ε, ὅστις συνεχίζεται κάτωθι τῆς νοτίου μεσοτοιχίας. Ὁ τοῖχος οὗτος ἀποτελεῖ πιθανῶς τὸ βόρειον ἄκρον κυκλικοῦ κτίσματος, εύρισκομένου ὑπὸ τὴν πρὸς Ν. γειτονικὴν οἰκοδομήν.

Τὸ κυκλικὸν τοῦτο κτίσμα, τὸ ὁποῖον ἐφάπτεται τῆς δεξαμενῆς, ὡς καὶ ἡ πρὸς Δ. συνέχισις τῶν τοίχων Α καὶ Γ, ἀποδεικνύουν, ὅτι εἰς τὸ ἄκρον τοῦτο τῆς πόλεως ὑπῆρχε κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους λουτρικὸν συγκρότημα, τοῦ ὁποῖου μέρος μόνον ἀπεκαλύφθη καὶ ὅτι ἡ ζωὴ τῆς ἀρχαίας πόλεως ἐπεξετείνετο μέχρι τῶν ὀρίων τούτων.

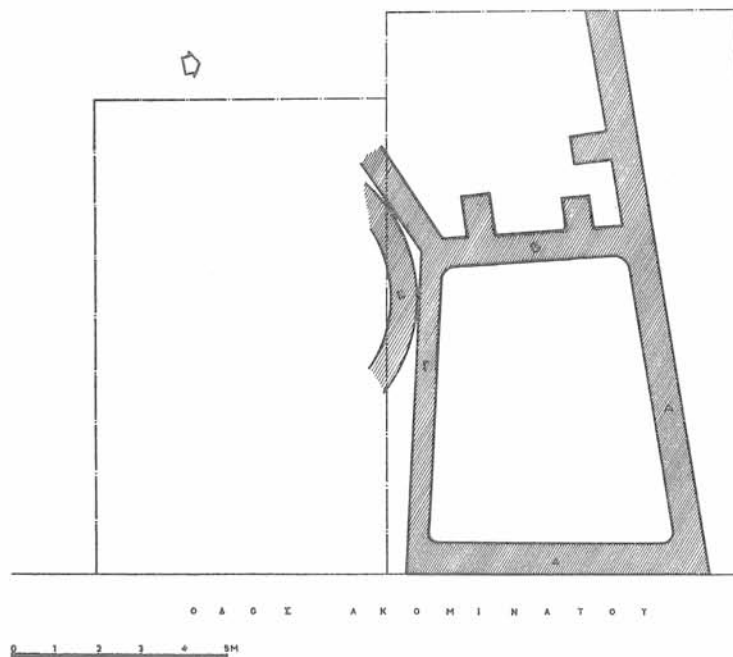
5. Ἀγ. Κωνσταντίνου 39 - 41 (Σχέδ. 1, 5)

Εἰς τὸ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἀγίου Κωνσταντίνου 39 - 41 οἰκόπεδον, τὸ ὁποῖον κεῖται ἐκτὸς τῆς ἐλεγχομένης ζώνης, ἀπεκαλύφθη παρὰ τὴν ἀνατ. μεσοτοιχίαν, καὶ ἐν μέρει ἐν αὐτῇ ἐντετειχισμένος, τοῖχος ἐκ κροκαλοπαγῶν ὀγκολίθων, ἔχων κατεύθυνσιν ἐκ Β. πρὸς Ν. Τὸ βόρειον ἄκρον αὐτοῦ, τὸ ὁποῖον εἶχε καταστραφῆ ὑπὸ τοῦ μηχανικοῦ ἐκσκαφέως, ἀπεῖχεν ἀπὸ τῆς οἰκοδομικῆς γραμμῆς

μῆς τῆς ὁδοῦ Ἁγίου Κωνσταντίνου περί τὰ 31 μ., τὸ δὲ σφζόμενον μῆκος του ἦτο περίπου 5.50 μ. Θεμελιωμένος ἐντὸς τοῦ λελαξευμένου πρὸς ὑποδοχὴν του βράχου, διετηρεῖτο εἰς ὕψος 6 δόμων. Εἰς ἀπόστασιν 2 μ. ἀπὸ τῆς πρὸς Ν. ἀποκαλυ-

εἰς δὲ τὸ ὑπόλοιπον οἰκόπεδον τὸ 1964 καὶ 1965.

Αἱ δοκιμαστικαὶ τομαί, αἵτινες ἐγένοντο εἰς τὸν οἰκοδομηθέντα κατὰ τὸ 1963 χώρον, οὐδὲν ἀπεκάλυψαν ἢ μὴ μικρὸν μόνον τοιχάριον εἰς τὸ ΒΔ. ἄκρον τοῦ οἰκοπέδου.

Σχέδ. 6. Κάτωρις τμήματος λουτρικῶν συγκροτήματος, ἀποκαλυφθέντος ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἁκομινάτου

φθείσης ἀρχῆς του, ὁ τοῖχος ἐκάμπτετο πρὸς Α. με ἐλαφροτάτην ἀπόκλισιν, προεξέχων κατὰ 0,50 μ., ὅσον τὸ πλάτος δηλαδὴ ἑνὸς ὀγκολίθου.

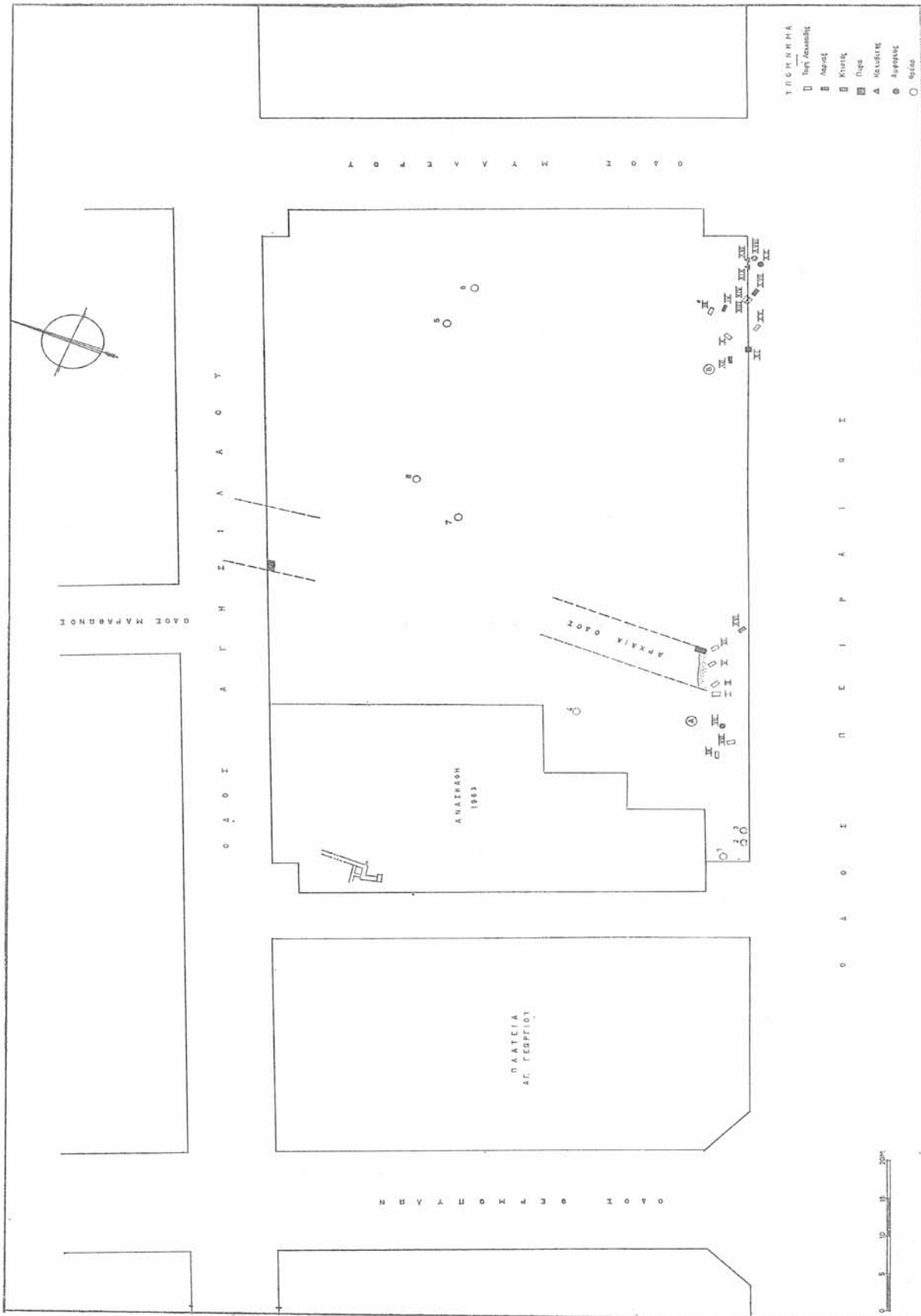
6. Πειραιῶς 68 (Πρώην Ὁρφανοτροφεῖον Χατζηκόνστα) (Σχέδ. 1, 6)

Ὅσακις κατὰ τὸ παρελθὸν ἐγένοντο ὀδικὰ ἔργα κατὰ μῆκος τῆς ὁδοῦ Πειραιῶς ἀπεκαλύπτοντο σημαντικὰ συγκροτήματα τάφων, ἀποδεικνύοντα τὴν κατὰ τὴν πλευρὰν ταύτην ἐπέκτασιν τοῦ νεκροταφείου τοῦ Κεραμεικοῦ. Αἱ ταφαὶ περιωρίζοντο, κυρίως, εἰς τὸν χώρον πέριξ τῆς Λαχαναγορᾶς, ἔμπροσθεν τῶν μεγάλων κτηρίων τοῦ Ι.Κ.Α. καὶ τοῦ πρώην Ὁρφανοτροφείου Χατζηκόνστα.

Εἰς τὸ οἰκόπεδον Πειραιῶς 68, ἰδιοκτησίας Λέφα - Τετανέ, τὸ ὁποῖον καλύπτει ὀλόκληρον τὸ οἰκοδομικὸν τετραγώνον, τὸ ὀριζόμενον ὑπὸ τῶν ὁδῶν Πειραιῶς, Μυλλέρου, Ἁγισιλάου καὶ πλατείας Ἁγίου Γεωργίου, Θερμοπυλῶν, αἱ οἰκοδομικαὶ ἐργασίαι ἐγένοντο κατὰ διάφορα χρονικὰ διαστήματα, εἰς μὲν τὸ δυτικὸν τμήμα τὸ 1963,

Αἱ ἐκσκαφικαὶ ἐργασίαι εἰς τὸν ἀνατολικὸν χώρον τοῦ τετραγώνου ἤρχισαν περί τὰ τέλη τοῦ 1964 καὶ συνεχίσθησαν κατὰ τὸ 1965. Ἐπειδὴ ἦτο γνωστὸν, ὅτι παρὰ τὴν οἰκοδομικὴν γραμμὴν τῆς ὁδοῦ Πειραιῶς εἶχον ἀποκαλυφθῆ παλαιότερον (ΑΔ 17 (1961/62): Χρονικά, σ. 22) σημαντικὰ ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα, αἱ ἐργασίαι αὐταὶ παρεκολληθῆθησαν ἀνελλιπῶς, παρὰ τὰς μεγάλας δυσχερείας, τὰς ὁποίας παρουσίασαν. Τὰ χῶματα — μαλακὴ κμιλιά — ἦσαν σαθρὰ ἔνεκα τῶν ἀναβλυσόντων ὑδάτων, τὰ ὁποῖα συνεχῶς κατέκλυζον τὸν χώρον, ἰδίᾳ ἀπὸ τοῦ βάθους τῶν 4 μ. Ὁ κίνδυνος κατολισθήσεως τῶν ὄγκων τῶν χωμάτων καὶ τῶν τοιχαρίων, τὰ ὁποῖα συνεκράτουσαν τὸ πεζοδρόμιον τῆς ὁδοῦ Πειραιῶς, ἦτο συνεχῆς. Αἱ κατολισθήσεις μᾶς ἠνάγκασαν τελικῶς νὰ περιορισθῶμεν εἰς τὴν περισυλλογὴν τῶν κινητῶν εὐρημάτων καὶ τὴν ταχεῖαν ἀποτύπωσιν τῶν ὑπολοίπων, ἐγκαταλείποντες τὴν ἰδέαν ἐκτεταμένων ἀνασκαφικῶν ἐργασιῶν.

Εἰς ἀπόστασιν 58 μ. περίπου ἀπὸ τῆς οἰκοδομι-

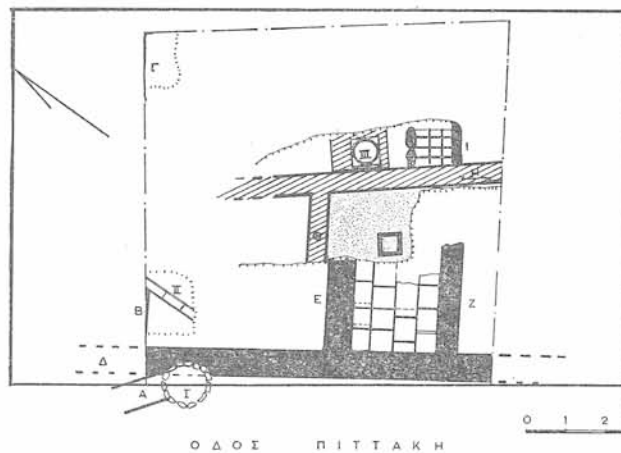
Σχ. 7. Κάτωγεις ανασκαφών επί οικοπέδου 'Ο. Λέφα - Τερενέ επί τής οδού Πειραιώς

κῆς γραμμῆς τῆς ὁδοῦ Μυλλέρου καὶ 5 μ. ἀπὸ τὴν τῆς ὁδοῦ Πειραιῶς εὐρέθη, εἰς βάθος 3.80 μ. ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ, ὀγκόλιθος, πρὸς Δ. τοῦ ὁποίου ἤρχιζον στρώσεις ἀρχαίας ὁδοῦ, τὰς ὁποίας ἠδυνήθημεν νὰ παρακολουθήσωμεν εἰς μῆκος 4 μ. Ἡ θέσις τοῦ ὀγκόλιθου καὶ ἡ στενὴ λωρὶς τῶν στρώσεων τῆς ὁδοῦ ἐδείκνυον τὴν ἀπὸ Ν.-Β. κατεύθυνσίν τῆς. Τὴν πορείαν τῆς ταύτης προσδιώριζε σαφέστερον ἕτερος ὀγκόλιθος, ὅστις εἶχεν εὐρεθῆ ἐπὶ τῆς οἰκοδομικῆς γραμμῆς τῆς ὁδοῦ Ἀγησιλάου, εἰς ἀπόστασιν 48 μ. περίπου ἀπὸ τῆς γωνίας τῶν ὁδῶν Μυλλέρου καὶ Ἀγησιλάου καὶ ὁ ὁποῖος θὰ ἄριζε, προφανῶς, τὸ δυτικὸν πέρασ τῆς ὁδοῦ ταύ-

πεί, λακκοειδεῖς ὀρθογωνίους, λάρνακας κλπ. Οἱ πλείστοι τῶν τάφων ἀνήκον εἰς τοὺς κλασσικὸς χρόνους, τινὲς ἀνήρχοντο μέχρι τῆς γεωμετρικῆς ἐποχῆς καὶ ἄλλοι εἰς τὴν ὑστέραν ἀρχαιότητα.

Ἀνατολικῶς τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ, ὅτε κατέρρευσαν οἱ τοῖχοι τοῦ Ὀρφανοτροφείου Χατζηκώστα, ἀπεκαλύφθησαν τοῖχοί τινες ἐκ μικρῶν λίθων ἢ μεμονωμένοι ὀγκόλιθοι. Οὗτοι ἀνήκον, προφανῶς, εἰς ταφικὸς περιβάλους.

Ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου ἀπεκαλύφθησαν περὶ τὰ 8 φρέατα, τῶν ὁποίων ἡ ἔρευνα καὶ δυσχερῆς ὑπῆρξε καὶ ἀτελής παρέμεινεν ἐνίοτε, ἕνεκα τῶν κατακλιζόντων τὸν χώρον ὑδάτων. Εὐρέθησαν

Σχέδ. 8. Κάτωψις τῆς ἀνασκαφῆς οἰκοπέδου ὁδοῦ Πιττάκη 6

τῆς. Αὕτη ἀποτελεῖ ἴσως συνέχειαν τῆς ὁδοῦ, ἥτις, ἀρχομένη ἀπὸ τοῦ Βωμοῦ τῶν 12 Θεῶν, ἐν τῇ Ἀγορᾷ, κατηυθύνετο πρὸς τὸν Ἴππιον Κολωνόν (Ἡρῖαι Πύλαι. Βλ. Ἱ. Τραυλοῦ, Πολεοδομικὴ ἐξέλιξις τῶν Ἀθηνῶν, σ. 52).

Ταφαὶ συνητήθησαν καθ' ὅλον τὸ μῆκος τῆς οἰκοδομικῆς γραμμῆς τῆς ὁδοῦ Πειραιῶς καὶ κυρίως εἰς μίαν στενὴν λωρίδα γῆς, ἥτις εἶχε πλάτος 5 μ. περίπου καὶ ἠκολούθει τὴν πορείαν τῆς οἰκοδομικῆς γραμμῆς. Ἀπεκαλύφθησαν δύο συστάδες τάφων (βλ. Σχέδ. 7, Α-Β), οἱ πλείστοι ἡμικατεστραμμένοι. Ἡ κατεύθυνσις τῶν ἦτο συνήθως, ἰδίως εἰς τὴν συστάδα Β, ἐκ Δ. πρὸς Α., τὸ δὲ βάθος, εἰς τὸ ὁποῖον εὐρέθησαν, ἐκυμαίνετο μεταξὺ 3 καὶ 4.50 μ. Πρόκειται, προφανῶς, περὶ τῶν τάφων τοῦ γνωστοῦ ἤδη κατὰ τὴν πλευρὰν ταύτην ἐκτεταμένου νεκροταφείου, τὸ ὁποῖον ἀπετέλει συνέχειαν τοῦ ἐπισημοτέρου νεκροταφείου τῆς πόλεως. Συνητήσαμεν ἅπαντα, σχεδόν, τὰ εἶδη τῶν ταφῶν, ἀπλᾶς καύσεις, ταφὰς ἐντὸς ἀγγείων, καλυβίτας τάφους, κτιστοὺς κεραμοσκε-

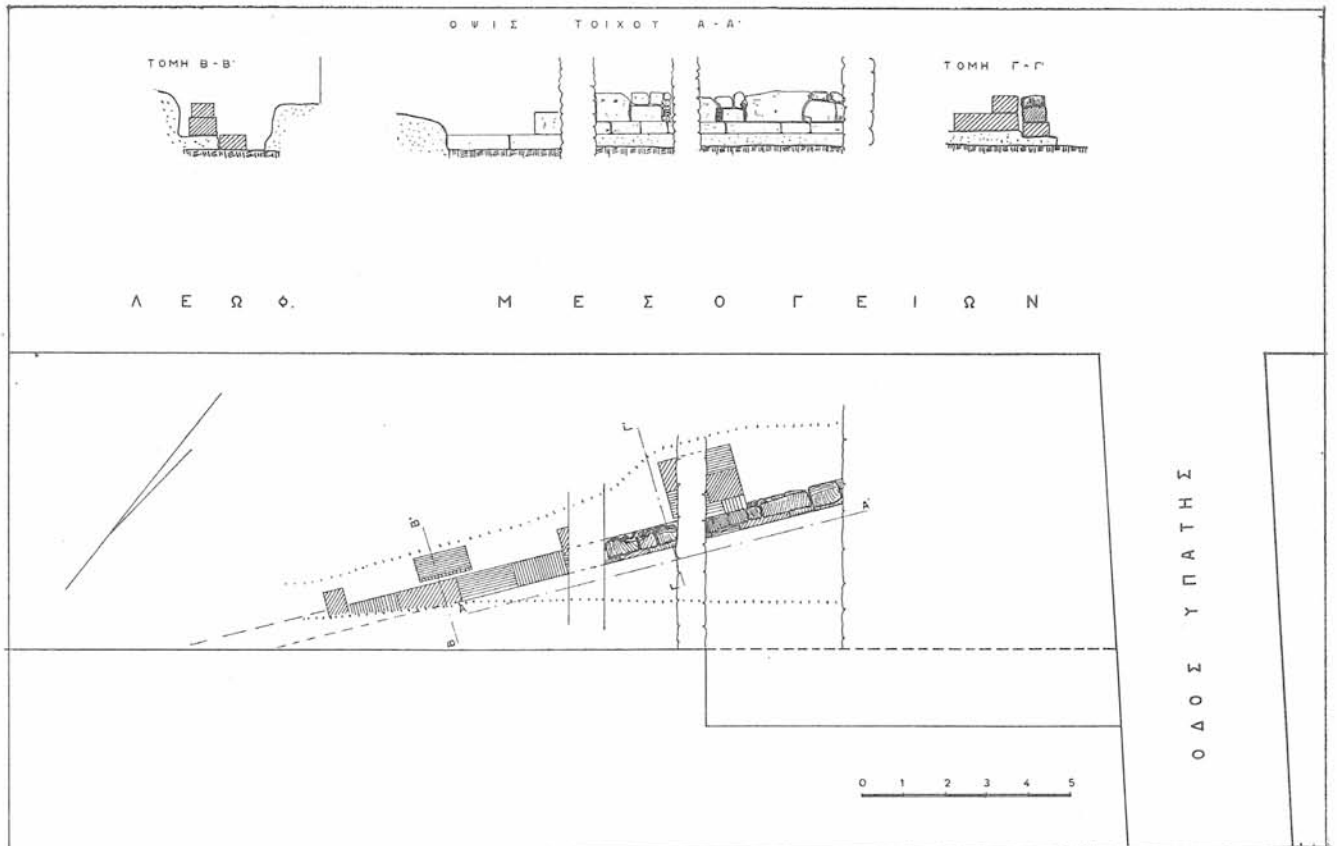
εἰς βάθος 6 μ. ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ. Τὰ ὑπ' ἀριθ. 1, 6 καὶ 8 ἦσαν ἐπενδεδυμένα διὰ πηλίνων δακτυλίων, οἵτινες ἔφερον μνηοειδῆ ἀνοίγματα διευκολύνοντα τὴν ἀνοδὸν καὶ κάθοδον. Τὰ φρέατα 2, 3, 4, 5 καὶ 7 ἦσαν ἀπλοὶ λάκκοι ἐντὸς τῆς κιμιλιάς. Ἐκ τῶν φρεάτων τούτων ἐξήχθησαν ἀμύπολλα ἀγγεῖα καὶ ὄστρακα διαφόρων ἐποχῶν ἀπὸ τῆς μυκηναϊκῆς μέχρι τῆς ρωμαϊκῆς ἐποχῆς. Πρὸς Δ. τοῦ τάφου ΙΧ, εἰς βάθος 4.50 μ. ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ Πειραιῶς, ἀπεκαλύφθη ὄρυγμα ἀκανονίστου σχήματος, τὸ ὁποῖον ἀνεσκάφη μέχρι βάθους 6 μ. καὶ ἀπέδωσε πολλὰ ὄστρακα, ἐκ τῶν ὁποίων ὀλίγα μὲν ἦσαν μυκηναϊκά, τὰ πλείστα δὲ ἀνήκον εἰς μινυακὰς κύλικας.

7. Πιττάκη 6 (Σχέδ. 1, 6)

Ἐνδιαφέρουσα ἀνασκαφικὴ ἔρευνα ἐπεχειρήθη καὶ εἰς τὸ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Πιττάκη 6 οἰκοπέδον ἰδιοκτησίας Εὐρ. Φιλιππίδου (Σχέδ. 8). Κατὰ τὰς ἐργασίας διανοίξεως θεμελίων πολυκατοι-

κίας, έπεσημάνθησαν εις διάφορα ύψη τμήματα αρχαίων τοίχων διαφόρων εποχών. Ή ύφ' ήμων επιχειρηθείσα συστηματική έρευνα, ύπήρξε δυσκολωτάτη, ένεκα του μικρού του οικόπεδου και του έτοιμορρόπου των παρακειμένων οίκο-

τήν οδόν Ύπάτης, εις έργα εκτελούμενα υπό την εποπτείαν του Ύπουργείου Δημοσίων Έργων δια των Έταιρειών ΓΕΚΜΟΛ και ΕΚΩ, εύρέθησαν, κατά την διάνοιξιν τάφρου προς τοποθέτησιν σωλήνων, εις απόστασιν 1.20 μ. από της δυτι-

Σχέδ. 9. Το επί της λεωφόρου Μεσογείων άποκαλυφθέν τμήμα ταφικού περιβόλου

δομών, απέδειξεν όμως ότι εις όλόκληρον το οικόπεδον εύρίσκονται υπολείμματα τοίχων οικιών, των ύστερων ρωμαϊκών χρόνων κυρίως. Τά διαφορετικά βάθη, εις τά όποία εύρέθησαν θεμελιωμένοι οί τοίχοι ούτοι, άποδεικνύουν, ότι ή περιοχή αύτη κατωκείτο συνεχώς και κατά τους ύστερους ρωμαϊκούς χρόνους και κατά τους βυζαντινούς. Πλήν των οικιών, συνηντήσαμεν φρέατα και δεξαμενήν. Μεταξύ των κινητών εύρημάτων ύπάρχουν ένδιαφέροντα γλυπτά τεμάχια.

8. Λεωφόρος Μεσογείων (Σχέδ. 1, 8)

Κατά την διαπλάτυνσιν της λεωφόρου Μεσογείων, εις τó ύψος των άριθμών 72 έως 78, παρά

κής οικοδομικής γραμμής της λεωφόρου, συγκεντρωμένα ταφικά σήματα (Πίν. 77β), ήτοι επιτύμβιον ανάγλυφον, δύο στήλαι, μαρμαρίνη λουτροφόρος (Πίν. 77α) και κυκλικόν βάθρον. Ή έρευνα περιορίσθη άναγκαστικώς εις την έρευναν του χάνδακος και εις μικράν μόνον επέκτασιν κατά την ανατολικήν πλευράν του, προς άποκάλυψιν τοίχου, του όποιου είχεν άναφανή τó βορειότερον άκρον. Ούτος, βαίνων λοξώς προς την τάφρον, είχε κατεύθυνσιν από Β. - Ν. Ο κατώτερος δόμος, έξ όρθογωνίων κροκαλοπαγών λίθων, είσείχε περί τά 0,15 μ. των άνωτέρων δόμων. Ή άνωδομία συνίστατο, επίσης, εκ μεγάλων κροκα-

λοπαγών λίθων, τὰ μεταξὺ τῶν ὁποίων κενὰ ἐπληροῦντο διὰ μικρῶν λίθων (Πί ν. 77 γ). Ἡ χρῆσις κροκαλοπαγῶν λίθων καὶ ἡ ἐπιμελής ἐργασία ἐπιτρέπουν τὴν ὑπόθεσιν, ὅτι ὁ τοίχος οὗτος ἀνήκει εἰς τὸ β' ἡμισυ τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος.

Τὸ οἰκοδόμημα, εἰς τὸ ὁποῖον ἀνήκεν ὁ τοίχος οὗτος, δὲν ἦτο, δυστυχῶς, δυνατὸν νὰ ἐξακριβωθῆ, ἀφοῦ οὔτε τὰ ἄκρα του ἠδυνήθημεν νὰ ἀποκαλύψωμεν, ἔνεκα τεχνικῶν δυσκολιῶν, κινδύνου καταλισθήσεως χωμάτων, ὑπάρξεως καλωδίων κλπ. Φαίνεται ὅμως πιθανόν, ὅτι ὁ ἀποκαλυφθεὶς τοίχος ἀπετέλει τὴν πλευρὰν περιβόλου οἰκογενειακοῦ τάφου· εἰς τοῦτο συνηγοροῦν: α) ἡ ἀποκάλυψις τῶν πλησίον αὐτοῦ συγκεντρωμένων πέντε ταφικῶν σημάτων, τῆς αὐτῆς περίπου ἐποχῆς, β) τὰ παρὰ τὴν ἐσωτερικὴν πλευρὰν τοῦ τοίχου ὑπάρχοντα μεμονωμένα βάρθρα (Σχ ἐ δ. 9· Πί ν. 77 δ) ποικίλων διαστάσεων, συγκείμενα ἐξ ἐπαλλήλων μεγάλων κροκαλοπαγῶν λίθων. Τὰ βάρθρα ταῦτα, ὡς γνωρίζομεν ἐξ οἰκογενειακῶν τάφων, εὑρεθέντων εἰς τὸ νεκροταφεῖον τοῦ Κεραμικοῦ, ἔφερον ἐπιτυμβίους στήλας, ἀνάγλυφα, λουτροφόρους κλπ. Ἐκ τῆς ἀνωμάλου ἐσωτερικῆς ἐπιφανείας τοῦ τοίχου τοῦ περιβόλου καὶ τοῦ τρόπου κατασκευῆς τῶν βάρθρων, τὰ ὁποῖα εἶναι φανερόν ὅτι δὲν ἦσαν ὀρατά, ἀποδεικνύεται ὅτι τὸ ἔδαφος τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ περιβόλου ἦτο ὑπερυψωμένον. Ἡ μὲν εὐθυντηρία ἐδράζεται εἰς βάθος 2.46 μ., τὰ δὲ βάρθρα κείνται εἰς βάθος 2 μ. (Σχ ἐ δ. 9, τομαί).

Δυστυχῶς, ὡς ἐλέχθη, ἡ βαρεῖα κίνησις τῆς λεωφόρου ἠμπόδισε τὴν συνέχισιν τῆς ἐρεύνης πρὸς Α., ὅπου θὰ πρέπει νὰ ζητηθῆ καὶ ἡ ὁδός, ἣτις διέρχεται, συνήθως, πρὸ τῶν τάφων. Κατὰ τὸ ἐρευνηθὲν τμήμα τῆς δυτικῆς πλευρᾶς οὐδὲν ἴχνος ὁδοῦ ἀνευρέθη.

9. Ὁδὸς Πυθέου (Σχ ἐ δ. 1, 9)

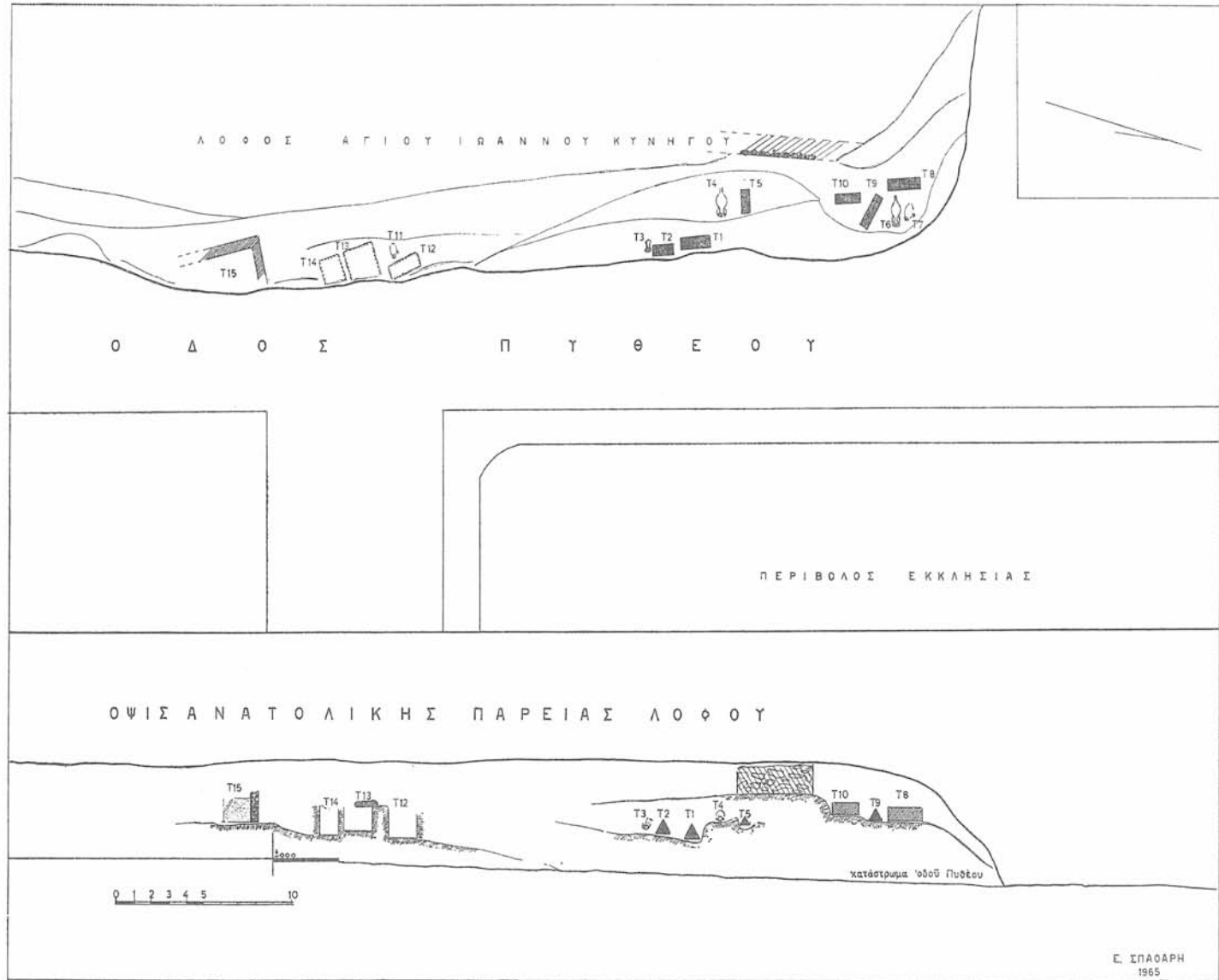
Εἰς τὸν συνοικισμὸν Ἀγίου Ἰωάννου, ἐναντι ἀκριβῶς τῆς ἐκκλησίας, ἀπεκαλύφθησαν τάφοι κατὰ τὰς ὑπὸ τοῦ Δήμου γενομένας ἐργασίας διαπλατύνσεως τῆς ὁδοῦ Πυθέου. Ἀκριβέστερον τὸ σημεῖον περιορίζεται κατὰ μὲν τὴν δυτικὴν πλευρὰν ὑπὸ τοῦ ἐκεῖ ὑπάρχοντος λόφου (Πί ν. 78 α), πρὸς Β. ὑπὸ τῆς λεωφόρου Κασομούλη καὶ πρὸς Ν. ὑπὸ τῆς ὁδοῦ Φιλομήλας (Σχ ἐ δ. 10). Ἡ ὑπὸ τῆς Ἐφορείας ἀναληφθεῖσα ἐρευνα περιορίσθη εἰς στενὴν λωρίδα, πλάτους 3 μ. καὶ μήκους 50 μ., εἰς τὰς ὑπάρχειας τοῦ λόφου (Πί ν. 78 α). Ἀπεκαλύφθησαν ἐν συνόλῳ 15 τάφοι, οἱ πλεῖστοι κατεστραμμένοι, καλύπτοντες τὸ ἀπὸ τῶν κλασσικῶν μέχρι τῶν παλαιοχριστιανι-

κῶν χρόνων διάστημα. Ὡς πρὸς τὸν τύπον ἦσαν κεραμοσκεπεῖς - καλυβίται, λακκοειδεῖς, λαξευτοὶ ἐντὸς τοῦ βράχου, ἐγχυτρισμοὶ καὶ εἰς κτιστὸς παλαιοχριστιανικός. Εὑρίσκοντο ἅπαντες εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ λόφου καὶ εἰς ὕψος 1.50 - 2.50 μ. ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ.

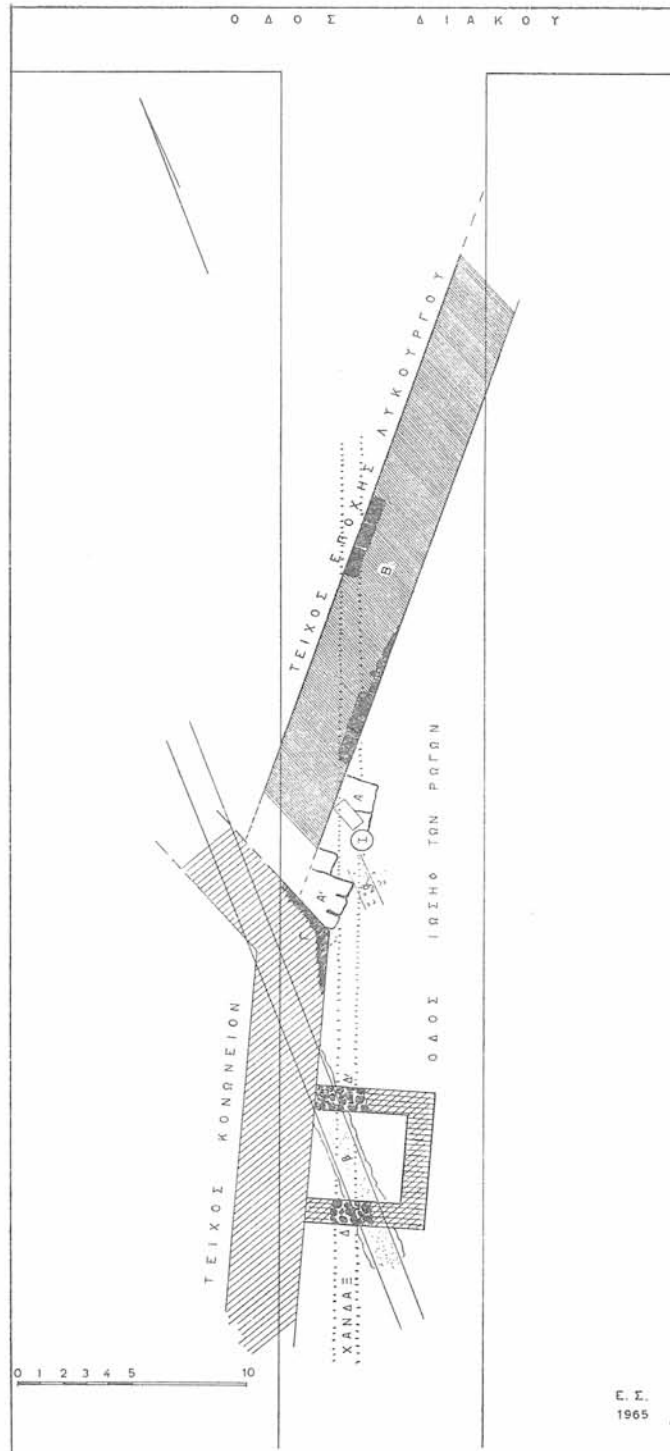
10. Ὁδὸς Ἰωσήφ τῶν Ρωγῶν (Σχ ἐ δ. 1, 10)

Ἡ διάνοξις χάνδακος ὑπὸ τοῦ ΟΤΕ κατὰ μῆκος τοῦ δυτικοῦ κρασπέδου τῆς ὁδοῦ Ἰωσήφ τῶν Ρωγῶν (περιοχὴ Ἰλισοῦ, νοτιῶς Ὀλυμπεῖου) (Σχ ἐ δ. 11), πρὸς τοποθέτησιν καλωδίων, ἔφερον εἰς φῶς ἐν ἐκ τῶν πλέον περιπλόκων καὶ ἐνδιαφερόντων μερῶν τοῦ τείχους τοῦ περιβόλου τῆς πόλεως (Πί ν. 78 ε). Εἰς τὸ σημαντικώτατον τοῦτο σημεῖον ἐμφανίζεται τὸ τεῖχος εἰς τρεῖς χαρακτηριστικὰς περιόδους τῆς ἱστορίας του, εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ Κόνωνος, τοῦ Λυκούργου καὶ τοῦ Βαλεριανοῦ. Ἀρχικῶς, ἐντὸς τοῦ χάνδακος, ἐναντι τῆς ὑπ' ἀριθ. 8 οἰκίας, ἐφάνησαν, εἰς βάθος 1 μ. ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ, ὀγκόλιθοι (Α - Α' εἰς τὸ Σχ ἐ δ. 11), ἄλλοι ἐρριμμένοι καὶ ἄλλοι κτιστοὶ, ἔχοντες κατεῦθυσιν ἀπὸ ΒΑ. πρὸς ΝΔ., σφζόμενοι εἰς ὕψος δύο δόμων. Μεταξὺ τούτων ἦτο ἐντετειχισμένη σημαντικὴ ἐνεπίγραφος κυλινδρική βᾶσις (I ἐπὶ τοῦ Σχ ἐ δ. 11). Νοτιοδυτικῶς ταύτης, κτιστὸς ἀγωγὸς ἐξ ὀπτοπλίνθων διακόπτει τὴν πορείαν τῶν ὀγκολίθων, μὲ κατεῦθυσιν ἀπὸ ΒΔ. πρὸς ΝΑ. (Σχ ἐ δ. 11, α). Συνεχιζομένης εἰς βάθος τῆς ἀνασκαφῆς κατέστη σαφές ὅτι οἱ ὀγκόλιθοι καὶ τὰ μετ' αὐτῶν χρησιμοποιούμενα παλαιότερα ὑλικά (βᾶσις, μάρμαρα) ἀπετέλουν ἰσχυρὸν τεῖχος, τὸ ὁποῖον θὰ πρέπει νὰ χρονολογηθῆ εἰς τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους καὶ δὴ τοὺς ὑστέρους (Σχ ἐ δ. 11, Α - Α'· Πί ν. 78 γ). Πρὸς Β. τοῦ τμήματος τοῦ ὑστερορρωμαϊκοῦ τούτου τείχους, εἰς βάθος 0,20 μ. ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ, ἀπεκαλύφθησαν, εἰς ὕψος δύο ἐπίσης δόμων, δύο παράλληλοι σειραὶ κροκαλοπαγῶν ὀγκολίθων, μὲ λοξὴν πρὸς τὴν ὁδὸν κατεῦθυσιν ἀπὸ ΒΑ. πρὸς ΝΔ. Ἡ ἀνατολικὴ σειρὰ ἀπεκαλύφθη εἰς μήκος 7 μ. καὶ ἡ δυτικὴ εἰς 4 μ. Αἱ δύο αὐταὶ σειραὶ τῶν ὀγκολίθων ἀποτελοῦν τμήμα τοῦ τείχους τοῦ 4ου π.Χ. αἰ. (Λυκούργειον) (Πί ν. 78 δ).

Εἰς τὴν συνέχειαν τοῦ χάνδακος πρὸς Ν. τοῦ τμήματος τοῦ ὑστερορρωμαϊκοῦ τείχους, ὑπὸ τὴν δυτικὴν παρεῖαν τοῦ χάνδακος (Σχ ἐ δ. 11, Γ) ἀπεκαλύφθησαν καὶ ἄλλοι ὀγκόλιθοι, εἰς ὕψος τριῶν δόμων, σχηματίζοντες ἀμβλεῖαν γωνίαν. Ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ἐπιφανειῶν των φέρουν ἐπιμήκεις ἐγχαράξεις (Πί ν. 78 β), δειγμα Κο-

Σχέδ. 10. Κάτοπις καὶ τομὴ τῶν ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Πυθίου ἀποκαλυφθέντων τάφων

Σχέδ. 11. Κάτοπις τοῦ ἀποκαλυφθέντος τείχους τῶν ἀρχαίων Ἀθηνῶν ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἰωσήφ τῶν Ρωγῶν

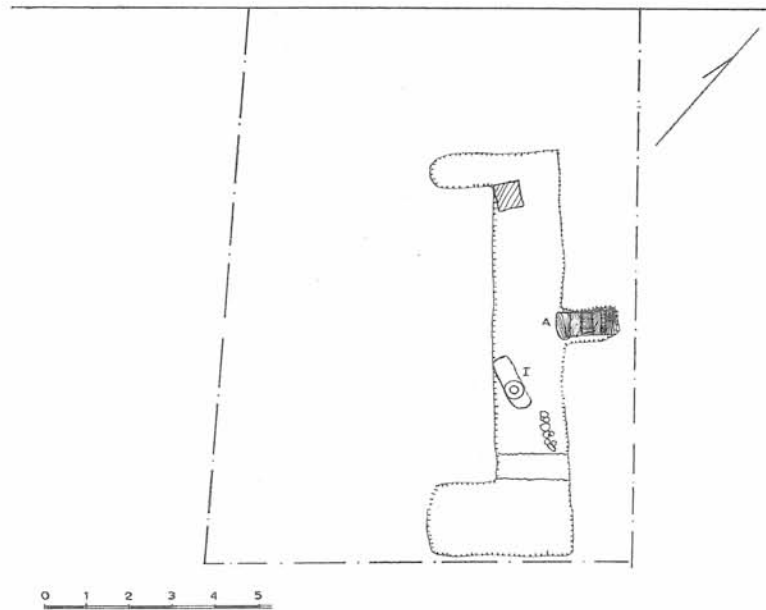
ωνείου εποχής. Τὸ λίαν ἐπιμελημένον τμήμα τοῦτο τοῦ τείχους παρηκολουθήθη ὑπὸ τὸ δυτικὸν πεζοδρόμιον εἰς μῆκος 2 μ. Μετὰ τὸν τελικὸν καθαρισμὸν διακρίνεται σαφέστατα ἡ παρεμβολή τοῦ τμήματος τοῦ ὑστερορωμαϊκοῦ τείχους εἰς μῆκος 3.50 μ., ἣτις δύναται νὰ ἐξηγηθῆ ὡς παρένθετον τμήμα, φράσσον ὑπάρχουσαν τυχὸν κατὰ τὸ σημεῖον αὐτὸ πύλην. Τὸ νότιον, τοῦλάχιστον, τμήμα τοῦ τείχους, σχηματίζον ἀμβλείαν γωνίαν εἰς τὴν ἀρχὴν του, ἀποδεικνύει ὅτι εἰς τὸ

2) Ἐξακριβοῦται ἡ θέσις μιᾶς ἀγνώστου πύλης (;).

3) Ἐξακριβοῦται σημαντικὴ ἐπισκευὴ τοῦ τείχους, ἣτις πρέπει νὰ ἀποδοθῆ εἰς τὸν Βαλεριανόν, ὁ ὁποῖος γνωρίζομεν ὅτι ἐπεσκεύασε τὸ τείχος τοῦ περιβόλου τῆς πόλεως.

4) Εἰς τὴν αὐτὴν ἐποχὴν ἀνήκει καὶ ὁ μεταγενέστερος πύργος, ἂν καὶ εἶναι πολὺ πιθανὸν ὁ πύργος οὗτος νὰ ἀνήκη εἰς τὴν ἐπισκευὴν τοῦ τείχους ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ, διότι ἐπικάθηται

Ο Δ Ο Ι Β Ε Ι Κ Ο Υ Α Ρ 35

Σχέδ. 12. Κάτοπις ἀνασκαφῆς ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Βεῖκου 35

σημεῖον αὐτὸ ἐσχηματίζετο ἄνοιγμα εἰς τὸ τείχος.

Πρὸς Ν. τῆς ἀμβλείας γωνίας καὶ εἰς ἀπόστασιν 7.25 καὶ 13.25 μ. ἀπὸ ταύτης, ἀπεκαλύφθησαν δύο τοῖχοι, παράλληλοι μεταξύ των καὶ κάθετοι πρὸς τὴν δυτικὴν παρεῖαν τοῦ χάνδακος. Ἐκτισμένοι διὰ μικρῶν λίθων καὶ ἀσβέστου, φαίνεται ὅτι ἀνήκουν εἰς πύργον ὑστερορωμαϊκόν (Σχέδ. 11, Δ - Δ'). Ὑπὸ τοὺς τοίχους τούτους διέρχεται διαγωνίως ὑπόνομος, ἔχων κατεύθυνσιν ἀπὸ ΒΔ. πρὸς ΝΑ. (Σχέδ. 11, β).

Τὰ συμπεράσματα τῆς ἀνασκαφῆς ταύτης εἶναι τὰ ἑξῆς:

1) Βεβαιοῦται ἀσφαλῶς ἡ πορεία τοῦ τείχους τοῦ 4ου π.Χ. αἰ. κατὰ τὴν περιοχὴν ταύτην.

καὶ ἔχει καταστρέψει τὸν εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο διερχόμενον ἀποχετευτικὸν ὄχετον τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων.

11. Ὁδὸς Φαλήρου (Ἔργα ΟΤΕ) (Σχέδ. 1, 11)

Ἐντὸς τάφρου, ἀνοιχθείσης ὑπὸ τοῦ ΟΤΕ κατὰ μῆκος τῆς ὁδοῦ Φαλήρου, ἐναντι τῆς ὑπ' ἀριθ. 54 οἰκοδομῆς, ἀπεκαλύφθησαν, εἰς βάθος 0,75 μ. ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ, δύο μαρμάρινοι σαρκοφάγοι (διαστ. 1.90 x 0,52, ὕψ. 0,85 μ.) ἐφαπτόμενοι μεταξύ των καὶ με κατεύθυνσιν ἀπὸ Α. πρὸς Δ. Ἡ μία ἐξ αὐτῶν περιεῖχε δύο σκελετοὺς καὶ οὐδὲν κτέρισμα, ἡ ἕτερα ἔν χαλκοῦν ἀγγεῖον.

Εἰς ἀπόστασιν 12.30 μ. πρὸς Ν. τῶν σαρκοφάγων καὶ εἰς βάθος 1.47 μ. ἀπὸ τοῦ καταστρώματος

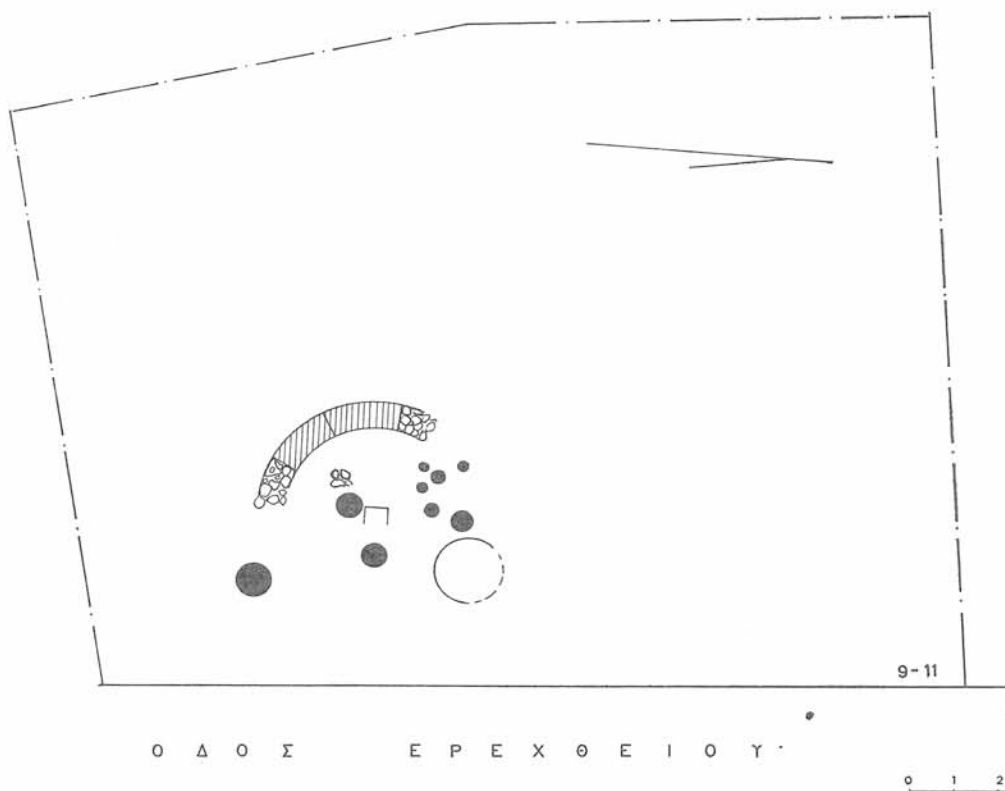
της οδού, εύρεθη ἐντὸς τῆς τάφρου κτιστὸς τάφος ἐξ ἀκανονίστων λίθων καὶ πηλίνων πλακῶν, ἔχων ὡς κάλυμμα μαρμαρινὴν πλάκα (διαστ. 2.60 x 0,65 μ.). Περιεῖχε τέσσαρα μικρὰ πήλινα ἀγγεῖα (Πί ν. 79 α), τέσσαρα πήλινα εἰδῶλια τοῦ 2ου - 3ου μ.Χ. αἰ. (Πί ν. 79 β) καὶ δύο ὑαλίνας δακρυδόχους.

Ἐντὸς τοῦ βορείου τοιχώματος τῆς τάφρου διακρίνονται ὑπολείμματα καλυβιτῶν τάφων.

13. Ὀδὸς Βεΐκου 35 (Σχέδ. 1, 13)

Εἰς τὸ ἐπὶ τῆς οδού Βεΐκου 35 οἰκόπεδον ἠνοίχθη δοκιμαστικὴ τομὴ κατὰ μῆκος τῆς ἀνατολικῆς μεσοτοιχίας του, ἐντὸς τῆς ὁποίας εὐρέθη, εἰς βάθος 2.74 μ. ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τῆς οδού, λακκοειδῆς τάφος, λελαξευμένος ἐν τῷ βράχῳ, οὐδὲν περιέχων.

Εἰς ἀπόστασιν 1.70 μ. ἀπὸ τῆς ἀνατολικῆς μεσο-

Σχέδ. 13. Ἀνασκαφὴ ἐν οἰκοπέδῳ οδού Ἐρεχθείου 9-11

12. Ὀδὸς Φαλήρου 20 (Σχέδ. 1, 12)

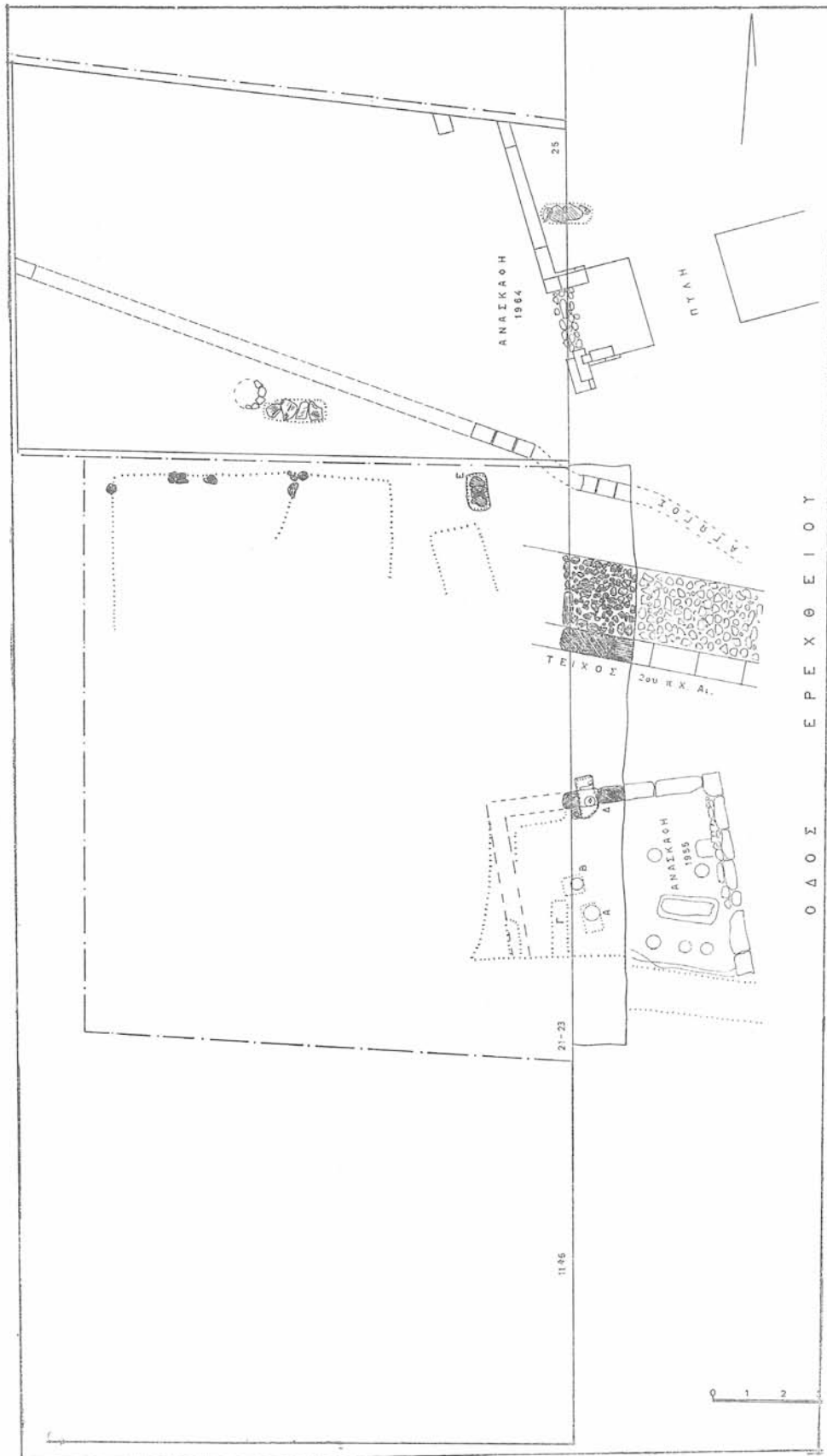
Εἰς τὸ ἐπὶ τῆς οδού Φαλήρου ἀριθ. 20 οἰκόπεδον ἀπεκαλύφθησαν, κατὰ μῆκος τῆς οἰκοδομικῆς του γραμμῆς, στρώσεις ἀρχαίας οδού, τῆς αὐτῆς πρὸς τὴν σημερινὴν κατευθύνσεως. Τὸ ἀνώτατον στῶμα της ἤρχιζεν εἰς βάθος 1.70 μ. ἀπὸ τοῦ πεζοδρομίου. Εἰς τὸ 2ον στῶμα, εἰς βάθος 1.80 μ., εὐρέθη λεπτότατον φύλλον χρυσοῦ.

Παραλλήλως πρὸς τὴν ἀρχαίαν ὁδόν, εἰς τὸ ΒΔ. τμήμα τοῦ οἰκοπέδου καὶ εἰς βάθος 1.80 μ., ἀπεκαλύφθη τμήμα τοῦ κλασσικῆς δομῆς (4ου π.Χ. αἰ.), σφζόμενον εἰς ὕψος ἑνὸς μόνον δόμου.

τοῦ κλασσικῆς δομῆς, σφζόμενος εἰς ὕψος ἑνὸς μόνον δόμου, ἔχων κατεύθυνσιν ἀπὸ Α. πρὸς Δ. Σφζόμενον μῆκος 1.40 μ. καὶ πλάτος 0,50 μ. Οὐδὲν ὄστρακον εὐρέθη πρὸς ἀκριβεστέραν χρονολόγησιν του.

14. Ὀδὸς Ἐρεχθείου 9-11 (Σχέδ. 1, 14)

Εἰς τὸ ἐπὶ τῆς οδού Ἐρεχθείου ἀριθ. 9-11 (Σχέδ. 13) οἰκόπεδον Α. Γιαμβρούλη καὶ Χ. Δικοπούλου, εἰς ἀπόστασιν 4.50 μ. ἀπὸ τῆς νοτίου μεσοτοιχίας καὶ 5.80 μ. ἀπὸ τῆς οἰκοδομικῆς γραμμῆς, ἀπεκαλύφθησαν εἰς βάθος 1.20 μ. ἀπὸ τοῦ πεζοδρομίου, δύο ὀγκόλιθοι ἐξ ἐρυθροῦ κροκαλοπαγοῦς λίθου, δρομικῶς τεταγμένοι

Σχέδ. 14. Σχεδιογράφημα τών ἐπι τῆς ὁδοῦ Ἐρεχθίου 21 - 23 ἀνασκαφῶν

ό εις παρά τόν άλλον, σχηματίζοντες καμπύλην. Ἐκατέρωθεν τούτων ὑπῆρχε γέμισμα ἐκ μικρῶν ἀκανονίστων λίθων. Δέν κατέστη δυνατόν νά καθορισθῆ, τί ἦσαν οἱ κυκλικῶς τοποθετημένοι ὀγκόλιθοι. Πιθανῶς μέρος βάσεως βάρου(;).

Ἄνατολικῶς τῶν ὀγκολίθων, εἰς τόν μεταξὺ τούτων καί τῆς οἰκοδομικῆς γραμμῆς χῶρον, ἤλθον εἰς φῶς λελαξευμένοι εἰς τόν μαλακόν βράχον λάκκοι, διαφόρων μεγεθῶν, ἀκανονίστως τεταγμένοι, πιθανῶς τάφοι παραβεβιασμένοι.

15. Ὀδὸς Ἐρεχθείου 21 - 23 (Σχέδ. 1, 15)

Εἰς τὸ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἐρεχθείου 21 - 23 οἰκόπεδον (Σχέδ. 14) ἀπεκαλύφθησαν κατὰ τὰς ἐρεῦνας, τὰς ὁποίας διεξήγαγεν ἡ Ἐφορεία ἐξ ἀφορμῆς ἀνεγειρομένης πολυκατοικίας, λείψανα τοῦ τείχους τῆς πόλεως καί ταφικῶν περιβόλου μετὰ ταφῶν γεωμετρικῶν χρόνων.

Τὰ λείψανα ταῦτα ἀποτελοῦν τὴν συνέχειαν τῶν ἐλθόντων εἰς φῶς κατὰ Μάρτιον τοῦ 1955 (ΠΑΕ 1955 σ. 36 - 52). Τότε εἶχεν ἀποκαλυφθῆ μία νέα πύλη τοῦ τείχους τῆς πόλεως, ἀκριβῶς πρὸ τῆς ὑπ' ἀριθ. 25 οἰκίας τῆς ὁδοῦ Ἐρεχθείου, τῆς ὁποίας τὸ δυτικὸν σκέλος, καθὼς καί τὴν πορείαν τοῦ τείχους, συνηντήσαμεν εἰς τὸ ἤδη ἀνασκαφὴν τὸ 1964 πρὸς ἀνέγερσιν πολυκατοικίας οἰκόπεδον τοῦτο (ΑΔ 20 (1965): Χρονικά, σ. 84 κ. ἐ.). Νοτίως τοῦ τείχους, ὅπου ἡ προαναφερθεῖσα πύλη, καί εἰς ἀπόστασιν 6 μ. μὲν πρὸς Δ., 9 μ. δὲ πρὸς Α. εἶχεν ἀποκαλυφθῆ μεταγενέστερον τείχος τοῦ 2ου π.Χ. αἰ., καταλαμβάνον ὄλον τὸ πλάτος τῆς ὁδοῦ. Τὴν συνέχειαν τούτου πρὸς Δ. συνηντήσαμεν ἐντὸς τοῦ ἀνασκαπτομένου οἰκόπεδου, εἰς ἀπόστασιν 2.65 μ. ἀπὸ τῆς βορείας μεσοτοιχίας καί ἀκριβῶς ἐπὶ τῆς οἰκοδομικῆς γραμμῆς· προφανῶς παλαιότερον εἶχε καταστραφῆ κατὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ ὑπογείου τῆς παλαιᾶς οἰκοδομῆς. Κατόπιν τούτου ἐκρίθη σκόπιμος ἡ παραβίασις τοῦ πεζοδρομίου καί τοιουτοτρόπως κατέστη δυνατὴ ἡ ἀποκάλυψις τμήματος τείχους, συνολικοῦ μήκους περὶ τὰ 2 μ., τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ, ὡς ἤδη ἐλέχθη, τὴν πρὸς Δ. συνέχειαν τοῦ εὑρεθέντος κατὰ τὸ 1955 (Σχέδ. 14). Τὸ νεωστὶ ἀποκαλυφθὲν τμήμα, σαφῶς πορευόμενον πρὸς ΝΑ., ἀποτελεῖται ἐκ μιᾶς σειρᾶς μεγάλων κροκαλοπαγῶν πλίνθων, δρομικῶς τεταγμένων εἰς ὕψος δύο δόμων (νοτία πλευρὰ) καί ἐκ γεμίματος ἐξ ἀκανονίστων λίθων, ὀπτοπλίνθων καί τεμαχίων μαρμάρου (Πίνακ. 79 γ). Τὸ συνολικὸν πλάτος αὐτοῦ ἦτο 3 μ. καί τὸ σφρζόμενον ὕψος του 1 μ., εὑρέθη δὲ εἰς βάθος 0,45 μ. ἀπὸ τοῦ πεζοδρομίου.

Ἄκριβῶς πλησίον τῆς βορείου μεσοτοιχίας καί τῆς οἰκοδομικῆς γραμμῆς εὑρέθη, τὸ 1964,

τμήμα ὕδαταγωγῶ, τοῦ ὁποίου ἡ συνέχεια, στρεφόμενη πρὸς ΒΔ., διέσχισε τὸ γειτονικὸν οἰκόπεδον (ΑΔ 20 (1965): Χρονικά, σ. 87). Πρὸς Α. ὁ ἀγωγὸς οὗτος εἶχεν εὑρεθῆ τὸ 1955 ἐπὶ τῆς ὁδοῦ μεταξὺ τοῦ κλασσικοῦ τείχους καί τοῦ τείχους τοῦ 2ου π.Χ. αἰ.

Πρὸ τῆς πύλης, πρὸς Ν., καί ἐπὶ ἀρχαιοτάτης, ὡς φαίνεται, ὁδοῦ εἶχεν ἀποκαλυφθῆ τὸ 1955, ὑπὸ τοῦ κ. Μηλιάδη ταφικὸς περιβόλος τοῦ 4ου π.Χ. αἰ. περικλείων παλαιότατους τάφους ὑπομυκηναϊκῶν καί πρωϊμῶν γεωμετρικῶν χρόνων. Ἄκριβῶς τὴν συνέχειαν αὐτοῦ τοῦ περιβόλου ἀπεκάλυψεν ἡ ἐφετεινὴ ἀνασκαφὴ. Καί εἰς τὸ μέρος αὐτὸ τὸ οἰκόπεδον ἦτο κατεστραμμένον ἐκ παλαιότερων σκαφῶν, ὥστε εὑρέθη μόνον ἡ θέσις τῆς θεμελιώσεως τοῦ περιβόλου ἐπὶ τοῦ βράχου. Τοιουτοτρόπως προσδιορίζεται ἡ ΒΔ. γωνία του, ὡς καί τὸ μήκος τῆς βορείας πλευρᾶς του (Σχέδ. 14). Ὁ ταφικὸς οὗτος περιβόλος τοῦ 4ου π.Χ. αἰ. περιέβαλλε ταφὰς κατὰ πολὺ παλαιότερας, ὡς εἶπομεν. Τὸ ὅτι ὁμως εὑρέθη ἀκριβῶς κάτωθι τῆς θεμελιώσεώς του (βόρειος τοῖχος αὐτοῦ) ταφὴ ὑπομυκηναϊκῆ (τάφος Δ), δεικνύει ὅτι οἱ κατασκευάσαντες αὐτὸν δὲν ἐγνώριζον καλῶς τὰ ὄρια τοῦ παλαιότερου νεκροταφείου, ὥστε νά συμπεριληφθοῦν ὄλοι οἱ τάφοι ἐντὸς αὐτοῦ καί νά μὴ θιγοῦν κατὰ τὴν κατασκευὴν του. Ἐντὸς τοῦ ταφικοῦ τούτου περιβόλου εὑρέθησαν καί ἄλλιν πρωτογεωμετρικοὶ τάφοι, λελαξευμένοι ἐντὸς τοῦ βράχου, οἵτινες ἐξετείνοντο καί κάτωθι τοῦ πεζοδρομίου· χάριν τούτων ἐπεξετάθη ἡ ἀνασκαφὴ μέχρι τοῦ δρόμου. Ὁ μαλακὸς βράχος εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο εὑρίσκετο εἰς βάθος 1 μ. Ἐν συνόλῳ ἀπεκαλύφθησαν 4 τάφοι (Σχέδ. 14 Α, Β, Γ, Δ), τρεῖς γεωμετρικοὶ καί εἷς ὑπομυκηναϊκός. Μικρὰ παιδικὴ ταφὴ εὑρέθη πλησίον τῆς βορείας μεσοτοιχίας (0,40 μ. ἀπὸ ταύτης καί 1.85 μ. ἀπὸ τῆς οἰκοδομικῆς γραμμῆς), λελαξευμένη ἐντὸς τοῦ βράχου καί κεκαλυμμένη ὑπὸ λιθίνων πλακῶν (ταφὴ Ε). Κατὰ μήκος τῆς βορείας μεσοτοιχίας καί πλησιέστατα πρὸς αὐτὴν παρατηρήθησαν ἀσαφῆ λαξεύματα ἐπὶ τοῦ βράχου, ἀγνώστου προορισμοῦ.

16. Παρθενῶνος καί Ροβέρτου Γκάλλι (Σχέδ. 1,16)

Εἰς τὸ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Παρθενῶνος καί Ροβ. Γκάλλι οἰκόπεδον, εἰς βάθος 0,88 μ. ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ Γκάλλι, ἐντὸς μικρᾶς φυσικῆς κοιλότητος τῆς κιμιλιᾶς, κατὰ τὸ μέσον περίπου τοῦ οἰκοπέδου, εὑρέθησαν τρία πῆλινα εἰδάλια, τοῦ 7ου π.Χ. αἰῶνος, ἀκέραια, ὡς καί τεμάχια ἄλλων μικροτέρων.

ΒΑΡΒΑΡΑ ΦΙΛΙΠΠΑΚΗ

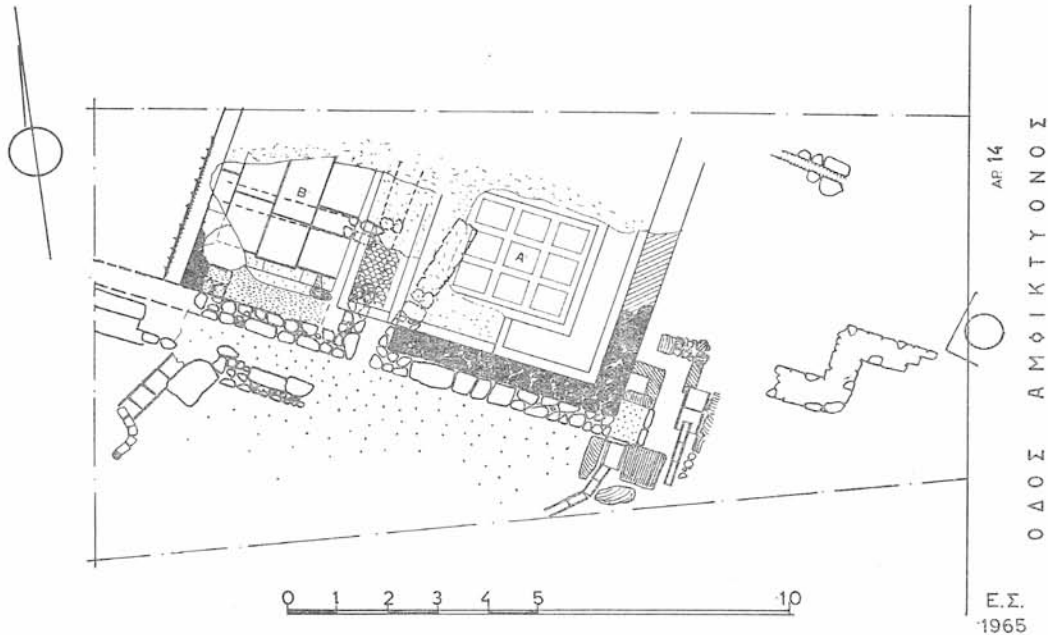
17. Ὁδὸς Ἀμφικτύονος 14 (Σχέδ. 1, 17)

Ἐντὸς τοῦ ὡς ἄνω οἰκοπέδου ἀνευρέθη κτίσμα ἀγνώστου χρήσεως, ἀποτελούμενον ἐκ δύο κυρίων δωματίων καὶ διαδρόμου, ἐστρωμένων διὰ μωσαϊκοῦ ἢ πλακῶν ἐκ μαρμάρου (Σχέδ. 15). Οὕτω, εἰς ἀπόστασιν 7 μ. ἀπὸ τῆς οἰκοδομικῆς γραμμῆς τοῦ οἰκοπέδου καὶ εἰς βάθος 1.60 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ πεζοδρομίου, ἀπεκαλύφθη μωσαϊκὸν δάπεδον, διαστάσεων 3.60 x 3.25 μ., ἀνήκον εἰς δωματίον (Α), τοῦ ὁποίου εὑρομεν καὶ

ψηφιδωτὰ εἶναι τοῦ τέλους τοῦ 4ου μ.Χ. αἰῶνος.

Κάτωθεν τοῦ δευτέρου μωσαϊκοῦ δαπέδου καὶ εἰς βάθος 2.30 μ., ἀνεφάνη τοῖχος ἐξ ἀργολιθοδομίας, σχηματίζων εἰς τὸ νότιον ἄκρον τοῦ ὀρθῆν γωνίαν μεθ' ἑτέρου τοίχου, κατευθύνσεως ἀπὸ ΒΔ. πρὸς ΝΑ. Ὁ δεύτερος οὗτος τοῖχος ἀποτελεῖ τὸν βόρειον ἀναλημματικὸν τοῖχον ἀρχαίας ὁδοῦ, ἐχούσης κατεύθυνσιν ἀπὸ Α. πρὸς Δ. καὶ διατηρηθείσης κατὰ μικρὸν τῆς τμήμα.

Δυτικῶς τοῦ διαδρόμου καὶ εἰς τὸ αὐτὸ μὲ τὸ

Σχέδ. 15. Κάτωψις τῆς ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἀμφικτύονος 14 ἀνασκαφῆς

τὸν ἀνατολικὸν καὶ τὸν νότιον τοῖχον, ἀμφοτέρους κατεσκευασμένους ἐκ μεγάλων ἀργῶν λίθων καὶ ἐνδιαμέσως μικροτέρων. Σφζόμενον μήκος ἀντιστοίχως 2.50 καὶ 5.05 μ. Εἰς τὸ δυτικὸν τμήμα τοῦ δωματίου καὶ εἰς βάθος 2.04 μ. ἀνεφάνη τρίτος τοῖχος, ἐπίσης ἐξ ἀργολιθοδομίας, διαφόρου ὅμως ἢ οἱ προηγούμενοι ἐποχῆς. Τὸ μωσαϊκὸν δάπεδον εἶναι κατεσκευασμένον ἐκ φυσικῶν ποικιλοχρῶμων ψηφίδων, σχηματίζουσῶν γεωμετρικὰ σχέδια. Τεμνόμενοι κύκλοι, ρόμβοι μετὰ κοίλων πλευρῶν, τρίγωνα, ρόδακες, ἀβακωτὸν κόσμημα εἶναι τὰ κυριώτερα τῶν γεωμετρικῶν θεμάτων τοῦ μωσαϊκοῦ, τοῦ ὁποίου τὸ κεντρικὸν ἔμβλημα διαιρεῖται εἰς ἑννέα διάχωρα, περιβαλλόμενα ὑπὸ πλοχμοῦ (Πί ν. 80 α).

Δυτικῶς τοῦ δωματίου Α καὶ εἰς τὸ αὐτὸ μὲ τὸ προηγούμενον ψηφιδωτὸν ὕψος, εὑρέθη ἕτερον μωσαϊκὸν δάπεδον μετὰ φολιδωτοῦ διακόσμου, ἀνήκον ὅμως εἰς στενὸν διάδρομον. Ἀμφότερα τὰ

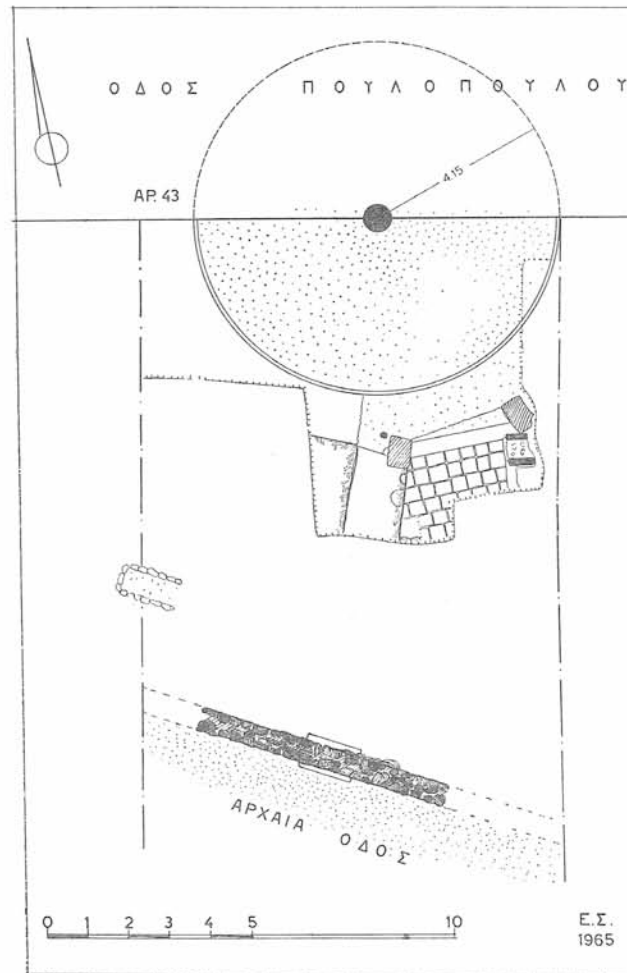
τῶν προηγούμενων δαπέδων ἐπίπεδον, ἀνεφάνη τρίτον δάπεδον, ἐστρωμένον διὰ μεγάλων μαρμαρίνων πλακῶν καὶ ἀνήκον εἰς ἕτερον δωματίον (Β). Τὸ δάπεδον τοῦτο ἔχει καταστραφῆ ἀπὸ τὴν διάνοιξιν κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους φρεάτων ἀποχετεύσεως. Μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τμημάτων τῆς πλακοστρώσεως ἀνεφάνη, περὶ τὰ 0,10 μ. βαθύτερον, ἕτερον δάπεδον, ἐστρωμένον διὰ μικροτάτων ψηφίδων ἐκ κεράμων.

Μὲ τὸν ἀνατολικὸν τοῖχον τοῦ δωματίου Β σχηματίζει ὀρθὴν γωνίαν καὶ ὁ μήκος 2.44 μ. βόρειος τοῖχος τοῦ αὐτοῦ δωματίου. Ὁ δυτικὸς τοῖχος τοῦ δωματίου τούτου σχηματίζει ὀρθὴν γωνίαν μετὰ τοῦ ἀναλημματικοῦ. Ἐπὶ τοῦ ἀναλημματικοῦ τούτου τοῖχου καὶ εἰς ἀπόστασιν 2 μ. ἀπὸ τῆς δυτικῆς μεσοτοιχίας ὑπάρχει μέγας πωρόλιθος (1.15 x 0,50 μ.), ὅστις, καλύπτων ὄλον τὸ πλάτος τοῦ τοίχου, ἐξικνεῖται μέχρι τοῦ στόμιου τοῦ πρὸς Β. κειμένου φρέατος, τὸ ὁποῖον

διατηρεί και τμήματα τῆς πηλίνης ἐπενδύσεώς του (Πί ν. 80 β).

Κατὰ μήκος τῆς ἀνατολικῆς παρειάς τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ δωματίου Β καὶ εἰς βάθος 2.15 μ., εὑρέθησαν δύο μικρὰ τοιχία, τὰ ὅποια ὑπεστήριζον τὴν πηλίνην ἐπένδυσιν τοῦ δι' αὐτῶν διε-

διαμέτρου 0,70 μ., ἐκτισμένον διὰ μικρῶν ὀπτοπλίνθων. Εἰς τὸ φρεάτιον τοῦτο, τοῦ ὁποίου ἔχει ἀποκαλυφθῆ μόνον τὸ ἡμισυ τῆς περιφερείας — τὸ ὑπόλοιπον εὑρίσκεται ὑπὸ τὴν δυτικὴν μεσοτοιχίαν — καταλήγει εἰς ἀγωγός, τομῆς σχήματος ἀναστρόφου Π, ἐκτισμένον διὰ μεγάλων ὀπτο-

Σχέδ. 16. Κάτοπις τῶν ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Πουλοπούλου ἀποκαλυφθεισῶν ἀρχαιοτήτων

χομένου ἀγωγῷ, ὅστις συνέχιζε καὶ κάτωθεν τοῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου πρὸς Ν. Περὶ τὰ 0,60 μ. νοτίως τοῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου καὶ παραλλήλως πρὸς αὐτὸν βαίνει ἕτερος τοίχος, ἐπίσης ἐκ μεγάλων ἀργῶν λίθων, ἐπιμελεστέρας ὁμοῦ κατασκευῆς. Οὗτος, ἀρχόμενος ἀπὸ τῆς δυτικῆς μεσοτοιχίας τοῦ οἰκοπέδου, διατηρεῖται εἰς μήκος 4.15 μ. Μόνον εἰς ἀπόστασιν 1.05 μ. ἀπὸ τῆς μεσοτοιχίας ταύτης ἔχει καταστραφῆ ἀπὸ τὴν διάνοιξιν ἐνὸς ἀποχετευτικοῦ φρεάτος, διαμέτρου 0,83 μ. Περὶ τὸ 1.40 μ. ΝΔ. τοῦ νεωτέρου τούτου φρεάτος καὶ εἰς βάθος 2.10 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ πεζοδρομίου, ἀπεκαλύφθη ἀρχαῖον φρεάτιον,

πλίνθων. Μετὰ τοῦ φρεατίου τούτου ἐπικοινωνεῖ καὶ ὁ (πλάτους 1.20 μ.) πῆλινος ὑπόνομος τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ. Οὗτος εὑρίσκεται περὶ τὰ 0,75 μ. χαμηλότερον ταύτης.

Ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου ὑπάρχουν καὶ πολλοὶ ἄλλοι ἀγωγοί. Οὕτω, ὁ μέγας ἀναλημματικὸς τοίχος διακόπτεται ὑπὸ δύο ἀγωγῶν μεταξὺ τῶν δωματίων Α καὶ Β. Ἀνατολικῶς τοῦ δωματίου Α ὑπάρχουν ἕτεροι δύο ἀγωγοί, πέμπτος δὲ ἀγωγὸς ἀνεφάνη παρὰ τὴν βόρειον μεσοτοιχίαν. Ὑπὸ τὴν οἰκοδομικὴν γραμμὴν τοῦ οἰκοπέδου καὶ εἰς βάθος 1.20 μ., τέλος, εὑρέθη ὀγκόλιθος, λελαξευμένος εἰς τὸ μέσον, ἀποτελῶν στόμιον φρεάτος.

18. Ὁδὸς Πουλοπούλου 43 (Σχέδ. 1, 18)

Ἐντὸς τοῦ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Πουλοπούλου ἀριθ. 43 οἰκοπέδου καὶ εἰς ἀπόστασιν 30 μ. περίπου Δ. τοῦ κατὰ τὸ παρελθὸν ὑπὸ τοῦ ἀειμνήστου Ἰω. Θρεψιάδου ἀποκαλυφθέντος τμήματος τοῦ ἀρχαίου τείχους (ΠΑΕ 1953 σ. 61 κ.έ.), ἤλθον εἰς φῶς, κατόπιν γενομένης ἀνασκαφικῆς ἐρεῦνης, αἱ ἀκόλουθοι ἀρχαιότητες (Σχέδ. 16).

Εἰς τὸ βόρειον τμήμα τοῦ οἰκοπέδου καὶ εἰς βάθος 2.40 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ πεζοδρομίου, ἀνεφάνη κυκλικὸν ψηφιδωτὸν δάπεδον (Πί ν. 81 β), φέρον κατὰ τὸ κέντρον τοῦ στρογγύλην ἐκ μαρμάρου βάσιν, διαμέτρου 0,75 καὶ ὕψους 0,10 μ. Εἰς ἀκτῖνα 4.80 μ. ἀπὸ τῆς στρογγύλης βάσεως τὸ ψηφιδωτὸν δάπεδον βαθύνεται περὶ τὰ 0,02 μ., σχηματίζον στενὸν ἀγωγόν, πλάτους 0,08 μ., προφανῶς χρησιμεύοντα διὰ τὴν ρύσιν τῶν ὑδάτων. Πρὸς Ν. τὸ ψηφιδωτὸν συνεχίζεται, κεῖται ὁμοῦ ἐδῶ περὶ τὰ 0,10 μ. ὑψηλότερον τοῦ κυκλικοῦ τμήματός του. Ἐξ ἱχνῶν ψηφιδωτοῦ, εὑρεθέντων ἐκεῖθεν τοῦ στενοῦ ἀγωγοῦ, εἰς τὸ βορειοδυτικὸν τμήμα τοῦ οἰκοπέδου, συνάγομεν, ὅτι πιθανῶς τὸ κυκλικὸν ψηφιδωτὸν συνεχίζετο πρὸς ὄλας τὰς κατευθύνσεις. Τὰ ἐπὶ τοῦ δαπέδου ὄστρακα μᾶς ὀδηγοῦν εἰς τοὺς ἐλληνιστικοὺς χρόνους (δάπεδον βαλανείου ;).

Νοτίως τοῦ ὑπερυψωμένου ψηφιδωτοῦ δαπέδου καὶ ἐν μέρει καλυπτόμενοι ὑπ' αὐτοῦ εὑρέθησαν δύο ὀρθογώνιοι λίθοι, συγκλίνοντες κατὰ τὸν βορρᾶν πρὸς ἀλλήλους καὶ ἀπέχοντες μεταξύ των περὶ τὰ 2.20 μ. Μήκ. ἐκάστου περίπου 0,78, πλάτ. περίπου 0,64 μ. Μεταξὺ τῶν λίθων τούτων τοῖχος ἐκ τριῶν ἐπαλλήλων σειρῶν πλίνθων, μήκους 2.35, πλάτους 0,37 καὶ ὕψους 0,40 μ. Νοτίως τοῦ τοίχου καὶ ἐν ἐπαφῇ πρὸς αὐτὸν εὑρέθη δάπεδον ἐκ τετραγώνων πλίνθων, πλευρᾶς 0,39 καὶ πάχους 0,08 μ. Διεπιστώθησαν ἕξ σειραὶ πλίνθων, εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τῶν ὁποίων ὑπάρχουν καταφανῆ ἱχνη πυρᾶς. Εἰς τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον τοῦ δαπέδου εὑρέθη ἡ ἐστία πυροδοτήσεως, ἀποτελουμένη ἐκ δύο ὀρθίων παραλλήλων πλακῶν ἐκ σχιστολίθου, ὕψους 0,58 μ., καὶ ἐκ μιᾶς τρίτης, ἐπίσης ἐκ σχιστολίθου, χρησιμεύουσης ὡς δαπέδου αὐτῆς (τῆς ἐστίας). Ἡ πλάξ αὕτη, μήκους 0,68, πλάτους 0,55 καὶ πάχους 0,11 μ., διακρίνεται ἀπὸ τοῦ πλινθίνου δαπέδου, ὡς κειμένη χαμηλότερον τούτου. Ἐφάπτεται τῆς πρὸς Β. ὀρθίας πλακὸς καὶ ἀποτελεῖ τὸ ὑπόστρωμα διὰ τὴν νότιον. Κατὰ τὴν διάλυσιν μιᾶς πλίνθου τοῦ πλινθίνου δαπέδου διεπιστώθη, ὅτι κάτωθεν αὐτῆς ὑπῆρχεν εἰς θραύσματα καὶ ἑτέρα, τῶν αὐτῶν διαστάσεων, κάτωθεν δ' ἀμφοτέρων ἀραιὰ λιθάρια ἐπὶ τῆς κιμιλιάς, ὡς ὑποθεμελίωσις.

Παρὰ τὴν δυτικὴν μεσοτοιχίαν καὶ εἰς βάθος 2.60 μ., ἀπεκαλύφθη τμήμα κτιστοῦ ἀγωγοῦ, μήκους 1.03 μ. καὶ κατευθύνσεως ἀπὸ ΒΔ. πρὸς ΝΑ. Εἶναι ἐκτισμένος διὰ μικρῶν λιθαρῶν καὶ φέρει ἐπάλειψιν ἀμμοκονιάματος.

Εἰς τὸ νότιον τμήμα τοῦ οἰκοπέδου ἤλθεν εἰς φῶς ὁ βόρειος ἀναλημματικὸς τοῖχος ἀρχαίας ὁδοῦ, φκοδομημένος ἐκ μεγάλων πελεκητῶν λίθων καὶ ἐνδιαμέσως μικρῶν. Ἡ ὁδός, κατευθύνσεως ἀπὸ ΒΔ. πρὸς ΝΑ., συνεχίζει καὶ εἰς τὰ πρὸς Α. καὶ Δ. οἰκόπεδα. Τῶν κλασικῶν χρόνων.

19. Ἀνασκαφὴ ὁδοῦ Κωνσταντινουπόλεως

(Σχέδ. 1, 19)

Κατὰ μῆκος τῆς ὁδοῦ Κωνσταντινουπόλεως καὶ εἰς τὸ τμήμα τῆς, τὸ περιλαμβανόμενον μεταξὺ τῆς Ἰερᾶς Ὀδοῦ καὶ τῆς ὁδοῦ Μεγ. Ἀλεξάνδρου, κατὰ τὴν διάνοξιν ὑπὸ τῆς ΕΕΥ χάνδακος πρὸς τοποθέτησιν ὕδαταγωγῶν σωλῆνων, εὑρέθησαν ἀρχαῖα ὑπολείμματα. Μεταβάντες ἐπὶ τόπου διεπιστώσαμεν τὴν ὑπαρξιν ταφῶν, καταστραφεισῶν ὑπὸ τοῦ ἐκσκαφέως. Ἡρευνήθησαν, ἐν συνόλῳ, εἴκοσι ὀκτῶ ταφαί (Σχέδ. 17).

Α. Δυτικὴ συστάς

I. Εἰς τὸ δυτικὸν ὄριον τοῦ σκάμματος, εἰς ἀπόστασιν 6 μ. ἀπὸ τοῦ σημείου, ἔνθα ἡ πρὸς Α. οἰκοδομικὴ γραμμὴ τῆς ὁδοῦ Κωνσταντινουπόλεως τέμνεται ὑπὸ τῆς ὁδοῦ Μεγ. Ἀλεξάνδρου καὶ εἰς βάθος 2.30 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τῆς ὁδοῦ, εὑρέθη ὁ πρῶτος τάφος (Πί ν. 81 α). Τμήμα πωρίνης σαρκοφάγου μετὰ καλυπτηρίου πλακός, κατευθύνσεως ἀπὸ Δ. πρὸς Α. Ἐλάχιστα ὄστᾶ εὑρέθησαν καὶ εἰς μίαν γωνίαν αὐτοῦ ἐν ληκύθιον.

II. Εἰς ἀπόστασιν 0,10 μ. βορείως καὶ παραλλήλως πρὸς τὴν σαρκοφάγον I, ἑτέρα πωρίνη σαρκοφάγος μετὰ καλυπτηρίου πλακός (Πί ν. 81 α). Οὐδὲν εὑρέθη ἐντὸς αὐτῆς.

III. Εἰς ἀπόστασιν 23.70 μ. νοτίως τῆς σαρκοφάγου I καὶ εἰς τὴν ἀνατολικὴν παρεῖαν τοῦ χάνδακος, εὑρέθη μικρὰ ἐπιτύμβιος πλάξ καὶ ὀπισθεν ταύτης διεπιστώθη λάξευμα ἀρχαίου τάφου ἀπὸ ΝΑ. πρὸς τὰ ΒΑ. Τοῦτο, εὑρισκόμενον εἰς βάθος 2.80 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τῆς ὁδοῦ, περιεῖχεν ἐν μόνον ὄστουν, ὄστρακά τινα καὶ ἐν πῶρινον λαγωβόλον.

IV. Περὶ τὰ 14.20 μ. νοτίως τῆς σαρκοφάγου I εὑρέθη κατεστραμμένος καλυβίτης τάφος, περιέχων μόνον συσσωρευμένα ὄστᾶ.

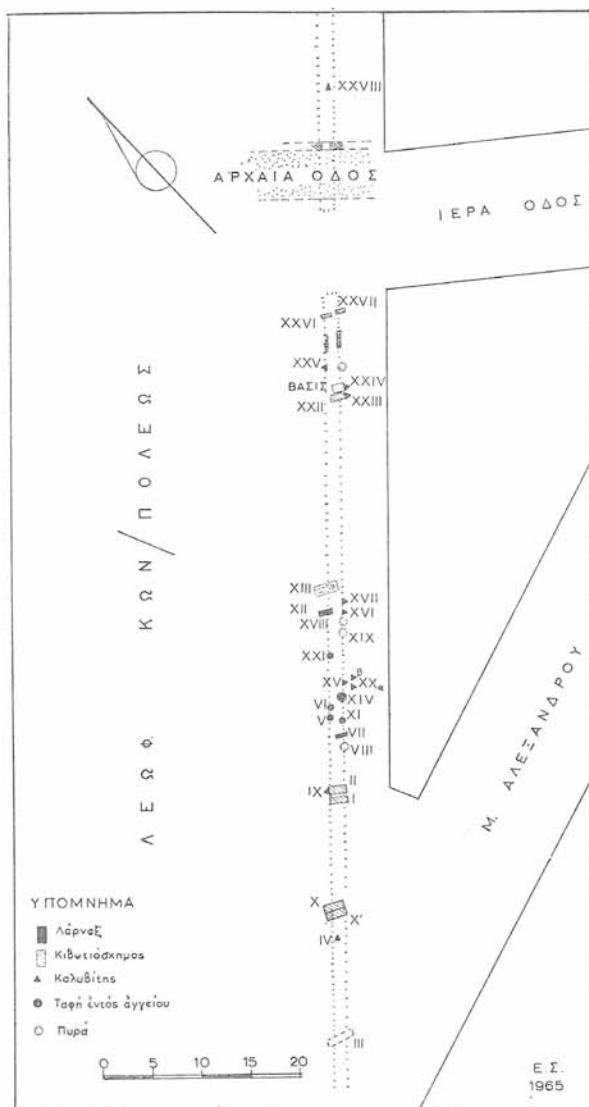
V. Εἰς ἀπόστασιν 7.20 μ. βορείως τῆς σαρκοφάγου II καὶ εἰς βάθος 2 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τῆς ὁδοῦ, ἀνεφάνη ταφικὸν ἀγγεῖον, περιέχον ὄστᾶ κεκαυμένα.

VI. Βορείως τοῦ ταφικοῦ ἀγγείου V καὶ εἰς μι-

κράν ἀπ' αὐτοῦ ἀπόστασιν, εὗρομεν ἕτερον ἀγγεῖον, περιέχον ἐπίσης ὅστ' α̅ κεκαυμένα.

VII. Πλησίον τῶν δύο ταφικῶν ἀγγείων εὗρέθη πληλὴν παιδικὴ λάρναξ (Πί ν. 81 γ), κατευ-

φάγου II ἐδράζεται τάφος καλυβίτης, τοῦ οὐοίου ὁ πυθμὴν εἶναι αὐτὴ αὐτὴ ἢ καλύπτουσα τὸν τάφον II πλάξ (Πί ν. 81 α). Μόνον τὸ δυτικὸν τοῦ ἄκρον, ὡς κείμενον πέραν τοῦ ὁρίου τοῦ χάν-

Σχέδ. 17. Αἱ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Κωνσταντινουπόλεως ἀποκαλυφθεῖσαι συστάδες ταφῶν

θύνσεως ἀπὸ Δ. πρὸς Α., φέρουσα εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς ἴχνη καύσεως καὶ τρία μικρὰ ἀγγεῖα. Οὐδὲν ὄστον εὗρέθη. Ἐνωθεν τῆς λάρνακος ἴχνη πυρᾶς, ἐξ ἧς συνελέγησαν ὄστρακα.

VIII. Ὀλίγον νοτιώτερον τῆς παιδικῆς λάρνακος εὗρέθη πυρᾶ, μήκους 1 μ., καὶ κάτωθεν ταύτης ταφὴ κατεστραμμένη. Ἐκ τῆς πυρᾶς συνελέγησαν ὄστρακα.

IX. Ἐπὶ τῆς καλυπτηρίου πλακῶς τῆς σαρκο-

δακος, ἐσώθη ἐκ τῆς καταστροφῆς. Οὐδὲν εὗρέθη ἐντὸς αὐτοῦ.

X. Περὶ τὰ 10.20 μ. νοτιῶς τοῦ τάφου I καὶ εἰς βάθος 2.10 μ. ὑπὸ τὴν ἄσφαλτον συνηντήσαμεν λάξευμα τριγωνικόν, τμῆμα τάφου, καταστραφέντος ὑπὸ τοῦ ἐκσκαφέως. Μῆκος λαξεύματος 1.70 μ. Ἐντὸς αὐτοῦ ὅστ' α̅ κεκαυμένα καὶ ἴχνη καύσεως καθ' ὅλην τὴν ἑκτασίαν του. Περὶ τὰ 0,40 μ. ἄνωθεν τοῦ πυθμῆνος τοῦ λαξεύματος εὗρέθη-

σαν δσπρακα. Ἐναντι τοῦ λαξεύματος, εἰς τὴν ἀνατολικὴν παρεῖαν τοῦ χάνδακος, παρατηρήσαμεν ἕτερον λάξευμα τριγωνικόν, τὸ ὁποῖον πιθανὸν νὰ ἀπετέλει συνέχειαν τοῦ προηγουμένου. Καὶ ἐντὸς αὐτοῦ ἴχνη καύσεως (X').

XI. Βορείως τῆς παιδικῆς λάρνακος VII καὶ εἰς βάθος 1.37 μ. ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν τῆς ὁδοῦ, ἀπεκαλύφθη ὀξυπύθμενος ἀμφορεύς, ἄνευ λαίμου, τοποθετημένος ὀριζοντίως. Ἄνωθεν τῆς βάσεώς του εὐρέθη ληκύθιον μελαμβαφές, φέρον κατὰ τὸ ἄνω μέρος τῆς κοιλίας ταινίαν ἐξηρημένην.

XII. Εἰς ἀπόστασιν 17.40 μ. βορείως τῆς ταφῆς II καὶ εἰς βάθος 1.74 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τῆς ὁδοῦ, ἀνεφάνη παιδικὴ λάρναξ, κατευθύνσεως ἀπὸ Δ. πρὸς Α., σφύζουσα μόνον τὸ δυτικόν της ἄκρον. Ἐντὸς αὐτῆς ὀλίγα ὄστᾶ τετραγαμμένα καὶ ἔξωθεν, παρὰ τὴν βόρειον πλευράν της, μελαμβαφῆς σκύφος.

XIII. Εἰς ἀπόστασιν 1.60 μ. βορείως τῆς προηγουμένης ταφῆς εὐρέθη ἡμικατεστραμμένη παρίνη σαρκοφάγος μετὰ καλυπτηρίου πλακός, κατευθύνσεως ἀπὸ Δ. πρὸς Α. Ἐντὸς τοῦ σφύζομένου δυτικοῦ τμήματος ὄστᾶ ποδῶν, ὄστείνια ἀντικείμενα καὶ χαλκᾶ ἀποτμήματα. Ὁ νεκρὸς συνεπὼς θὰ «ἐβλεπε» πρὸς Δ.

XIV - XV. Εἰς ἀπόστασιν 1.60 μ. πρὸς Β. τῆς παιδικῆς λάρνακος VII καὶ εἰς βάθος 1.60 μ. ἀπὸ τοῦ ἐπιπέδου τῆς ἀσφάλτου, εὐρέθη πυρᾶ, μήκους 1.70 μ., ἐξ ἧς συνελέγησαν δσπρακα κεκαυμένα. Εἰς τὸ ἄκρον τῆς πυρᾶς καὶ εἰς τὸ αὐτὸ ἐπίπεδον ἴστατο δίωτον πιθοειδὲς ταφικὸν ἀγγεῖον ἐξ ἐρυθροῦ πηλοῦ, ὕψους 0,25 μ., καὶ παρ' αὐτὸ ἐν ἀλάβαστρον ἐξ ἐρυθροῦ πηλοῦ, ἀκόσμητον, εἰς σκύφος (Πίναξ 82α) καὶ ἕτερον ἀγγεῖον μελαμβαφές. Ἡ πυρᾶ ἐξετείνετο περαιτέρω πρὸς ΒΑ., δὲν κατέστη ὅμως δυνατὴ ἢ διερευνησίς της λόγω φόβου κατολισθήσεως τῶν χωμάτων τοῦ δρόμου. Ὁ τάφος XV εἶναι καλυβίτης.

XVI. Ἐναντι τῆς παιδικῆς λάρνακος XII καὶ εἰς τὸ αὐτὸ ἐπίπεδον μετ' αὐτὴν (1.80 μ. ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν τῆς ἀσφάλτου) ἀνεφάνη τμήμα τάφου καλυβίτου, ἄνευ οὐδενὸς κτερίσματος.

XVII. Εἰς ἀπόστασιν 0,30 μ. βορείως τοῦ προηγουμένου τάφου καὶ παραλλήλως πρὸς αὐτόν, εὐρέθη, εἰς βάθος 1.80 μ., ἕτερος τάφος καλυβίτης, ἑλλιπτικῆς μικρὸν μόνον μέρος πρὸς ΒΔ. Ὁ ἐντὸς αὐτοῦ σκελετὸς ἔχει τὴν κεφαλὴν ἐστραμμένην πρὸς ΝΑ. Οὐδὲν κτερίσμα εὐρέθη ἐντὸς τοῦ τάφου.

XVIII - XIX. Εἰς ἀπόστασιν 0,20 μ. νοτίως τοῦ τάφου XVI εὐρέθη πυρᾶ, μήκους 0,90 μ. Νοτίως ταύτης καὶ ἐν ἐπαφῇ πρὸς αὐτὴν ἑτέρα πυρᾶ, μήκους 0,40 μ.

XX (α - β). Ὅπισθεν τῆς πυρᾶς XIV διακρίνονται αἱ κέραμοι δύο τάφων καλυβιτῶν, οἱ ὁποῖοι ὅμως λόγω τεχνικῶν δυσχερειῶν δὲν κατέστη δυνατόν νὰ ἀνασκαφῶσι.

XXI. Ὁ τάφος οὗτος ἦτο ἐν ἀγγεῖον περισυλλεγὲν εἰς δσπρακα.

Β. Ἀνατολικὴ συστάς

Νοτίως τῆς συμβολῆς τῆς Ἱερᾶς Ὀδοῦ μετὰ τῆς ὁδοῦ Κωνσταντινουπόλεως, ἀπεκαλύφθη ἑτέρα συστάς τάφων.

XXII. Οὗτος ἦτο ἐκτισμένος διὰ μετρίου μεγέθους λίθων, ἄνευ κονιάματος, καὶ ἐστεγασμένος ὑπὸ διπλῆς σειρᾶς κεραμίνων πλακῶν. Εὐρέθη πλήρης χωμάτων καὶ ὄστων ἀναμεμιγμένων, μεταξὺ τῶν ὁποίων πολλὰ κρανία. Τοῦτο δεικνύει ὅτι ὁ τάφος εἶχε χρησιμοποιηθῆ δι' ἀνακομιδῆν. Ἐντὸς αὐτοῦ μικρὸν ἀβαφές ἀπίοσχημον δακρυδόχον ἀγγεῖον.

Πρὸς Β. τοῦ τάφου XXII εὐρέθη ἐπιτύμβιος τράπεζα ἐκ μαρμάρου, ἐν σχήματι ὀρθογωνίου παραλληλεπίπεδου, φέρουσα καὶ ἐπὶ τῶν δύο στενῶν πλευρῶν της τὴν ἐπιγραφήν:

Φ Ι Λ Ι Ω Ν

Διαστάσεις τραπέζης: Μῆκος 1.60, πλάτος 0,72 καὶ ὕψος 0,53 μ.

Βορείως τῆς τραπέζης καὶ εἰς βάθος 1.80 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τῆς ὁδοῦ ἀνεφάνη ἐκτεταμένον στρώμα τέφρας, ἐντὸς τοῦ ὁποῖου ὑπῆρχον ὄστᾶ ζώων καὶ κέρατα. Ἴσως πρόκειται περὶ χώρου θυσιῶν.

XXIII - XXV. Ὅπισθεν τῆς ἐνεπιγράφου τραπέζης καὶ μετὰ τὴν ἀνέλκυσίν της, ἀνεφάνη τάφος καλυβίτης. Οὗτος, ὡς καὶ οἱ γειτονικοὶ καλυβίται XXIV καὶ XXV, λόγω φόβου κατολισθήσεως τῆς ὁδοῦ, δὲν κατέστη δυνατόν νὰ ἐρευνηθῶσι.

XXVI. Τάφος, μήκους 1.97, πλάτους 0,50 καὶ ὕψους 0,72 μ., ἐκτισμένος εἰς μὲν τὰς μακρὰς πλευράς του δι' ἀργῶν λίθων καὶ κονιάματος, εἰς δὲ τὰς στενάς δι' ὀπτοπλίνθων, εἰς ἐπαλλήλους σειράς, καὶ κονιάματος. Εὐρέθη πλήρης χωμάτων ἀναμεμιγμένων μετ' ὄστων.

XXVII. Ἐναντι τοῦ προηγουμένου τάφου ἀπεκαλύφθη τάφος ἐπίσης κτιστός, κατευθύνσεως ἀπὸ Α. πρὸς Δ. Αἱ πλευραὶ του, πλὴν τῆς νοτίου, ἐκτισμένα δι' ἐπαλλήλων σειρῶν κεραμίνων πλακῶν, ἔφερον ἐσωτερικῶς ἐπίχρισμα κονιάματος. Ἡ νότιος πλευρὰ ἐφράσσετο ὑπὸ κεράμου, ἔξωθεν τῆς ὁποίας ὑπῆρχον λίθοι πρὸς στήριξιν. Ὁ τάφος, καλυπτόμενος ὑπὸ πλακός, οὐδὲν κτερίσμα ἔφερε.

Πρὸς Β. τῆς Ἱερᾶς Ὀδοῦ, κατὰ τὴν συνέχειαν τοῦ χάνδακος, εὐρέθη τμήμα ἀρχαίας ὁδοῦ καὶ εἰς τὸ βόρειον ἄκρον της, πέραν τοῦ δυτικοῦ ὄριου

τοῦ χάνδακος, ἀπεκαλύφθη ἐν τεμαχίοις ἐπιτύμβιον ἀνάγλυφον παριστᾶν δεξίωσιν.

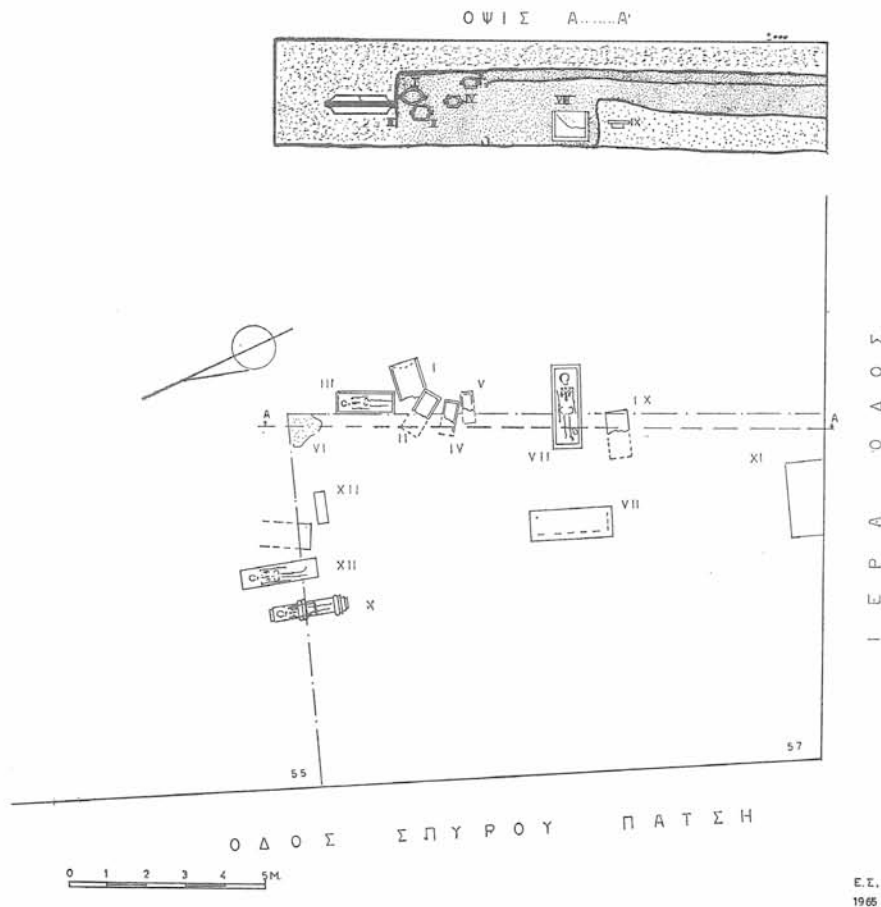
XXVIII. Βορειότερον τοῦ ἀναγλύφου εὐρέθη τάφος καλυβίτης, περιέχων τὸν σκελετὸν τοῦ νεκροῦ καὶ λεκανίδα μετὰ πώματος παρὰ τοὺς πόδας του (Πί ν. 82 α). Ἐντὸς τῆς λεκανίδος ὑπῆρχεν ἀστράγαλος.

20. Ἀνασκαφὴ οἰκοπέδου ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Σπύρου Πάτση ἀριθ. 57 καὶ Ἱερᾶς Ὀδοῦ (Σχ ἐ δ. 1,20)

Ἐντὸς τοῦ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Σπ. Πάτση ἀριθ. 55 οἰ-

τος τῆς Ἱερᾶς Ὀδοῦ καὶ ἦσαν ἅπασαι τῶν κλασσικῶν χρόνων.

Οἱ πλείστοι τῶν τάφων εὐρέθησαν ἡμικατεστραμμένοι, εἴτε λόγῳ διανοίξεως κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους φρεάτων ἀποχετεύσεως, εἴτε ἐκ τῆς χρήσεως μηχανικῶν ἐκσκαφῶν. Διὰ τοῦτο καὶ τὰ κτερίσματα ἦσαν ἐλάχιστα. Δύο πυξίδια, ὧν τὸ ἕτερον ἄνευ πώματος, τέσσαρα ληκύθια, δύο μελαμβαφεῖς σκύφοι, δύο ἀρυβαλλοειδεῖς λήκυθοι, ὧν ἡ ἑτέρα μετ' ἐρυθρομόρφου παραστάσεως σφιγγός, χαλκοῦν κάτοπτρον, στλεγγίς εἰς

Σχέδ. 18. Κάτωπις καὶ τομὴ τῶν ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Σπ. Πάτση καὶ Ἱερᾶς ὁδοῦ εὐρεθέντων τάφων

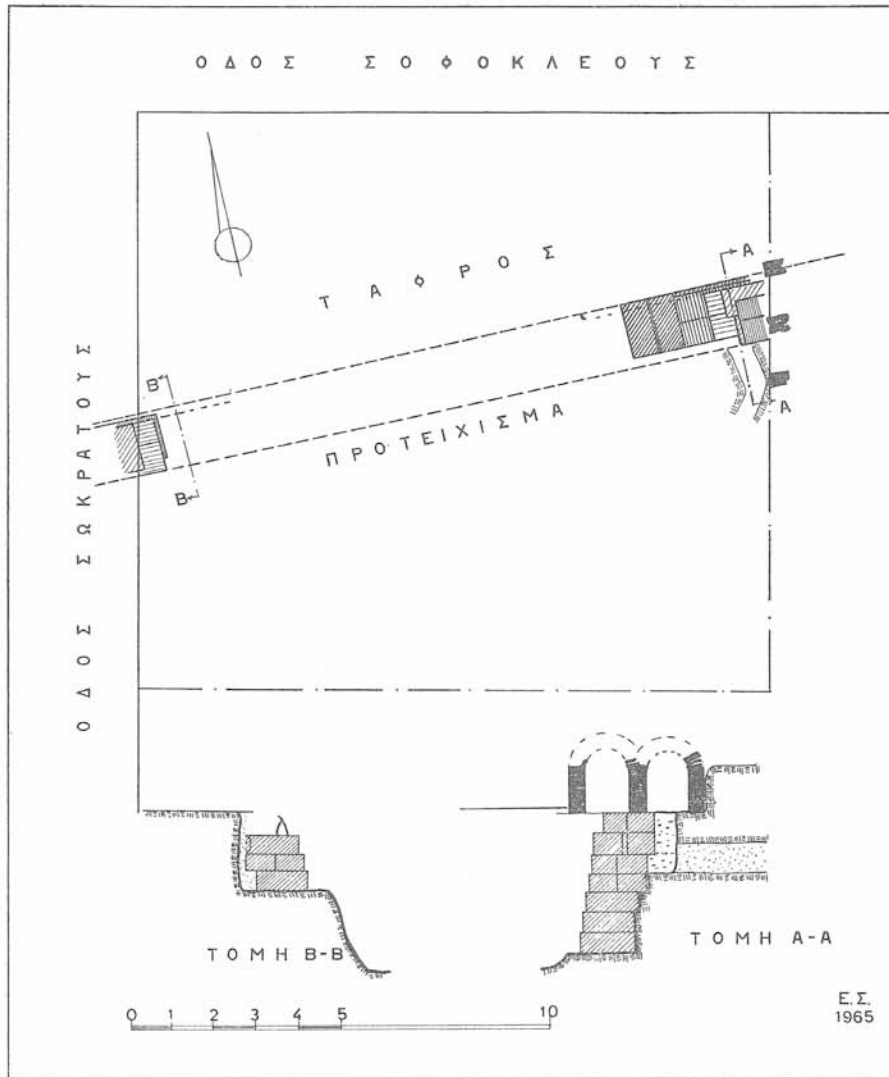
κοπέδου εὐρέθησαν προσφάτως πέντε τάφοι (ΑΔ 19 (1964): Χρονικά, σ. 62). Ἐφέτος διηρηνήθη τὸ πρὸς Ν. οἰκόπεδον (Σπ. Πάτση ἀριθ. 57), ὅπου ἐπεσημάνθησαν καὶ ἀνεσκάφησαν δέκα τρεῖς τάφοι, ἧτοι ἐπτὰ λάρνακες, ἅπασαι μετὰ πώματος, δύο πώρινοι σαρκοφάγοι, εἰς λακκοειδῆς, μία πυρά, εἰς καλυβίτης καὶ εἰς ἐντὸς πηλίνου ἀγωγῶ (Σχ ἐ δ. 18). Αἱ ταφαὶ εὐρίσκοντο εἰς βάθος περίπου 1.50 μ. ἀπὸ τοῦ καταστρώμα-

τεμάχια κλπ. Ἐντὸς τοῦ λακκοειδοῦς τάφου περισυνελέγησαν τεμάχια κεκαυμένου ξύλου. Ἀσφαλῶς προέρχονται ἐκ τοῦ ἐντὸς τοῦ λάκκου τοποθετηθέντος ξυλίνου φερέτρου.

Ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἡ ἐντὸς τοῦ πηλίνου κυλινδρικοῦ ἀγωγῶ ταφή. Ὁ σωλὴν, ὅστις ἀπετελεῖτο ἐκ δύο τεμαχίων, εἶχεν ἐσωτερικὴν διάμετρον 0,36 μ. καὶ ἐφράσσετο εἰς τὰ δύο ἄκρα του διὰ πωμάτων, διαμέτρου 0,38 μ. Πρόβλημα εἶναι,

ἐὰν οὗτος κατεσκευάσθη ἐξ ὑπαρχῆς διὰ ταφικὴν χρῆσιν ἢ αὕτη εἶναι δευτερογενής. Ἐντὸς τοῦ τάφου εὐρέθησαν τὰ ὀστά τοῦ νεκροῦ (τὸ κρανίον εἰς τὸ βόρειον ἄκρον), εἰς μελαμβαφῆς σκύ-

τεῖχισμα, τμήμα τοῦ ὁποῦ ἀπεκαλύφθη ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου εἰς δύο σημεία (Σχ. ἐδ. 19):
α) Παρὰ τὴν ἀνατολικὴν μεσοτοιχίαν, ἐκκινουὺν ἐκ ταύτης καὶ ἐκτεινόμενον μέχρι μήκους

Σχ. ἐδ. 19. Κάτωψις καὶ τομαὶ τοῦ ἐπὶ τῶν ὁδῶν Σωκράτους καὶ Σοφοκλέους ἀποκαλυφθέντος προτειχίσματος

φος καὶ ἐν ληκύθιον, ἀμφοτέρα τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος.

21. Σωκράτους 1 καὶ Σοφοκλέους (Σχ. ἐδ. 1, 21)

Κατὰ τὴν ἐσκαφὴν τοῦ ὑπογείου τῆς ἐντὸς τοῦ κατὰ τὴν διασταύρωσιν τῶν ὁδῶν Σοφοκλέους καὶ Σωκράτους οἰκοπέδου ἀνεγειρομένης οἰκοδομῆς, ἤλθον εἰς φῶς ὀγκόλιθοι, οἵτινες μετὰ τὴν ἀνασκαφὴν διεπιστώθη ὅτι ἀνήκον εἰς τὸ προ-

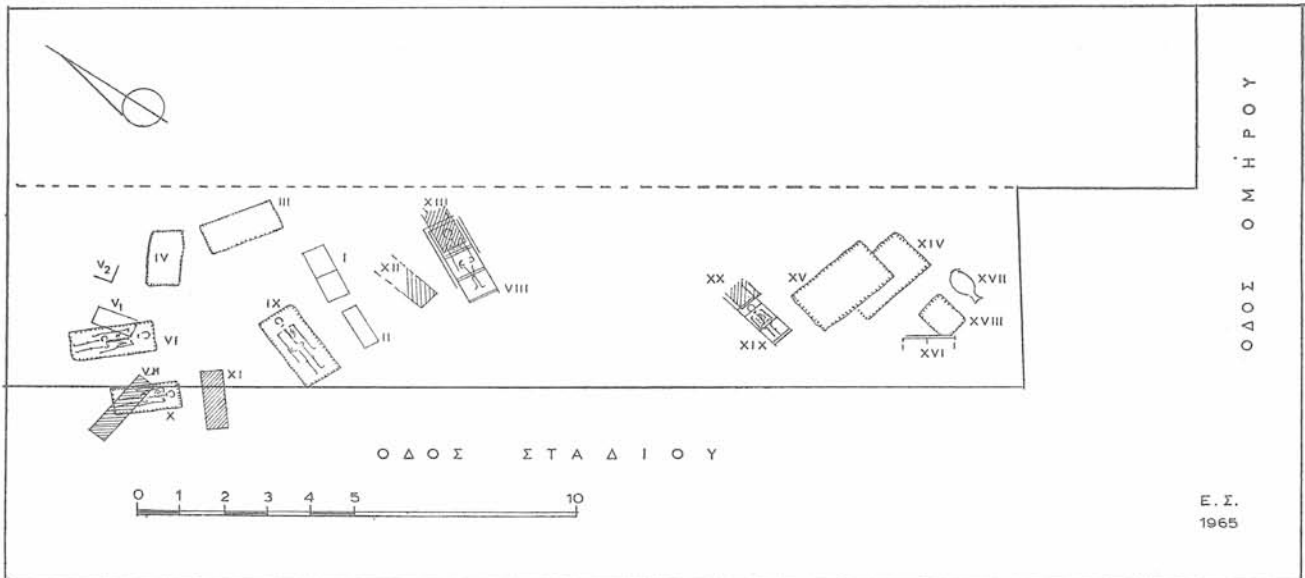
3.40 μ. πρὸς Δ. (Πί ν. 82 β). Τὸ ἄνω μέρος αὐτοῦ κεῖται εἰς βάθος 1.10 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τῆς ἀσφάλτου. Τὸ τμήμα τοῦτο τοῦ προτειχίσματος σφίζεται εἰς ὕψος ἐπτὰ δόμων, τῶν δύο τελευταίων μὴ ἀποκαλυφθέντων τελείως λόγῳ δυσχερειῶν καὶ κινδύνου πτώσεως τῶν παρακειμένων χωμάτων. Οἱ δόμοι ἀποτελοῦνται ἐκ κροκαλοπαγῶν ὀγκολίθων, τοποθετημένων δρομικῶς καὶ μπατικῶς ἐναλλάξ. Τὸ κάτω μέρος τοῦ προτειχί-

σματος ακολουθεί την διαμόρφωσιν τοῦ ἐδάφους, ἦτοι εἰς τὸ σημεῖον, ὅπου ἡ κιμιλιὰ εὐρίσκεται ὑψηλότερον, οἱ δόμοι ἦσαν τέσσαρες, εἰς δὲ τὸ ἄκρον, ὅπου ἡ κιμιλιὰ κατέρχεται, οἱ δόμοι εἶναι περισσότεροι.

Βορείως τοῦ τμήματος τούτου ἐγένετο τομὴ πρὸς εὐρεσιν τῆς τάφρου. Ταύτης ἐφάνη ἡ ὁδόν- τωσις καὶ ἀνεσκάφη μέγα μέρος μέχρι τῆς οἰκοδο- μικῆς γραμμῆς. Ὁ πυθμὴν τῆς εὐρέθῃ εἰς βάθος

τῶν θεμελίων τῆς παρακειμένης οἰκοδομῆς. Εἰς ἓν σημεῖον ἐντὸς τῆς μεσοτοιχίας ὁ τοῖχος τοῦ ἐνὸς τάφου ἐσφύζετο ὑψηλότερον καὶ ἐσχημάτι- ζεν εἰς τὸ ἄνω ἄκρον του ἐλαφρὰν καμπύλην. Ἐκ τούτου εἰκάζεται ὅτι ἡ στέγη τῶν τάφων ἦτο ἀ- ψιδωτῆ.

Ἐνωθεν τοῦ δυτικοῦ τμήματος τοῦ προτειχί- σματος ἐπίσης διακρίνονται ἴχνη δύο καταστραμ- μένων κεραμοσκεπῶν τάφων.

Σχέδ. 20. Κάτωψις τῶν ἐπὶ τῶν ὁδῶν Σταδίου καὶ Ὀμήρου ἀποκαλυφθέντων τάφων

2.70 μ. ἀπὸ τοῦ ἐπιπέδου γενικῆς ἐκσκαφῆς τοῦ οἰκοπέδου.

β) Παρὰ τὴν οἰκοδομικὴν γραμμὴν τῆς ὁδοῦ Σωκράτους καὶ εἰς βάθος 0,55 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ πεζοδρομίου, ἀνεφάνη ἕτερον τμήμα τοῦ προτειχίσματος, ἐκτεινόμενον πέραν τῆς οἰκοδομικῆς γραμμῆς πρὸς Δ. Σφάζεται εἰς ὕψος τριῶν δόμων καὶ ἀποτελεῖ συνέχειαν τοῦ προηγουμένου. Τὸ μεταξύ τῶν τμήμα ἐλλεῖπει, καταστραφὲν κατὰ τὴν διάνοξιν τοῦ ὑπογείου τῆς προγενεστέρως οἰκοδομῆς.

Εἰς τὴν ἀνατολικὴν μεσοτοιχίαν διακρίνοντο ἐν τομῇ δύο τάφοι παλαιοχριστιανικοί, ἐδραζόμενοι ἐπὶ τοῦ ἄνω δόμου τοῦ προτειχίσματος. Οὗτοι ἦσαν ἐκτισμένοι δι' ἀργῶν λίθων καὶ κονιάματος ἰσχυρᾶς προσμίξεως (κουρασάνι), ἐσωτερικῶς δὲ ἐπικεχρισμένοι δι' ἀπλοῦ κονιάματος. Οἱ τάφοι ἐφήπτοντο πρὸς ἀλλήλους κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε τὴν μίαν τῶν μακρῶν πλευρῶν τῶν εἶχον κοινήν. Εὐρέθησαν πλήρεις χωμάτων, μετὰ τοῦ ἄνω αὐτῶν μέρους καταστραμμένου ὑπὸ

τὸ ἔδαφος ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου εἶναι σκληρὰ βραχοκιμιλιὰ, παρουσιάζουσα εἰς πολλὰ σημεῖα λαξευτὰ ἀνοίγματα ἀγωγῶν.

22. Σταδίου καὶ Ὀμήρου γωνία (Σχέδ. 1, 22)

Τὸ κατὰ τὴν διασταύρωσιν τῶν ὡς ἐν ἐπικεφαλίδι ὁδῶν οἰκόπεδον, ἰδιοκτησίας τῆς Τραπεζῆς τῆς Ἑλλάδος, ἀνεσκάφη τμηματικῶς κατὰ τὰ ἔτη 1963, 1964 (βλ. ΑΔ 20 (1965): Χρονικά, σ. 98) καὶ 1965, λόγῳ ἐπανεπιλημμένων διακοπῶν τῶν ἐνταῦθα οἰκοδομικῶν ἐργασιῶν.

Τὸ τμήμα, τὸ ὁποῖον ἀνεσκάφη κατὰ τὸ ἔτος 1965, περιλαμβάνει τὸ νοτιοανατολικὸν ἄκρον τοῦ οἰκοπέδου καὶ ἔχει πρόσοψιν 22 μ. ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Σταδίου καὶ 5 μ. ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ὀμήρου. Συνολικῶς ἀπεκαλύφθησαν εἴκοσι τάφοι ποικίλης κατευθύνσεως, εὐρισκόμενοι εἰς βάθος περίπου 4 - 4.50 μ. ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ Σταδίου. Οὗτοι ἠριθμήθησαν ἀπὸ I μέχρι XX κατὰ σειρὰν εὐρέσεως (Σχέδ. 20) καὶ ἀνήκουν ἅπαντες εἰς τὸν 5ον π.Χ. αἰῶνα.

Τάφος I. Κεραμοσκεπής - κιβωτιόσχημος, ἐξ ἐπιπέδων κεράμων καὶ εἰς τὰς ἐξ πλευράς. Ἐντὸς αὐτοῦ εὐρέθησαν τὰ ὀστέα τοῦ νεκροῦ κεκαυμένα καὶ τὰ ἐξῆς κτερίσματα: Πήλινα πτηνά (ἐν ἀκέραιον καὶ τεμάχια ἄλλων), ἐν ληκύθιον, μικρὰ πυξίς, μικρὰ οἰνοχόη μετ' ἐρυθρομόρφου παραστάσεως παίζοντος παιδίου, εἰδώλιον γυναικὸς εἰς τεμάχια.

Τάφος II. Παιδικὴ λάρναξ. Κατὰ τὴν ἔρευναν τῆς εὐρέθησαν ὀλίγα τετριμμένα ὀστέα, πήλινον εἰδώλιον παιδὸς εἰς τεμάχια, εἰδώλια πτηνῶν (Πί ν. 83 β) καὶ δύο μελαμβραφῆ φιαλίδια.

Τάφος III. Λακκοειδής, λαξευτὸς εἰς τὴν κιμιλιάν. Ἐντὸς αὐτοῦ εὐρέθησαν ὀλίγα ὀστέα τετριμμένα (τὸ κρανίον εἰς τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον) τέσσαρες λήκυθοι καὶ μία ἐρυθρόμορφος πυξίς (Πί ν. 83 α), ὕψους μετὰ τοῦ πάματος 0,20 μ.

Τάφος IV. Λακκοειδής. Εὐρέθη ἡμικατεστραμμένος καὶ μόνον ὀλίγα ὀστέα ὑπῆρχον ἐντὸς αὐτοῦ.

Οἱ τάφοι V₁ καὶ V₂ ἦσαν λάρνακες, εὐρεθεῖσαι ἡμικατεστραμμένοι. Εἰς τὰ πλησίον τῆς δευτέρας λάρνακος χρώματα εὐρέθη λήκυθος ἀκεραία τοῦ πρώτου ἡμίσεος τοῦ 5ου π.Χ. αἰ.

Τάφος VI. Λακκοειδής. Ἐντὸς αὐτοῦ εὐρέθησαν τὰ ὀστέα τοῦ νεκροῦ (τὸ κρανίον εἰς τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον) καὶ δύο λήκυθοι μετὰ γραπτῶν φύλλων κισσοῦ, τοῦ πρώτου ἡμίσεος τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος.

Τάφος VII. Οὗτος ἦτο καλυβίτης· εὐρέθη σεσυλημένος.

Τάφος VIII. Κεραμοσκεπής - κιβωτιόσχημος. Εὐρέθησαν τὰ ὀστέα τοῦ νεκροῦ (τὸ κρανίον εἰς τὸ βόρειον ἄκρον), ἐν ἐρυθρόμορφον ληκύθιον καὶ τεμάχια ἄλλων.

Τάφος IX. Λακκοειδής. Ἐντὸς αὐτοῦ εὗρομεν λήκυθον μετὰ γραπτῶν φύλλων κισσοῦ, ὄστρακά τινα, ἀλάβαστρον εἰς τεμάχια καὶ τὰ ὀστέα τοῦ νεκροῦ (τὸ κρανίον εἰς τὸ βόρειον ἄκρον).

Τάφος X. Λακκοειδής. Περιεῖχε τὰ ὀστέα τοῦ νεκροῦ (τὸ κρανίον εἰς τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον) καὶ μίαν λήκυθον μετ' ἐρυθρομόρφου παραστάσεως, σφζ. ὕψ. 0,115 μ. (Πί ν. 83 γ).

Οἱ τάφοι XI - XIII ἦσαν καλυβίται καὶ περιεῖχον ἐλάχιστα ὀστέα. Ὁ τελευταῖος περιεῖχε καὶ ἐν μικροσκοπικὸν μελαμβραφῆς ληκύθιον.

XIV - XV. Ὁ λακκοειδής τάφος XIV εἶχε παραβιασθῆ κατὰ τὸ βορειοδυτικὸν τοῦ ἄκρον ἀπὸ τὸν ὑπερκείμενον ἐπίσης λακκοειδῆ τάφον XV. Κατὰ τὴν ἔρευναν δὲν κατέστη δυνατός ὁ διαχωρισμὸς τῶν κτερισμάτων. Συνελέγησαν ὄστρακα λευκῶν ληκύθων, κεκαυμένα ὀστέα καὶ τινα ἄλλα ὄστρακα. Ἐπίσης θρύμματα χαλκοῦ.

XVI. Καὶ ὁ τάφος οὗτος εἶχε παραβιασθῆ παλαιότερον, δι' ὃ ἡ ἔρευνά του οὐδὲν ἀπέδωκεν.

Ὁ τάφος XVII ἦτο ταφικὸς ἀμφορεὺς εὐρεθεὶς εἰς πλαγίαν θέσιν. Ἐντὸς αὐτοῦ χρώματα καὶ τετριμμένα ὀστέα. Ὑψος ἀμφορέως 0,60 μ.

Κατὰ τὴν ἔρευναν τοῦ λακκοειδοῦς τάφου XVIII συνελέγησαν ὀλίγα ὄστρακα. Ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ τάφου πυρά.

Ὁ τάφος XIX ἦτο λελαξευμένος εἰς τὸν μαλακὸν βράχον καὶ κεκαλυμμένος διὰ διπλῆς σειρᾶς ἐλαφρῶς καμπύλων κεράμων. Περιεῖχεν ὀλίγα ὀστέα τετριμμένα καὶ ὄστρακα τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος.

Ὁ λακκοειδής τάφος XX ἦτο σχεδὸν τελείως κατεστραμμένος. Τὸ νότιον ἄκρον τοῦ ἔκειτο ἐπὶ μέρους τοῦ τάφου XIX. Ἐπ' αὐτοῦ πυρά καὶ ὀλίγα ὄστρακα λευκῶν ληκύθων.

23. Ὁδὸς Ὀθωνος 4 (Σχ ε δ. 1, 23)

Ἐντὸς τοῦ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ὀθωνος ἀριθ. 4 οἰκοπέδου καὶ περὶ τὸ κέντρον αὐτοῦ, κατὰ τὴν διάνοιξιν πεδίου, εὐρέθημεν πρό ἐνὸς βόθρου τοῦ παλαιοῦ οἰκήματος, ὅθεν ἐξ ἀρχῆς ἐξηγούμεν ὄστρακα καὶ ἀγγεῖα ἐλληνιστικά. Σὺν τῇ προόδῳ τῶν ἐργασιῶν τὰ ἐξαγόμενα ὄστρακα καὶ ἀγγεῖα ἐπληθύνοντο. Οὕτως ἀντελήφθημεν, ὅτι εἶχομεν πρό ἡμῶν ἀρχαῖον ἀποθέτην, λελαξευμένον ἐντὸς τοῦ μαλακοῦ βράχου (κιμιλιάς), κατόψεως ὀρθογωνίου, διαστάσεων 2.25 x 1.25 μ.

Τοῦτον ἀνεσκάψαμεν μέχρι βάρους 9.50 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ οἰκοπέδου. Παρ' ὅλον ὅτι καὶ πέραν τοῦ σημείου τούτου τὸ ἔδαφος ἦτο μαλακὸν καὶ περιεῖχεν ὄστρακα, δὲν κατέστη δυνατὴ ἡ συνέχισις τῆς σκαφῆς του, ἀφ' ἐνὸς μὲν λόγῳ τῶν συνεχῶς ἀναβλυζόντων ἀφθόνων ὑδάτων, ἀφ' ἑτέρου δὲ λόγῳ τῶν ἐξ αἰτίας τοῦ μεγάλου βάρους δημιουργηθειῶν ρωγμῶν εἰς τὰ τοιχώματα τοῦ ἀποθέτου καὶ τῆς κατολισθήσεως τμήματος αὐτῶν.

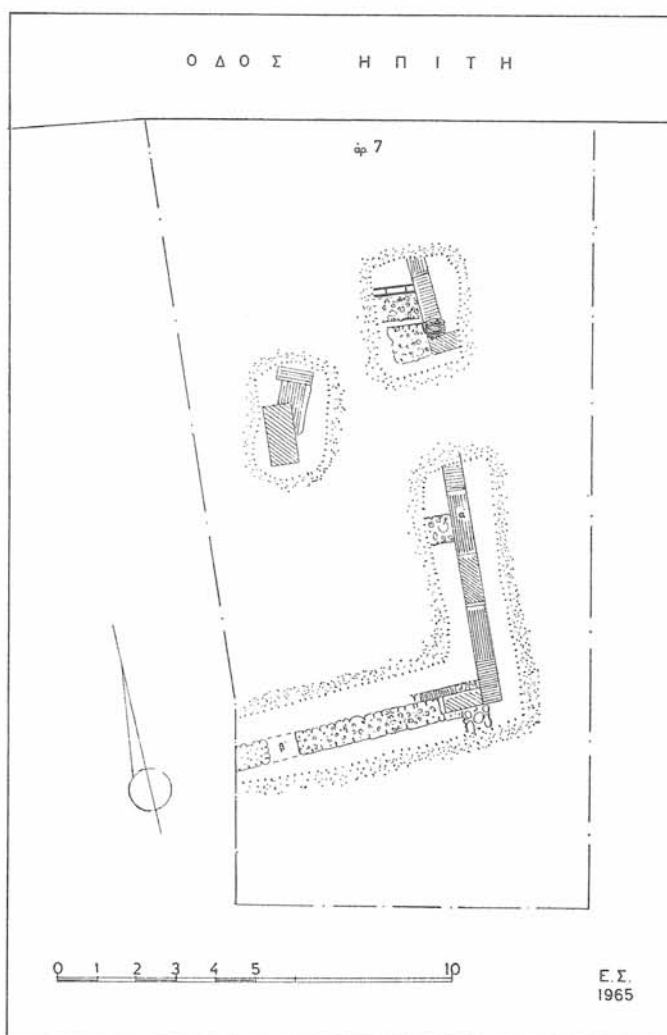
Τελικῶς συνελέγησαν στρωματογραφικῶς περὶ τὰ ἑκατὸν δέκα πέντε κιβώτια ὄστράκων καὶ ἀγγείων ἡμικατεστραμμένων. Ἄπαντα εἶναι τοῦ τέλους τῶν ἐλληνιστικῶν ἢ τῶν πρώτων ρωμαϊκῶν χρόνων (Πί ν. 84 α - β). Μεταξὺ τούτων ὑπῆρχον πολλαὶ μῆτραι (Πί ν. 84 γ - δ), ὡς καὶ ἀρκετοὶ λύχνοι. Λόγῳ τῶν ἀφθόνων μητρῶν, τῆς ποσότητος τῶν ἀγγείων καὶ τῶν ἀτελειῶν περὶ τὴν κατασκευὴν πλείστων τούτων, εἰκάζεται, ὅτι ἴσως πρόκειται περὶ ἀποθέτου γειτονικοῦ ἐργαστηρίου.

Ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου ὑπῆρχε μία ἐκ μαρμάρου σαρκοφάγος, χρησιμοποιουμένη ὑπὸ τῶν ἐνοίκων ὡς δεξαμενὴ ὑδάτος. Πιθανὸν προέρχεται ἐκ τοῦ αὐτοῦ χρόνου.

24. Ὁδὸς Ἡπίτου 7 (Σχέδ. 1, 24)

Ἐντὸς τοῦ ἐν ἐπικεφαλίδι οἰκοπέδου καὶ εἰς βάθος 1.70 μ. ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ, μὲ κατεύθυνσιν ἀπὸ Β. πρὸς Ν., ἀπεκαλύφθη τοῖχος, μήκους 5.05 μ., ἐκ μεγάλων παρίνων ὀγκολί-

ἄμφοτεροι οἱ τοῖχοι ἔχουν πλάτος 0,60 μ. καὶ ἐδράζονται ἐπὶ τῆς κιμιλιάς. Ὁ τοῖχος β εἰς τὸ ἀνατολικὸν τοῦ ἄκρον κάμπτεται κατ' ὀρθὴν γωνίαν πρὸς Ν., ἐλάχιστον ὅμως τμῆμα τοῦ σκέλους τούτου διεσώθη. Παρὰ πλάτος πρὸς τὸν τοῖχον β, καὶ δὴ εἰς τὸ ἀνατολικὸν τοῦ ἄκρον καὶ πρὸς

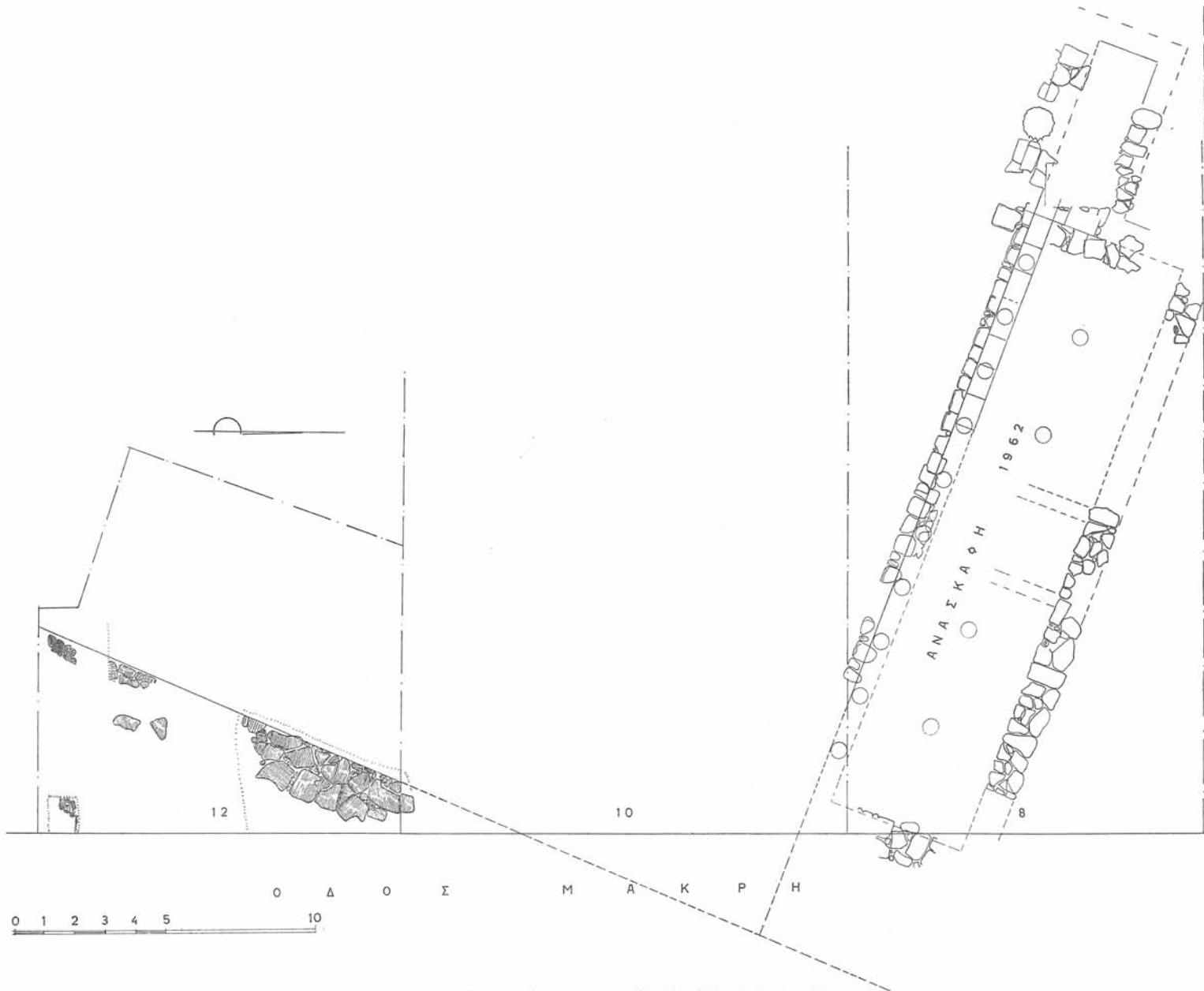
Σχέδ. 21. Κάτοψις τῶν ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἡπίτου 7 ἀποκαλυφθέντων τοίχων

θων, φερόντων ἴχνη ἀσβεστοκονιάματος (Σχέδ. 21, α). Ὁ τοῖχος οὗτος εἰς τὸ νότιον ἄκρον του κάμπτεται κατ' ὀρθὴν γωνίαν πρὸς Δ., μέχρι μήκους 1.50 μ. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο φαίνεται, ὅτι προσετέθη ἀργότερον ἕτερος τοῖχος (Σχέδ. 21, β) ἐκ μικροτέρων ἀκανόνιστων λίθων καὶ ἀσβεστοκονιάματος, ὅστις συνεχίζει ἐπίσης πρὸς Δ., μέχρι μήκους 5.10 μ. ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου καὶ ἀπροσδιορίστως πέραν τῆς δυτικῆς μεσοτοιχίας.

Β. περὶ τὰ 0,50 μ. χαμηλότερον τούτου, ὑπάρχει τμῆμα ἑτέρου τοίχου (γ), εὐτελοῦς κατασκευῆς. Ἄγνωστος τυγχάνει ἡμῖν ἢ χρῆσις τοῦ κτηρίου.

25. Ὁδὸς Μακρῆ 12 (Σχέδ. 1, 25)

Εἰς τὸ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Μακρῆ ἀριθ. 12 οἰκόπεδον ἠρευνήσαμεν ἐπισταμένως, καθ' ὅτι εἰς τὸ παραπλεύρως οἰκόπεδον (ἀριθ. 8 τῆς αὐτῆς ὁδοῦ) εἰ-

Σχέδ. 22. Κάτωψις ανασκαφών εις τὴν ὁδὸν Μακρὴ 12

χεν εύρεθῆ κατά τὸ 1962 μέγα οἰκοδόμημα. Δοκιμαστικαὶ τομαὶ ἐγένοντο εἰς πολλὰ σημεῖα τοῦ οἰκοπέδου μέχρι βάθους 3.60 μ. Αἱ ἐπιχώσεις ἦσαν πλούσιαι καὶ ποικίλαι. Ρωμαϊκαὶ εἰς τὰ ἀνώτερα στρώματα, παλαιότεραι, κυρίως γεωμετρικαί, χαμηλότερον, τὸ κατώτατον δὲ στρώμα ἐξ ἄμμου μετ' ὀλίγων μυκηναϊκῶν ὀστράκων. Τὸ κυριώτερον εὑρημα ἦτο τὸ εὐρὸ θεμέλιον, τὸ ὁποῖον εύρέθη εἰς τὴν βορειοανατολικὴν γωνίαν τοῦ οἰκοπέδου, πλησίον τῆς οἰκοδομικῆς γραμμῆς. Τοῦτο εὑρίσκεται εἰς ἄμεσον σχέσιν πρὸς τὸ ὅλον κτηριακὸν συγκρότημα τῆς ὁδοῦ Μακρῆ ἀριθ. 8 (Σχ. ἐδ. 22). Κατεύθυνσις θεμελίου ἀπὸ ΒΑ. πρὸς ΝΔ. Πλάτος 1.75 μ., ἀποκαλυφθὲν μήκος 6 μ. Εὐρέθη εἰς βάθος 2.40 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας. Εἰς τὸ αὐτὸ βάθος εύρέθη καὶ ἡ συνέχειά του πρὸς Ν., εἰς ἀπόστασιν τριῶν περίπου μέτρων ἀπὸ τοῦ προηγουμένου. Λόγῳ τεχνικῶν δυσχερειῶν δὲν κατέστη δυστυχῶς δυνατὴ ἡ συνέχισις τῆς ἀνασκαφῆς.

26. Ὁδὸς Τυρταίου (Σχ. ἐδ. 1, 26)

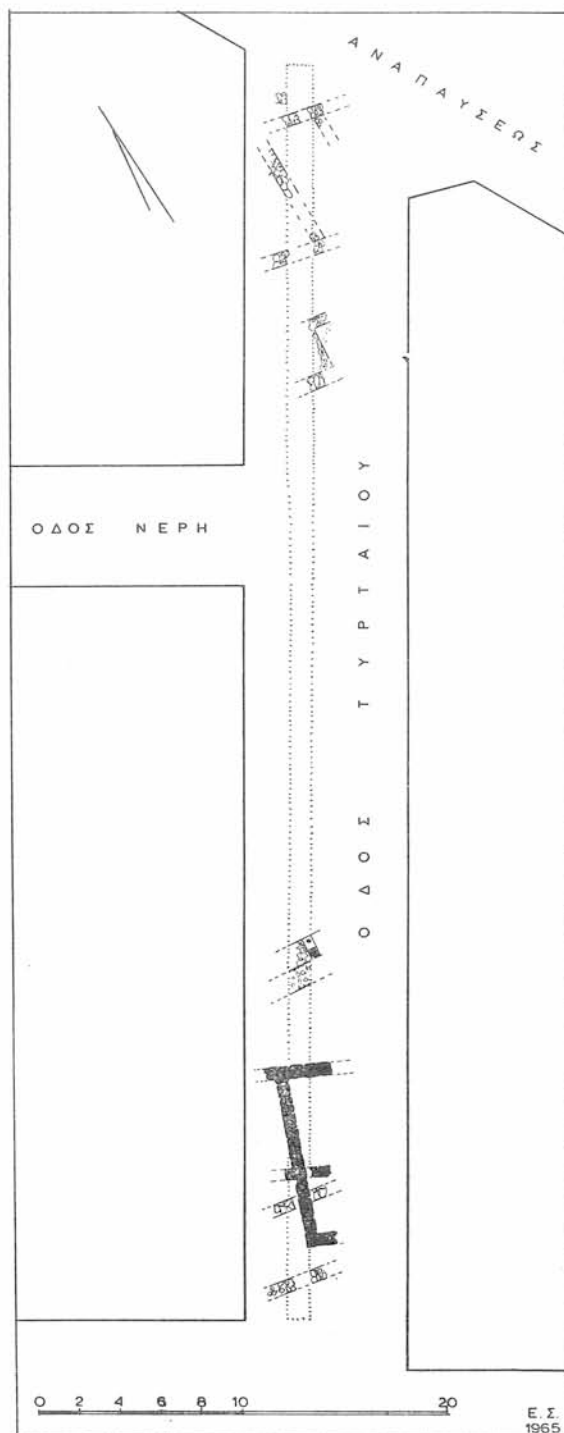
Κατὰ τὴν διάνοιξιν ὑπὸ τοῦ ΟΤΕ χάνδακος κατὰ μήκος καὶ εἰς ἀπόστασιν 2.35 μ. ἀπὸ τῆς δυτικῆς οἰκοδομικῆς γραμμῆς τῆς ὁδοῦ Τυρταίου καὶ εἰς τὸ μεταξύ τῶν ὁδῶν Ἀναπαύσεως καὶ Περραιβοῦ τμήμα αὐτῆς, ἤλθον εἰς φῶς εἰς πολλὰ σημεῖα ὑπολείμματα τοίχων, ἀνηκόντων εἰς δύο κτηριακὰ συγκροτήματα (Σχ. ἐδ. 23).

α) Βόρειον συγκρότημα :

Τὸ συγκρότημα τοῦτο, τὸ ὁποῖον εἶναι τὸ πλέον κατεστραμμένον, συνηντήσαμεν εἰς τὸ παρὰ τὴν ὁδὸν Ἀναπαύσεως τμήμα τῆς ὁδοῦ καὶ τὰ ἀνώτερα σφζόμενα μέρη του εἰς βάθος 0,10 - 0,40 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τῆς. Οἱ τοῖχοι, ἅπαντες ἐκ μικρῶν ἀργῶν λίθων καὶ ἰλύος, ἠδράζοντο ἐπὶ στρώματος ἐρυθροῦ χόματος, ἐφθανον εἰς βάθος 1.30 - 1.65 μ. καὶ εἶχον κατεύθυνσιν, ἄλλοι μὲν ἀπὸ Α. πρὸς Δ., ἄλλοι δὲ ἀπὸ Β. πρὸς Ν. Ἐνούμενοι ἐσχημάτιζον δύο μικρὰ διαμερίσματα κτίσματος ἀγνώστου χρήσεως, ἑλληνιστικῶν μᾶλλον χρόνων.

β) Νότιον συγκρότημα :

Τὸ νότιον συγκρότημα ἀνεσκάφη μετὰ πολλῆς προσοχῆς, λόγῳ ὅμως τοῦ ἐκ τῶν πραγμάτων περιωρισμένου πεδίου ἐρεῦνης οὐδὲν συγκεκριμένον ἀπέδωκεν. Εὐρέθησαν καὶ πάλιν τοῖχοι, ὅμοιοι τοῖς προηγουμένοις, κατευθύνσεως ἀπὸ ΝΔ. πρὸς ΒΑ., καὶ εἰς βάθος 0,14 μ. τμήμα θεμελίου ἐκ μεγάλων πελεκητῶν λίθων, ἀνῆκον πιθανώτατα εἰς κτήριον κλασσικῶν χρόνων. Τὴν ὑπόθεσιν ταύτην ἐνισχύει καὶ ἡ πλησίον εὑρεσις κλασσικῶν ὀστράκων. Τὸ ἐπὶ τῆς κιμλιᾶς ἐδραζόμενον θεμέλιον,

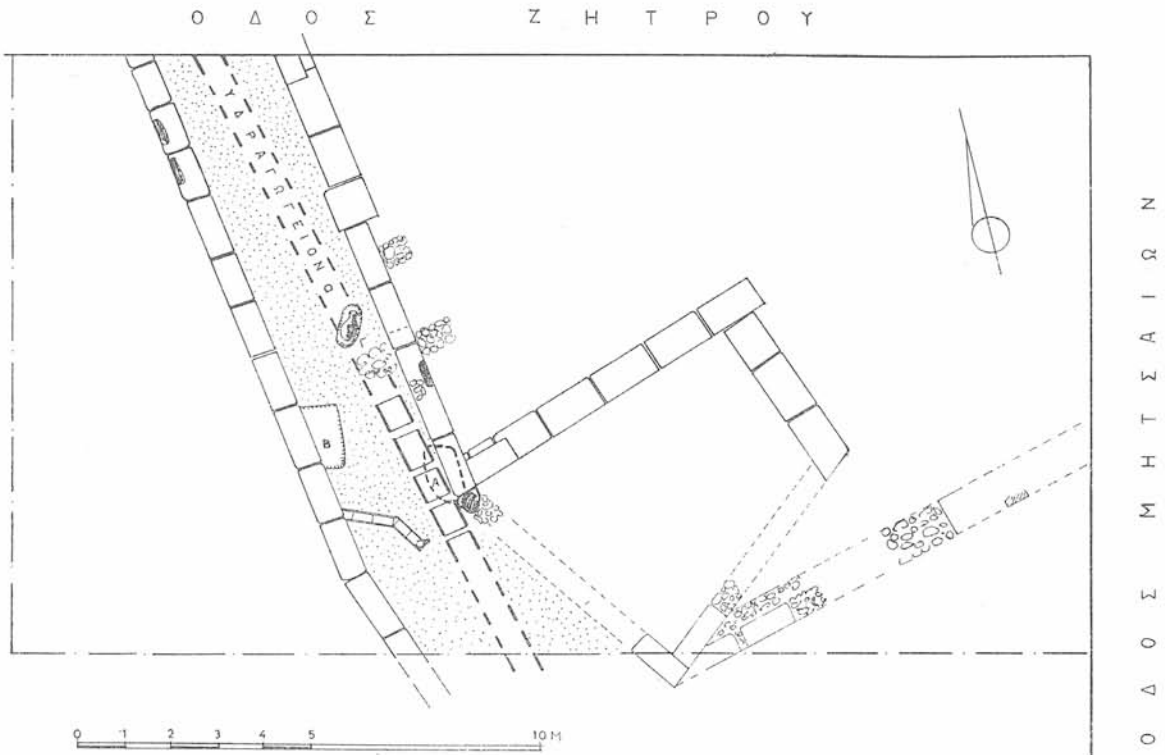

Σχ. ἐδ. 23. Κάτωψις τοίχων ἀποκαλυφθέντων ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Τυρταίου

ἀποτελούμενον ἐξ ἑνὸς μακροῦ τοίχου, κατευθύνσεως ἀπὸ Β. πρὸς Ν. καὶ τριῶν μικροτέρων, καθέτων πρὸς αὐτόν, ἐσχημάτιζε τρία διαμερίσματα. Εἰς τὸ βόρειον ἄκρον, λόγῳ τῆς κλίσεως τοῦ ἐδάφους, τὸ θεμέλιον διετηρήθη εἰς ὕψος

27. Ὁδὸς Μητσαίων καὶ Ζήτρου (Σχέδ. 1, 27)

Ἐντὸς τοῦ κατὰ τὴν διασταύρωσιν τῶν ὁδῶν Μητσαίων καὶ Ζήτρου οἰκοπέδου καὶ εἰς τὸ δυτικὸν τμήμα αὐτοῦ ἀπεκαλύφθη ἀρχαία ὁδὸς ἐκ

Σχέδ. 24. Κάτωπις τῆς ἐπὶ τῶν ὁδῶν Ζήτρου καὶ Μητσαίων ἀποκαλυφθείσης ἀρχαίας ὁδοῦ

1.15 - 1.30 μ. καὶ ἦτο κατεσκευασμένον κατὰ τὸ πολυγωνικὸν σύστημα.

Ἡ ἀποκάλυψις τῶν κτηρίων τούτων εἶναι ὄλως σημαντικὴ διὰ τὴν ἐπιστήμην, διότι εἰς τὸν χώρον τοῦτον, τὸν εὑρισκόμενον ἔξω τῶν πυλῶν τοῦ ἀρχαίου Ἄστεως, τοποθετεῖται τὸ Κυνόσαργες. Κατὰ τὸν κ. Ἰ. Τραυλὸν μάλιστα (Πολιοδομικὴ Ἐξέλιξις τῶν Ἀθηνῶν, σ. 91 - 92) τοῦτο ἐξετείνετο κατὰ μῆκος τῆς ἀριστερᾶς ὁχθῆς τοῦ Ἰλισοῦ, παρὰ τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονος, ἐδῶ δὲ καὶ μέχρι τῆς Ἁγίας Φωτεινῆς πρέπει νὰ ζητηθοῦν τὰ εἰρηπία του. Εἰς αὐτὴν τὴν περιοχὴν καὶ ἄλλοτε εὑρέθησαν λείψανα οἰκοδομημάτων [BSA III (1896/97) σ. 232 - 233 (C. Smith), AM XXI (1896) σ. 463 (W. Dörpfeld)]. Πολὺ πιθανὸν λοιπὸν τὰ σημερινὰ ὑπολείμματα νὰ ἀνήκον εἰς παραρτήματα τοῦ περιφανοῦς Γυμνασίου.

πεπατημένου χώματος, πλάτους 2.40 μ. καὶ κατευθύνσεως ἀπὸ ΒΔ. πρὸς ΝΑ. Φέρει ἐκατέρωθεν ἀναλημματικούς τοίχους ἐξ ἐρυθρωπῶν ὀγκολίθων εἰς μίαν σειρὰν, δρομικῶς τεταγμένων (Σχέδ. 24' Πί ν. 85 α). Τὸ πλάτος ἐκάστου ἀναλημματικοῦ τοίχου εἶναι περίπου 0,60, τὸ ἀνάτατον σφζόμενον ὕψος τοῦ περι τὰ 0,70 μ. Ὁ δυτικὸς τοῖχος ἔχει συνολικὸν ἀποκαλυφθὲν μῆκος 14.70, ὁ δὲ ἀνατολικὸς 16.20 μ. Ἀμφότεροι εὑρίσκονται εἰς βάθος 2 μ. περίπου ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ Ζήτρου καὶ βαίνουνσι παραλλήλως. Ὑπὸ τοὺς ὀγκολίθους ὑπόστρωμα πάχους 0,22 μ. ἐκ μικρῶν ἀκανονίστων λίθων πρὸς ὑποστήριξιν καὶ ὑπ' αὐτὸ στρώμα μελανῶν χωμάτων, πάχους 0,38 μ. Ἐν συνεχείᾳ κιμιλιά. Ἀμφότεροι οἱ ἀναλημματικοὶ τοῖχοι φέρουν κονίαμα εἰς τὴν ἐσωτερικὴν τῶν πλευρῶν. Κατὰ τὸν κ. Ἰω. Τραυλὸν, ἴσως πρόκειται περὶ ὑπολείμματα κτηρίων, τὰ

όποια εφήπτοντο τῶν ἐσωτερικῶν πλευρῶν τῶν τοίχων τούτων.

Εἰς διάφορα σημεῖα τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου ἐφάπτονται, σχεδὸν καθέτως πρὸς αὐτόν, τμήματα τοίχων εὐτελοῦς κυρίως κατασκευῆς ἐκ μικρῶν ἀκανονίστων λίθων καὶ λίαν ἑλλιπῶς διατηρουμένων. Ὁ σημαντικώτερος τῶν τοίχων ἐφάπτεται τοῦ ἀναλημματικοῦ εἰς τὰ 11.05 μ. ἀπὸ τῆς βορείου οἰκοδομικῆς γραμμῆς καὶ σφύζεται εἰς ὕψος ἐνὸς μόνον δόμου, ἀποτελούμενος ὁμοίως ἐξ ἐρυθρῶν ὀγκολίθων. Εἰς τὰ 8.10 μ. ἀπὸ τοῦ σημείου, εἰς τὸ ὁποῖον ἐφάπτεται τοῦ ἀνατολικοῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου, οὗτος κάμπτεται πρὸς Ν. κατ' ὀρθὴν γωνίαν καὶ συνεχίζει εἰς μῆκος 3.60 μ.

Κατὰ μῆκος τῆς νοτίου μεσοτοιχίας ἀπεκαλύφθησαν καὶ ἕτερα, ἑλλιπέστατα διατηρούμενα, τμήματα τοίχων, εὐτελοῦς κατασκευῆς.

Εἰς τὸ νότιον τμήμα τῆς ἀποκαλυφθείσης ἀρχαίας ὁδοῦ ἀνεφάνη ἀγωγός (α), διατηρούμενος εἰς μῆκος 2.56 μ. Ἀποτελεῖται ἐκ μεγάλων καμπύλων κεράμων, τοποθετημένων ἀντιστρόφως. Ἐξωτερικὸν πλάτος ἀγωγοῦ 0,49 μ. Ἐσωτερικὸν πλάτος 0,39 μ. Ἐντὸς τοῦ ἀγωγοῦ ρεεὶ καὶ σήμερον ὕδωρ.

Ὀλίγον δυτικώτερον τοῦ ἀγωγοῦ τούτου καὶ κατὰ 0,60 μ. ὑψηλότερον, ἀπεκαλύφθη ἕτερος ἀγωγός (β). Οὗτος ἔχει ἐπιπέδους πλευρὰς καὶ καλύπτεται ὑπὸ κεράμων ἐν σχήματι Π.

Ἐπὶ τὸ δάπεδον τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ καὶ εἰς βάθος 3.50 μ. ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τῆς σημερινῆς, ἀπεκαλύφθησαν τρεῖς γεωμετρικοὶ τάφοι, εἰς μικρὰν ἀπ' ἀλλήλων ἀπόστασιν (Σχέδ. 24, Α¹, Β, Γ). Ἄπαντες ἦσαν λακκοειδεῖς, λαξευτοὶ ἐντὸς τῆς κιμιλιᾶς.

Τάφος Β

Ἐντὸς αὐτοῦ εὐρέθησαν εἴκοσι ὀκτὼ πῆλινα ἀντικείμενα ἦτοι: ἀγγεῖα, ζευγὸς μικρῶν ὑποδημάτων, μικροὶ τροχοί, σφαιρίδια κλπ. Ὁ τάφος φαίνεται, ὅτι ἀνήκεν εἰς νήπιον.

Τάφος Γ

Μόνον τμήμα τούτου σφύζεται, τοῦ ὑπολοίπου καταστραφέντος ὑπὸ τοῦ πρώτου ἀγωγοῦ. Τὸ λάξευμα περιέκλειε τμήμα πίθου, ἐντὸς τοῦ ὁποίου εὐρέθη κύπελλον ἄνευ λαβῆς καὶ μικρὰ οἰνοχόη.

28. Ὁδὸς Δημητρακοπούλου 50 (Σχέδ. 1, 28)

Ἐντὸς τοῦ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Δημητρακοπούλου ἀριθ. 50 κειμένου οἰκοπέδου, κατὰ τὴν διάνοξιν θεμελίων οἰκοδομικῆς, ἀπεκαλύφθησαν ἐξ τάφοι ὕστε-

1. Ὁ γεωμετρικὸς τάφος Α θὰ περιληφθῆ εἰς τὴν ἐκθεσιν τοῦ ἔτους 1966.

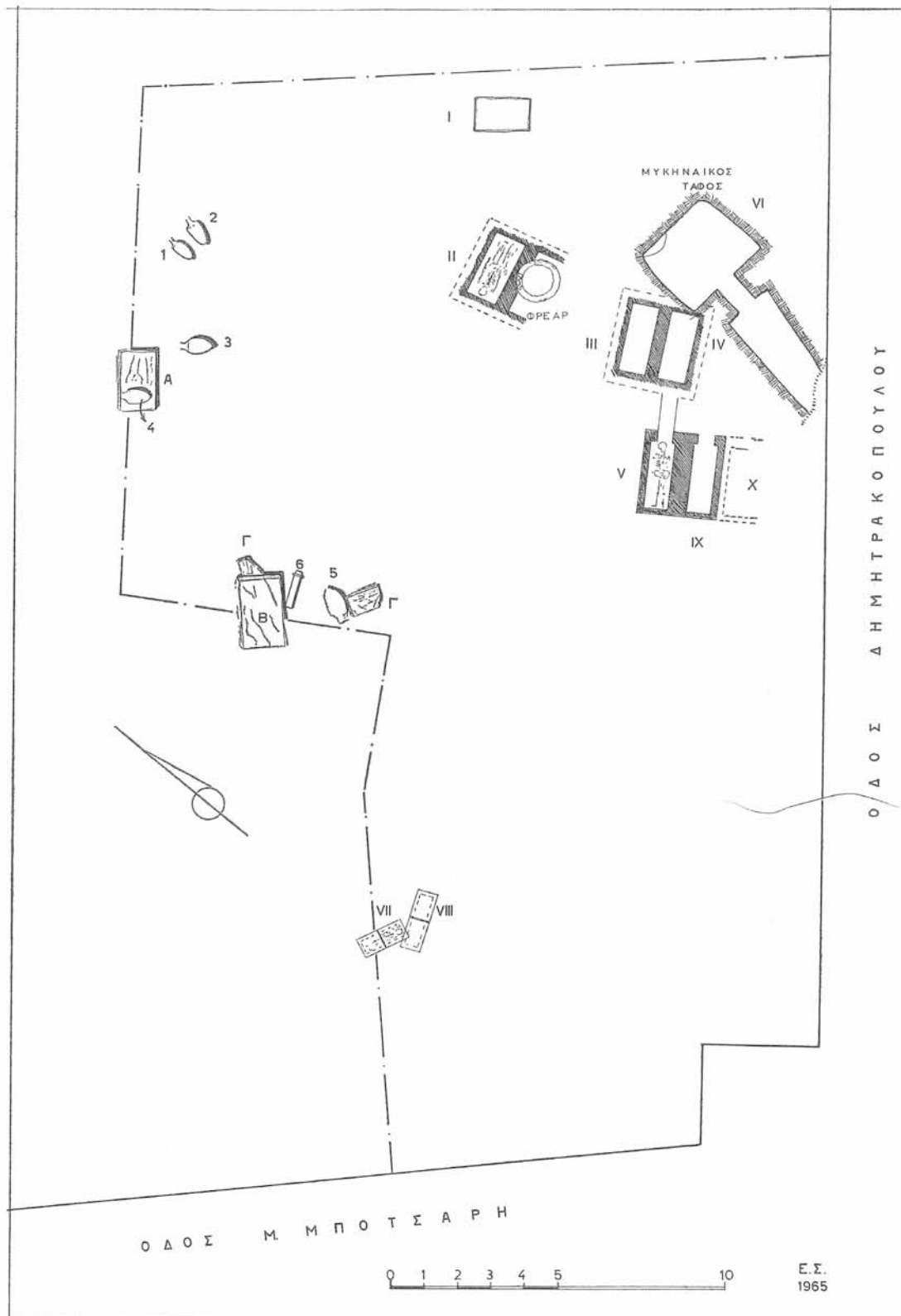
ρορρωμαϊκῶν χρόνων (Σχέδ. 25 II, III, IV, V, IX καὶ X), τῶν ὁποίων αἱ κάθετοι πλευραὶ ἦσαν ἐκτισμέναι δι' ἀργολιθοδομῆς καὶ ἐπιχειρισμέναι δι' ἐρυθροῦ κονιάματος. Τὸ δάπεδον τῶν ἦτο ἐκ πεπεσμένου χόματος, εἰς τινὰς δὲ τούτων ἐσφύζετο μέρος τῆς καμαρωτῆς, δι' ὀτοπλίνθων κατεσκευασμένης, στέγης τῶν. Οὐδὲν κτέρημα εὐρέθη ἐντὸς αὐτῶν. Εἰς τὸν τάφον εἰσῆρχετο τις δι' ἀψιδωτῆς, ἐξ ὀτοπλίνθων κατεσκευασμένης θύρας. Παρὰ τοὺς τάφους τούτους ἀπεκαλύφθη φρέαρ κυκλικόν, κτιστὸν ἐξ ὀτοπλίνθων καὶ κονιάματος. Λόγῳ τοῦ ὅτι ἦτο πληρὲς ἀκαθαρσιῶν κατέστη ἀδύνατος ἡ ἀνασκαφὴ του.

Ἐν συνεχείᾳ ἀπεκαλύφθησαν τρεῖς τάφοι κλασσικῶν χρόνων (Σχέδ. 25, I, VII, VIII). Εἰς τούτων ἦτο λακκοειδῆς, περιεῖχε δὲ δύο ληκύθους κεκαυμένας, εἰς τεμάχια, ἐν χαλκοῦν κάτοπτρον καὶ ὄστρακα μελανομόρφων ληκύθων. Οἱ ἄλλοι δύο ἦσαν κτιστοί, εἰς σχῆμα ὀρθογωνίου παραλληλεπίπεδου, καλυπτόμενοι ὑπὸ λιθίνων πλακῶν. Ὁ ἕτερος τούτων περιεῖχεν ἐν ἀλάβαστρον καὶ μίαν ἐρυθρόμορφον ἀρυβαλλοειδῆ λήκυθον.

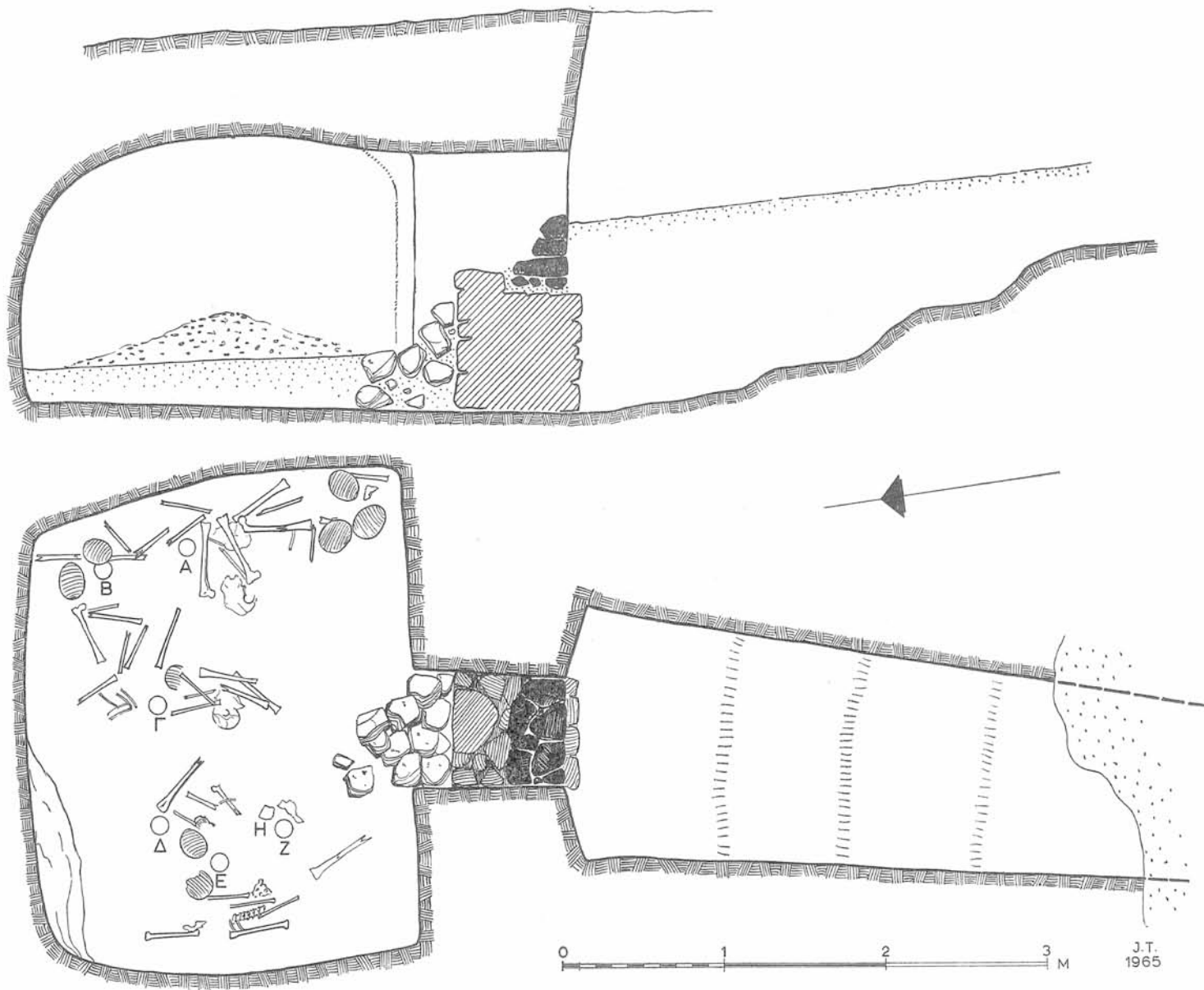
Πλησίον τῶν ὑστερορρωμαϊκῶν τάφων ἀνεφάνη εἰς θαλαμοειδῆς μυκηναϊκὸς τάφος (Σχέδ. 25, VI), λαξευτὸς ἐντὸς τῆς κιμιλιᾶς. Ὁ θάλαμος εἶναι τετράπλευρος, μὲ καμπυλωμένας τὰς γωνίας, πρὸ τῆς εἰσόδου δέ, ἡ ὁποία εἶναι καμαροειδῆς, φέρει δρόμον ἐπίσης καμαροειδῆ, λελαξευμένον ἐντὸς τῆς κιμιλιᾶς (Σχέδ. 26). Εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ δρόμου, ἔναντι τῆς εἰσόδου, διακρίνονται ἴχνη βαθμίδων, λελαξευμένων εἰς τὴν κιμιλιάν. Τὸ δάπεδον τοῦ θαλάμου εὐρίσκετο εἰς βάθος 4 μ. ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ Δημητρακοπούλου. Ἐπ' αὐτοῦ ἔκειντο ἐξ σκελετοὶ καὶ ἐξ ἀγγεῖα μυκηναϊκά, ἐκ τῶν ὁποίων δύο ψευδὸστομοὶ ἀμπορεῖς καὶ μία οἰνοχόη εἰς ἀρίστην κατάστασιν. Ὁ τάφος εἶχε συληθῆ, ἴσως εἰς τοὺς γεωμετρικοὺς χρόνους, διότι ἐντὸς αὐτοῦ εὐρέθησαν ὄστρακα γεωμετρικά.

Πλὴν τῶν τάφων, εἰς διάφορα σημεῖα τοῦ οἰκοπέδου, « ριχτὰ » ἐντὸς τῶν χωμάτων, εὐρέθησαν: πέντε ἐπιτύμβιοι λήκυθοι ἐκ μαρμάρου, τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος (Σχέδ. 25, 1-5), τμήματα δύο ἐνεπιγράφων κιονίσκων ἐκ μαρμάρου καὶ αἱ ἐξῆς τρεῖς ἐπιτύμβιοι στήλαι, ἐπίσης τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος, ἐξαιρέτου τέχνης:

Α. Στήλη ναόσχημος, διατηρουμένη σχεδὸν ἀκεραία. Τὸ ἄνω δεξιὸν τμήμα συγκεκολλημένον (Πίναξ. 86 α). Μέγ. σφζ. ὕψ. 1.80, πλάτ. 0,97 μ. Εἰς τὸ δεξιὸν μέρος ἡ νεκρά, καθήμενη ἐπὶ δίφρου, ἀνασύρει τεμάχιον ὑφάσματος, καλύπτον ἀνοικτὴν πυξίδα, προσαγομένην ὑπὸ ἴστα-

Σχέδ. 25. Κάτοπις τῶν ἐπὶ οἰκοπέδου τῆς ὁδοῦ Δημητρακοπούλου εὐρεθεισῶν ἀρχαιοτήτων

Σχέδ. 26. Κάτοπις και τομή του επί της οδού Δημητρακοπούλου άποκαλυφθέντος μυκηναϊκού τάφου

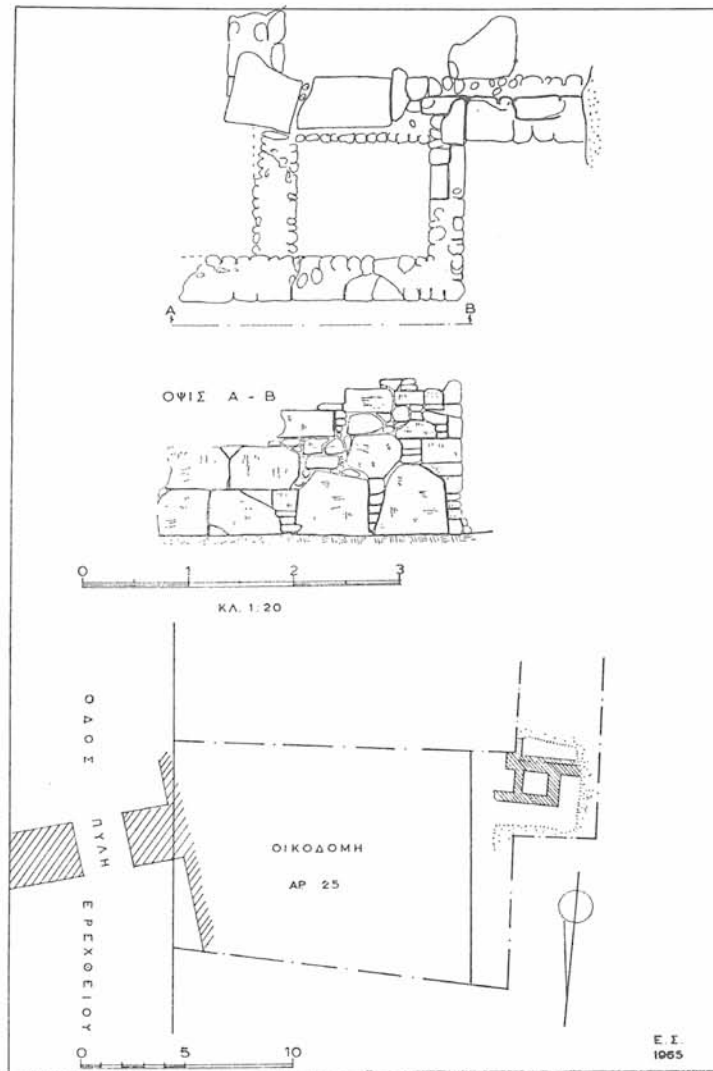
μένης θεραπαινίδος. Ἐπὶ τοῦ ἐπιστυλίου ἢ ἐπιγραφῆ:

ΦΕΙΔΥΛΛΑ ΑΡΕΣΙΟ ΑΛΩΠΕΚΗΘΕΝ

Β. Στήλη ἑλλειπτικῆς τὸ ἄνω μέρος (Πί ν. 86 β). Ὑψος 1.95, πλάτος 1.24 μ. Φέρει τρεῖς μορφάς, τῶν ὁποίων αἱ δύο λίαν ἔκτυποι. Ἡ εἰς τὸ ἀριστε-

ἐντὸς τοῦ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἐρεχθείου ἀριθ. 9-11 οἰκοπέδου.

Γ. Ἐπιμήκης στήλη, ἑλλειπτικῆς τὸ κάτω δεξιὸν τμήμα (Πί ν. 86 γ). Μέγ. σφζ. ὕψ. 0,95, πλάτ. 0,62 μ. Φέρει ἐν προστύπῳ ἀναγλύφῳ παράστασιν νεανίου μετὰ χιτωνίου, φέροντος τὴν δεξιάν ἐπὶ

Σχέδ. 27. Κάτοπις καὶ τομαὶ τοῦ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἐρεχθείου 25 ἀποκαλυφθέντος κτίσματος

ρὸν μέρος ἐπὶ δίφρου καθήμενη νεκρά δεξιούται ἰσταμένην ἀνδρικήν μορφήν, τὴν δεξιάν τῆς ὁποίας κρατεῖ διὰ τῆς ἀριστερᾶς τῆς χειρός. Ἡ νεκρά πατεῖ ἐπὶ ὑποποδίου. Εἰς τὸ βάθος, μεταξὺ τῶν δύο κεντρικῶν μορφῶν, δευτέρα γυναικεία μορφή ἐν προστύπῳ ἀναγλύφῳ, ἑλλειπτικῆς τὴν κεφαλὴν. Ἄξιον μνείας εἶναι, ὅτι τμήμα τοῦ ὄμου καὶ τοῦ στήθους τῆς νεκρᾶς εἶχεν εὑρεθῆ τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1965 (δηλαδὴ πρὸ τριμήνου)

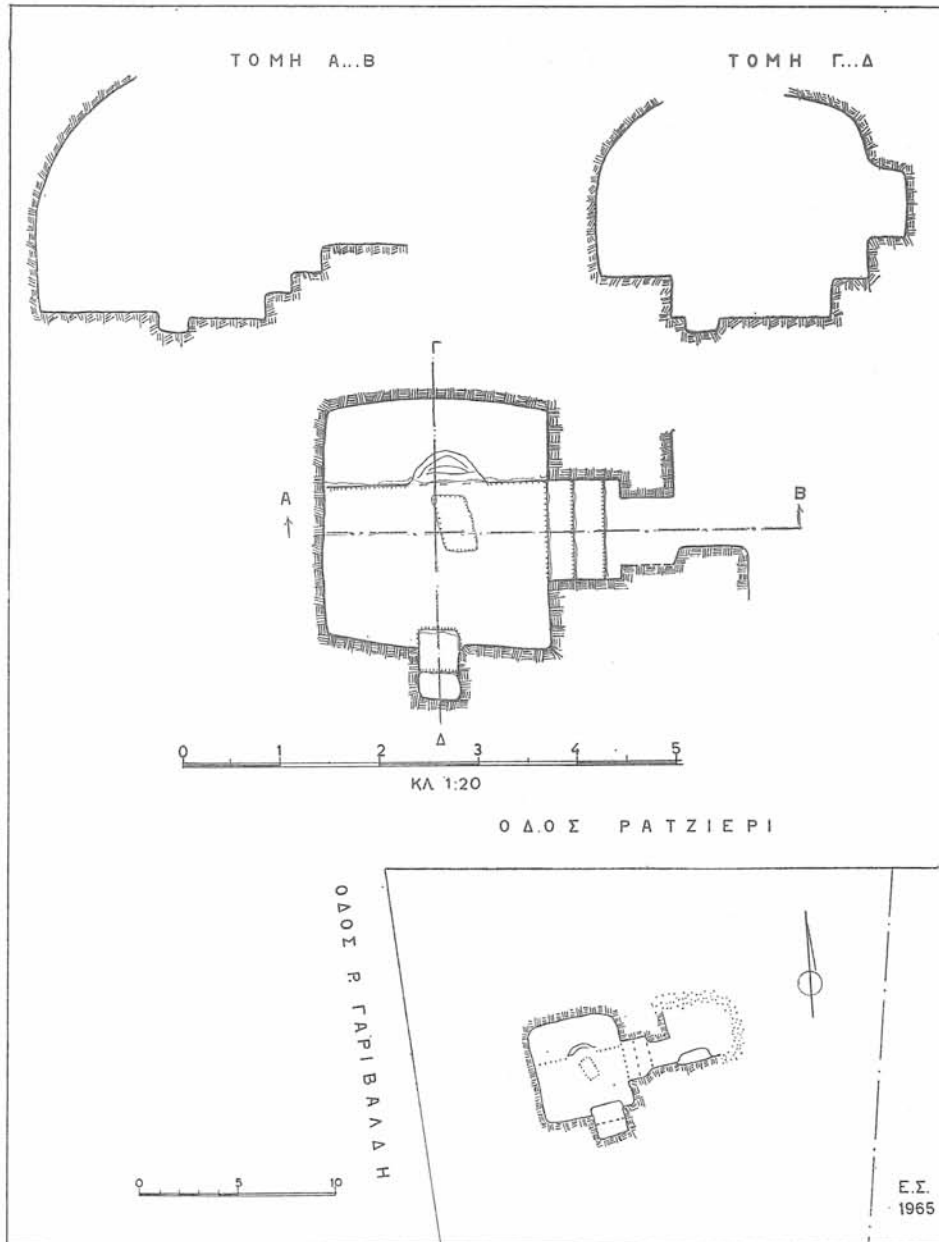
τοῦ ἀριστεροῦ ὄμου καὶ κρατοῦντος διὰ τῆς ἀριστερᾶς σπλεγγίδα καὶ ἀρυβαλλοειδῆ λήκυθον.

29. Ὁδὸς Ἐρεχθείου 25 (Σχέδ. 1, 29)

Ἐντὸς τοῦ ἀκαλύπτου χώρου τῆς ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἐρεχθείου ἀριθ. 25 οἰκοδομῆς ἀπεκαλύφθη μικρὸν τμήμα κτίσματος κλασσικῶν χρόνων. Πρόκειται περὶ τετραγώνου σχεδὸν δωματίου, ἀνήκοντος εἰς μεγαλύτερον συγκρότημα. Σφζόμενον μῆκος

βορείου πλευρᾶς συγκροτήματος 2.40, μήκος δυτικής πλευρᾶς 2.10 μ. (Σχέδ. 27). Ἐνθαί σφζόμενα ἐξωτερικαὶ ἐπιφάνειαι τῆς βορείου καὶ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς παρουσιάζουν λίαν ἐπιμελημένον κτίσιμον ἐκ πολυγωνικῶν λίθων με-

μ. κατὰ τὴν βορειοδυτικὴν τοῦ γωνίαν. Οἱ τοῖχοι τῶν ἄλλων πλευρῶν διατηροῦνται λίαν ἑλλιπῶς. Τὸ πάχος τῶν εἶναι 0,45 μ. περίπου. Τὸ δάπεδον τοῦ κτίσματος ἀποτελεῖται ἐκ πεπισμένων χωμάτων. Εἰς γενομένην δοκιμαστικὴν τομὴν ἐντὸς

Σχέδ. 28. Κάτοπις καὶ τομαὶ τοῦ ἐπὶ τὰν ὁδῶν Ρατζιέρι καὶ Γαριβάλδη ἀποκαλυφθέντος θαλάμου

τρίου μεγέθους (Σχέδ. 27, ὄψεις Α-Β), τῶν ἐσωτερικῶν ἐπιφανειῶν ἢ κατασκευὴ εἶναι εὐτελής, ἐκ μικρῶν ἀκανονίστων λίθων. Τὸ μέγιστον σφζόμενον ὕψος τοῦ κτίσματος εἶναι περίπου 1.60

αὐτοῦ εὐρέθησαν ὄστᾶ καὶ ἄνθρακες. Ἡ χρῆσις τοῦ κτίσματος δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ προσδιορισθῇ. Ἴσως νὰ εἶχε ποιὰν τινὰ σχέσιν μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ κ. Ἰω. Μηλιάδου τὸ 1955 πρὸ τοῦ αὐτοῦ

οικόπεδου ανασκαφείσαν πύλην τοῦ τείχους (ΠΑΕ 1955, σ. 43 - 45).

30. Ρ. Γαριβάλδη καὶ Ρατζιέρι (Σχέδ. 1, 30)

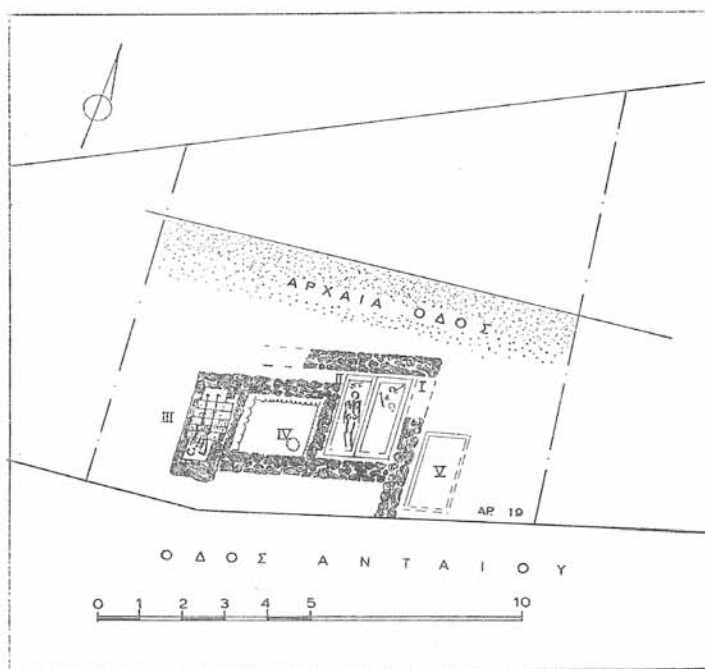
Κατὰ τὸ κέντρον περίπου τοῦ ἐπὶ τῶν ὡς ἄνω ὁδῶν οἰκοπέδου, ἀπεκαλύφθη θάλαμος λελαξευμένος εἰς τὸν βράχον. Δὲν ἐξηκριβώθη εἰσέτι, ἐὰν πρόκειται περὶ μυκηναϊκοῦ τάφου ἢ οἰκίας. Ἡ ὄροφί του, ἥτις εὐρίσκετο ὀλίγον χαμηλότερον τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ, εἶχε καταρρεύσει. Ὁ θάλαμος εἰς τὴν κάτωσιν ἔχει σχῆμα τε-

υπάρχει ἑτέρα ἀναβαθμὶς, πλάτους 0,30 καὶ μήκους 0,80 μ.

Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ τάφου εὐρέθησαν μόνον ὄστρακα, ἀναμειγμένα μετὰ τῶν καταπεσόντων χωμάτων. Ἐξωτερικῶς, ἐκατέρωθεν τῆς εἰσόδου, δὲν ἔχομεν συμπαγῆ βράχον, ἀλλὰ «μαζώματα».

31. Ὁδὸς Ἀνταίου 19 (Σχέδ. 1, 31)

Εἰς τὸ μέσον περίπου τοῦ ὡς ἐν ἐπικεφαλίδι οἰκοπέδου καὶ εἰς βάθος 1.07 μ. ἀπὸ τοῦ καταστρώ-

Σχέδ. 29. Κάτωσις τῶν δύο ταφικῶν περιβόλων τῶν ἀποκαλυφθέντων ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἀνταίου

τράπλευρον, μὲ ἐστρογγυλωμένας τὰς γωνίας. Διαστάσεις ἐσωτερικοῦ: Ὑψος (ἀπὸ τοῦ δαπέδου μέχρι τῆς ὄροφης) 2.20, πλάτος 2.20, μήκος 2.60 μ. (Σχέδ. 28).

Εἰς τὸν θάλαμον εἰσήρχετο τις δι' εἰσόδου ἀπὸ Α., πλάτους 0,97, κατήρχετο δὲ διὰ τριῶν βαθμίδων, λελαξευμένων εἰς τὸν βράχον, ὕψους 0,22 μ. ἐκάστης.

Εἰς τὴν βόρειον πλευρὰν ὑπάρχει λελαξευμένη εἰς τὸν βράχον ἀναβαθμὶς, πλάτους 0,73 μ., ἴσως διὰ τὴν ἐναπόθεσιν ἀφιερωμάτων, ἐὰν βεβαίως πρόκειται περὶ τάφου. Εἰς τὴν νότιον πλευρὰν ἀντιστοίχως ὑπάρχει κόγχη, λελαξευμένη ἐντὸς τοῦ βράχου, πλάτους 0,25 καὶ μήκους 0,62 μ., ἴσως διὰ τὴν τοποθέτησιν ὄστων. Πρὸ τῆς κόγχης ταύτης, εἰς ὀλίγον χαμηλότερον ἐπίπεδον,

ματος τῆς ὁδοῦ, ἀπεκαλύφθη στρώμα ἀρχαίας ὁδοῦ, πάχους 0,30 μ. Ἡ ὁδὸς συνεχίζεται καὶ εἰς τὰ πρὸς Δ. καὶ Α. γειτονικά οἰκόπεδα. Νοτίως τῆς ὁδοῦ ταύτης ἀπεκαλύφθη συγκρότημα τοίχων, σχηματιζόντων δύο τετραπλεύρους περιβόλους, ὧν ὁ πρὸς Α. περιέκλειε δύο τάφους καὶ ὁ πρὸς Δ. μίαν. Δύο τάφοι ὑπῆρχον ἐπίσης καὶ ἐκτὸς τῶν περιβόλων (Σχέδ. 29· Πίν. 85 β).

Οἱ τοῖχοι τῶν περιβόλων, οἱ ὅποιοι ἀπεκαλύφθησαν εἰς τὸ αὐτὸ βάθος μετὰ τοὺς τάφους I καὶ II (0,40 μ. ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τῆς σημερινῆς ὁδοῦ), ἀποτελοῦνται ἐκ μικρῶν ἀργῶν λίθων, ἐκτισμένων λίαν ἐπιμελῶς. Τὸ πλάτος τῶν εἶναι 0,45 μ.

Ἀνατολικὸς περίβολος. Ἐντὸς τοῦ περιβόλου τούτου εὐρέθησαν δύο κιβωτίσχημοι

τάφοι, παράλληλοι πρὸς ἀλλήλους. Ὁ τάφος I ἦτο κατεσκευασμένος ἐξ ἀσβεστολιθικῶν πλακῶν, ὕψους 1 περίπου καὶ πάχους περίπου 0,18 μ. Περιεῖχε δύο κρανία εἰς τὸ βόρειον ἄκρον του, δύο δακρυδόχους καὶ ἕτερον μικρὸν ἄγγειον. Ὁ τάφος II ἦτο ἀμελεστέρως κατασκευῆς. Ὡς ἀνατολική πλευρά του ἐχρησίμευεν ἡ δυτικὴ τοῦ τάφου I, ὡς δυτικὴ του, παρίνη πλάξ, μήκους 1,37 μ., συμπληρωμένη ὑπὸ τοιχείου, μήκους 0,60 καὶ πάχους 0,28 μ. Βορείως καὶ νοτίως ὁ τάφος ἐκλείετο ἐπίσης ὑπὸ τοιχίων ἐξ ἀκανονίστων λιθαρίων. Κατὰ τὴν ἔρευναν τοῦ τάφου εὐρέθησαν δύο κρανία εἰς τὸ βόρειον τμήμα του, δέκα τέσσαρες δακρυδόχοι, ἕτερον μικρὸν ἄγγειον καὶ εἰς σιδηροῦς ἦλος.

Δυτικὸς περίβολος. Ἐντὸς τοῦ περιβόλου τούτου εὐρέθη εἰς μόνον τάφος (IV). Πρόκειται περὶ λαξεύματος εἰς τὸν φυσικὸν βράχον, ἀναφανέντος εἰς βάθος 1,80 μ. καὶ ἀπέχοντος περὶ τὰ 0,18 ἀπὸ τοῦ νοτίου τοίχου καὶ περὶ τὰ 0,60 μ. ἀπὸ τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ περιβόλου. Τὸ βάθος 0,26 μ. λάξευμα ἔχει στόμιον κυκλικόν, διαμέτρου 0,285 μ. καὶ εὐρύνεται πρὸς τὰ κάτω.

Ἐκαλύπτετο ὑπὸ τοῦ ἄνω ἡμίσεος ἐνεπιγράφου ἐπιτύμβιου στήλης τοῦ 1ου μ.Χ. αἰῶνος καὶ περιεῖχεν ὀλίγα ὀστᾶ καὶ δακρυδόχον, ὕψους 0,155 μ.

Τάφοι ἐκτὸς τῶν περιβόλων:

Ὁ τάφος III, ὁ ὁποῖος εὐρίσκετο ἐν ἐπαφῇ μετὰ τοῦ δυτικοῦ περιβόλου, εἶναι κτιστὸς ἐκ μικρῶν ἀκανονίστων λιθαρίων, ἐπιμελῶς τοποθετημένων. Ἐντὸς αὐτοῦ εὐρέθη εἰς σκελετός, « βλέπων » πρὸς Β., καὶ τέσσαρες μικροὶ κρίκοι (πιθανὸν ἐκ τοῦ φερέτρου). Τὸ κέντρον τοῦ τάφου ἐκάλυπτον πέντε μαρμάρινοι ἐνεπίγραφοι ἐπιτύμβιοι κιονίσκοι.

Ὁ κιβωτιόσχημος τάφος V ἀπεῖχε περὶ τὰ 0,35 μ. ἀπὸ τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ ἀνατολικοῦ περιβόλου. Εὐρέθη τεταραγμένος, διὰ τοῦτο μόνον αἱ πλάκες τῆς δυτικῆς καὶ βορείου πλευρᾶς του διετηρήθησαν. Οὐδὲν κτερίσμα περιεῖχε.

Τὰ ἐντὸς τῶν τάφων κτερίσματα ὡς καὶ οἱ εἰς δευτέραν χρῆσιν ἐπιτύμβιοι κιονίσκοι καὶ ἡ ἐπιτύμβιος πλάξ μᾶς ὀδηγοῦν εἰς τοὺς μετὰ τὸν 1ον μ.Χ. αἰῶνα χρόνους

ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΑΝΑΠΕΙΩΜΕΝΟΥ

*

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΑΤΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΝΗΣΩΝ

Πλουσία και κατά την παρούσαν χρονικήν περίοδον τοῦ ἔτους 1965, ὑπῆρξεν ἡ δράσις τῆς Ἐφορείας Ἀρχαιοτήτων Β' Περιφερείας εἰς ἀνασκαφὰς καὶ περισυλλογὰς τυχαίων εὐρημάτων. Τὸ ἐπιτελεσθὲν ἔργον ἐν γενικαῖς γραμμαῖς συνοψίζεται εἰς τὰ ἑξῆς: Διεξήχθη μακρὰ ἀνασκαφή, ἀποτελοῦσα συνέχειαν καὶ συμπλήρωσιν τῆς πέρυσιν ἀναληφθείσης μικρᾶς ἐρεύνης ἐν Ἀναβύσσῳ, ἀνεσκάφη μέρος τοῦ νοτίου μακροῦ τείχους Πειραιῶς παρὰ τὸ Νέον Φάληρον, ἀνεσκάφη ταφικὸν μνημεῖον ἐν Βάρῃ, διεξήχθη ἀνασκαφικὴ ἔρευνα οἰκοπέδων ἐντὸς τῶν ἀρχαίων τειχῶν Ἐρετρίας, ἀνεσκάφησαν θαλαμοειδεῖς κλασσικοὶ τάφοι ἐν Αἰγίνῃ, ὁμοίως ἀνεσκάφησαν θαλαμοειδεῖς μυκηναϊκοὶ τάφοι εἰς θέσιν Λαπούτσι Βραυρῶνος. Συνεχίσθησαν ἐπίσης αἱ ἐκτεταμέναι ἀνασκαφαὶ ἐν Θορικῷ μετὰ τὴν συνεργασίαν Βέλγων ἀρχαιολόγων καὶ ἐν Ἐρετρίᾳ ἐν συνεργασίᾳ μετὰ Ἑλβετῶν ἀρχαιολόγων, τέλος δὲ ὁ συνήθη εἰς τὴν περιοχὴν τῶν Ἀθηνῶν οἰκοδομικὸς ὄργανισμὸς καὶ ἡ ἐκτέλεσις παντοίων ἔργων ὁδοποιίας, ὑδρεύσεως, ἀποχετεύσεως, ἐγκαταστάσεως τηλεφωνικῶν δικτύων κλπ., ἔφερον εἰς φῶς σημαντικὰς εἰς ὀρισμένας περιπτώσεις ἀρχαιότητος καὶ ἐγένετο ἀφορμὴ μικρῶν συναφῶν πρὸς αὐτὰς ἀνασκαφικῶν ἐρευνῶν.

Κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ ἔτους προΐστατο τῆς Ἐφορείας ὁ Ἐφορος Ἀρχαιοτήτων Νικ. Βερδεληῆς, παρ' αὐτῷ δὲ συνειργάσθησαν ὡς ἐπιστημονικοὶ βοηθοὶ ὁ Ἐπιμελητὴς Κ. Δαβάρας, κατὰ μικρὸν διάστημα ὁ Ἐπιμελητὴς Ἡλίας Τσιριβάκος, ὡς ἐπίσης καὶ οἱ πτυχιούχοι τῆς Ἀρχαιολογίας Ἑλ. Θεοχαράκη, Ἑλ. Κουμρόγλου, Ν. Μεταξᾶ, Ἐξ. Κουλοπούλου, Παναγ. Παρθένης καὶ Ἀθ. Παπαδόπουλος, ἀπασχοληθέντες κατὰ περιπτώσεις ἀναλόγως τῶν ἀναγκῶν τῆς Ὑπηρεσίας εἰς διοικητικὸν καὶ ἐπιστημονικὸν ἔργον. Ἠσκήθησαν, τέλος, παρὰ τῇ Ἐφορείᾳ ἐπὶ δίμηνον ἕκαστος, οἱ δόκιμοι Ἐπιμεληταὶ καὶ Ἐπιμελήτριαι, Ἄγγ. Δεληβορριάς, Ἰ. Κουλεϊμάνη, Ἡὼς Ζερβουδάκη, Εὐ. Πεντάζος, Κωνστ. Τσάκος καὶ Γεώργ. Χουρμουζιάδης.

Ἡ ἐνταῦθα δημοσιευομένη ἔκθεσις ἀνασκαφῶν συνετάχθη ἐπὶ τῇ βᾶσει τῶν τηρουμένων ὑπὸ τοῦ ἐπιστημονικοῦ προσωπικοῦ ἡμερολογίων ἀνασκαφῶν καὶ περισυλλογῶν, ὡς καὶ τῶν σχετικῶν ἐκθέσεων ἀνασκαφῶν. Ἀτυχῶς ὁ ὅλως ἀδόκητος καὶ πρόωρος θάνατος τοῦ κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο προΐσταμένου τῆς Ἐφορείας Νικολάου Βερδε-

ληῆ δὲν ἐπέτρεψε τὴν ὑπ' αὐτοῦ πλήρη ἐπεξεργασίαν τοῦ ὑλικοῦ τούτου. Οὗτος ἐπρόλαβε νὰ ἐπεξεργασθῆ μόνον τὸ κείμενον τῶν ἀνασκαφῶν: α) τοῦ ταφικοῦ μνημείου Βάρης, β) τῆς ἀνασκαφῆς Ἀναβύσσου καὶ γ) τῆς μελέτης τῆς ἀνασκαφῆς οἰκοπέδων Ἐρετρίας τῆς δ. Ingrid Metzger.

Διὰ τὴν τελικὴν σύνταξιν τῶν λοιπῶν ἐκθέσεων, ὡς ἤδη δημοσιεύονται, ἐπεφορτίσθησαν οἱ ἐπιστημονικοὶ βοηθοὶ τῆς Ἐφορείας: 1) Ἑλ. Θεοχαράκη διὰ τὴν ἀνασκαφὴν τάφων εἰς Λαπούτσι Βραυρῶνος, 2) Ἑλ. Κουμρόγλου διὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ τείχους Πειραιῶς καὶ 3) Ἀθ. Παπαδόπουλος, διὰ τὴν ἀνασκαφὴν τάφων Αἰγίνης καὶ διὰ τὴν ἐπεξεργασίαν τῆς ἐκθέσεως τυχαίων εὐρημάτων, ἐπιφορτισθεῖς ἐπὶ πλέον, ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τοῦ νῦν προΐσταμένου Ἐφόρου, μετὰ τὴν γενικὴν ἐπιμέλειαν ὅλης τῆς παρούσης ἐκθέσεως.

Ἡ διάσπασις τῆς συντάξεως τῶν ἐκθέσεων, ὡς εἶναι φυσικόν, ἐπέφερε κάποιαν ἀνομοιογένειαν εἰς τὴν ὅλην μορφήν τῆς ἐκθέσεως καὶ εἰς τὸ γλωσσικὸν αὐτῆς ὕφος, γενικότερον δὲ ὁ ἀδόκητος θάνατος τοῦ Νικ. Βερδεληῆ ἔσχεν ὡς συνέπειαν τὴν καθυστέρησιν τῆς ὑποβολῆς τῆς ἐκθέσεως ἐπὶ μακρὸν χρόνον, μέχρις ὅτου συγκεντρωθῆ τὸ εἰς χεῖρας τοῦ ὑλικὸν καὶ ἐπιτευχθῆ ἡ ἐπεξεργασία του, διὰ τὸν λόγον δὲ αὐτόν, συνομαρτούσης καὶ τῆς σπουδῆς τῆς συντάξεως τῆς ἐκθέσεως, παρουσιάζει αὕτη ἀναποφεύκτως εἰς ὀρισμένας περιπτώσεις ἐλλείψεις καὶ ἀνωμαλίας.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Α' ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ

1. Ἀνασκαφὴ τμήματος τοῦ νοτίου μακροῦ τείχους

Κατὰ τὴν διάρκειαν ἀνεγέρσεως νέου παραρτήματος τοῦ ἐργοστασίου « Ἐλαῖς » ἐπὶ μεγάλου οἰκοπέδου, διαστάσεων 32 x 67 μ., κειμένου εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Νέου Φαλήρου, ἀπεκαλύφθη κατὰ τὴν διάνοιξιν τῶν πεδίων τμήμα τείχους. Τὸ οἰκόπεδον ὀρίζεται πρὸς Α. ὑπὸ τῆς ὁδοῦ Καραολῆ - Δημητρίου, ἡ ὁποία καταλήγει εἰς ἀπόστασιν 250 μ. περίπου εἰς τὸ Μνημεῖον τοῦ Καραϊσκάκη, πρὸς Ν. ὑπὸ τῆς ὁδοῦ Σουλτάνη, πρὸς Β. ὑπὸ τῆς ὁδοῦ Κανελλοπούλου, ἐνῶ πρὸς Δ. συνορεύει μετὰ ἄλλας ἰδιοκτησίας.

Λόγω τῆς σπουδαιότητος τοῦ εὐρεθέντος τμήματος τοῦ ἀρχαίου τείχους, τὴν ὁποίαν ἰδιαιτέρως ἐπεσήμανεν ὁ ἀρχιτέκτων κ. Ἰωάννης Τραυλός, ἀπεφασίσθη ἡ διεξαγωγὴ ἀνασκαφικῆς ἐρεύνης. Αὕτη διενεργήθη κατὰ τρία μικρὰ χρονικὰ διαστήματα ἀπὸ 11 Ἰανουαρίου μέχρι 19

Ἰουνίου 1965. Ἐκ τῆς θέσεως¹ τῆς εὐρέσεως τοῦ τείχους ἔθεωρήθη ἔξ ἀρχῆς ὅτι ἀνήκε τοῦτο εἰς ἓν ἐκ τῶν σκελῶν τῶν μακρῶν τειχῶν² καὶ συγκεκριμένως εἰς τὸ νότιον ἢ «διὰ μέσου τείχος»³.

Κατὰ τὸ πρῶτον στάδιον τῆς ἐρεύνης ἐγένετο διεύρυνσις τῶν πεδίων (Πί ν. 87 α), ἐντὸς τῶν ὁποίων ἀνεφάνη τὸ τεῖχος, ὥστε νὰ ἀποκαλυφθῆ ἔκτασις 8.50 x 7.50 μ. εἰς τὸ νότιον τμήμα τοῦ οἰκοπέδου, παρὰ τὴν οἰκοδομικὴν γραμμὴν τῆς ἐκεῖθεν διερχομένης ὁδοῦ Σουλτάνη καὶ εἰς ἀπόστασιν 4.65 μ. ἀπὸ τῆς δυτικῆς μεσοτοιχίας (Σχέδ. 1)⁴. Εἰς βάθος 0,85 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας ἀπεκαλύφθη ἡ στρώσις τῶν λίθων· οὗτοι δὲν ἐξετείνοντο εἰς ὅλον τὸ σκάμμα (Πί ν. 87 β). Πολλοὶ τῶν λίθων τῆς στρώσεως ταύτης ἦσαν μετακινημένοι καὶ ἐφαίνετο ὅτι δὲν εὐρίσκοντο εἰς τὴν ἀρχικὴν τῶν θέσιν, διότι ἐπεκάθητο ἐπὶ ἐπιχώσεως στρώματος λατύπης παρολίθου καὶ χώματος. Ἡ ἀφαίρεσις τῶν μετακινημένων λίθων καὶ τῶν κάτωθι αὐτῶν χωμάτων ἀπεκάλυψε τὸ πραγματικὸν τεῖχος.

Πρὸς τὸ δυτικὸν ἄκρον τοῦ σκάμματος ἐξηκριβώθη τὸ πλάτος τοῦ τείχους, τὸ ὁποῖον ἐφθανε τὰ 3.90 μ. (Σχέδ. 1 α, β). Γενικῶς τὸ τεῖχος κατευθυνόμενον ἀπὸ Α. πρὸς Δ. βαίνει παραλλήλως πρὸς τὴν οἰκοδομικὴν γραμμὴν τῆς ὁδοῦ Σουλτάνη. Κατὰ τὴν πρόοδον ὁμοῦ τῆς ἐρεύνης ἀπεδείχθη, ὅτι εἰς ὀρισμένα σημεῖα τὸ πάχος τοῦ τείχους αἰσθητῶς ἠῤῥξανε. Οὕτω, εἰς τὸ ΒΔ. τμήμα τῆς ἀνασκαφῆς τὸ τεῖχος κάμπτεται καθέτως κατὰ 1.40 μ., σχηματίζον γωνίαν εἰς ἀπόστασιν 5.40 μ. ἀπὸ τῆς δυτικῆς μεσοτοιχίας τοῦ οἰκοπέδου (Σχέδ. 1). Ἡ αὕτη κάμψις τοῦ τείχους παρετηρήθη εἰς τὸ νότιον τμήμα τῆς ἀνασκαφῆς εἰς ἀπόστασιν 7.30 μ. ἀπὸ τῆς δυτικῆς μεσοτοιχίας. Τὸ γεγονός τοῦτο ὠδήγησεν εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι εὐρισκόμεθα πρὸ ἑνὸς ἐκ τῶν πύργων τοῦ τείχους.

Ἐξ ἄλλου, ἑτέρα δοκιμαστικὴ τομὴ πρὸς Α. τοῦ ἀνασκαφέντος τμήματος τοῦ τείχους καὶ εἰς ἀπόστασιν 14 μ. ἀπὸ τῆς δυτικῆς μεσοτοιχίας

1. Εἰς τὴν θέσιν αὐτὴν τοποθετεῖται ὑπὸ τῶν ἀρχαίων τὸ Ἄλιπεδον, πρβλ. Ξενοφώντος Ἑλληνικά, 2, 3, 30. Ἀρποκρατίων, λ. Ἄλιπεδον, τὸ ὁποῖον κεῖται μεταξὺ τοῦ Φαληρικοῦ ὄρμου καὶ τοῦ Ἁγ. Ἰωάννου Πέντη, περιλαμβάνον καὶ τὸν σημερινὸν λιμένα τῶν Ἀλῶν.

2. Karten von Attika, Karten Bl. II, II a. Judeich (1931), σ. 155 κ.δ. αὐ. εἰκ. 13, πίν. III. Ἰω. Τραυλοῦ, Πολεοδομικὴ ἐξέλιξις τῶν Ἀθηνῶν (1960), σ. 49, εἰκ. 19.

3. Πλάτωνος Γοργίας 455 Ε.

4. Τὸ σχέδιον τῆς ἀνασκαφῆς ἐγένετο παρὰ τοῦ ἀρχιτέκτονος κ. Ἰωάννου Τραυλοῦ, ὁ ὁποῖος καὶ παρηκολούθησε τὴν ὅλην ἀνασκαφικὴν ἐργασίαν, αἱ δὲ ὑποδείξεις του ἀπέβησαν πολῦτοιμοι, δι' ὃ καὶ θερμότερα τὸν εὐχαριστοῦμεν.

ἐπεβεβαίωσε τὸ ἠῤῥημένον πάχος τοῦ τείχους τοῦλάχιστον μέχρι τοῦ σημείου τοῦτου, ἐνῶ πρὸς Δ. ἐρευνα παρὰ τὴν δυτικὴν μεσοτοιχίαν ἐβεβαίωσε τὸ σταθερὸν πάχος τοῦ τείχους 3.90 μ. Ἡ ἐρευνα συνεχίσθη πρὸς τὴν βορείαν ὄψιν τοῦ τείχους μέχρι τῆς εὐθυνηρίας, ὑπεράνω τοῦ μέσου τῆς ὁποίας ἐφθάνεν ἡ στάθμη τοῦ ὕδατος. Ἀπεκαλύφθησαν τρεῖς δόμοι μέχρι τῆς εὐθυνηρίας.

Μετὰ τὴν πρῶτην φάσιν τῆς ἐρεύνης συνεχίσθησαν αἱ οἰκοδομικαὶ ἐργασίαι, ὑπὸ δὲ τὴν οἰκοδομὴν ἀφέθη ἐλεύθερον τὸ ἀποκαλυφθὲν τμήμα τοῦ τείχους, προσιτὸν πρὸς ἐπίσκεψιν⁵ (Πί ν. 88 α).

Κατὰ τὸ τρίτον στάδιον τῆς ἐρεύνης ἀνεσκάφη μικρὸν τμήμα ἐκτὸς πλέον τοῦ οἰκοπέδου, παρὰ τὴν οἰκοδομικὴν γραμμὴν τῆς ὁδοῦ Σουλτάνη, πρὸς ἐξακρίβωσιν τῶν διαστάσεων τοῦ πύργου. Ἐξ αὐτῶν διεπιστώθη μόνον τὸ πλάτος 10.20 μ., μὲ ἐξοχὴν τοῦ πύργου πρὸς Ν. 4.90 μ., ἐνῶ πρὸς Β., ὡς ἐλέχθη ἀνωτέρω, 1.40 μ. (Σχέδ. 1). Δυστυχῶς λόγῳ ἐξαντλήσεως τῆς σχετικῆς πιστώσεως δὲν κατέστη δυνατόν νὰ ἐπεκτείνωμεν πρὸς Α. τὴν ἐρευναν πρὸς ἐξακρίβωσιν καὶ τοῦ μήκους τοῦ πύργου. Ἡ ἐρευνα ὁμοῦ εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο εἶναι δυνατόν νὰ πραγματοποιηθῆ εἰς τὸ μέλλον, καθ' ὅσον τὸ σημεῖον τοῦτο εὐρίσκεται εἰς ἐλεύθερον χῶρον.

Σ τ ρ ω μ α τ ο γ ρ α φ ί α ⁶

Μέχρι βάθους 0,85 μ. ἐπιχωμάτωσις πρόσφατος.

1.20 μ. στρώμα κατὰ τὸ πλεῖστον ἐκ λατύπης, προερχομένης ἐκ τῆς οἰκοδομίας τοῦ τείχους.

1.55 μ. στρώμα λατύπης ἐκ διαφόρων λίθων.

1.95 μ. συμπαγῆς στρώμα ἀπὸ κιμιλιάν, πουρὶ καὶ σκληροτέρους λίθους.

2.50 μ. χῶμα ἐρυθρωπὸν μετὰ λατύπης, κάτωθεν δὲ αὐτοῦ ἄμμος λεπτόκοκκος. Εἰς τὸ στρώμα τοῦτο τῆς ἄμμου καὶ εἰς βάθος 3.10 μ. ἀνεφάνη ἡ ἐπιφάνεια τοῦ ὕδατος.

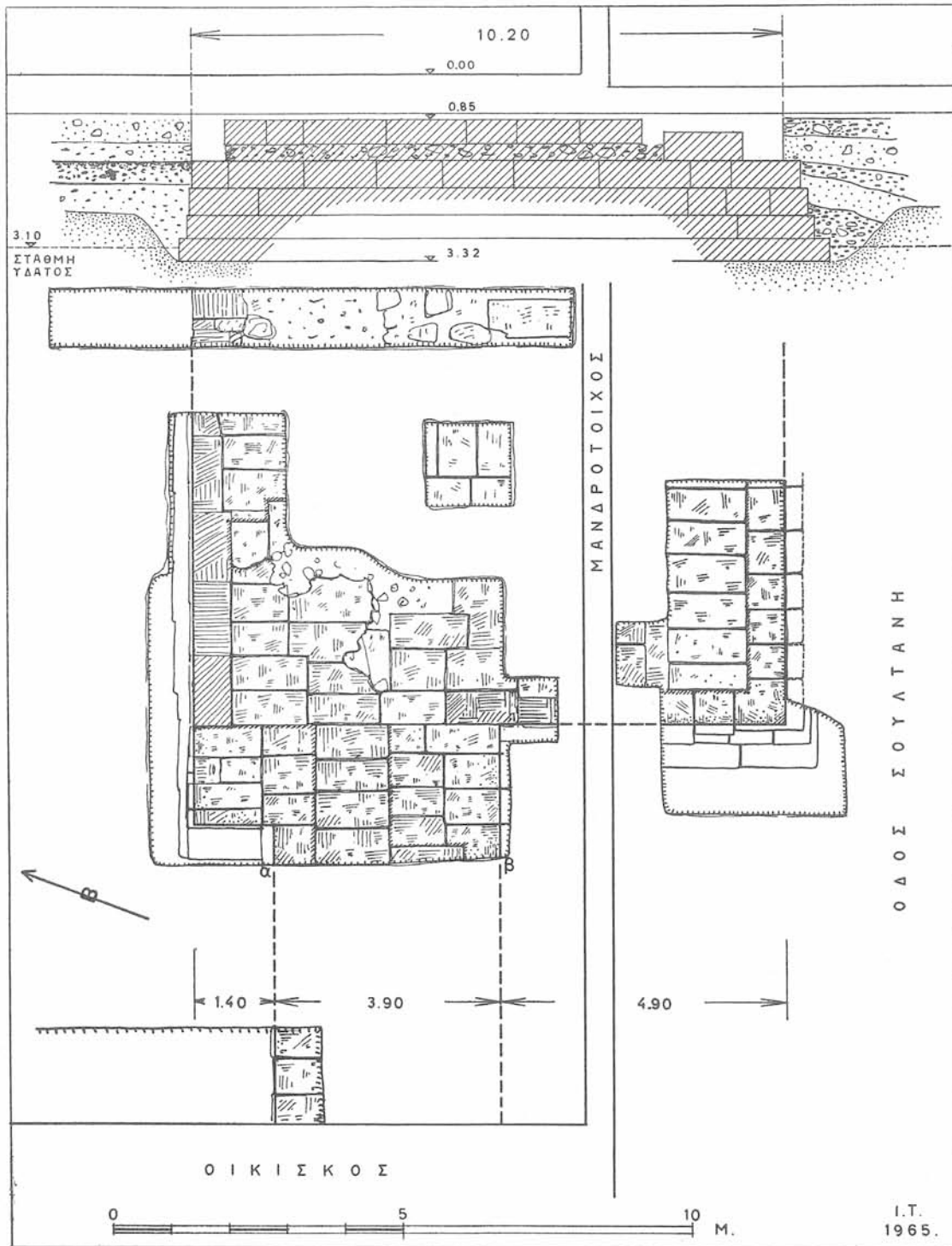
Κ α τ α σ κ ε υ ῆ τ οῦ τ ε ῖ χ ο υ ς

Τὸ τεῖχος εἶναι ὀλόλιθον, ἐκτισμένον διὰ μεγάλων ὀρθογωνικῶν πλίνθων ἐκ τοῦ μαλακοῦ καὶ τοῦ σκληροῦ λίθου τῆς Ἀκτῆς. Κατὰ τὰς ἐξωτερικὰς ὄψεις ἐχρησιμοποιήθη ὁ σκληρὸς παρόλιθος. Ἡ τοιχοδομία του ἀκολουθεῖ τὸ ἰσόδομον σύστημα⁷. Αἱ στρώσεις εἶναι ἰσοῦψεῖς, κυμαινόμεναι μεταξὺ ὕψους 0,40 καὶ 0,50 μ. Εἰς πολλὰ

5. Τὴν δαπάνην κατὰ τὸ πρῶτον στάδιον τῆς ἀνασκαφικῆς ἐρεύνης, ὡς καὶ τῆς διαμορφώσεως τοῦ χώρου τοῦ διατηρηθέντος τείχους, κατέβαλεν ἡ Ἐταιρεία «Ἐλαίς», πρὸς τὴν ὁποίαν ἐκφράζονται εὐχαριστίαι.

6. Αἱ μετρήσεις ἐγένοντο ἀπὸ τῆς σημερινῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους.

7. Ἁ. Ὁρλάνδου, Ὑλικὰ Δομῆς 2, σ. 223.

Σχέδ. 1. Κάτοπις και τομή του εις Νέον Φάληρον ἀποκαλυφθέντος τμήματος του «διὰ μέσου τείχους»

σημεία κατά την όριζοντίαν στρώσιν παρατηρείται σύμπτωσης τῶν ἀρμῶν. Κατὰ τὰς ὄψεις τοῦ πύργου ὁ ἐκάστοτε ἀνώτερος δόμος εἰσέχει τοῦ ὑπ' αὐτόν, ὥστε ὁ πύργος νὰ παρουσιάζη μείωσιν τοῦ πλάτους τοῦ πρὸς τὰ ἄνω. Ἡ μείωσις αὕτη παρουσιάζεται μεγαλύτερα πρὸς τὴν νοτίαν ὄψιν. Πρὸς τὴν τελευταίαν ταύτην πλευρὰν τοῦ πύργου παρετηρήθη παρὰ τὴν ἀκμὴν τῶν λίθων ἐγγράμματος γραμμὴ, χρησιμεύουσα ὡς ὁδηγὸς διὰ τὴν τοποθέτησιν τῶν ὑπερκειμένων δόμων. Εἰς τοὺς πρὸς τὰ ἄνω τοποθετημένους λίθους τῶν ὄψεων τοῦ πύργου παρετηρήθη ἄπεργον (Πί ν. 88 β).

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν χρονολόγησιν τῶν μακρῶν τειχῶν, γνωρίζομεν ἐκ τῶν φιλολογικῶν πηγῶν διὰ τὴν κατασκευὴν καὶ τὴν δυσκολίαν θεμελιώσεως αὐτῶν περὶ τὸ 460 π.Χ. ὑπὸ τοῦ Κίμωνος⁸.

Κατ' ἀρχάς, ὡς γνωρίζομεν ἐκ τοῦ χωρίου τοῦ Θουκυδίδου⁹, κατασκευάζονται τὸ βόρειον καὶ τὸ Φαληρικόν, ἀργότερον δέ, ἐπειδὴ ἡ ἀπόστασις μεταξὺ τῶν δύο σκελῶν, τοῦ βορείου καὶ τοῦ Φαληρικοῦ, ἦτο μεγάλη, πρὸς μεγαλύτεραν ἀσφάλειαν, κατασκευάζεται τὸ 445 τὸ νότιον ἢ «διὰ μέσου τείχους» μεταξὺ αὐτῶν καὶ περὶ τὰ 160 μ. νοτίως καὶ παραλλήλως πρὸς τὸ βόρειον¹⁰.

Μετὰ τὴν καταστροφὴν τῶν τειχῶν ὑπὸ τοῦ Λυσάνδρου, ἀνακατασκευάζονται ταῦτα — πλὴν τοῦ Φαληρικοῦ — τὸ 395/4 ὑπὸ τοῦ Κόνωνος, ὡς συνάγεται καὶ ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς τῆς ἐπισκευῆς τῶν τειχῶν¹¹.

Εἰς τὸ ἀποκαλυφθὲν τμήμα τοῦ τείχους διασφάζεται, κατὰ τὴν γνώμην μας, ἡ ἀρχικὴ κατασκευὴ αὐτοῦ μὲ τοὺς βαθυτέρους τρεῖς δόμους, εἰς τοὺς ὁποίους ἡ ἐπεξεργασία καὶ τοποθέτησις τῶν λίθων εἶναι λίαν ἐπιμελελημένη. Τῆς ἐπισκευῆς αὐτῶν ὑπὸ τοῦ Κόνωνος διεσώθη μικρὸν δείγμα, μὲ τὰς λιθοπλίνθους τῆς πρώτης ἀποκαλυφθείσης στρώσεως, αἱ ὁποῖαι ἐδράζονται ἐπὶ τῆς ἐπιχώσεως τῆς λατύπης.

Τὰ εὐρήματα εἶναι ὀλίγα καὶ ἄνευ μεγάλης σημασίας. Ταῦτα περισυνελέγησαν ἐκ τῶν ἐκτὸς τοῦ τείχους πεδίλων τῆς οἰκοδομῆς, ἐκ τοῦ γεγονότος δὲ ὅτι εὐρισκόμεθα εἰς τὸ ἀρχαῖον Ἀλίπεδον, τὸ ὁποῖον ἔχει ὑποστῆ μεγάλας προσχώ-

8. Πλουτάρχου Κίμων 13.

9. Θουκυδίδου I, 107· «ἤρξαντο δὲ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους καὶ τὰ μακρὰ τεῖχη ἐς θάλασσαν Ἀθηναῖοι οἰκοδομεῖν, τὸ τε Φαληρόνδε καὶ τὸ ἐς Πειραιᾶ». Κατὰ μὲν τὸν Krüger ἡ οἰκοδομὴ ἐγένετο τὸ 459/8, κατὰ δὲ τὸν Schöfer τὸ 460/56.

10. Ἱ. Τραυλοῦ ἔ. ἀ. σ. 48.

Τμήμα τοῦ βορείου τείχους ἀνευρέθη τὸ 1958. Πρβλ. Μεγάλη Ἑλληνικὴ Ἐγκυκλοπαίδεια (συμπλήρωμα) λ. Τελεχη, Ε. Μαστροκόστα.

11. IG II - III² 463. F. G. Maier, Griechische Mauerbauinschriften, σ. 48 κ.έ.

σεις, δὲν δυνάμεθα νὰ συσχετίσωμεν αὐτὰ πρὸς τὸ τεῖχος. Ὁστρακα χονδροειδῶν ἀγγείων, ἀγνύς, μικροσκοπικὴ δακρυδόχος, ἐλάχιστα ὄστρακα μελαμβαφῆ καὶ τεμάχιον, προερχόμενον ἀπὸ κάλυμμα πυξίδος, φέρον μορφήν Ἐρωτος.

Χρονικῶς κατατάσσονται εἰς τὸ α' τέταρτον τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος.

2. Ἀνασκαφὴ Βάρης

Τομεὺς Α'

Εἰς τὴν παροῦσαν ἀνασκαφὴν ὠδήγησε πληροφορία, καθ' ἣν πλησίον τοῦ εἰς ἀπόστασιν 300 μ. ἀνατολικῶς τῆς Βάρης καὶ ἀριστερὰ τῆς δημοσίας ὁδοῦ, τῆς ἀγούσης ἐκεῖθεν πρὸς Βούλαν, ὄρατοῦ μνημείου¹² (Πί ν. 89) ἐκρύπτετο τὸ ἄνω ἡμισυ τῆς εἰς τὸ Metropolitan Μουσεῖον τῆς Ν. Ὑόρκης ἐκτεθειμένης ὑπ' ἀριθ. 36.11.13 στήλης (G. Richter, The Archaic Gravestones of Attica, σ. 32, εἰκ. 126). Ἡ ἀνασκαφὴ ἤρχισε τὴν 25 - 1 - 65 καὶ διήρκεσε μέχρι τῆς 16 - 3 - 65. Κατ' αὐτὴν εἶχον ὡς βοηθὸν μου τὴν ἀρχαιολόγον κ. Ἐλένην Θεοχαράκη - Σπανοπούλου.

Ἡ ἔρευνα περιορίσθη κατ' ἀρχὰς περίξ τῶν τριῶν πλευρῶν τοῦ μνημείου, ἥτοι τῆς βορείας, ἀνατολικῆς καὶ δυτικῆς. Παραπλεύρως τῶν πλευρῶν τούτων ἐγένοντο τομαί, τῶν ὁποίων τὸ βάθος ἐφθασε μέχρι τοῦ στερεοῦ. Ἐκάστη τῶν τομῶν ἀπέδωσε τὰ κάτωθι ἀποτελέσματα:

1) Τομὴ παραπλεύρως τοῦ βορείου τοίχου τοῦ μνημείου

Ἡ νοίχθη ἐπὶ μήκους 14.50 καὶ πλάτους 4.50 μ. Εἰς μικρὸν βάθος ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους καὶ παραπλεύρως τοῦ τοίχου τοῦ μνημείου εὐρέθησαν τεμάχια προερχόμενα ἀπὸ τὴν ἐπίστεμιν μαρμαρίνης στήλης. Τὰ τεμάχια ταῦτα χρονολογοῦν τὴν στήλην εἰς τὸν 4ον π.Χ. αἰ., εἰς τὸν ὁποῖον ἐπίσης ἀνήκει καὶ τὸ ἐπιτύμβιον μνημεῖον (βλ. Wrede ἔ. ἀ.). Εἶναι ἐπομένως πιθανόν, ὅτι ἡ εἰρημένη στήλη ἀπετέλει τὸ «σημα» τοῦ ἐν λόγῳ μνημείου. Ἡ ὑπόθεσις αὕτη ἐνισχύεται καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι εἰς τὸ σημεῖον τῆς ἀνευρέσεως τῶν τεμαχίων ὁ τοίχος τοῦ μνημείου παρουσίαζε μεγαλύτερον πάχος διὰ τῆς προσθήκης ἔσθθεν τοιχαρίου ἐν εἶδει βάρου. Πλὴν τῶν ἀνωτέρω ἐντὸς τῆς προκειμένης τομῆς ἀπεκαλύφθησαν ὡσαύτως τρεῖς πυραὶ εἰς διαφορετικὰ βάρη. Ἐντὸς τῆς πρώτης (διαστάσεων 1.30 x 1.15 μ.), ἀποκαλυφθείσης κατὰ τὴν ΒΑ. γωνίαν τῆς τομῆς, εἰς βάθος 0,40 μ., οὐδὲν ἀντικείμενον εὐρέθη. Εἰς τὴν δευτέραν, ἀποκαλυφθεῖσαν

12. W. Wrede, Attische Mauern, σ. 36, 98-99, Abb. 9.